

ISSN 2617-0922 (Online)
ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА

ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ВИПУСК 11

ТОМ 2

**Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2019**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 2 / Ред. кол. Хаджинов І. В. (голова) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 11. Т. 2. 222 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Хаджинов І. В., д-р екон. наук, професор

Відповідальні редактори:

Гоцуляк Ю. В., канд. юрид. наук, доцент

Залужна О. О., канд. філол. наук, доцент

Пятницькова І. В., канд. іст. наук, старш. викл.

Ветров О. С., старш. викл.

Попов В. Ю., д-р філос. наук, професор

Фурса С. Є., канд. техн. наук, доцент

Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор

Ситар Г. В., д-р філол. наук, доцент

Мартинець Л. А., д-р пед. наук., доцент

Леонова Н. Г., канд. хім. наук, доцент

Роботи друкуються в авторській редакції, в збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 3 від «01» листопада 2019 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к. 611;

тел.: (0432) 50-89-37;

e-mail: lmmlt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019

© Студентське наукове товариство, 2019

ЗМІСТ

Історія, філософія, право

<i>Авраменко В. Ю.</i> «Глобальна мережа інститутів» як інструмент реалізації культурної дипломатії Франції	6
<i>Безверха К. В.</i> Організаційно-правові гарантії національної безпеки України	10
<i>Бондар А. С.</i> Юридичний позитивізм як напрямок правової ідеології	14
<i>Гембар А. О.</i> Проблематика основних механізмів регулювання медичних експериментів за участю людини: інформована згода на медичне втручання та біоетична експертиза	18
<i>Драч Д. Л.</i> Співвідношення національної і державної безпеки: теоретико-правовий аспект	22
<i>Ігнатова К. П.</i> Радянське сімейне законодавство 1917–1937 рр.	26
<i>Касьян В. О.</i> Трипільська свастика	30
<i>Кускова С. С.</i> Сучасний український музей: новітні практики.....	33
<i>Олійник М. О.</i> Взаємне визнання кваліфікацій як умова функціонування свободи надання послуг	39
<i>Скідан Д. С.</i> Радянська релігія свят.....	43
<i>Слободян Ю. Ю.</i> Інститут префекта: зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні.....	46
<i>Слюсар О. О.</i> Щодо питання застосування міжнародним комерційним арбітражним судом забезпечувальних заходів при розгляді господарських спорів	50
<i>Суханова А. О.</i> Правова медіалогія: проблеми розуміння та становлення	53
<i>Ткач О. О.</i> Релігійні вірування караїмів України	58
<i>Хаєцька О. В.</i> Кіпрський конфлікт: «системні похибики» в основі процесу врегулювання	62
<i>Чурбанова М. Ю.</i> До інтерпретації фрескових еротичних сюжетів з етрускової гробниці биків.....	66
<i>Шарапанівська І. В.</i> Концепції (теорії) місцевого самоврядування як основа для відокремлення моделей муніципального управління.....	70

Філологія

<i>Бакус Н. В.</i> Художня проза для дітей Сашка Дерманського: специфіка образного моделювання дійсності.....	74
<i>Бербенець В. О.</i> Мовно-етикетні одиниці в листах Лесі Українки.....	77
<i>Бойван О. С., Цмок Г. П.</i> Діяльнісний підхід (Learning by Doing Approach) як джерело мовленнєвих стимулів для розвитку комунікативних умінь студентів на заняттях із розмовної практики.....	81
<i>Волошенюк О.</i> Специфіка епістолярного жанру Василя Стуса	87

<i>Гамоліна У. В.</i> Жанровий мікст і актуальність проблематики в романі Євгенії Кононенко «Імітація»	91
<i>Гнатишина О. О.</i> Історія назви і специфіка жанру кінофільму Б. Вайлдера «У джазі тільки дівчата»	94
<i>Головенько В. В.</i> Семантичні особливості оцінної сенсорної лексики в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англомовних блогерів).....	98
<i>Журавель Н. В.</i> Особливості перекладу назв художніх фільмів з німецької мови українською	103
<i>Журавська Ю. А.</i> Особливості синоптичних текстів (на матеріалі англійської, німецької, російської та української мов)	108
<i>Льницький Д. П.</i> Лінгвокультурні зв'язки німецької та слов'янських мов	113
<i>Коломієць А. І.</i> Жанрові домінанти роману Володимира Винниченка «Сонячна машина».....	118
<i>Ляшова Г. С.</i> Метафоричне позначення рис характеру людини в німецьких прислів'ях і приказках	123
<i>Малахова А. А.</i> Лексико-семантичні та структурні особливості топонімів у романі-фентезі Дж. Мартіна «Пісня льоду й полум'я: гра престолів».....	126
<i>Мокра Т. А.</i> Дієслова з інструментальною семою: інструменти-артефакти (на матеріалі англійської мови)	130
<i>Монастирська В. В.</i> Методологія Михайла Грушевського в дослідженні української літератури	134
<i>Підвальна А. В.</i> Варіативність інтеграції німецьких запозичень у англійській мові.....	138
<i>Рогова М. О.</i> Мовні особливості програм кандидата у президенти України Ю. А. Бойка (на матеріалі виборів Президента України 2014 і 2019 років)	141
<i>Чикайло Б. В.</i> Медійність Сергія Жадана в українському та російському літературних просторах	146
<i>Шевченко І. Т.</i> Особливості художньої реалізації баладного сюжету в драмі Михайла Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці»	149

Природничі та технічні науки

<i>Вакуленко Ю. О.</i> Застосування методу парсингу для ефективного пошуку інформації у дослідницькій діяльності.....	153
<i>Корман Т. С., Столяр І. В.</i> Вплив концентрації водно-етанольних розчинів на виділення фенольних сполук з порошків вищих грибів	156
<i>Кулібаба В. А.</i> Інформаційне забезпечення в системі управління розвитком персоналу організації	160
<i>Сеник Н. Ф., Левицька Д. Р.</i> Культивування <i>Pleurotus Ostreatus</i> за дії LED – лазерів	163
<i>Хачатурян І. В.</i> Роль бібліотек у розвитку туристичного краєзнавства	166

<i>Швець В. В.</i> Історичні засади документування роботи з персоналом	171
<i>Шелест А. С.</i> Аналіз ростових та біосинтетичних показників штамів каротинсинтезуючих базидієвих грибів.....	174
<i>Щусь Н. В.</i> Формування медіа- та інформаційної грамотності у публічних бібліотеках Австралії та Фінляндії	177

Економічні науки

<i>Бондарчук М. О.</i> Професійна етика аудитора в Україні та світі	183
<i>Ігнатко О. І.</i> Проблеми управління оплатою праці в медичних установах	187
<i>Килівник К. М.</i> Нормативне регулювання вітчизняного аудиту	193
<i>Статкевич К. О.</i> Обґрунтування необхідності інвестицій для забезпечення розвитку підприємств	196
<i>Цибровська Л. В.</i> Проблеми формування та удосконалення кадрової політики органів місцевого самоврядування.....	202
<i>Шатківська А. С.</i> Інфографіка як сучасний засіб візуалізації даних	207

Педагогіка

<i>Шах К. М.</i> Особливості навчання покоління Z	212
---	-----

ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, ПРАВО

УДК 323(44)+327.5

«ГЛОБАЛЬНА МЕРЕЖА ІНСТИТУТІВ» ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ФРАНЦІЇ

В. Ю. Авраменко, М. І. Прихненко

Анотація. У даній статті розглядається чинна роль глобальної мережі установ Франції як інструменту реалізації культурної дипломатії Франції на міжнародній арені. Автор приділяє увагу трьом ключовим інституціям, таким як Альянс Франсез, Французький інститут, Франкофонія та ряду другорядних установ, як до як системоутворюючих елементів культурної дипломатії Франції.

Ключові слова: культурна дипломатія Франції, Альянс Франсез, Французький інститут, Франкофонія.

Концепцію французької культурної дипломатії найбільш влучно характеризує фраза глави Французького інституту в Лондоні: «Культура – це політика» (La culture, c'est la politique). При цьому замість визначення «культурна дипломатія» використовується більш прямолінійне і широке поняття – «дипломатія впливу». На сьогодні, культурна дипломатія Франції є одним з базових інструментів, який використовується державою на міжнародній арені задля контролю питань національної та регіональної безпеки, популяризації власної культури, укріплення національної ідентичності, поширення демократичних цінностей, а також формування іміджу держави на міжнародній арені. Починаючи з 2007 року Франція почала створювати послідовну і гнучку мережу національних установ та розширювати кола потенційних партнерів, які були б зацікавлені у співпраці на національному та міжнародних рівнях у сферах розвитку культури, освіти і науки, а також громадянського сектору. Особливого розвитку дана тенденція почала набувати після прийняття нового закону від 27 липня 2010 року, відповідно до якого у 2010 році було створено мережу національних закладів, які відомі у всьому світі під назвою «Institut Français».

Даною проблематикою цікавляться як закордонні так і вітчизняні науковці. Відзначається ключова роль культурної дипломатії для підтримки в системі міжнародних відносинах пріоритетів Франції, так як проведення політики у сфері культури, освіти та науки дозволяє Франції певною мірою відстоювати національну своєрідність, авторитет і вплив, а також розглядають специфіку культурної дипломатії Франції в різних країнах [7; 5]. Також висвітлюють проблеми міжнародної діяльності Франції у сфері культурного співробітництва, розглядаються основні форми та напрямки, питання фінансування та механізми імплементації культурної дипломатії, діяльність її основних акторів та зміст і вплив реформи 2010 року [8; 4].

Мета даного дослідження: проаналізувати місце «глобальної мережі інститутів» в процесі реалізації завдань, які стоять перед французькою культурною дипломатією.

Зазначена мета обумовлює використання низки загальнонаукових та спеціальних підходів і методів. Системний підхід дозволив комплексно дослідити явище культурної дипломатії Франції у сучасній системі міжнародних відносин та його вплив на реалізацію зовнішньополітичних завдань. Також використовувалися методи індукції, дедукції та контент-аналізу. Вони дозволяють прослідкувати основні пріоритети діяльності держави в цьому напрямку та визначити місце глобальної мережі національних установ в процесі реалізації даної політики.

Зовнішня політика в сфері освіти, науки і культури для Франції – це, насамперед, механізм, який використовується державою на міжнародній арені задля формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені, сприятливого зовнішнього середовища

та збереження французького впливу над колишніми домініонами та на континенті. Відмінною рисою французької моделі є координуюча роль держави в культурній дипломатії і високий рівень державного фінансування культурних програм.

Завдання розширення культурної дипломатії або, як її називають французи, «дипломатії впливу», набули для Франції не просто актуальний, а довгостроковий стратегічний характер ще на межі ХХ і ХХІ ст. За словами міністра закордонних справ Франції Б. Кушнера: «У сучасну епоху саме використання «м'якої сили», яка передбачає культурний вплив, обмін знаннями, ідеями та уявленнями, становить сферу взаємодії, що поступово нівелює вплив економічної та військової могутності». Культурна дипломатія стоїть на рівні з іншими видами дипломатії Франції, навіть можна сказати, що «на сходінку вище» [4].

Пріоритетними задачами культурної дипломатії Французької Республіки є:

– неухильне нарощування аудіовізуальної присутності в світі, участь в розробці і використанні нових інформаційних і комунікаційних систем і технологій;

– подальше просування і поширення французької мови в першу чергу за рахунок підтримки «Франкофонії» – міжнародної організації співпраці франкомовних держав світу, що об'єднує 56 держав; [9]

– розширення міжвузівського співробітництва та обмінів, нарощування потенціалу можливостей, пропонованих в галузі вищої освіти;

– розвиток співпраці в областях, де інтелектуальна перевага Франції була б незаперечною. Наприклад, формування в державах, що розвиваються, дружніх державо-сусідах і колишніх колоніях політичної еліти і фахівців в області права, державного адміністрування, охорони здоров'я;

– збереження французької культурної спадщини, розвиток і просування в світі індустрії розкоші, моди, гастрономії [8].

Для цього Франція створює низку мереж у всьому світі, які і здійснюють імплементацію напряму культурної дипломатії. Наприклад, першою з таких установ слід виділити Французький інститут [3]. Це державна установа, яка не тільки працює як культурний об'єкт, що знаходиться під наглядом французького Міністерства закордонних і європейських справ, але в той же час використовується як дипломатична мережа за кордоном під керівництвом уповноважених осіб дипломатичних місій та установ, щоб підтримувати тісні та дружні зв'язки з міжнародними та європейськими організаціями. Французький інститут несе відповідальність за просування французької зовнішньої політики у сфері освіти, науки та культури щодо мистецьких обмінів, наприклад, візуальних мистецтв та архітектури, за всесвітнє розповсюдження французької літератури, кіно, мови, знань та ідей. Його діяльність організована навколо двох основних осей:

- здійснення великих операцій: культурних сезонів, багаторічних програм, тощо;
- підтримка французької культурної мережі за кордоном [10; 1].

Не менш важливою та відомою установою є Фонд Альянс Франсез, який у 2007 році взяв на себе обов'язки Паризького альянсу Франсез щодо сприяння викладанню французької мови в межах Франції та за кордоном. Одним із головних завдань структури є викладання французької мови за кордоном та сертифікація спеціалістів (DELF та DALF). Наприклад, мережа Альянс франсез в Україні є частиною світової мережі, що складається з 813 альянсів. Культурні центри, мовні школи, екзаменаційні центри DELF, DALF та центри з тестування TEF та TEFaq. Альянс франсез в Україні пропонує увесь спектр культурних заходів, присвячених французькій мові, які проводяться у співпраці з Французьким інститутом в Україні. Вивчення французької мови в Альянс Франсез – це можливість працювати під керівництвом викладачів, які пройшли спеціальну підготовку з викладання французької мови. Існує так званий «Рік французької мови». Рік французької мови в Україні 2018–2019 рр., має на меті популяризацію французької мови за допомогою різноманітних заходів та проектів, що будуть здійснюватися на всій території України. Запрошують школи, університети, асоціації, громадські організації, фонди, культурні

центри, бібліотеки, кінотеатри, концертні зали й інші установи долучитися та додати власні проекти до заходів держав-членів Франкофонії, Міністерства освіти і науки України, Міністерства закордонних справ України, мережі Альянс Франсез в Україні та Французького інституту в Україні [8].

Французька Республіка на 80 % фінансує діяльність міжнародної організації «Франкофонія», яка неформально вважається своєрідним «антиамериканським клубом». Франкофонія є досить політизованою структурою і яскравим підтвердженням того, що культура – це політика. Згідно Бейрутської декларації 2002 року, найважливішим принципом діяльності Франкофонії є, насамперед, – діалог культур, який був оголошений в якості головного чинника встановлення миру і боротьби з тероризмом і перетворився, таким чином, в політичний принцип. Зокрема, глави держав і урядів заявили: «Ми переконані, що діалог культур становить необхідну умову в пошуку мирних рішень і дозволяє боротися проти нетерпимості та екстремізму» [2; 6].

Поширення і пропаганда французької мови: пріоритет для французької дипломатії. 20 березня 2018 року президент Еммануель Макрон підтвердив, що просування французької мови та Франкофонії є важливим пріоритетом для Франції. Цей наголос на пропаганді відповідає бажанням місцевих органів влади зміцнити знання французької мови населення з різними цілями. Наприклад, у франкомовній Африці французька мова є мовою викладання та управління, хоча вона є далеко нерідною мовою. У цьому контексті французька мова відіграє консолідуючу роль як «мова діалогу між різними етнічними групами».

Деякі установи, що пов'язані з діяльністю французької культурної дипломатії, спеціально зосереджені на просуванні елементів французької культури за кордон:

- Міжнародне бюро французького видання для книг і видавничої індустрії. Це об'єднання існує з 1873 року і підтримується французькими міністерствами культури та закордонних справ та Франкофонією. Він працює у тісній співпраці з професійними організаціями та профспілками як національний профспілковий видавничий;

- Фільми Unifrance – асоціація, створена в 1949 році для просування французького кіно у світі та існує під наглядом Національного центру кіно. Unifrance має 600 членів, продюсерів фільмів та короткометражних фільмів, експортерів, акторів, режисерів, сценаристів та художніх агентів;

- Бюро-експорт, який представляє всю французьку музичну індустрію з 1993 року (виробництво записів та дисків, виконавці, продюсери шоу тощо). Він наполовину фінансується органами державної влади (міністерства закордонних справ, культури та зовнішньої торгівлі) та професійними організаціями (авторські товариства та спілки тощо).

На міжнародному рівні французька політика в культурній сфері спрямована на досягнення пріоритетних завдань завдяки проведенню таких заходів, як Baltic Sounds French (сучасна музика), France Dance (сучасний танець) і Paris Calling (сучасне мистецтво) в Лондоні. Проводяться також обміни між галереями в рамках ініціативи «Берлін–Париж» і мультидисциплінарні фестивалі, такі як «Перетини» в Китаї; у Франції за допомогою платформи Focus: в області танцю, театру, циркових і вуличних мистецтв, завдяки ініціативі Focus, запущеної в 2008 р, іноземні професіонали, які займаються складанням програм, можуть познайомитися з останніми роботами артистів, які проживають у Франції, в рамках авторитетного міжнародного фестивалю [3].

Держава також підтримує міждержавне співробітництво у сфері літератури, де Міністерство закордонних справ організовує різноманітні програми:

- допомога публікації французьких книг за кордоном та іноземних книг у Франції;
- підтримка перекладу французьких робіт на інші мови і навчання перекладачів.

Для кращої організації співробітництва було створено п'ять геолінгвістичних центрів, навколо яких будується робота з перекладу книг за кордоном:

- центр арабської мови у Бейруті;
- іспанської мови в Мехіко;

- російської мови у Москві;
- китайської мови у Пекіні;
- англійської мови в Лондоні.

Активна дія французів у сфері культурної дипломатії спостерігається і в Україні. Основними напрямками співпраці з Україною є мобільність студентів і молодих вчених до Франції (щорічно Франція приймає 1700 українських студентів) і залученням молоді до французької культури та мови. Десять філій Альянс Франсез (з яких вісім діючих після закриття Альянсів в Луганську і Донецьку) є активною ланкою діяльності французів. У них навчається понад 3000 чоловік. Французький лицей імені Анни Київської, акредитований Агентством з французької освіти за кордоном (AEFE), продовжує розвиватися і налічує близько 400 учнів.

Але незважаючи на довгі десятиліття успіху, критичне ставлення до перспектив французької культурної дипломатії стало особливо поширеним через скандал, викликаний статтею Дональда Морісона «У пошуках втраченого часу», яка була опублікована у журналі «Time» у 2007 році. Автор написав про серйозну проблему, яка іноді заважає довірі до успіху французької культурної дипломатії. Вона полягає у відсутності відкритості до іноземних культурних елементів, що впливає з горезвісної тенденції еліти «утримувати іноземні розважальні продукти, субсидуючи свої власні кошти».

Отже, реалізація зовнішньої політики у сфері освіти, науки та культури Франції здійснюється широкою мережею державних і недержавних організацій та інститутів. Мережа акторів зовнішньої культурної політики Франції централізована, і на чолі її стоїть МЗС Франції. Спеціальні департаменти, міністерства, агентства, культурні асоціації, мовні центри та інститути по всьому світу поширюють позитивний образ Франції за кордоном, а французьке іномовлення висвітлює діяльність акторів «дипломатії впливу», реалізує політику плюралізму думок і різноманітності культур народів світу. Французька модель характеризується тісним зв'язком зовнішньої політики і культури, значною роллю держави в культурній політиці і високою часткою державного фінансування культурних програм. Основні принципи французької культурної дипломатії в контексті сучасних міжнародних відносин: підвищення ефективності французької культурної та дипломатичної діяльності за сприяння державних установ, громадських організацій та приватних суб'єктів; викликає сильний інтерес до французьких політичних і культурних цінностей для того, щоб зберегти свою привабливість до іноземної аудиторії в глобальному масштабі; перетворення Франкофонії на більш ефективний інструмент для набуття впливу на міжнародній арені завдяки просуванню французької мови та освітніх ініціатив; сприяння доступу до інформації про Францію та її позиції щодо важливих політичних та культурних питань в Інтернеті та через інші можливі канали.

Аннотация. В данной статье рассматривается действующая роль глобальной сети учреждений Франции как инструмента реализации культурной дипломатии Франции на международной арене. Автор уделяет внимание трем ключевым институтам, таким как Альянс Франсез, Французский институт, Франкофония и ряда второстепенных учреждений, как системообразующих элементов культурной дипломатии Франции.

Ключевые слова: культурная дипломатия Франции, Альянс Франсез, Французский институт, Франкофония.

Abstract. This article examines the current role of the global network of French institutions as a tool for implementing France's cultural diplomacy in the international arena. The author draws attention to three key institutions, such as the Alliance Française, the French Institute, the Francophonie and a number of minor institutions, as a system-forming element of France's cultural diplomacy.

Keywords: French cultural diplomacy, Alliance Franceses, French Institute, Francophonie.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Exporting Civilization: French Cultural Diplomacy. URL : https://link.springer.com/chapter/10.1057/978-1-137-43543-9_2

2. France. International cultural co-operation. URL : <https://www.culturalpolicies.net/web/france.php?aid=342>
3. French Institute. URL : <https://www.institutfrancais.com/fr/zoom/le-nouveau-site-de-institut-francais>
4. Агеева В. Д. Реформирование концепции внешней культурной политики Франции: «Дипломатия влияния» и феномен «мягкой силы». Издательство «Грамота». № 8 (58) 2015, часть 1.
5. Косенко С. И. «Мягкая сила» как фактор культурной дипломатии Франции. 2014. № 1 Государство и гражданское общество. Знание. Понимание. Умение. С. 115.
6. Косенко С. И. Трансформация доктрины внешней культурной политики Франции на рубеже веков. Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД России. Россия, 119454, Москва, пр. Вернадского, 76. С. 236–242.
7. Нагорнов В. А. «Мягкая сила» по-французски. Вестник международных организаций. Т. 9. № 2 (2014).
8. Писарева М. В. Внешняя культурная политика Франции на современном этапе. Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6. 2006, вып. 4. С. 147–153.
9. Соколова Н. В. Международная организация Франкофонии в системе внешней культурно-гуманитарной политики Франции.
10. Культурна дипломатія як інструмент зовнішньої політики сучасної європейської держави. URL : <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/1667/0>

УДК 342.156

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

К. В. Безверха, О. Г. Турченко

Анотація. Стаття присвячена дослідженню організаційно-правових гарантій національної безпеки України. У статті характеризується законодавство України, наукова література щодо організаційно-правових гарантій національної безпеки України. Висвітлюється положення, згідно якого вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття, заходів, адекватних характеру масштабам загроз національним інтересам. У роботі обґрунтовується позиція, що процес виникнення та утвердження української держави обумовлений, насамперед, проблемами забезпечення національної безпеки та оборони.

Ключові слова: національна безпека, гарантії, право, законодавство.

В умовах докорінних змін у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі Україна потребує нової системи внутрішніх та зовнішніх гарантій забезпечення національної безпеки.

Процес виникнення та утвердження української держави обумовлений, насамперед, проблемами забезпечення національної безпеки та оборони. Цілком очевидним сьогодні є те, що подальше існування, самозабезпечення й економічний розвиток України як суверенної демократичної, соціально-правової держави залежить від реалізації національно спрямованої внутрішньої та зовнішньої політики стосовно захисту інтересів держави, суспільства, особи.

Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття, заходів, адекватних характеру масштабам загроз національним інтересам. Реалізація основних принципів і положень цієї політики знаходить своє підтвердження та вираження у всіх напрямках діяльності внутрішньої і зовнішньої політики Української держави та її органів.

Питанням внутрішніх та зовнішніх гарантій безпеки присвячено багато праць провідних науковців країни, таких як В. Ліпкан, Г. Новицький, В. Погорілко, В. Смолянчук, О. Совгіря, О. Святун, Л. Чекаленко, Л. Шипілова, Н. Шукліна та інші. Однак постійні кардинальні трансформації, що відбуваються в Україні та світі на початку ХХІ століття, привертають увагу до цієї проблеми.

Події на території Кримського півострова, а згодом – і на Південному Сході нашої держави довели, що питання ефективності та наявності гарантій забезпечення безпеки України є актуальним сьогодні.

Метою даної статті є охарактеризувати законодавство України, наукову літературу щодо організаційно-правових гарантій національної безпеки України.

У вітчизняній юридичній науці сьогодні не існує єдиної думки щодо класифікації гарантій забезпечення національної безпеки. Традиційно гарантії безпеки України поділяють на: нормативно-правові гарантії, що включають у себе сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація, порядок охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина; та організаційно-правові гарантії, до яких належать органи держави та місцевого самоврядування, посадові і службові особи, політичні партії й громадські організації, засоби масової інформації та їх діяльність, що спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами й особами своїми правами і свободами [1, с. 66].

Цікавими з погляду визначення суб'єктів забезпечення національної безпеки є наукові здобутки П. С. Коршикова, який запровадив нову категорію – «сили забезпечення державної безпеки». До них він запропонував віднести суспільство (як суб'єкт), державу в цілому, органи держбезпеки та інші державні органи, громадські організації. Автор запропонував розкрити загальну структуру діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, у т. ч. суб'єкти, мету, засоби та об'єкт. Він зазначав: «Суб'єктом зазначеної діяльності є насамперед усе радянське суспільство. Це суб'єкт вищого рівня. Він включає як свої елементи, так і державу в цілому та органи безпеки. Водночас останні функціонують і як відносно самостійні суб'єкти, але суб'єкти нижчого рівня. Мета їх діяльності – надійне забезпечення державної безпеки – є загальною для всіх зазначених суб'єктів» [2, с. 5].

В. П. Єрошин зазначав, що держава має запроваджувати єдину систему забезпечення державної безпеки, яка реалізовується багатьма державними структурами різного рівня, у т. ч. вищими органами державної влади й управління. Ця система поділяється на підсистеми, призначені для розв'язання різних за рівнем та змістом завдань, має комплексний та різноплановий характер згідно з компетенцією державних органів, що беруть участь у забезпеченні державної безпеки [3, с. 18].

Заслужують на увагу рекомендації науковців та експертів сектору безпеки європейських країн, зокрема Женевського центру демократичного контролю над збройними силами [4, с. 25, 61–62], згідно з якими «в основу подальшого розвитку суб'єктів сектору безпеки мають бути покладені не чергові зміни їх організаційної побудови, а саме змістовні трансформації, зокрема:

- розвиток законодавчого регулювання організації та діяльності суб'єктів сектору безпеки;
- створення ефективної системи управління сектором безпеки;
- підвищення професіоналізму та ефективності діяльності спецслужб і правоохоронних органів;
- формування належного правового захисту і додержання державою соціальних гарантій для персоналу спецслужб і правоохоронних органів, а також для осіб, які співпрацюють з ними на конфіденційній основі;
- розвиток системи демократичного контролю».

Конституцією України (ст. 17) визначено, що «забезпечення державної безпеки і захист державного кордону покладається на відповідні правоохоронні органи та військові формування, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Однією з позитивних новел Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 року [5] є введення поняття «сектор безпеки і оборони», який відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону розглядається як сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, зокрема: сили безпеки (правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які

Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України); сили оборони (Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави); оборонно-промисловий комплекс (сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами); громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

Хоча з наведених положень незрозуміло, як необхідно відокремлювати сили безпеки та сили оборони, оскільки правоохоронні та розвідувальні органи згідно пп.17–18 ч.1 ст.1 одночасно включені в обидві категорії, що свідчить про певну формальність положень Закону.

Аналогічно щодо громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки, Закон не встановлює ані правового статусу, ані їх повноважень, ані відповідальності. Стосовно громадян та їх об'єднань як суб'єктів забезпечення національної безпеки в цілому більшість дослідників погоджується із думкою В.Новицького, який вважає, що належність їх за законом до суб'єктів забезпечення національної безпеки має суто умовний характер, і це пов'язано більше з виховною функцією права, ніж із забезпеченням національної безпеки у повному розумінні цього поняття [6].

Відповідно до ст.4 Закону система цивільного контролю за сектором безпеки і оборони складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського контролю.

Даний Закон був розроблений на виконання положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента від 26 травня 2015 р. №287. Цією Стратегією передбачено здійснення комплексного вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України, унормування структури і складу сектору безпеки і оборони, системи управління, координації та взаємодії його органів, удосконалення державної системи стратегічного планування, якісне вдосконалення системи демократичного цивільного контролю над органами сектору безпеки і оборони, посилення парламентського контролю у цій сфері.

Як заявляла на момент прийняття закону перший заступник Голови Верховної Ради І.Геращенко, даний закон є ключовим для наближення до стандартів НАТО, він розроблявся експертами та фахівцями, представниками Ради національної безпеки і оборони України спільно з міжнародними партнерами України – представниками країн ЄС та НАТО, у ньому посилюється демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони, вводиться нова система командування і фіксуються положення щодо цивільного міністра оборони, вносяться системні зміни до профільного Міністерства оборони України. При цьому посол США М.Йованович, глава Представництва ЄС в Україні Х.Мінгареллі, голова Консультативної місії Європейського Союзу в Україні К.Ланчінскас, глава Представництва НАТО в Україні А.Вінніков заявили, що зареєстрований Президентом закон про національну безпеку суперечить практикам ЄС та НАТО.

У листі, адресованому П.Порошенку, говориться, що «законопроект не передбачає парламентського контролю за діяльністю Служби безпеки України (СБУ), що є однією з фундаментальних вимог по наближенню до НАТО. Адміністрація Президента і СБУ

18 місяців працювали з представниками НАТО і ЄС над документом в цій сфері, але в кінці кінців повністю проігнорували ці зобов'язання» [7].

При цьому експертами виказується точка зору, що «положення ст. 5 Закону, котрі відсилають до ст. 106-107 Конституції України, стосуються здійснення Президентом України контролю за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України, розширюють повноваження Президента та є неконституційними. Рівною мірою це стосується положень ст. 13 Закону» [8].

Неврегульованими у Законі залишилися і взаємовідносини між начальником Генерального штабу ЗСУ та Головнокомандувачем ЗСУ, Командувачем об'єднаних сил та Командувачами видів, окремих родів військ (сил) ЗСУ, командувачами (керівниками) інших військових формувань. Внаслідок цього можливий конфлікт між органами управління під час виконання завдань з оперативного керівництва військами.

Таким чином, кардинальні зміни безпекової ситуації в Україні змушують її шукати нових шляхів і засобів забезпечення суверенітету і територіальної цілісності, формувати адекватну реакцію на новітні виклики і загрози, які виникають у сучасному міжнародному середовищі.

У зв'язку з цим пропонуємо спрямувати політику держави на пошук надійних партнерів, держав-гарантів, які б співпрацювали з Україною у даній сфері, а також на відновлення миру в країні.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню організаційно-правових гарантій національної безпеки України. В статті характеризується законодавство України, наукова література по вопросам організаційно-правових гарантій національної безпеки України. Освітлюється положення, згідно з яким вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного прийняття заходів, відповідних характеру і масштабам загроз національним інтересам. В роботі обґрунтовується позиція, що процес виникнення і утвердження українського державства обумовлений проблемами забезпечення національної безпеки і оборони.

Ключові слова: національна безпека, гарантії, право, законодавство.

Abstract. The article is devoted to the study of organizational and legal guarantees of the national security of Ukraine. The article characterizes the legislation of Ukraine, scientific literature on the issues of organizational and legal guarantees of Ukraine national security. The situation is highlighted according to which the choice of specific means and ways of ensuring the national security of Ukraine is determined by the need for timely adoption of measures appropriate to the nature and extent of threats to national interests. The paper substantiates the position that the process of emergence and approval of the Ukrainian state is due to problems of ensuring national security and defense.

Key words: national security, guarantees, law, legislation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гіда С. О. Теорія держави та права : підручник [за вимогами кредитно-модульної системи навчання] / за заг. ред. С. О. Гіди. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.
2. Коршиков П. С. Обеспечение государственной безопасности СССР как объект чекистской науки. *Труды ВШ КГБ*. 1984. №32. С. 3-18.
3. Ерошин В. П. Некоторые вопросы теории обеспечения государственной безопасности в свете новой Конституции СССР. М., 1979. 200 с.
4. Деятельность спецслужб и демократический контроль – профессиональный взгляд. Бюллетень № 3. Женева / Киев; Geneva centre the democratic control of armed forces (DCAF), 2005. 180 с.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
6. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. К. : Інтертехнологія, 2008. 496 с. URL : http://library.by/portalus/modules/theoryoflaw/readme.php?archive=&id=1199617320&start_from=&subaction=showfull&ucat
7. Беззуб І. Новий Закон про національну безпеку України: що зміниться в армії та обороні. *Громадська думка про правотворення*. 2018. № 6. С. 3–10. URL : <http://nbuviar.gov.ua/images/dumka/2018/6.pdf>
8. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Аналіз Закону України «Про національну безпеку України». URL : <https://helsinki.org.ua/articles/analiz-zakonu-ukrajiny-pro-natsionalnu-bezpeku-ukrajiny/>

ЮРИДИЧНИЙ ПОЗИТИВІЗМ ЯК НАПРЯМОК ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

А. С. Бондар, І. В. Стаднік,

Анотація. Статтю присвячено дослідженню поняття та значення юридичного позитивізму як напрямку правової ідеології. Визначено основні положення юридичного позитивізму, що зумовлюють його вплив на формування правової ідеології (як частини) та правової свідомості (як цілого). Обґрунтовано необхідність подолання юридичного позитивізму на рівні правової ідеології.

Ключові слова: позитивізм, юридичний позитивізм, правова ідеологія, правосвідомість, правова система.

Вступ. Дослідження істинної сутності права – нескінченний процес критичного аналізу і обґрунтування різноманітних філософсько-правових теорій та концепцій, обумовлених перманентним розвитком суспільства, не останню роль в якому відіграє правова ідеологія. При цьому специфіка правової ідеології зумовлюється, насамперед, тим, що вона виступає домінуючим чинником формування і правової системи, і правосвідомості, яка відображає ставлення суб'єктів до права (дійсного та бажаного) та правових явищ, характеризує тенденції розвитку правовідносин та їх сучасний стан. Саме тому у правосвідомості, як і у свідомості взагалі, можна виділити психологічні та ідеологічні поведінкові елементи.

Юридичний позитивізм як концепція праворозуміння є результатом розумової діяльності людини, що виражає ставлення до права як до сукупності зовні-виражених і закріплених правових норм, які не потребують обґрунтування та повністю виключають їх суб'єктивність і природне походження. Одночасно з цим представляється доцільним характеристика юридичного позитивізму як певного напрямку правової ідеології, оскільки фактично він являє собою сукупність ідей, теорій та концепцій, які можуть панувати в суспільстві, визначаючи його ставлення не лише до діючого права, а й до бажаного.

Проблематику юридичного позитивізму в різні часи досліджували такі представники вітчизняної та зарубіжної правової науки: Л. Заморська, С. П. Сінха, М. І. Байтін, Г. Кельзен, І. Бентам, Дж. Остін, Г. Ф. Шершеневич та інші. У той же час, проведені дослідження не вичерпують всієї проблематики юридичного позитивізму, оскільки залишається низка дискусійних питань, зокрема, щодо визначення його місця та ролі як напрямку правової ідеології в правовій системі суспільства та формуванні суспільної правосвідомості.

Метою статті є обґрунтування юридичного позитивізму як напрямку правової ідеології, його значення для формування правової свідомості та функціонування правової системи суспільства.

Основна частина. Багатоманітність дефініцій правової ідеології в літературі, з одного боку, є свідченням неоднозначності цієї правової категорії, а з іншого – зумовлює складність визначення даного феномену в контексті уніфікації його сутності. Аналіз обґрунтованих в літературі позицій, врахування їх сильних та слабких сторін дозволяє охарактеризувати правову ідеологію як важливий елемент у структурі правової свідомості; як сукупність систематизованих теоретично обґрунтованих юридичних знань, ідей, оцінок права, теорій, поглядів, принципів тощо; як рівень свідомості, що відображає явища правової дійсності; як основний системоутворюючий, елемент правової системи суспільства; як одну з форм державної ідеології, що представляє собою раціоналізоване відображення правового буття; як раціональні, логіко-понятійні уявлення про право [1, с. 163].

У чистому юридичному розумінні правова ідеологія представляє собою систему правових ідей, принципів, теорій, концепцій, які в систематизованій формі відображають і оцінюють правову дійсність. Джерелом виникнення правових ідей є правова, соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей, в процесі якої правові ідеї,

погляди, соціальні та політичні вимоги народжуються, збагачуються, змінюються, концентруючи в собі результати юридичної практики [2, с. 710].

Правова ідеологія – досить складне суспільне явище, що виступає своєрідною системою політичної інтерпретації, раціонального вираження та обґрунтування значущих для певного суб'єкта на даний історичний момент ціннісних властивостей, якостей, характеристик правової реальності. Саме суспільно-правова ідеологія є основою юридичної політики держави. Вона формується шляхом духовно-етичних, соціально-правових, культурних пошуків людини, суспільства, держави, шляхом гармонізації інтересів різних соціальних груп. Однак, не можна допускати розриву істинного зв'язку між буттям і свідомістю, оскільки в такому випадку правова ідеологія не буде об'єктивно відображати юридичну дійсність, що призведе не тільки до деформації правосвідомості, але й недогляду законодавчої політики держави. Таким чином, правова ідеологія повинна відображати прогресивні ідейні погляди своєї епохи, орієнтовані сьогодні на суспільно-значущі і загальнолюдські цінності, формувати належний політико-правовий режим і не відриватися від соціально-історичного досвіду суспільства [6, с. 61–62].

Головним призначенням ідеології є здійснення регулятивно-управлінського, стабілізуючого впливу на життєдіяльність соціуму, його окремі сфери, поведінку людини. А це означає, що правова ідеологія спроможна втілюватися у принципи функціонування держави, норми чинного законодавства, бути легітимним засобом процесу формування правосвідомості людини, її соціалізації, утвердження її особистісних, професійних і громадянських ознак [3, с. 28].

Методологія аналізу структури правової ідеології передбачає застосування не лише класичного аналітично-правового, але й функціонального методу, що дозволяє визначити необхідні елементи правової ідеології як умови реалізації нею своїх функцій. Розглядаючи функціональні характеристики правової ідеології як складової правової системи сучасного суспільства, слід, по-перше, виокремити її вплив на правосвідомість, по-друге, – на інші елементи правової системи і, по-третє, – на суспільство в цілому [1, с. 164].

Правова ідеологія виконує інтегруючу, пізнавальну, організуючу, виховну та інші функції. Однією з таких базових функцій є відображення правових відносин та цілеспрямований вплив на них [4, с. 25]. Залежно від типу правової ідеології, її елементи можуть носити науковий чи ненауковий характер, стимулювати асоціальну або правомірну поведінку тощо. Слід зазначити, що визначальну роль тут відіграє рівень розвитку суспільства, характер організації державної влади та гуманістична спрямованість державної ідеології.

Змістовний аспект правової ідеології становить сукупність уявлень, понять, суджень, теорій та ідей; зачіпає всі сторони життєдіяльності суспільства і держави, що знаходяться у сфері правового регулювання; закріплює певний гносеологічний ідеал, до якого має прагнути суспільство і держава у своєму розвитку, і тим самим, є певним організаційним, мобілізаційним та інформаційним базисом даного розвитку; незважаючи на деяку статичність нормативного закріплення, розвивається паралельно поточним суспільним реаліям [1, с. 165].

Всі ці основоположні характеристики правової ідеології певним чином знаходять своє відображення і в юридичному позитивізмі, який представляє собою узагальнення різноманітних концепцій праворозуміння, фундаментальні положення яких базуються на:

- 1) ототожненні права і закону;
- 2) запереченні природних прав людини;
- 3) обмеженні права волею держави;
- 4) наданні праву ціннісно-нейтрального поняття;
- 5) відмові від пізнання сутності держави та права.

При цьому слід визнати, що в ідеологічному аспекті юридичний позитивізм має антидемократичний характер, оскільки зосереджує свою увагу на формально-догматичній характеристиці права, ігноруючи змістовну складову. Тим не менше, незважаючи на значні перетворення, юридичний позитивізм зберігає домінуючі позиції і здійснює визначальний вплив і на формування правової ідеології, і на функціонування правової системи загалом. Як і півтора століття тому, і теоретики, і практики аналізують зміст понять і дефініцій, використовують емпіричні методи, твердо стоять на позиціях юридичного позитивізму.

Доволі виразно виділяється подальший розвиток юридичного позитивізму завдяки розширенню використовуваного ним методологічного апарату, оскільки такий підхід дозволяє чітко відмежовувати правомірну поведінку від неправомірної, однозначно тлумачити правові норми, їх зміст тощо. У підсумку, юридичний позитивізм все частіше стає базовим елементом для розвитку вже сучасної юридичної науки і практики.

Характеристика юридичного позитивізму як напрямку правової ідеології дозволяє прослідкувати його прояв всіх ступенях правової свідомості суспільства, оскільки основне положення, що притаманне усім його різновидам, полягає в тому, що право не має природного походження і є реально-існуючим фактом, вираженим чи то в законі, чи то в суспільних відносинах як на побутовому, так і на професійному та науковому рівнях правосвідомості. При цьому, уявлення про право можуть трансформуватися з примітивного рівня до науково-обґрунтованого, та навпаки, коли сформовані на рівні юридичної науки правові поняття поширюються на широкий суспільний загал. Саме так здійснюється вплив правової ідеології не тільки на загальний рівень правової культури та на правосвідомість, але і на стан законодавства, визначаючи, в тому числі, перспективи його розвитку.

Юридичний позитивізм як напрямок правової ідеології визначає характер правотворчого і правозастосовного процесів, синтезує різні політико-правові феномени в одне ціле. Правостворююча функція правової ідеології впливає на позитивне право шляхом втілення цих ідей у законодавстві. Поширення юридичного позитивізму і на рівні правової ідеології, і на рівні юридичної практики зумовлюється, насамперед, його зручністю і зрозумілістю, які дозволяють законодавцю вирішити завдання щодо забезпечення стабільності правопорядку, що проявляється, зокрема, в створенні чіткого порядку визнання діянь злочинними, в захищеності суспільства від необґрунтованих та швидкоплинних обвинувачень. Однак ігнорування змістовної сторони позитивного права нівелює всі ці позитивні якості юридичного позитивізму, перетворюючи його на ідеологічну передумову різних зловживань правом, у тому числі в практиці кримінальної юстиції. У цьому вбачається негативний вплив позитивізму на правосвідомість та правову систему суспільства не лише в теорії, а й в практичній діяльності.

Варто зауважити, що позиція юридичного позитивізму, а саме естатичного, щодо створення права державою, пріоритету і визначальної ролі держави в житті суспільства фактично виправдовує культ держави, в умовах якого праву відводиться роль «священного писання від держави». За таких обставин природні права і свободи людини не просто ігноруються, а взагалі заперечуються, оскільки надання прав окремим особам ставиться в залежність від бажання, волі держави. Тому ідеологія юридичного позитивізму є очевидно протилежною до ідей правової держави та громадянського суспільства.

І якщо стосовно суспільної правосвідомості роль правової ідеології в найбільш загальному вигляді полягає у формуванні її духовної сфери, то стосовно індивідуальної правосвідомості ця роль виражається у формуванні правового світогляду індивіда. Правова ідеологія – це не тільки світогляд. Вона включає в себе правовий світогляд особливого типу, завжди спрямований на практику, тобто на практичну діяльність людини в соціальному середовищі, тоді як світогляд і правосвідомість можуть бути пасивно-споглядальними. Крім того, правова ідеологія завжди існує на соціальному рівні, світогляд – тільки на індивідуальному рівні, а правосвідомість може розглядатися як на індивідуальному, так і на груповому та соціальному рівнях. Правова ідеологія представляється як практично орієнтований світогляд, раціоналізована правосвідомість, що володіє механізмом трансляції свого змісту [5, с. 35].

Діяльність будь-якої держави опосередковується певною правовою ідеологією, що знаходить своє вираження в змісті Конституції і законодавства, визначає особливості здійснення юридичної практики, і, як наслідок, здійснює визначальний вплив на ставлення суспільства до права і правових явищ, а також до самої держави. Саме тому єдність державного життя, правового буття в значній мірі задається ступенем розвиненості правової ідеології.

Юридичний позитивізм абсолютизує волю держави, визнає лише позитивне право, внаслідок чого як напрямок ідеології він є надзвичайно зручним для держави, оскільки дає їй усі підстави легально обмежувати права громадян, використовувати право як інструмент

диктату, залишаючи поза увагою такі його характеристики як справедливість і забезпечення ціннісного ставлення до людини.

Правова ідеологія, основу якої складає юридичний позитивізм, позбавлена будь-якого гуманістичного підґрунтя, оскільки людині відводиться роль «мислячої тварини», тобто істоти, наділеної здатністю розуміти адресовані їй накази, тим більше, якщо вони підкріплені погрозою застосування покарання. Розум, а точніше, мислення такої людини допускає формалізацію, що начисто знімає всі його суб'єктивні особливості. Людина як би розчиняється у формально-раціоналізованій реальності норм позитивного права. Її буття в правовій сфері обмежується незначним аспектом людської природи – її логіко-розумовою стороною. З цієї точки зору, юридичний позитивізм як правова ідеологія ставить під загрозу ідею «верховенства прав людини», найвищу соціальну цінність людини в державі, що унеможливує розвиток громадянського суспільства та побудову правової держави. Саме тому, незважаючи на зручність і привабливість юридичного позитивізму, його поширення на рівні правової ідеології та його вплив на юридичну практику є об'єктивно небезпечним явищем як для окремої людини, так і для суспільства загалом..

Висновок. Завдяки правовій ідеології у громадян формується цілісне сприйняття правової дійсності. Тому юридичний позитивізм як сукупність ідей, теорій, концепцій, які панують в суспільстві виражає ставлення цього суспільства не лише до права як до регулятора відносин, а й до усіх правових явищ в цілому, як зі сфери належного, так і зі сфери наявного (дійсного).

Правова ідеологія сприяє становленню та розвитку правової держави та громадянського суспільства. Вона здатна посилити правову систему, оскільки формує індивідуальну, суспільну правосвідомість, сприяє утвердженню правопорядку за допомогою впливу на економіку, політику, культуру, фактично на різні сфери життя. Якщо основу ідеології складає юридичний позитивізм, то його негативний вплив проявляється відносно кожного з вищезазначених процесів: від становлення індивідуальної правосвідомості до правової системи всього суспільства.

Позбавлення людини природніх прав і свобод, панування держави над правом, яке є інструментом закріплення виключно волі та інтересів держави, ігнорування змістовної сторони права перекреслюють всі переваги юридичного позитивізму, подолання (викорінення) якого на рівні правової ідеології є головною умовою формування громадянського суспільства та побудови правової держави, оскільки аксіологічний аспект останньої передбачає створення системи державно-правових відносин, заснованої на верховенстві права та визнанні особистості в якості найвищої соціальної цінності.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню поняття і значення юридичного позитивізму як напрямлення правової ідеології. Определено основные положения юридического позитивизма, предопределяющие его влияние на формирования правовой идеологии (как части) и правового сознания (как целого). Обосновано необходимость преодоления юридического позитивизма на уровне правовой идеологии.

Ключевые слова: позитивизм, юридический позитивизм, правовая идеология, правосознание, правовая система.

Abstract. The work investigates the concept and content of legal positivism. The basic positions of legal positivism as a legal ideology are revealed and studied. The impact of legal positivism on the legal system of society are explored. The necessity of overcoming all manifestations of legal positivism is substantiated.

Key words: positivism, legal positivism, legal ideology, legal thinking, legal system.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Калітинський В. М. Правова ідеологія: філософсько-правовий погляд. 2016. С. 163–168.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. Акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2012. 1020 с.
3. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. К.: МП Леся, 2012. 400 с.
4. Луцький А. І. Правова ідеологія в системі правової свідомості. 2014. С. 25–27.
5. Беседин А. А. Правовая идеология как элемент правовой системы современного общества, 2005. 184 с.
6. Власова Ю. Б. Взаимодействие права и идеологии в современных условиях. М. : РГБ, 2006 . 194 с.

ПРОБЛЕМАТИКА ОСНОВНИХ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ ЗА УЧАСТЮ ЛЮДИНИ: ІНФОРМОВАНА ЗГОДА НА МЕДИЧНЕ ВТРУЧАННЯ ТА БІОЕТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА

А. О. Гембар, Т. В. Михайліна

Анотація. Забезпечення дотримання закріплених на міжнародному рівні біоетичних принципів проведення медичних експериментів за участю людини є обов'язковим на шляху інтеграції України до ЄС. Окрім реформування та доповнення національного законодавства у цій сфері для приведення його до права ЄС, необхідним є контроль за здійсненням основних механізмів регулювання медичних експериментів.

Ключові слова: права людини, медичні експерименти за участю людини, біоетичні принципи, інформована згода на медичне втручання, біоетична експертиза.

Сучасна медицина у своєму активному розвитку неодмінно передбачає проведення медичних експериментів, в тому числі, і за участю людини, з метою повноцінного дослідження безпеки та ефективності впровадження нових методик лікування та фармацевтичних препаратів. При цьому, проведення медичних експериментів за участю людини, зокрема в Україні, масово застосовуються, так і не отримавши належної правової регламентації, що ставить під загрозу дотримання міжнародних етико-правових стандартів. Однак, Угода про асоціацію між Україною та ЄС (глава 22 «Громадське здоров'я» Розділ V) передбачає приведення у відповідність національного законодавства до законодавства ЄС у сфері медичних досліджень.

Регламентація медичних експериментів за участю людини на міжнародному рівні вперше відбулася у 1947 році із прийняттям Нюрнберзького кодексу, положеннями якого закріплено 10 принципів проведення таких досліджень, що стали фундаментальними для багатьох міжнародних та національних законодавчих актів. Не менш важливим документом і своєрідним продовженням Нюрнберзького кодексу є Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації 1964 р., що визначає критерії правомірності для проведення медичних експериментів, в тому числі втручання в організм людини. Особливістю положень Декларації є ще й вимога викладу точної інформації про медичний експеримент при публікації його результатів.

Міжнародні та національні нормативно-правові акти серед умов правомірності проведення медичних експериментів за участю людини в першу чергу передбачають принцип добровільності, або надання інформованої згоди досліджуваним, що співвідносяться як зміст і форма, а також контроль за дотриманням даного принципу та інших, що покладено на комітети з етики (біоетичні комітети, комісії з питань етики). Зважаючи на вищезазначене, інформована згода на медичне втручання та біоетична експертиза є обов'язковими механізмами для дотримання закріплених у міжнародних актах принципів проведення медичних експериментів.

Досліджуючи різні аспекти проблематики реалізації основних механізмів регулювання медичних експериментів за участю людини, такі дослідники, як Н. Г. Кашканова, С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта, Р. Ю. Гревцова, С. В. Антонов, О. М. Піщита та ін. наголошують на актуальності та неврегульованості даного питання. В той час, як інтеграція України до ЄС залежить від реформування та доповнення національного законодавства, в тому числі у сфері медичних експериментів.

С. В. Пустовіт вважає, що правило інформованої згоди є продовженням біоетичних принципів, зокрема поваги до автономії та гідності особистості, згідно з яким досліджуваний добровільно й усвідомлено дає дозвіл на будь-яке втручання в своє життя, і цей дозвіл базується на розумінні відповідної інформації, яка надається дослідником-професіоналом [1, с. 6].

В той час, як право людини на інформацію щодо стану свого здоров'я регламентоване міжнародним правом, зокрема наступними актами: Лісабонська декларація Всесвітньої медичної асоціації про права пацієнтів (1981 року), Декларація про розвиток прав пацієнтів в Європі (березень 1994 року), Декларація про політику в сфері забезпечення прав пацієнта в Європі (1994), з якої вбачається, що „інформована усвідомлена згода пацієнта є попередньою умовою будь-якого медичного втручання”, Європейська хартія прав пацієнтів від 15 листопада 2002 р., у якій передбачено право на отримання будь-якої інформації про свій стан здоров'я, а також про медичні послуги. Положення Хельсінської декларації Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження» від 01.06.1964 р. закріплені в підзаконних актах в Україні.

Поняття «інформованої згоди» закріплене в національному законодавстві Наказом Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) України № 690 від 23.09.2009 – це рішення взяти участь у клінічному випробуванні, яке має бути складено в письмовій формі, датоване та підписане, приймається добровільно після належного поінформування про характер клінічного випробування, його значення, вплив та ризик, відповідним чином документально оформляється особою, яка спроможна дати згоду, або її законним представником (близьким родичем) [2].

Окремо варто виділити Наказ МОЗ України № 110 від 14.02.2012 р., що передбачив основну загальну форму первинної облікової документації № 003-6/о – «Інформованої добровільної згоди пацієнта на проведення діагностики лікування, операції та знеболення». Форма заповнюється пацієнтом у присутності лікуючого лікаря даного закладу охорони здоров'я [3]. Цей документ закріпив письмове оформлення правовідносин між медичним працівником і пацієнтом щодо надання інформованої згоди. На думку І. Д. Спіріної, інформована згода (або відмова) на медичне втручання розглядається як безпосередня форма захисту прав пацієнта [4, с. 122]. Такий висновок можна зробити із закріпленої у ст. 12 «Основ законодавства України про охорону здоров'я» дефініції: «інформована добровільна згода – це згода пацієнта чи його законного представника на медичне втручання, дана ним на основі отриманої від лікуючого лікаря повної і всебічної інформації у доступній для пацієнта формі викладу про мету, характер, способи даного втручання, пов'язаний з ним вірогідний ризик і можливі медико-соціальні, психологічні, економічні та інші наслідки, а також можливі альтернативні види медичної допомоги та пов'язані з ними наслідки і ризик» [5]. Та все ж, вважається, що принцип інформованої згоди не свідчить про повну правову захищеність пацієнта, іноді, навіть, будучи формальним, проте є важливим елементом у механізмі захисту прав досліджуваного. Більше того, дослідження, проведене без такої згоди, є протиправним, і, у разі заподіяння в результаті його проведення певної шкоди, саме цей елемент відіграватиме важливу роль щодо відповідальності за негативні наслідки.

На думку Е. Дантаса, уся увага сфокусована на інформованій згоді, і такий підхід є за своєю суттю помилковим, надання згоди – лише частина процесу вибору, причому недостатня для того, щоб пацієнт міг реалізувати своє право на автономію [6, с. 461]. Адже, важливою обставиною для правомірного та гуманного проведення медичних експериментів за участю людини слід враховувати ставлення досліджуваного, а також його здатність повною мірою оцінити і зрозуміти всі питання, пов'язані з медичним втручанням. До того ж, слушно зазначає Н. Г. Кашканова, дослідником має бути надана вся інформація піддослідному про зміст, характер та ризики проведення медико-біологічного експерименту, дослідницький характер випробування, завдання випробування, процедури випробування, обов'язки піддослідного, незручності для піддослідного, очікуваний ризик, очікувана користь, інші види лікування, що можуть бути призначені досліджуваному; компенсація і лікування, на які особа може розраховувати у випадку заподіяння шкоди її здоров'ю в ході проведення експерименту або за його наслідками [7, с. 170–171]. Тому позиція досліджуваного, навіть такого, що не наділений правосуб'єктністю (в такому разі право на прийняття рішення щодо здоров'я пацієнта надається іншим особам – батькам, опікунам, піклувальникам, медичним представникам, органам опіки та піклування, суду

тощо), за будь-яких обставин має бути врахована як щодо такої згоди, так і щодо відмови від наданої згоди до початку експерименту та на будь-якій іншій його стадії. У зв'язку з цим, вбачається за необхідне доповнення чинного законодавства єдиною нормою, що чітко закріпить права та обов'язки досліджуваного та дослідника, відповідальність сторін медичного експерименту за невиконання своїх обов'язків.

Останнім часом неухильно зростає кількість судових позовів, пов'язаних із невідповідністю якості надання медичних послуг, несприятливими результатами медичного втручання та проведення експериментів. На думку Ю.Ю. Сізнцевої, відсутність саме уніфікованого підходу щодо оформлення інформованої згоди створює багато проблем для обох суб'єктів правовідносин [8 с. 266]. Практика Європейського суду з прав людини має достатньо прецедентів щодо права на згоду. Так, у справі «Ксома проти Румунії» ЄСПЛ зазначає: «Держава зобов'язана вжити необхідних регуляторних заходів, щоб гарантувати те, що лікарі будуть розглядати можливі наслідки запланованого медичного втручання у фізичну цілісність пацієнтів і повідомлятимуть пацієнтів про ці наслідки заздалегідь у спосіб, який дасть пацієнтам можливість надати інформовану згоду. Якщо передбачуваний ризик стає реальністю, а пацієнт не був належним чином поінформований лікарями, Держава може бути напряму притягнута до відповідальності згідно зі ст. 8 Конвенції» [9]. Це свідчить про те, що, незважаючи на суспільну значущість проведення медичних експериментів для блага людства, ні в якому разі воно не має стояти вище блага окремої людини як одиниці соціуму, порушувати її права та свободи, ставити під ризик її життя чи здоров'я.

У зв'язку з цим постає необхідність законодавчого посилення ролі біоетичних принципів, в тому числі шляхом доповнення законодавства та посилення забезпечення механізмів їх реалізації. Ще одним важливий механізмом регулювання медичних експериментів за участю людини є етична (біоетична) експертиза. Для контролю за дотриманням етико-правових вимог та проведення такої експертизи ще на стадії планування експерименту створюються Комітети з етики. С. В. Пустовіт розтлумачує: «Комітети з етики є незалежними організаціями експертів, які перебувають поза релігією або будь-якими науковими, корпоративними, партійними, економічними інтересами, а також адміністративним контролем. Вони формуються на принципах незалежності, плюралізму, демократії, толерантності, гендерної та вікової рівноваги, мають міждисциплінарний характер, забезпечують швидкий практичний результат» [1, с. 8]. Завданням Комітетів з етики є аналіз змісту медичного дослідження за протоколом, що надається дослідником, а також форми інформованої згоди. У багатьох країнах світу їм надано право схвалювати або відхиляти проекти, навіть забороняти проведення досліджень, якщо ті порушують певні біоетичні норми.

Перші локальні етичні комітети в Україні були створені у 1992 році, коли при Інституті медицини праці Національної Академії медичних наук України (далі – НАМНУ) та Інституті педіатрії, акушерства та гінекології НАМНУ у зв'язку з міжнародними програмами, що виконувались на базі цих закладів. на основі Комітету з етики в НАНУ та Комітету з біоетики в НАМНУ було створено урядовий консультативно-дорадчий орган – Комісію з питань біоетики при Кабінеті Міністрів України, яка має статус вищої організаційної та урядової інстанції з питань біоетики в нашій країні. [10, с. 148].

На сьогодні діяльність Комітетів з питань етики щодо контролю правомірного проведення медичних експериментів за участю людини регламентована поверхнево, обмежуючись інструкціями та наказами центральних органів виконавчої влади. Зокрема, пунктом 8.3 Наказу МОЗ № 690 від 23.09.2009 передбачено, що Комісії з питань етики також забезпечують дотримання виконання етичних норм під час проведення клінічних випробувань у конкретному лікувально-профілактичному закладі, а після отримання повного комплексу документів здійснює оцінку морально-етичних та правових аспектів матеріалів клінічного дослідження, за результатами якої погоджує проведення клінічного випробування в конкретному лікувально-профілактичний закладі або надає мотивовану відмову (пункт 8.6) [2]. Однак, детальної процедури контролю за дотримання умов правомірності під час проведення конкретного клінічного випробування не регламентовано. Тому, для подолання суб'єктивізму

у діяльності біотичних комітетів, останні повинні набути уніфікованого інструментарію «вимірювання» градусу етичності процесу отримання сучасного знання [10, с. 149].

Аналізуючи законодавство у сфері проведення медичних досліджень за участю людини можна виділити ряд суттєвих недоліків, на що звертає увагу не лише вітчизняна наукова спільнота, а й міжнародні організації. Тому, вбачається доцільність договірного регулювання відносин у даній сфері, про що зазначає Н. Г. Кашканова: «Під договором про застосування медико-біологічного експерименту на людях слід розуміти угоду, в силу якої дослідник зобов'язується створити належні умови та провести медико-біологічне дослідження явищ і процесів людського організму шляхом застосування діагностичних, лікувальних, профілактичних методик, лікарських препаратів, а піддослідний зобов'язаний виконувати вимоги, що забезпечують якісне та результативне проведення медико-біологічного експерименту» [10, с. 162]. Тобто, такий договір є додатковим засобом забезпечення та захисту прав як досліджуваного, так і дослідника у випадках прогалин законодавства, а також регулювання даних відносин з урахуванням конкретних особливостей.

Отже, проведення медичних експериментів за участю людини має відповідати правомірним вимогам, біоетичним принципам, забезпечувати максимальний захист прав та інтересів людини. Оскільки соціальна цінність проведення таких дій полягає у вдосконаленні сучасної медицини з метою покращення її ефективності, наука не може відмовитись від їх проведення. Тому, медичний експеримент може мати можливий рівень ризику, але не повинен перевищувати рівень користі для досліджуваних, ставити благо суспільне вище блага окремої людини.

Висновок. Інформована згода та біоетична експертиза є обов'язковими механізмами для дотримання відповідних умов проведення медичних експериментів і спрямовані на забезпечення захисту прав людини, що є досліджуваною. До того ж, відповідальність за захист об'єктів дослідження мусить нести лікар чи інший медичний працівник, і ні в якому разі – об'єкт дослідження, навіть якщо він дав згоду. В такий спосіб їх відносини набувають етико-правового характеру і є однією з умов правомірного проведення медичних експериментів за участю людини.

Таким чином, на шляху до інтеграції України в ЄС механізми біоетичного контролю за проведенням медичних експериментів за участю людини потребують вдосконалення шляхом доповнення національного законодавства, забезпечення жорсткого контролю за дотриманням таких положень комітетами з етики та іншими органами. Вбачається актуальним створення окремого нормативно-правового акту законодавчого рівня, який регулюватиме відносини у сфері проведення медичних експериментів за участю людини, а саме:

- 1) чітко закріпить права та обов'язки досліджуваного та дослідника;
- 2) зафіксує загальні принципи, передбачені міжнародними актами;
- 3) регламентує процедуру забезпечення механізмів їх реалізації, зокрема:
  - критерії належного повідомлення дослідником про стан здоров'я досліджуваного,
  - процес отримання «інформованої згоди на медичне втручання»,
  - право на відмову від наданої такої згоди до початку проведення експерименту;
  - етапи та стадії проведення біоетичних експертиз на локальному рівні та надання згоди на проведення такого експерименту Комісією з питань біоетики;
- 4) конкретизує положення щодо винагороди або компенсації досліджуваним за участь у медичному експерименті, а саме, визначить поняття такої винагороди та компенсації, умови та підстави отримання, а також їх розмір;
- 5) передбачить відповідальність сторін медичного експерименту за невиконання своїх обов'язків.

Анотація. Обеспечение соблюдения закрепленных на международном уровне биоэтических принципов проведения медицинских экспериментов с участием человека является обязательным на пути интеграции Украины в ЕС. Кроме реформирования и дополнения национального законодательства в этой сфере для приведения его в соответствии с правом ЕС, необходим контроль за осуществлением основных механизмов регулирования медицинских экспериментов.

Ключевые слова: права человека, медицинские эксперименты с участием человека, биоэтические принципы, информированное согласие на медицинское вмешательство, биоэтическая экспертиза.

Abstract. Ensuring compliance with internationally enshrined bioethical principles of medical experiments with human participation is mandatory on the way of Ukraine's integration into the EU. In addition to reforming and supplementing national legislation in this area to bring it into line with EU law, it is necessary to monitor the implementation of the main regulatory mechanisms for medical experiments.

Key words: human rights, medical experiments with human participation, bioethical principles, informed consent to medical intervention, bioethical expertise.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пустовіт С. В. Біоетичні принципи та механізми регулювання медико-біологічних досліджень. *Современные проблемы токсикологии*. 2010. № 4. С. 5–9.
2. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: Наказ МОЗ України від 23.09.2009 р., № 690. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09> (дата звернення 27.09.2019).
3. Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування: Наказ МОЗ України від 14.02.2012 р., № 110. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12> (дата звернення 27.09.2019).
4. Медична психологія: підручник. І. Д. Спіріна, С. Ф. Леонов, А. Є. Ніколенко, А. М. Дячук та ін.; за ред. І. Д. Спіріна, І. С. Вітенко. Дніпропетровськ, 2008. 219 с.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р., № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення 20.09.2019).
6. Дантас Е. Коли згоди недостатньо: конструювання та розвиток модерного концепту автономії. *The International Journal «Medicine and Law»*. 2011. № 30 (4). С. 461–476.
7. Кашканова Н. Г. Цивільно-правове регулювання застосування медико-біологічних експериментів на людях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 240 с.
8. Сізінцева Ю. Ю. Інформована згода на медичне втручання: юридичний захист пацієнтів та медичних працівників. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер. Право*. 2013. № 23 (1). С. 266–269.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ксома проти Румунії» від 15 квітня 2013 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D> (дата звернення 21.09.2019).
10. Кашканова Н. Г. Діяльність біоетичних комітетів: аспекти інтеграції України в європейський науковий простір. *Часопис Київського ун-ту права*. 2014. № 4. С. 146-151.

УДК 34

СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ І ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Д. Л. Драч, І. В. Стаднік

Анотація. Статтю присвячено дослідженню теоретико-правового аспекту співвідношення національної та державної безпеки. Проаналізовано основні найважливіші сутнісні характеристики національної та державної безпеки, визначено основні підходи до їх співвідношення. Обґрунтовано неспівпадіння цих понять за обсягом, внаслідок чого запропоновано визнання національної безпеки як родової категорії. Одночасно з цим пропонується характеристика державної безпеки як видової категорії, що є вузкою за змістом стосовно національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, система забезпечення національної безпеки, безпека держави.

Вступ. Безпека як стан країни, спрямований на забезпечення ефективного функціонування державних та суспільних інститутів, розмежовується на національну, державну, громадську, інформаційну, екологічну тощо. В контексті державотворення та

забезпечення суверенітету особливої актуальності набувають дослідження саме національної і державної безпеки, неоднозначність визначення яких ускладнює встановлення і аналіз їх сутнісних характеристик.

Дослідженню та порівнянню цих юридичних категорій свої роботи присвятили, зокрема, І. А. Юрій, О. А. Чуваков, І. Ф. Корж, Г. П. Ситник, С. Г. Гордієнко, А. В. Опальов, О. С. Власюк, І. І. Завидняк та інші. Однак проведені дослідження не вичерпують всієї проблематики національної безпеки, оскільки залишається низка дискусійних питань щодо визначення її сутності, а також взаємозв'язку та співвідношення з державною безпекою.

Метою статті є визначення змісту та сутнісних характеристик національної та державної безпеки і обґрунтування на цій основі їх співвідношення.

Основна частина. Аналіз багатьох досліджень національної та державної безпеки зумовлює можливість виділення певних підходів щодо співвідношення цих юридичних станів, основними серед яких є: 1) визнання їх в якості рівнозначних категорій; 2) співвідношення їх на рівні «елемент – система»; 3) співвідношення їх як родового та видового понять.

Сприйняття національної і державної безпеки як рівнозначних понять спостерігається, зокрема, у поглядах Г. Брауна, який вбачав у національній безпеці здатність зберігати фізичну цілісність і територію, підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього негативного впливу свої інститути та систему управління, контролювати свої кордони [1, с. 27]. Фактично така характеристика національної безпеки співпадає з позицією законодавця відносно визначення державної безпеки, яка в Законі України «Про національну безпеку» визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [2]. Однак ця позиція викликає заперечення і з огляду на розбіжність понять «національний» та «державний» (зокрема, тлумачний словник визначає «національний» як пов'язаний з нацією, етносом, народом, а «державний» – з державою, владою, її керівництвом [3, с. 121, 306]), і з огляду на позицію законодавця, який в тому ж Законі визначає національну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Погоджуючись з тим, що поняття національної безпеки охоплює всі вищеперелічені аспекти, а саме державно-політичний, соціально-економічний, соціально-безпековий, національно-культурний, екологічний та інформаційний, необхідно визнати необґрунтованість виключення воєнного аспекту зі змісту національної безпеки, оскільки з позиції законодавства це є одним з основних критеріїв розмежування цих юридичних станів. Крім того, дослідження мовознавців також вказують на те, що «національна безпека» та «державна безпека» мають різне тлумачення та стосуються належності переважно до суспільних (у випадку з національною безпекою) або ж державних (у випадку з державною безпекою) інститутів. Звідси логічно випливає, що нація перебуває у стані безпеки за умов захищеності та гарантованості основних матеріальних та нематеріальних благ, необхідних для забезпечення належних умов життя, включаючи державу, яка покликана ці умови забезпечити. А держава здатна ефективно реалізувати свої функції у разі наявності забезпечених і захищених належним чином її характерних ознак, а саме публічної влади, території, суверенітету та наявності права. Також представляється доцільним зазначити і те, що, зважаючи на законодавче, лінгвістичне і логічне розмежування досліджуваних понять, об'єкти їх захисту також не співпадають, оскільки державна безпека спрямована переважно на захист держави, а національна – ще й на захист суспільства і особи як його частини. Саме тому ці юридичні стани не є тотожними, а їх структура є якісно та кількісно нерівною.

На розумінні національної й державної безпеки як елементу та системи зосереджує увагу О. А. Чуваков, який вказує, що поняття «державна безпека» може означати не тільки

забезпечення безпеки держави, але і забезпечення безпеки країни в цілому [4, с. 194], тобто державна безпека за такого підходу включає національну безпеку як один з аспектів. Так, І. І. Завидняк зазначає, що в основі національної безпеки лежать насамперед гарантії правопорядку, національні потреби та інтереси, належне функціонування суспільних та державних інститутів [5, с. 183–189]. Забезпечення в державі правопорядку зумовлює можливість визначити, захистити та реалізувати найважливіші національні потреби та інтереси. Належний стан захисту і реалізації національних потреб та інтересів є однією з передумов для забезпечення високого рівня розвитку суспільних інститутів. Суспільні інститути за політико-правовим статусом представляють собою електорат, що бере участь у формуванні державних інститутів, а також за умов високого рівня правосвідомості та правової культури їх суб'єктів сприяють ефективному функціонуванню публічної влади. У свою чергу однією з функцій компетентних державних інститутів є реалізація політики у сфері забезпечення державної безпеки. Державна ж безпека є обов'язковою передумовою для забезпечення національної безпеки шляхом створення ефективної нормативно-правової системи, управління національно-безпековими справами та застосування заходів примусу у передбачених законом випадках. Зважаючи на те, що наступним етапом після забезпечення державної та інших суміжних видів безпек є забезпечення національної безпеки і її воєнного аспекту, зокрема, як сукупності попередніх елементів, з таким підходом можна частково погодитися, адже ці етапи є логічно закріпленою послідовністю, а завершення одного етапу означає перехід до наступного, вищого і ширшого за змістом етапу, що включає попередні і базується на них. Однак з продовження аналізу вищезазначеного випливає, що забезпечення національної безпеки є кінцевою метою, а забезпечення державної безпеки є лише одним із завдань, яке необхідно реалізувати, щоб досягти поставленої мети. До того ж, найменші одиниці державно-владних інститутів представлені суб'єктами владних повноважень, тобто конкретними особами як представниками того ж суспільства. Без органів влади держава не спроможна реалізувати будь-які завдання, зокрема забезпечення безпеки. Таким чином, держава не може стояти вище суспільства, адже саме суспільство є основою її функціонування та одним із суб'єктів політики зокрема. На основі цього представляється доцільним співвідношення держави й суспільства розглянути суміжно зі співвідношенням державної та національної безпеки і зазначити, що співвідношення державної та національної безпеки як системи і її елементу є неможливим, натомість обґрунтованим є їх сприйняття як завдання й мети.

Співвідношення національної та державної безпеки як родове до видового аналізується в роботі І. Ф. Коржа, який наголошує, що державна безпека, суспільна безпека і безпека особистості у своїй сукупності і системності складають безпеку держави, тобто національну безпеку [6, с. 72]. Аналіз вищезазначеного показує, що належне забезпечення державної, воєнної, громадської, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки та інших видів безпек могло б слугувати своєрідним підґрунтям для ефективної реалізації національної безпеки, якщо припустити, що такий підхід є істинним. Так, способами забезпечення державної безпеки можна вважати удосконалення законодавства, в тому числі узгодження правових норм, усунення колізій та неоднозначного тлумачення нормативно-правових актів; протидію корупції; улагодження діяльності усіх державних органів і структур, подолання внутрішньодержавних проблем. Система забезпечення національної безпеки де-факто також включає ці аспекти, але враховуючи те, що це поняття стосується також безпеки нації та воєнних аспектів, вона базується також на взаємодії з іноземними державами з обміну досвідом, економічною та політичною співпрацею; зміцненні обороноздатності держави; профілактиці загроз безпеці та обороні держави, де пріоритетом є підвищення соціального забезпечення населення, економічне зростання, фінансова та політична стабільність у державі [7, с. 112], тобто ця система має тісний взаємозв'язок із зовнішньополітичною діяльністю держави. На основі цього представляється доцільним зазначити, що лише за умови функціонування державних інститутів належним чином можливо реалізувати всі права людини і громадянина, інакше

кажучи, державна безпека створює умови для забезпечення національної безпеки. Крім того, як вже зазначалося, національна безпека включає внутрішньополітичний та зовнішньополітичний напрями (зокрема у дипломатичній сфері), у той час як державна безпека охоплює переважно внутрішньодержавний напрям, оскільки до її структури не входять воєнні аспекти. Ефективність системи забезпечення державної безпеки проявляється у захищеності державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності України, її економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, державної таємниці, правопорядку, державного кордону, життєво важливої інфраструктури та населення від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, а також від терористичних та інших особливо небезпечних зазіхань з боку злочинних організацій, груп чи осіб [8, с. 229]. Зміст ефективної реалізації державної політики у сфері національної безпеки включає національну незалежність і суверенітет, територіальну цілісність держави; розвиненість громадянського суспільства, рівень демократизму, сформованість та дієвість законодавчої бази правової держави, захищеність особи; економічні можливості держави; стан збройних сил, їхню боєздатність та боєготовність; національне визначення та самобутність; розвиток національної самосвідомості та культури; наявність загальної стратегії національного розвитку, «національної ідеї», загально визнаної мети; національну згоду і єдність; внутрішньополітичну стабільність; готовність та здатність політичних сил реалізувати загально визначені цілі [9, с. 44]. Звідси випливає, що національна безпека рівнозначно охоплює захист національних інтересів особи, суспільства і держави, а державна безпека спрямована переважно на аспекти функціонування самої держави. Таким чином, національну безпеку можливо забезпечити лише за умови попереднього забезпечення її складових, зокрема державної безпеки, а отже, визначення співвідношення досліджуваних юридичних станів як родово до видового є цілком обґрунтованим.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє при вирішенні питання співвідношення національної і державної безпеки в якості вихідних засад визначити наступні положення: 1) заперечення їх тотожності, зумовлене кількісно та якісно нерівною структурою; 2) логічний ланцюжок досягнення мети через реалізацію завдання; 3) взаємопов'язаність та взаємообумовленість способів їх забезпечення. Дослідження основних підходів щодо аспектів співвідношення цих юридичних станів дає змогу підсумувати, що вони не є рівнозначними поняттями, а також що державна безпека не може мати ширшого змісту, ніж національна. Водночас їх співвідношення як родового і родового виявилось найбільш доцільним і обґрунтованим, тобто національна безпека включає в себе державну.

Виходячи з цього, достатньо обґрунтованим представляється визнання національної безпеки як родової категорії, яка змістовно охоплює захищеність суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу держави, прав і свобод людини та громадянина від внутрішніх і зовнішніх реальних і потенційних загроз, а також протидія цим загрозам у сферах воєнної, громадської, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки та інших видів безпек. У той же час державна безпека виступає в якості видової категорії і представляє собою складову частину національної безпеки. Підтвердженням цього виступає зміст державної безпеки, яка виступає як захищеність суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших інститутів держави від внутрішніх і зовнішніх реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. Представляється, що саме такий підхід співвідношення національної та державної безпеки може бути покладений в основу подальших досліджень.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню теоретико-правового аналізу аспекта соотношения национальной и государственной безопасности. Проанализировано главные самые важные сущностные характеристики национальной и государственной безопасности, определено главные подходы к их соотношению. Обосновано несоответствие этих понятий по объему, впоследствии чего предложено признание национальной безопасности как родовой категории. Одновременно с этим предлагается характеристика

государственной безопасности как видовой категории, что является более узкой по содержанию относительно национальной безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, государственная безопасность, система обеспечения национальной безопасности, безопасность государства.

Abstract. The paper is dedicated on researching of theoretical and legal aspect of correlation of national and state security. The most important main essential characteristics of national and state security are analyzed, the main approaches of their correlation are defined. The mismatching of these concepts with their amount is substantiated, therefore recognition of national security as genitive category is suggested. At the same time the characteristic of state security as species category is proposed, which is narrower with content regarding to national security.

Key words: national security, state security, system of providing of national security, security of state.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. Національна безпека України: теорія і практика: монографія / За ред. Г. П. Ситника. Хмельницький, Київ : Вид-во «Кондор», 2007. 616 с.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року, № 2469-VIII. *Голос України*. 2018. № 122.
3. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. / Загнітко А. П., Щукіна І. А. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
4. Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення понять. *Правова держава*. 2012. № 15. С. 193–196.
5. Завидняк І. І. Поняття та структура національної безпеки України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 48. С. 183–189.
6. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових поняття. *Правова інформатика*. 2012. № 4 (36). С. 69–75.
7. Пономарьов С. П. Основні напрямки діяльності держави у сфері забезпечення безпеки та оборони України. *Форум права*. 2018. № 2. С. 109–114.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: «Атака», 2004. 3-тє вид., перероблене та доповнене. 1104 с. .
9. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія «Політологія». 2011. Вип. 143. Т. 155. С. 42–46.

УДК 347.6 (477) «1917/1937»

РАДЯНСЬКЕ СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО 1917–1937 рр.

К. П. Ігнатова, І. В. Пятницькова

Анотація: У дослідженні проаналізовано розвиток радянського сімейного законодавства 1917–1937 рр. Методологія дослідження ґрунтується на комплексі загальнонаукових методів логічного аналізу, синтезу, порівняння, проблемно-хронологічному, історико-типологічному методах пізнання історичних наук. При дослідженні було дотримано принципів історизму, наукової об'єктивності та системності. Сімейне законодавство 1917–1937 рр. репрезентує політику радянської влади по відношенню до інституту сім'ї, яка протягом досліджуваного періоду пройшла шлях від повної демократизації до чіткої регламентації. Проявилася у кардинальному зменшенні прав громадян на інтимність та свободу дій, як члена суспільства та як суб'єкта родинних взаємин. Реалізація принципів радянського сімейного законодавства призвела до трансформації традиційної шлюбної моделі поведінки та формування радянської шлюбної моделі поведінки й обрядовості, які до цього часу залишаються актуальними.

Ключові слова: шлюб, сім'я, механізми державного регулювання шлюбно-сімейних відносин.

Револьюційні події 1917 р. позначилися на усіх сферах життя суспільства, в тому числі і на сімейно-шлюбних відносинах. Так, після тривалої обмеженості жіночих прав, у суспільстві поширювалися принципи вивільнення жінок від соціальної, економічної і духовної залежності та зрівняння їх в політичних і громадських правах з чоловіками. Більшовицькою партією, яка прийшла до влади, було здійснено революційні зміни в

шлюбно-сімейному законодавстві. Протягом перших днів існування Радянської держави було розроблено та затверджено нове шлюбно-сімейне законодавство РРФСР, згодом і УРСР. Воно призвело до трансформації традиційних шлюбно-сімейних відносин, формування нової моделі поведінки, важливу роль в якій відігравала держава.

Поступово, з утвердженням тоталітаризму, особисте життя, мораль і побут також стали частиною тотального контролю партійних органів. Базові принципи партійного життя стосувалися шлюбно-сімейних відносин та регламентували їх. Саме в цей час були сформовані базові засади сімейного законодавства, які призвели до формування моделі радянської родини, риси якої і до цього часу залишається актуальними.

Питання радянського сімейного законодавства досліджували А. Авчухова, В. Довженко, С. Вакуленко [1]. Проте, окремі аспекти проблеми залишаються досить дискусійними. Зокрема, висвітлення законодавчих підвалин розлучень, питання регулювання народжуваності, сексуальних стосунків, відношення до релігійних питань. Означена проблема потребує перегляду на нових методологічних засадах, з урахуванням специфіки та традицій українських шлюбно-сімейних відносин. Тому мета цієї наукової розвідки полягає в аналізі розвитку радянського сімейного законодавства протягом 1917–1937 років на теренах України.

З перших днів існування радянська влада здійснювала реалізацію одного з базових історичних завдань – перебудови на кардинально нових фундаментальних засадах сімейно-шлюбних відносин. Одразу ж після здобуття влади 18 і 19 грудня 1917 р. ВЦВК і РНК РРФСР видали декрети «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану» та «Про розлучення», якими було розпочато створення законодавства нового типу. Передусім, декрети скасовували чинність старих нормативно-правових актів царської Росії на всій території республіки, та започаткували дію нових принципів регламентування сімейно-шлюбних стосунків, відмежувавши їх від релігії та церкви [2].

Декретом «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану» було прописано шлюб як вільний союз двох рівноправних громадян, які пов'язані між собою взаємними правами та обов'язками виключно процедурою укладання громадянського шлюбу, тобто шлюбу, зареєстрованого в органах РАГСу. При цьому церковні шлюби позбавлялися будь-якого юридичного значення, тобто були поза законом. Проте це твердження не стосувалося тих шлюбних союзів, які були укладені до підписання вищезазначеного декрету. Також, декретом було встановлено початок шлюбного віку: 18 років – для чоловіків і 16 – для жінок.

У вказаних законодавчих актах було закріплено принцип моногамії як один з базових принципів сімейного права – РАГС не міг прийняти заяву про вступ у шлюб від осіб, одна з яких перебуває в іншому шлюбі.

Нормативно-правовий акт урівняв жінку з чоловіком як в особистих немайнових, так і в майнових відносинах, позбавивши її деспотичної влади чоловіка. Батьківська влада над дітьми тепер розглядалася як обов'язок виховання дітей з урахуванням інтересів дітей та суспільства. За положеннями Декрету «Про громадянський шлюб, дітей і про введення книг актів громадянського стану» позашлюбні діти прирівнювалися у правах з дітьми, що народилися у шлюбі, як в майнових, так і в особистих правах. Вони отримали можливість встановлення в суді батьківства і на відповідне стягнення аліментів з особи, яка була визначена батьком позивача.

22 жовтня 1918 р. був затверджений перший сімейний кодекс: «Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право РРФСР». Цей Кодекс становив собою першу кодифікацію сімейного законодавства і був взагалі першим Кодексом законів.

Основні положення цього закону були достатньо демократичними і відповідали початковим поглядам більшовиків на шлюб та родину. Зокрема, Кодекс не вимагали для шлюбу жодних дозволів (батьків, опікунів чи начальства), скасовував покарання за

перелюб та кровозмішування. Спрощувалася процедура реєстрації шлюбу, до шлюбних стосунків прирівнювалося і фактичне співжиття, не зареєстроване у відділах РАГСу.

Кодекс містив спеціальний розділ про недійсність шлюбу і порядок визнання шлюбу недійсним. Ним передбачалась роздільність майна подружжя: майно, яке було придбане під час шлюбу, було власністю того з подружжя, хто його придбав на власні кошти. У цьому Кодексі вперше було сформульоване положення про те, що батьківські права могли бути здійснені тільки в інтересах дітей. При неправомірному здійсненні цих прав батьки могли позбавлятися батьківських прав [2].

Кодекс 1918 р. вперше після революції врегулював питання опіки. Що ж стосується усиновлення, то в Кодексі прямо вказувалося, що воно не породжує ніяких обов'язків і прав ні для усиновителя, ні для усиновленого.

Простішою ставала і процедура розлучення. Останнє могло відбутися на підставі звернення одного з подружжя, а іншого про розлучення могли проінформувати листівкою від відділу РАГСу. Наголошувалося на добровільності укладання шлюбу [6, с. 128].

Через спрощення інституційного механізму державного регулювання шлюбних відносин (зокрема, процедури реєстрації шлюбів і розлучень) різко збільшилася кількість розлучень, зменшилася тривалість шлюбів. Так, середній коефіцієнт шлюбності (кількість шлюбів з розрахунку на 1 000 осіб) в УСРР складав 11 у першій половині 1920-х рр. Коефіцієнт розлучуваності у 1926–1927 р. піднявся до 11 (на відміну від 1913 р. – 0, 15) [7, с. 135].

Кількість розлучень у першій половині 1920-х рр. різко збільшилася не лише в містах, але й у селах: з 1923 до 1925 рр. у містах удвічі, відповідно 16,4 та 32,2 %; у селах у 1,5 рази, відповідно, 9,9 та 15,1 %. Середня тривалість розірваних шлюбів 1925 р. у селах становила 3,80 року, а в містах – 5,39 р., тобто у півтора рази більше. Наприклад, середня тривалість розірваного шлюбу в Києві знизилася з 8,45 років у 1920 р. до 6,27 років у 1925 р.

Процес розлучення було спрощено настільки, що під загрозою опинився інститут сім'ї. Розлучення вже не сприймалося, зокрема, молодими людьми, як гріх. У 1925 р. було зареєстровано збільшення кількості підкинутих дітей: 899 дітей із 1096 було підкинуто в 52 містах УСРР [9]. Розлучення з одиничних випадків зросли до десятків тисяч, залишивши за цим показником далеко позаду інші країни світу. Рівень розлучуваності в УСРР виявився найвищим не лише в СРСР. За якихось 2–3 роки українці випередили навіть США. Демографи почали використовувати словосполучення «замериканізована шлюбність» [8]. Доволі значна частина розлучених членів подружжя уклала повторний шлюб.

Паралельно із змінами на законодавчому рівні, держава виступала ініціатором формування нової, радянської сімейної обрядовості. Означені процеси супроводжувалися боротьбою з традиціями, патріархальними звичаями та насадженням нового побуту. Формування нової революційної культури як заперечення традицій, її привнесення в суспільну свідомість служили меті побудови соціалізму.

Зокрема, впроваджувалися у життя нові свята: червоні весілля, червоні хрестини. Комсомольські (червоні) весілля проходили в дусі комуністичних зібрань: виступали представники від громадськості, які зачитували доповіді про новий побут, дарували подарунки (книжки, портрети). Таким чином, відбувалася заміна цінностей, провідну роль вже займала не родина і церква, а комсомольці та громада [5].

Реалізація перших декретів та кодексу з сімейного законодавства призвели до непрогнозованих наслідків. Спостерігалася дезорганізація сімейно-шлюбних стосунків (небажана вагітність, відсутність батька, проституція, венеричні захворювання). Такий розвиток подій викликав усе більшу стурбованість з боку влади, засудження переважної більшості суспільства [9]. Це спонукала владу переглянути сімейно-шлюбне законодавство, певною мірою, обмеживши декларовані принципи свободи у шлюбних відносинах.

У 1926 р. було ухвалено нове законодавство про шлюб і родину. Був прийнятий Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР. Він ґрунтувалися на тих же принципах сімейного права, які були закладені в перших декретах. У той же час Кодекс 1926 р. посилював гарантії як майнових, так і особистих прав членів сім'ї, перш за

все – жінок і дітей. За його положеннями повністю зрівняно позашлюбних дітей з шлюбними, досить детально регламентувався порядок встановлення батьківства щодо позашлюбних дітей.

Кодекс містив норми, що регулюють опіку і піклування, а саме: регламентували порядок встановлення та зняття опіки та піклування, призначення і звільнення опікунів, а також права та обов'язки опікунів та піклувальників. Закріплювався принцип рівності прав і обов'язків подружжя, а також незалежність подружжя. У той же час Кодекс вводив поряд з поняттям «особисте майно» таке поняття, як «спільне майно подружжя» [9].

Відводячи матерям особливу соціальну роль, окрема увага в радянській Україні приділялась страхуванню материнства (забезпечення вагітних і породілль). Кожна мати-годувальниця отримувала від держави грошову допомогу, витрачання якої чітко контролювалось. Із загостренням товарного дефіциту наприкінці 1920-х рр., ці виплати за бажанням застрахованої матері дозволялося повністю або частково замінювати на натуральні.

Індустріалізація, урбанізація, колективізація, що мали місце у 1930-х рр. також позначилися на сімейно-шлюбних відносинах. Зокрема, роль жінки, на відміну від патріархальної традиційної родини, не обмежувалася родинною. Формувався та активно впроваджувався у суспільство образ жінки – активної учасниці громадського життя, виробничих відносин. Спостерігалось різке збільшення чисельності жінок-робітниць відбувається у період реконструкції народного господарства. За період між переписами населення 1926 і 1931 рр. їх кількість зросла у 2,6 рази [3, с. 62–63]. У 1929 р. в промисловості і будівництві України працювало більше 140 тис жінок [4, с. 171]. Початок індустріалізації поставив вимогу збільшення робочих рук на виробництві. А, крім того, в умовах ліквідації усіх форм приватновласницької діяльності змінюються реалії повсякденного життя і джерел фінансування радянської сім'ї. Так, наприклад, 1931 р. став роком найбільшого втягнення до промислової сфери домогосподарок і хатніх робітниць.

Зміна економічних умов розвитку спонукала владу до змін сімейного законодавства. 27 червня 1936 року «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатодітним, розширення сітки пологових будинків, дитячих ясел і дитячих садів, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлучення».

За цим законом вперше запроваджувалася допомога по багатодітності, затверджувався план розширення мережі дитячих виховних установ, встановлювалася кримінальна відповідальність за відмову в прийомі на роботу вагітних жінок, за несплату аліментів на дітей, запроваджувалася збільшення тривалості декретної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Цей Закон впорядкував порядок стягнення аліментів на дітей, встановивши розмір аліментів відповідно до заробітної плати відповідача у відсотковому відношенні залежно від кількості дітей.

Таким чином, радянське сімейне право 1917–1937 рр. було регламентоване ідейною доктриною соціалізму, що змінило традиційні сімейно-шлюбних відносин на території України та спрямовувалося на виховання «нового» радянського суспільства. У нормативно-правових актах це було відображено в декларації ідей рівноправ'я чоловіків та жінок, а на практиці – в унікальному та тотальному втручанні органів державної влади у приватне життя. Сімейну політику більшовицької влади початкового її етапу можна визначити як антисімейну, а впровадження образу нового громадянина, не обмеженого сімейними зобов'язаннями, призвело до ряду негативних наслідків – збільшенню кількості розлучень, зменшенню рівня народжуваності, руйнуванню інституту сім'ї, і зростанню кількості безпритульних.

Анотація: В исследовании проанализированы развитие советского семейного законодательства 1917–1937 гг. Методология исследования основывается на комплексе общенаучных методов логического анализа, синтеза, сравнения, проблемно-хронологическом, историко-типологический метод познания исторических наук. При исследовании были соблюдены принципы историзма, научной объективности и системности. Семейное законодательство 1917–1937 гг. Представляет политику советской власти по отношению к институту семьи,

которая в течение исследуемого периода прошла путь от полной демократизации в четкой регламентации. Проявилась в кардинальном уменьшении прав граждан на интимность и свободу действий, как члена общества и как субъекта родственных отношений. Реализация принципов советского семейного законодательства привела к трансформации традиционной брачной модели поведения и формирования советской брачной модели поведения и обрядности, которые до сих пор остаются актуальными.

Ключевые слова: брак, семья, механизмы государственного регулирования брачно-семейных отношений.

Abstract. The study analyzes the development of Soviet family law from 1917 to 1937. The study followed the principles of historicism, scientific objectivity and systematicity. The family law of 1917–1937 represents the policy of the Soviet authorities in relation to the institution of the family, which during the period under review went from complete democratization to clear regulation. It manifested itself in a dramatic decrease in the rights of citizens to intimacy and freedom of action, as a member of society and as a subject of family relationships. The implementation of the principles of Soviet family law has led to the transformation of the traditional matrimonial pattern of behavior and the formation of the Soviet matrimonial pattern of behavior and ritual, which still remain relevant.

Keywords: marriage, family, mechanisms of state regulation of marriage and family relations.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорохина О. В. Партийно-государственная идеология социалистических преобразований семьи в послереволюционной России. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология.* 1996. № 2. С. 78–87. С. 82.
2. Семейне право України: підручн. / за ред. Гопанчука В. С. К. : Істина, 2002. 299 с.
3. Бойко Н. К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства (анализ массовых статистических источников 20–30-х годов). К. : Выща шк., 1990. 155 с.
4. История Украинской ССР: В 10 т. – К.: Наукова думка, 1984.
5. Кампарс П. П., Закович Н. М. Советская гражданская обрядность. М.: «Мысль», 1967. 255 с.
6. Міхеєва О. К. Проблеми шлюбних відносин у контексті радянської сімейної політики в Україні на початку 1920-х рр. (за матеріалами фахових юридичних видань та газет). *Історичні і політологічні дослідження.* 2013. № 4 (54). С. 128–133.
7. Тарапон О. Демографічний, національний та соціальний склад населення УСРР–УРСР 1920–1930-х рр. у розрізі повсякденного життя. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.* 2012. Вип. 32. С. 126–137.
8. Маркова С. В. Соціально-демографічна характеристика українського соціуму. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 20–21 листоп.* URL : <http://www.uk.xlibx.com>.
9. Слюсар Л. І. Наслідки соціальних катастроф 1930-х років для української сім'ї. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 20–21 листоп.* URL : <http://www.uk.xlibx.com>.

УДК 903'13 (477) «631/636»; 7.045

ТРИПІЛЬСЬКА СВАСТИКА

В. О. Касьян, Р. О. Литвиненко

Анотація. Дослідження присвячене одному різновиду трипільської космогонічної орнаментатиці – свастиці. Методологічною основою роботи є ретроспективний підхід, принцип історизму, наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного і структурно-семіотичного методів, які допомагають виявити витoki цього символу, прослідкувати зміну його змістовного навантаження.

Ключові слова: Кукутень, Трипільля, свастика, індоєвропейці, арійці.

Трипільсько-Кукутеньська спільнота – найвідоміше серед культурних утворень розвинутих землеробів на теренах України, Молдови та Румунії, що існувало протягом мідного віку. Окрім розвинутого господарчого сектору, безліч артефактів цієї культури свідчить про високий рівень організації духовного світу. Тисячі трипільських посудин, оздоблених вишуканими візерунками, ритуальна кераміка незвичайних форм, керамічні

жіночі та чоловічі статуетки, фігурки тварин, теракотові моделі будинків і багато інших речей, знайдених археологами під час розкопок, – це лише незначна частина матеріального світу давніх людей, які залишили нам у спадок трипільську культуру. І цей матеріальний світ до певної міри віддзеркалює світ сакральний. Для розуміння духовного життя давнього суспільства слід вивчати і різноманітну знакову систему, що залишила по собі праісторична спільнота. Цікавими є антропоморфні, зооморфні орнаменти, зображення сонця і місяця. Особливу групу становлять піктографічні знаки, серед яких виділяється свастика.

Слово свастика походить від арійського санскриту «svastika». Він є похідним від слова «su» «пов'язане з благом, добром», і близьким до ритуального оклику «Свах!» («Хай буде благо!»). В індійській культурі цей солярний символ, знак світла, щедроти й загального блага. Для уточнення змісту цього терміну О. Трубачов звернувся до арійського лексикону. У ньому є 5 словосполучень з першим компонентом *su-* в розумінні добрий, гарний. Головним серед них є *su-vasa* добре житло або *sv-aja* – добре пасовисько. Додаткові значення має слово *vasas*: одяг, вбрання; укриття. Отже, буквально значення поняття «свастика» можна трактувати як «добре укриття» або «оберіг». Протягом сторічч спостерігаємо, що в українській традиції свастику називають «сварга». Ця назва є похідною від імені бога неба – Сварога. Згаданий вище лексикон О. Трубачова також містить слово «svarga». Воно перекладається «той, що рухається небом» або «сонячний шлях»[5].

Взагалі, свастикою вважається хрест із зігнутими під прямим кутом кінцями. Напрямок повороту кінців визначає напрям обертання свастики й поділяється на правобічний та лівобічний. У тій самій українській традиції знаходимо, що поєднання правобічних та лівобічних сварг означає гармонію, урівноваження сил добра і зла. Крім того, існуючи мало варіантів зображення свастики, наділених додатковими нюансами символіки. Наприклад, «хрест у колі», що дуже розповсюджений саме у трипільській культурі. За аналогією з Індією та Китаєм, знаємо, що сварга може позначати або зміну сезонів року або чотири сторони світу. У буддійському культурному просторі свастику трактують як «Печатку серця Будди», а в Тибеті її вважають знаком щастя й талісманом [6]. Згодом вона набуває статусу знаку, що символізує нескінченність.

Найдавніші зображення свастик відносять до верхнього палеоліту. Відомий радянський дослідник Б. О. Рибаків відносив свастику до так званого ромбічно-меандрового орнаменту, який за часів палеоліту мав захисну функцію, а потім, у часи Трипілля, виступав як символ родючості. Історик зазначав, що цей знак, ймовірно, наносили на тіло вагітних жінок або на жіночу антропоморфну пластику.

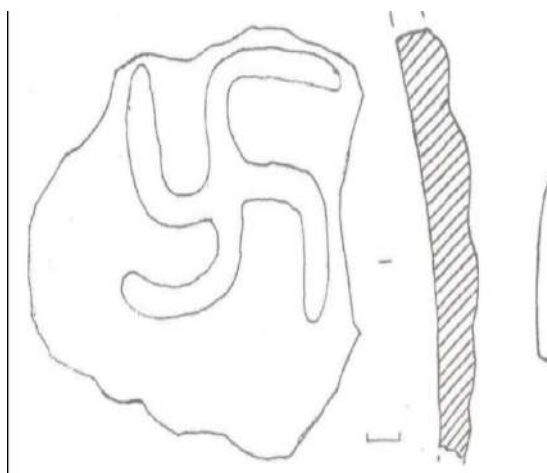

Рис. 1 Зображення свастики на посудині зі с. Кудринці

Стійкого поширення цей знак набуває в процесі так званої неолітичної революції, за переходу від привласнювальних до відтворювальних форм господарства. Саме тоді набула розвитку солярна символіка, різновидом якої завжди була свастика. Навряд чи є коректним

пов'язувати появу свастики з певним регіоном, а тим більше етносом. Зазначимо, що зображення свастики близько 2000 р. до Р. Х. вже помічене в доарійській культурі Мохенджо-Даро та Харашпи в долині Інду. Тобто свастику немає підстав розглядати, як знак питомо арійський чи навіть індоєвропейський[6].

Говорити про появу саме свастики на теренах сучасної України можна з доби енеоліту, саме за існування культури Трипілля-Кукутень. Дехто вважає, що трипільці принесли на ці терени свастику, як індоєвропейська спільнота. Вперше трипільська свастика була знайдена М. Ю. Відейком на стінці посудині з поселення Кудринці у Наддністрянщині, що датується серединою V тис. до Р. Х. Фрагмент зберігається в колекції Музею антропології та етнографії в м. Санкт-Петербург (рис. 1). Цікавими є свастики усатівської культури (початок III тис до Р. Х.): великий знак на спині статуетки (рис. 2) з поселення Маяки на Дністрі та дві свастики на дні та стінці ритуальної чаші з центрального поховання кургану П-2 Другого Усатівського могильника (рис. 3) в околицях Одеси. Центральна свастика була засипана червоною фарбою, що додатково підкреслює сакральний зміст цього знаку. Посуд із цим символом навряд чи був повсякденним і побутовим, він мав ритуальне призначення.

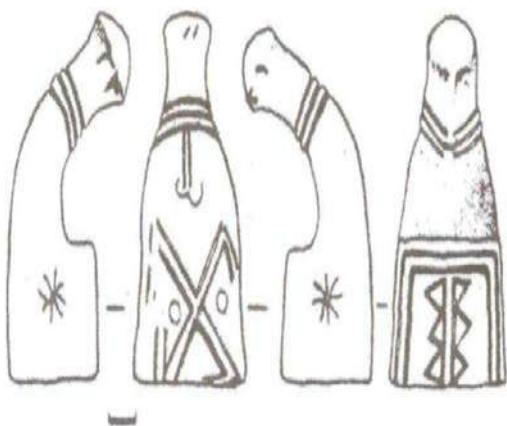

Рис. 2 Статуетка усатівської культури з поселення Маяки (за Е. Ф. Патоковою, 1989 р.)

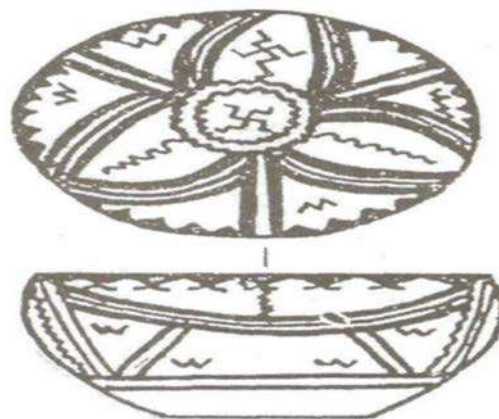

Рис. 3 Ритуальна чаша з Усатівського могильника (за Е. Ф. Патоковою, 1989 р.)

Дуже цікавими є припущення дослідників, що відносять трипільську сваргу до зміїного орнаменту. Дійсно, працюючи з джерелами, ми можемо помітити досить чіткі зображення змії, що утворюють свастику. Виникає питання, а чому саме змії? Це певним чином пов'язане з рослинною і тваринною магією, що практикувалася у цій праісторичній спільноті. Орнаментальні композиції, в яких парні змії є головними елементами чотиричастинні, хрестоподібні, обертаються навколо вінець чи дна грушоподібних антропоморфних посудин. У боковій розгортці зміїні стрічки рухаються зліва направо, утворюють бігучу спіраль – символ часу. У круговій розгортці зміїний вихор обертається навкруги центра, що позначений вінцями, заключними в чотиричастинну фігуру, що символізує простір з напрямками світу. Отже, зміїні ранньотрипільські орнаменти можна розглядати як сюжет відображення нескінченного руху у просторі Всесвіту. Змія виступала там, як найсильніший захисник дому[2]. О. Ф. Лосєв підкреслював полісемантичність образу змії в античній міфології. Це характерно і для інших культур. М. Еліаде вважав змію однією з істот, які стають символом, або «втіленням» Місяця, через свою подібність до нього за формою або життєвими функціями. Графічно Місяць і змія символізує спіраль. Як і Місяць, змія з'являється та зникає, крім того, у грецькій традиції зберігається легенда, згідно з якою змія має стільки кілець, скільки днів у Місяця. Дослідник підкреслює, що символіка змії складна та багатозначна, але всі символи збігаються з однією ключовою ідеєю: змія оновлюється, відроджується знову і тому є безсмертною. Саме тому, можемо вважати, що свастика у контексті зміїного орнаменту має значення безкінечності, нескінченного потоку життя, символ, що проголошує справедливість та захищає від зла [5].

Тож, на основі опрацювання археологічних знахідок та наукової літератури, ми можемо зробити висновок, що в основі сакрального комплексу Трипілля лежала ідея відродження, безсмертя людської душі [4]. Сакральна діяльність була спрямована передусім на підтримання існуючого світового порядку за рахунок магічних ритуалів. Складовою цієї боротьби була система знаків, яка захищала людство, давала йому наснаги у процесі боротьби за безсмертя та відродження. Вагому роль у цій боротьбі зіграв космогонічний знак сварги, що був уособленням захисту, нескінченності життя та справедливості. Трипільське суспільство пішло власним шляхом, створивши та розвинувши оригінальні для Старого Світу ритуали, в яких певні символи, що дійшли до нас у вигляді орнаментальних композицій на давньому посуді та статуетках, відігравали важливу роль.

Анотація. Исследование посвящено одному из разновидностей трипольской космогонической орнаментации- свастики. Методологической основой работы является ретроспективный принцип историзма, научной объективности, критического и структурно-систематического подхода к литературной и источниковеденческой базе работы. Специфика исследуемой темы предполагает использование сравнительно-исторического и структурно-семитического методов, которые помогают определить истоки этого символа, проследить изменения его смысловой нагрузки.

Ключевые слова: Кукутень, Триполье, свастика, индоевропейцы, арийцы.

Abstract. The study deals with one kind of Trypillian cosmogonic ornamentation – the swastika. The methodological basis of the work is a retrospective approach, the principle of historicism, scientific objectivity, a critical and structural-systematic approach to the literary and source base of the work. The specificity of the topic under study involves the use of comparative-historical and structural-semitic methods that help to identify the origins of this symbol, to trace the change of its meaningful load.

Key words: Kukuten, Trypilia, fylfot, indo-European, aryans.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ткачук Т., Мельник М. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). Івано-Франківськ, 2000. 238 с.
2. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків: Фоліо, 2007. 415 с.
3. Рибаків Б. О. Космогонія и мифология земледельцев енеолита/ Советская археология. 1965. № 2. С. 13–33.
4. Ткачук Т. М.. Знакові системи трипільсько-кукутенської спільноти (мальований посуд). Вінниця : Нова книга. 2005. Ч. 1. 418 с.
5. Енциклопедія трипільської культури / За ред. М. Ю. Відейка. К., 2004. Т. 1. 704 с.
6. Отрощенко В. В., Корпусова В. М. Свастика в знакових системах доби міді-бронзи в Україні. К., 2007.

УДК 069.01(477) «20»

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МУЗЕЙ: НОВІТНІ ПРАКТИКИ

С. С. Кускова, О. В. Отземко

Анотація. У дослідженні окреслено сучасний стан українського музейного простору, можливості його трансформації із залученням таких новітніх практик, як партисипація, storytelling та музейний ребрендинг. Методологічну основу дослідження склали комплексний і системний підходи із залученням методів аналізу, синтезу, порівняльно-історичного, описового. Констатується, що український музей намагається відповідати на виклики сучасності, застосовуючи новітні партисипаційні практики. Але розвиток музеїв відбувається повільно – реорганізовується лише маленький відсоток об'єктів музейного простору. Відзначається потреба створення новітніх стратегій модернізації музеїв на основі акумуляції зарубіжного досвіду з урахуванням української специфіки сьогодення.

Ключові слова: сучасний музей, партисипація, storytelling, ребрендинг.

Музеї у різні часи виконували різні, іноді глибоко суперечливі, функції. Зараз процес їхньої еволюції знаходиться на шляху пошуку нових культурних парадигм та характеризується творенням нової соціокультурної інституції. Важливість та необхідність

музеїв вже давно доведена, і сучасність демонструє колоритний і перспективний музейний ландшафт. Сьогодні український музей балансує між традиційними функціями музейного закладу та передовими атракційними технологіями. Проте, виклики, породжені сучасною добою стрімких змін, змушують його критично переглянути свій образ як соціокультурного закладу, основною місією якого є зберігання матеріальних пам'яток культурної спадщини. У зв'язку з цим ініціюються трансформації, серед яких явище партисипації, яка передбачає, що будь-які сучасні інституції, пов'язані зі зберіганням, музеєфікацією та трансляцією культурних цінностей і культурних об'єктів, повинні не просто залучати користувачів, але створювати передумови, які дозволили б людині стати творцем чогось нового. Такі новітні практики здатні підвищити важливість музею не тільки в ролі культурного закладу, але й перетворити його на активного суспільно-політичного діяча, який, пізнаючи інтереси і проблеми своїх відвідувачів, може розв'язувати важливі питання як локального, так і державного значення.

У сучасному музеєзнавстві маємо небагато досліджень, присвячених вивченню поставленої проблеми, однак розробкою теоретичного підґрунтя для дослідження даної проблеми наразі займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Явище музейної партисипації ґрунтовно вивчає англійська дослідниця Ніна Саймон, яка в своїй праці «The Participatory Museum» представляє зв'язок музею та людини як співпрацю культури та особистості та окреслює різноманіття можливих партисипаційних практик у сучасному музеї, наголошуючи на виключній ролі самого споживача. Натомість американський музеолог Саймон Кнелл у своїй роботі «The Contemporary Museum. Shaping Museums for the Global Now» висвітлює найактуальніші питання створення та функціонування сучасного музейного простору відповідно до глобалізму сьогодення, в якому головну роль грає музей як соціокультурна установа. Французький культуролог Жан-Мішель Тобелем у своїй праці ««Нова епоха музеїв. Культурні установи перед викликом менеджменту» розглядає питання впливу ринкових сил на музей та механізми їхньої взаємодії на прикладах з діяльності музеїв Франції та світу, провокує на роздуми щодо викликів і можливостей, які стоять сьогодні перед культурними інституціями. Сучасний український дослідник Зиновій Мазурик у ряді методичних рекомендацій окреслює роль та місію музею у соціокультурному просторі України та його можливі зв'язки з різного типу організаціями; можливості українських музеїв у справі динамічного розвитку та проблеми на цьому шляху.

Відкритими залишаються питання акумуляції досвіду вітчизняних музеїв щодо їх осучаснення, місце людини в партисипаційних практиках, використання принципу «storytelling» з метою підвищення цінності музейних предметів, залучення методів менеджменту, зокрема ребрендингу задля створення унікального образу українського музею. Тому метою даного дослідження є огляд актуальних питань українського музеєзнавства, пов'язаних з партисипаційними практиками.

Джерельну базу дослідження складають офіційні веб-портали, сайти музеїв – носії комплексної інформації про управлінські, архітектурні, інтерактивні рішення та ініціативи у музейній справі України.

Важливо, насамперед, визначити роль музею у сучасному суспільстві та ті можливості, що може надати музей сьогодні. У контексті такого підходу необхідно говорити про те, що сучасний музей однозначно є частиною культурного ландшафту суспільства. Сучасні зарубіжні дослідження дозволяють розглядати просторово-часове спілкування у музеї одночасно з комунікацією на рівні музей-споживач [1, с. 26]. Все ж, головною функцією музею залишається репрезентація, ретрансляція минулого у вигляді наочного фактажу. Будучи стабільним хранителем історії та «вічного», музей допомагає людині знайти своє затишне місце в агресивному інформаційному та візуальному потоці сучасної культури, суспільній та політичній ситуації, що швидко змінюється. У той самий час, реміснича майстерня перетворюється на сучасну культурну фабрику – фабрику образів, смислів, проектів в значній мірі. Несподівано виявляється, що в сучасному

ринковому світі музей трішки нагадує банк, тобто він абсорбує із зовнішнього світу ресурси, переробляє їх і використовує для народження культурних смислів і образів. Акумуляючи вищі досягнення творчого духу людини, музей виступає як сукупність матеріальних і духовних цінностей, звернених до свого творця, продуктом активності якого є культура. Музей можна назвати унікальним результатом взаємодії культури і розуму людини. «Людський» вимір в цьому контексті не випадковий, він дозволяє говорити про «соціальну терапію суспільства» [1, с. 38]. Отже, можна вважати, що найважливішим стратегічним чинником, що визначає як зміст і призначення музею, так і ідеї, які усвідомлюють його місію, і реалії, що визначають його побутування, є людина. Можна припустити, що спілкування відбувається не між музеєм та людиною, а між людиною та людиною через музейний простір. Працівники музею мають перед собою мету створити комунікаційний простір, через який суспільство дізнавалось би про своє культурне середовище, як минуле, так і сучасне.

У сучасному суспільстві музеї розглядаються як соціальні інституції, що тісно пов'язані з громадським життям. Музейна діяльність передбачає широкі контакти з громадськістю, і комунікативна функція набуває особливої ваги у взаємозв'язках музею і суспільства. Музейну діяльність можна охарактеризувати як взаємодію суб'єктів музейної діяльності з її об'єктами у соціальному просторі для задоволення духовних потреб людини як одиниці соціуму [2, с. 41]. У контексті музейної діяльності суб'єктом є той, хто ініціює активність у рамках колективного процесу, спрямованого на збереження об'єктів, що мають історичну та культурну цінність, а саме представники експертного співтовариства конкретної теми, вчені-дослідники музейної діяльності, представники органів державної влади, керівники музеїв та співробітники музеїв.

Об'єктом музейної діяльності виступає суспільство в цілому або певні його групи. Проте, для визначення комунікативної стратегії музею, варто більш чітко окреслити систему зовнішньої комунікації музею та шляхи співпраці з її елементами:

1. Професійні спільноти, які займаються організацією культурного життя країни. Цей вид партнерства закономірний, адже музей та дані спільноти знаходяться в одній культурній площині. Приклад: «Динамічний музей» (2018) – це проект Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України», напрямку «Динамічна культура», який має на меті підтримку музеїв України в процесах модернізації [3].

2. Адміністративні та управлінські організації. До них належать державні інституції й місцеві органи влади. Приклад: Компанія Google спільно з Міністерством культури України запустила онлайн-екскурсію по музеях України просто неба [4].

3. Організації у сфері бізнесу, що є потенційними спонсорами. Приклад: «Мистецтво на вулицях: Outdoor для музеїв та галерей». У квітні 2018 р. Національний музей Тараса Шевченка та оператор зовнішньої реклами «РТМ Україна» відкрили художню аудитор-галерею на бульварі Шевченка в Києві [5].

4. Заклади освіти, культури та ВНЗ та організації у сфері освіти. Приклад: «Культ чи Культура. Школа музейних компетенцій» у 2018 р. – комплекс освітніх та практичних заходів для музейників, організований Українським центром розвитку музейної справи у співпраці з Goethe-Institut Ukraine й Українським інститутом національної пам'яті та за підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини [6].

5. Політичні партії та громадські організації, ЗМІ. Співпраця відбувається на основі взаємовигоди: музей реалізує розширення громадської свідомості за рахунок поповнення знань про ці ж організації, культуру сучасності, минулого та історії в цілому. Приклад: Воркшоп «Сучасні методи роботи музею» для працівників музеїв Донецької та Луганської областей (Вінниця, 2018). Організатор проекту – Мистецький напрямок Українського кризового медіа-центру за фінансової підтримки проекту «Зміцнення громадської довіри» [7].

6. Організації у сфері туризму. Приклад: проект «Wayme» – команда дніпровських розробників за підтримки компанії UA-Travels, яка створила мобільний аудіогід музейних турів у Дніпрі [8].

7. Пересічні громадяни, відвідувачі та суспільство у цілому. Важливо говорити саме про двосторонню взаємодію: з одного боку це волонтери, які допомагають музею, а з іншого – це робота самого музею з відвідувачами. Приклади: «Громадянський подвиг Дніпровщини під час АТО» – друга частина музею АТО у місті Дніпро [9]; «Дотик до мистецтва» від Дніпровського художнього музею – тренінг із забезпечення доступу до художньої колекції людям з інвалідністю по зору [10]; «Музейна фотошкола: час застиг в об'єктиві» від Миколаївського краєзнавчого музею, де було залучено дітей-сиріт та дітей-переселенців [11]; проект «Мистецтво: бачити та розуміти» від Херсонського обласного художнього музею, що мав на меті спонукати відвідувачів осмислено сприймати твори мистецтва [12].

Зазначені варіанти комунікації у більшій мірі визначають образ музею як громадської установи: позитивні та вигідні контакти сприяють створенню відповідно позитивного образу музею в очах потенційних відвідувачів. Отже, партнерство і взаємодія – основні принципи партисипації – стають дієвими стратегіями комунікації сучасного музею [13]. При визначенні комунікативної стратегії музею потрібно уважно переглянути ті методи, за допомогою яких він намагається взаємодіяти з громадськими установами. Важливо створити влучну та дієву програму взаємодії для ефективної співпраці. Насамперед, комунікаційний підхід вимагає від адміністрації музею знань про місцеві громади, і розуміння того, як було б краще співпрацювати з розширеною мережею підтримки.

Перед лицем складних завдань, які ставить сучасний світ, робота музею неминуче ускладнюється. Як правило, музеям бракує сили або влади, щоб відповідати на складні питання безпосередньо; проте музеї служать головними майданчиками, де суспільство може обговорювати ці питання і краще розуміти різноманітність точок зору. І саме в таких умовах співпраця музею з організаціями, котрі працюють в економічній, соціальній, політичній сферах і є надзвичайно важливою.

Окрім того, сьогодні перед музеями стоять нові завдання, які вони виконують у взаємодії з ринковими механізмами. Музеї в динамічних умовах повинні зберегти свою сутність як соціокультурної установи, і при цьому застосовувати ринкові інструменти, залучати різноманітні джерела фінансування та популяризацію музею за допомогою реклами. Одним із головних напрямків музейного маркетингу є дієва стратегія залучення відвідувача до музею, тому він повинен бути актуальним, відомим, створювати умови для проведення вільного часу в контексті сучасних тенденцій. Саме тому в музейному маркетингу органічно взаємодіють з одного боку інтерактивні методики (створення в музеї системи рекреаційних зон, розважального простору, магазину, арт-кафе тощо), а з іншого – інноваційні прийоми, серед яких формування іміджу музею та ребрендинг [14, с. 43].

Головна задача ребрендингу – створення унікального бренду музею. Це дозволяє зробити музей більш популярним в середовищі культурних споживачів. Важливо розуміти, що ребрендинг – це не тільки зміна картинки, це оновлення усіх репрезентативних складових маркетингової стратегії музею. На українському ґрунті яскравим прикладом таких практик є ребрендинг Національного художнього музею України, який презентував нову айдентику музею – NAMU (National Art Museum of Ukraine) у співпраці з креативним агентством Banda [15]. В рамках ребрендингу був створений персональний шрифт – Namu Font. Він існує в дев'яти варіаціях, кожна з яких представляє певну епоху розвитку українського мистецтва – від початку XVI ст. до сьогодні. Таким чином, будь-яка експозиція, або подія в NAMU може мати власний вид логотипу – такий, що буде відповідати певному історичному відрізку. Останній шрифт – це сукупність всіх варіацій, симбіоз культурних періодів і стилів, він і є основою нової айдентики NAMU. Зміни відбулися і в Національному музеї Тараса Шевченка – створення нового лого та брендбуку. Для створення логотипу було запрошено кількох дизайнерів, що використали візуальну ідею штампу-печатки із зображенням монограми

«Ш» (поєднаних ініціалів «Т» і «Ш»), яку Тарас Шевченко використовував замість підпису в останні роки життя. Відповідно до брендбуку розроблені внутрішні навігаційні елементи (бейджі працівників музею, шаблони прес-релізів), а також сувенірна продукція музею: чашки, блокноти, ручки та інше [16].

Ребрендинг тісно пов'язаний з комунікативною стратегією музею та його партнерськими зв'язками; музей задля реалізації новітніх маркетингових ідей залучає відповідні організації професійного спрямування, а це і є новітня партисипаційна модель.

Проблема також виявляється в тому, що маса музеїв представляють «монументальну» історію, потрапляючи до якої людина «застигає». Задача у тому, щоб від «далекої» історії перейти до історій, що є співмірними людям. Попри насиченість цифрами, датами, вказівниками, музеї оглушливо мовчать. Але музей може і має заговорити людським голосом, оповідати цікаві історії. Музейники повинні зрозуміти: вони – модератори між минулим, теперішнім і майбутнім, між різними спільнотами. Саме в цьому контексті і постає важливість музейного storytelling. Музейний простір наповнений різноманітними історіями, які репрезентують експонати. За допомогою цих історій можна пов'язати минуле, теперішнє та майбутнє; вони допомагають глибше усвідомити функцію та зміст об'єкта, і вони, будучи результатом людської діяльності, представляють собою факти, підтвердження подій, що відбувались в конкретний історичний період. Storytelling в музеї – спосіб спілкування за допомогою засобів оповідання, якостей та атрибутів предмета, які роблять його унікальним [1, с. 57]. Воно передбачає двосторонню взаємодію між оповідачем та слухачами. Фактично, воно виникає з цієї взаємодії, з узгоджених зусиль обох сторін. Оповідач подає розповідь як частину історії, так чи інакше пов'язаної з об'єктом. Даний принцип підвищує важливість та цінність музейного предмету, наповнює його сенсом. Storytelling, водночас, відкриває можливості активного залучення відвідувача до співпраці зі смисловим наповненням експонатів. В якості прикладу можна використати проект Херсонського обласного художнього музею імені Олексія Шовкуненка – «Мистецтво: бачити та розуміти» [12]. Проект мав на меті спонукати відвідувачів осмислено сприймати твори мистецтва. Команда проекту розробила три тематичні маршрути для широкого кола відвідувачів. Відвідувачі висували свої версії щодо портретних зображень – про вираз обличчя, ракурс, вбрання, деталі, колорит, звідти – про історичну епоху та історію зображеної особистості. Інформацію про художника та обраний твір відвідувачі отримували наприкінці обговорення, щоб це не впливало на сприйняття твору. Це була відповідна точка для демонстрації того, наскільки потужними є історії і як люди реагують на них. Вони насолоджуються взаємодією з об'єктами, оскільки це дозволяє їм використовувати свою уяву та самостійно створювати нові зв'язки між історією та предметами. Тобто, storytelling – це важлива складова взаємодії музею та споживача, проте не єдина.

Український музей, будучи все ще ригідним і традиційним, намагається відповідати на виклики сучасності, йде шляхом перетворення на відкритий творчий соціокультурний центр з високим рівнем конкурентоспроможності. Українські музеї несуть в собі не лише історичну пам'ять та досвід у вигляді матеріальної спадщини, а й економічне, політичне, культурне, ідеологічне навантаження, і це, в свою чергу, викликає необхідність модернізації та «осучаснення» музеїв. Новітні партисипаційні практики все ж повільно, але знаходять місце в українському музейному просторі, що показують дослідження різноманітних проектів. Але розвиток музеїв відбувається не просто повільно – реорганізовується лише маленький відсоток об'єктів музейного простору. Ці проблеми породжуються рядом перешкод – недостатністю фінансування та професійних кадрів, ідеологічною заангажованістю, незацікавленістю у музеї як у місці, де можна цікаво провести час, статичністю музейної політики та відсутністю стратегій практичного характеру саме для українського музейного ландшафту. Це надає поштовх до глибшого дослідження вже реалізованих проектів та створення новітніх стратегій модернізації музеїв

на основі акумуляції зарубіжного досвіду з урахуванням української специфіки сьогодення. При цьому залучення новітніх явищ в музеєзнавстві – партисипації, ребрендингу та storytelling – дасть змогу створити музей-культурний центр, який буде відповідати вимогам та викликам сучасного українського суспільства.

Аннотація. В данному дослідженні обозначено сучасне становище українського музейного простору, можливості його трансформації з залученням таких новітніх практик, як партисипація, storytelling і ребрендинг. Методологічною основою дослідження є комплексний і системний підходи з залученням методів аналізу і синтезу, порівняльно-історичного, описального. Констатується, що український музей намагається відповідати сучасним реаліям, звертаючись при цьому до новітніх партисипаційних практик. Однак, реорганізується лише незначительний сегмент музейного простору, що свідчить про повільні темпи новачок. Тому необхідно створити нові стратегії модернізації музеїв на основі зарубіжного досвіду з урахуванням сучасної української специфіки.

Ключові слова: сучасний музей, партисипація, storytelling, ребрендинг.

Abstract. This study describes the modern state of the Ukrainian museum space, the possibilities of its transformation using modern practices such as participation, storytelling and rebranding. Methodological basis of work is the principles of the scientific objectivity, the historicism, comprehensive and systematic approach using general scientific, interdisciplinary, special historical methods, defined by the subject of cognition and research tasks. Specifics of the researched subject provides the use of a content analysis method, which allows to determine the role and functions of the museum in modern society, to consider the principles and methods of museum participation and the possibility of its introduction in Ukraine.

Key words: contemporary museum, participation, storytelling, rebranding.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Knell S. The Contemporary Museum. Shaping Museums for the Global Now, 1st Edition. London: Routledge, 2018. 250 p.
2. Музей: менеджмент та освітня діяльність / Г. Аартс, З. Мазурик та ін. Львів, 2009. 224 с.
3. «Динамічний музей. Проект підтримки музеїв». Офіційний веб-портал. URL : <http://www.museums.org.ua/>.
4. Проект «Google представив 3D-тур музеями України». Офіційний веб-портал газети «Дзеркало тижня». URL : https://dt.ua/TECHNOLOGIES/google-predstaviv-3d-tur-muzejami-ukrayini-248813_.html
5. Мистецтво на вулицях: Outdoor для музеїв та галерей. Інтернет-видання «Cedra». URL : <http://www.cedra.kiev.ua/2018/05/18/mistetstvo-na-vulitsyah-outdoor-dlya-muzejiv-ta-galerej/>.
6. Програма «Культ чи культура. Школа музейних компетенцій». Офіційний веб-портал «Prostir Museum». URL: <http://prostir.museum.ua/post/40913>.
7. Проект «Сучасні методи роботи музею». Український кризовий медіа-центр. URL : <http://uacrisis.org/ua/69896-u-vinnitsi-vidbuvsya-iv-vorkshop-suchasni-metodi-roboti-muzeju-proektu-muzej-vidkrito-na-remont>.
8. Wayme. Додаток для екскурсій та подорожей. URL: <https://www.wayme.tours/>.
9. Музей «Громадянський подвиг Дніпропетровщини під час АТО». UA-Travels: Музейний гід. URL : <http://ua-travels.in.ua/2017/01/24/museum-dnipro-ato/>.
10. Проект «Дотик до мистецтва». Дніпровський художній музей. URL : <http://artmuseum.dp.ua/?p=7960&lang=ua>.
11. Музейна фотошкола: час застиг у об'єктиві. Миколаївський обласний краєзнавчий музей. URL : <https://museum.mk.ua/predydushchie-novosti/252-proekt-muzejna-fotoshkola-chas-zastig-u-ob-ektivі>.
12. Мистецтво: бачити та розуміти. Херсонський художній музей ім. О.О. Шовкуненко. URL : <http://artmuseum.ks.ua/tag/muzejni-j-proekt>.
13. Simon N. The Participatory Museum. Santa Cruz, CA: Museum 2.0. 2010. 388 p.
14. Тобелем Ж-М. Нова епоха музеїв. Культурні установи перед викликом менеджменту/ пер. з французької З. Борисюк, П. Тарашука, С. Тевольде. Київ, 2018. 320 с.
15. NAMU. Ребрендинг Національного художнього музею України. Брендінгове агентство «Banda». URL: <http://banda.agency/namu/>.
16. Новий логотип та брендбук музею Тараса Шевченка. Інтернет-видання «The Village». URL: <https://www.the-village.com.ua/village/culture/culture-news/279755-noviy-logotip-ta-brendbuk-muzeju-tarasa-shevchenka>.

ВЗАЄМНЕ ВИЗНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙ ЯК УМОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СВОБОДИ НАДАННЯ ПОСЛУГ

М. О. Олійник, О. Г. Турченко

Анотація. Стаття присвячена аналізу процедури взаємного визнання кваліфікацій та дипломів в ЄС, що має на меті усунення будь-яких національних перешкод для реалізації суб'єктами підприємницької діяльності ЄС свободи ділового заснування та свободи надання й отримання послуг. Автор обґрунтовує, що взаємне визнання кваліфікацій як умова функціонування свободи надання послуг ґрунтується на таких основних принципах, як принцип «взаємної довіри», який полягає у тому, що держава-член ЄС не може обмежити свободу ділового заснування суб'єкта підприємницької діяльності ЄС тільки на підставі необхідності наявності національної кваліфікації для здійснення певної професійної діяльності у цій країні, а повинна надати умови для визнання кваліфікації суб'єкта підприємницької діяльності ЄС, а також принцип рівності, відповідно до якого держава-член ЄС, в якій надаються послуги, має право на регулювання професійних вимог виключно без дискримінації за ознакою громадянства, а також не має права встановлювати обмеження, що перешкоджають отриманню послуг громадянами інших держав-членів ЄС.

Ключові слова: право ЄС, кваліфікації, диплом, свобода надання послуг.

Серед численних переваг скасування обмежень у свободі надання послуг – сприяння кращому та ефективнішому розподіленню коштів в межах Європейського союзу, а саме: послуги надаватимуться там, де вони будуть найбільш затребувані, не виникатиме концентрації певних послуг в одній державі-члені, коли натомість, відчуватиметься брак таких послуг в іншій. Це сприятиме більш врівноваженому та стабільному розвитку економіки Союзу, відбуватиметься здешевлення багатьох видів послуг за рахунок того, що вони надаватимуться на вільній основі тими особами, що є найбільш конкурентноспроможними та професійними у своїй сфері.

Особливості свободи надання послуг в рамках права ЄС у загальному вигляді досліджували Ю. Ільїн, В. Кернз, Р. Петров, М. Гердеген, О. Хіневич. Ґрунтовні дослідження у галузі обмежень свободи надання послуг належать зарубіжним вченим, таким як М. Шидло, К. Барнард, С. О'Лірі, Д. Адамські, Дж. Снелл, М. Анденас. В Україні проблема обмежень свободи надання послуг у праві Європейського Союзу залишається мало вивченою і на даний момент немає спеціальних наукових досліджень, присвячених цій тематиці. Варто проте відзначити окремі праці В. Муравйова, Р. Петрова, В. Копійки, в яких вчені, досліджуючи економічні аспекти права ЄС, у загальних рисах висвітлювали питання обмежень свободи надання послуг, проблеми взаємного визнання професійних кваліфікацій.

Метою дослідження є виявити особливості процедури взаємного визнання професійних кваліфікацій як умови функціонування свободи надання послуг в ЄС.

Відповідно до ст. 26 Договору про функціонування ЄС [1] Союз застосовує заходи щодо створення або забезпечення функціонування внутрішнього ринку у відповідності до положень Договору. Внутрішній ринок охоплює простір без внутрішніх кордонів, в якому згідно з положеннями Договору забезпечується вільне пересування товарів, осіб, послуг та капіталів.

Враховуючи положення ч. 1 ст. 56 Договору, можна зробити висновок, що свобода надання послуг передбачає можливість надання послуг у межах Союзу громадянами держав-членів, що заснували свою справу в іншій державі-члені, ніж та, в якій знаходиться одержувач послуги.

Відповідно до ст. 49 Договору свобода заснування включає в себе доступ до діяльності, що не є найомною працею, та здійснення цієї діяльності, а також створення підприємств, їх представництв, філій або дочірніх підприємств, товариств та керування ними на умовах, визначених законодавством країни заснування для своїх власних громадян, при дотриманні положень глави щодо капіталів.

Європейський суд правосуддя вирішив проблему класифікації свободи ділового заснування та свободи надання послуг через визнання паралельної дії ст. 43 та ст. 49

Договору про Співтовариство (на сьогодні ст. 56 та ст. 49 Договору про функціонування ЄС відповідно). Це означає, що положення Договору про Співтовариство про свободу надання послуг діють тільки за умови, якщо суб'єкт підприємницької діяльності ЄС не може користуватися свободою ділового заснування [2, с. 169]. Крім того, у справі 71/76 Thieffu v. Conseil de l'Ordre des Avocats a la Cour de Paris Суд остаточно визначив, що ст. 43 Договору про Співтовариство забороняє компетентним органам держав-членів ЄС відмовляти без вагомих причин громадянам інших держав-членів в здійснювати економічну діяльність або отримувати визнання своєї кваліфікації тільки через те, що їх кваліфікація не є еквівалентною або не відповідає національним вимогам [3].

Умовами свободи надання послуг є: часова визначеність; заборона обмежень для суб'єктів господарювання, які вже мають місце ділового заснування в державі-члені ЄС; вимога наявності «елементу Союзу»; взаємне визнання кваліфікацій.

Право ЄС не є детально гармонізованим щодо питань взаємного визнання кваліфікацій, необхідних для надання послуг державами-членами ЄС. Первинно гармонізація вимог до визнання дипломів і кваліфікацій здійснювалась щодо кожної професії. Так, з кінця 1970-х років були гармонізовані вимоги до кваліфікації лікарів, ветеринарів, архітекторів тощо, встановлені мінімальні вимоги з визнання цих кваліфікацій в секторних директивах (наприклад, Директива 93/16 від 05.04.1993 року щодо лікарів, що практикують, Директива 78/686 від 25.07.1978 року щодо дантистів, Директива 85/384 від 10.06.1985 року щодо архітекторів, Директива 98/5 від 16.02.1998 року щодо визнання кваліфікацій ремісників, юристів, фахівців у галузі харчової промисловості, роздрібного продажу, оптової торгівлі, вугільної промисловості).

Ці директиви встановлюють мінімальні стандарти професійної підготовки та вимагають визнання підсумкових кваліфікацій. До особливостей такої процедури належить вимога про наявність сертифікату з добрим середнім балом навчання та сертифікату, який свідчить, що заявник ніколи не був банкрутом. Наявність таких сертифікатів є основною умовою для того, щоб суб'єкт підприємницької діяльності ЄС був допущений до практики в іншій державі-члені. Директиви поширюються на осіб, які надають професійні послуги самостійно, або на підставі трудового договору, маючи статус «працівник» [4, с. 498].

Другий етап гармонізації права ЄС про взаємне визнання кваліфікацій характеризується прийняттям «загальних» директив, спрямованих на створення загальної системи визнання дипломів і кваліфікацій, заснованої на принципі «взаємної довіри». Цей принцип полягає у тому, що держава-член ЄС не може обмежити свободу ділового заснування суб'єкта підприємницької діяльності ЄС тільки на підставі необхідності наявності національної кваліфікації для здійснення певної професійної діяльності у цій країні, а повинна надати умови для визнання кваліфікації суб'єкта підприємницької діяльності ЄС.

Так, першою з таких директив – Директивою 89/48 від 21.12.1988 року встановлювалася «загальна система визнання дипломів про вищу освіту, отриманих після проходження професійної освіти або підготовки строком не менше трьох років» [5].

У випадку, якщо курс мінімальної освіти за конкретною професією у приймаючій державі-члені перевищував строк освіти, отриманої претендентом, більш ніж на один рік, то від цієї особи могло вимагатися підтвердження її професійної придатності у вигляді відповідного кваліфікаційного екзамену або могла бути врахована наявність у неї відповідного практичного досвіду.

Директива 89/48 регулює взаємне визнання кваліфікацій, отриманих тільки в державах-членах ЄС. Якщо для здійснення певної професійної діяльності в державі-члені ЄС вимагається наявність диплома, встановлюється обов'язок визнання диплома, отриманого в іншій державі-члені ЄС. Якщо професію не врегульовано в країні заявника, то держава-член ЄС, де особа бажає здійснювати свою професійну діяльність, повинна визнати таку кваліфікацію, якщо кандидат мав принаймні 2 роки практики у державі походження та володіє певною кваліфікацією.

«Диплом» відповідно до директиви – це свідоцтво кваліфікації з такими ознаками: кваліфікацію повинно бути надано компетентним органом у державі-члені ЄС; особа, яка отримала кваліфікацію, повинна закінчити навчання в університеті тривалістю не менше 3 років; кваліфікація повинна надавати право здійснювати професійну діяльність у державі-члені, що видала диплом.

Директива 92/51 від 18.06.1992 року повторювала ту саму систему визнання кваліфікацій, що й Директива 89/48, але регулювала визнання кваліфікацій та дипломів, інших, ніж дипломи про вищу освіту, необхідних для заняття особливою професією або діяльністю. Тривалість навчання повинна бути не меншою одного року. Директива 92/51 також розглядала визнання сертифікатів після будь-якого виду професійної спеціалізованої підготовки, необхідної для заняття професією в державі-члені, що визнає кваліфікацію.

При цьому держава-член ЄС, в якій надаються послуги, має право на регулювання професійних вимог виключно за принципом рівності, тобто без дискримінації за ознакою громадянства.

Механізм визнання кваліфікацій з метою забезпечення свободи засновництва також закладався Директивою Європейського парламенту і Ради 1999/42/ЄС від 07.07.1999 року про засновництво механізму з визнання кваліфікацій професійної діяльності, що охоплюється директивами про лібералізацію, перехідні заходи і доповнення загальної системи визнання кваліфікацій [6]. Ця директива містила перелік видів діяльності, з яких держава-член зобов'язана провести заходи щодо визнання кваліфікації осіб, які отримали її в іншій державі-члені.

У 2005 році була прийнята «загальна» Директиву у сфері визнання дипломів і кваліфікацій – Директива Європейського парламенту і Ради 2005/36/ЄС від 07.09.2005 року про визнання професійних кваліфікацій [7], яка, з одного боку, кодифікувала право ЄС у даній галузі, а з іншого – містила нові положення, спрямовані на усунення прогалів у правовому регулюванні визнання кваліфікацій. З 20 жовтня 2007 року вона повністю замінила положення усіх попередніх директив у даній сфері. У 2013 році було внесено поправки до цієї директиви ЄС, направлені на забезпечення автоматичного визнання кваліфікацій через інформаційну систему внутрішнього ринку.

Треба зазначити ще декілька актів. По-перше, рекомендацію Ради ЄС від 20 грудня 2012 року про визнання неформального та інформального навчання, що тягне присвоєння повної або часткової кваліфікації. Рекомендація передбачає, що процес визнання полягає у «підтвердженні уповноваженим органом, що особа здобула результати навчання, вимірні стосовно відповідного стандарту» і охоплює чотири етапи: ідентифікацію досвіду особи шляхом діалогу (співбесіди), документування з метою засвідчення досвіду особи, формальне оцінювання досвіду та сертифікацію результатів оцінювання.

По-друге, рекомендацію Європейського парламенту і Ради ЄС 2008 року (у 2017 році було запропоновано оновлену редакцію) про впровадження Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя (ЄРК), спрямовану на порівняння кваліфікацій, які встановлюються за результатами навчання, і, відповідно, на полегшення міжнародного визнання кваліфікацій. ЄРК складається з восьми кваліфікаційних рівнів, які описуються через три ключові дескриптори – знання (knowledge), навички (skills), відповідальність та автономія (responsibility and autonomy). Відповідно, держави повинні ухвалити національні рамки кваліфікацій (НРК), які не повинні дублювати ЄРК, але відповідати їй та адаптувати її відповідно до національного бачення.

Крім того, Директиву 2004/58 щодо прав громадян ЄС та членів їх родин вільно пересуватись та мешкати на території держави-члена ЄС, відповідно до якої громадяни ЄС, які бажають отримати послуги в країні, іншій, ніж держава-член їх постійного проживання, можуть скористатися свободою отримання послуг. Директива 2004/58 змінила та доповнила низку актів вторинного права Співтовариства (9 директив та 1 регламент). Приймаюча держава-член ЄС, відповідно до цієї Директиви, не має права встановлювати обмеження, що перешкоджають отриманню послуг громадянами інших держав-членів ЄС. Право вільного руху в межах ЄС з метою отримання послуг також підтверджено в Директиві 2004/58 при користуванні свободами ділового заснування та надання послуг.

Таким чином, можна зробити наступні *висновки*:

По-перше, процедура взаємного визнання кваліфікацій та дипломів в ЄС має на меті усунення будь-яких національних перешкод для реалізації суб'єктами підприємницької діяльності ЄС свободи ділового заснування та свободи надання й отримання послуг.

По-друге, взаємне визнання кваліфікацій як умова функціонування свободи надання послуг ґрунтується на таких основних принципах, як:

– принцип «взаємної довіри», який полягає у тому, що держава-член ЄС не може обмежити свободу ділового заснування суб'єкта підприємницької діяльності ЄС тільки на підставі необхідності наявності національної кваліфікації для здійснення певної професійної діяльності у цій країні, а повинна надати умови для визнання кваліфікації суб'єкта підприємницької діяльності ЄС;

– принцип рівності, відповідно до якого держава-член ЄС, в якій надаються послуги, має право на регулювання професійних вимог виключно без дискримінації за ознакою громадянства, а також не має права встановлювати обмеження, що перешкоджають отриманню послуг громадянами інших держав-членів ЄС.

Анотація. Стаття посвячена аналізу процедури взаємного признання кваліфікацій и дипломов в ЕС, которое имеет целью устранение любых национальных препятствий для реализации субъектами предпринимательской деятельности ЕС свободы делового основания и свободы предоставления и получения услуг. Автор обосновывает, что взаимное признание кваліфікацій как условие функционирования свободы предоставления услуг основывается на следующих основных принципах. Это принцип «взаимного доверия», который заключается в том, что государство-член не может ограничить свободу делового основания субъекта предпринимательской деятельности ЕС только на основании необходимости наличия национальной квалификации для осуществления определенной профессиональной деятельности в этой стране, а должна предоставить условия для признания квалификации субъекта предпринимательской деятельности ЕС. А также принцип равенства, в частности с которым государство-член, в которой предоставляются услуги, имеет право на регулирование профессиональных требований исключительно без дискриминации по признаку гражданства, а также не вправе устанавливать ограничения, препятствующие получению услуг гражданами других государств-членов ЕС.

Ключевые слова: право ЕС, кваліфікації, диплом, свобода предоставления услуг.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the procedure for the mutual recognition of qualifications and diplomas in the EU, which aims to remove any national obstacles to the implementation by EU business entities of the freedom of business foundation and the freedom to provide and receive services. The author substantiates that the mutual recognition of qualifications as a condition for the functioning of the freedom to provide services is based on the following basic principles. This is the principle of “mutual trust”, which consists in the fact that a member state cannot restrict the freedom of business foundation of the EU business entity only on the basis of the need for a national qualification to carry out certain professional activities in this country but should provide conditions for the recognition of the qualifications of EU business activities. As well as the principle of equality in which the member state where the services are provided has the right to regulate professional requirements exclusively without discrimination based on citizenship and also does not have the right to establish restrictions that impede the receipt of services by citizens of other EU member states.

Key words: EU law, qualifications, diploma, freedom of services.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Договор о функционировании ЕС 1957г. (в редакции Лиссабонского договора 2007г.) / Перевод и примечания А. О. Четверикова, МГЮА, Кафедра права Европейского Союза, Центр права ЕС. URL : http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/law_defence.
2. Андрейцев В. Развитие правового регулирования договорных отношений на виконання науково-дослідних робіт. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. №4(63). С.167-176.
3. Справа 71/76 *Thieffy v. Conseil de l'Ordre des Avocats a la Cour de Paris* (1977) ECR 765, (1977) 2 CML R 373.
4. Право Европейского Союза: Уч-к для вузов / Под ред. С. Ю. Кашкина. 3-е изд., перераб и доп. М. : Изд-во: Юрайт; ИД Юрайт, 2010. 1119 с.
5. Директива 89/48/ЄЕС від 21.12.1988 р. про загальну систему визнання дипломів про вищу освіту. *OJ*. 1989. L19/16.
6. Директива Європейського парламенту і Ради 1999/42/ЄС від 07.07.1999 року про засновництво механізму з визнання кваліфікацій професійної діяльності, що охоплюється директивами про лібералізацію, перехідні заходи і доповнення загальної системи визнання кваліфікацій. *OJ*. 1999. L.201/77.
7. Директива Європейського парламенту і Ради 2005/36/ЄС від 07.09.2005 р. про визнання професійних кваліфікацій. *OJ*. 2005. L.255/22.

РАДЯНІЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ

Д. С. Скідан, Н. Р. Темірова

Анотація. У даній роботі розглядається процес радянської релігійної свят, їх трансформація, змінення їхнього першочергового значення. Аналізується ситуація, в якій опинилася релігія в Радянському Союзі наприкінці 1920-х – початку 1960-х рр. показані основні напрямки, за якими влада вела боротьбу з церквою в даний період: закриття і зняття з реєстрації православних храмів, монастирів, обмеження обрядової діяльності, розширення антирелігійної пропаганди. Специфіка дослідження теми передбачає застосування загальнонаукових (дослідницького, аналітико-синтетичного, узагальнення) та спеціальних історичних (проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, історико-генетичного) методів.

Ключові слова: свята, обряди, релігійні свята, радянська свят.

Наразі держави, які входили до соціалістичного табору, перебувають у процесі активного переосмислення свого радянського минулого, в тому числі і на законодавчому рівні. Відмовляючись від спадщини радянської доби, важливо розуміти, де проходить межа між невід'ємною частиною розвитку сучасного суспільства кожної країни та застарілою ідеологічною парадигмою. Враховуючи виняткове значення святкової обрядовості у формуванні ідентичності, наразі є потреба у дослідженні методів переорієнтації з традиційних релігійних свят на радянські.

Внесок у вивчення історії трансформації релігійних свят зробили В. Борисенко, Т. Гаєвська, Н. Стішова, Н. Шліхта [1; 2; 3; 4]. Цікаве дослідження здійснив німецький історик М. Рольф, який простежив процес створення в Радянському Союзі «червоного календаря» та формування специфічної культури масових свят [5]. Проте проблема більшовицької трансформації церковної святкової обрядовості переважно розглядалася у ширшому контексті радянської модернізації, не здобувши спеціальної уваги науковців. З огляду на таку історіографічну ситуацію метою даної розвідки є дослідження процесу радянської релігійної свят.

Боротьба з «релігійним дурманом» в СРСР розпочалася одразу після встановлення влади більшовиків. «Головним нашим завданням є сприяння фактичному звільненню трудящих мас від релігійних забобонів», – йшлося в декреті Ради народних комісарів від 23 січня 1918 р. [6]. Як зазначає релігієзнавець В. Єленський, відразу після революції більшовики почали бурхливу діяльність по заміні релігійних свят і обрядів новими, радянськими. Впроваджувалися так звані «червоні христини», «червоні Паски», які повинні були відволікати народ від традицій, мати зрозумілу йому форму та ідейний зміст [7]. Щоправда, так звані «червоні Паски» проіснували лише в 1920-х – 1930-х рр. – занадто знущальну пародію вони собою являли.

З початком індустріалізації та колективізації питання про викорінення релігії постало особливо гостро. На цей момент у сільській місцевості подекуди ще продовжували працювати церкви. Однак колективізація на селі повинна була завдати черговий руйнівний удар діяльності решти храмів і священників. У цей період число заарештованих серед духовних осіб збільшилася втричі порівняно з початком 1920-х рр. Частина з них була розстріляна, частина навечно «закрита» в таборах. З перших місяців встановлення радянської влади стала проводитися державна політика, що мала антирелігійну спрямованість. Особливо жорстокий характер вона прийняла в 1920-ті – 1930-ті рр. Звичайною практикою стали закриття та осквернення церков, храмів, монастирів, припинення роботи релігійних організацій та закладів, масові репресії проти служителів всіх культів і віруючих. Будучи складовою тоталітарної політики, ці дії вилились у широкомасштабну антирелігійну кампанію.

Усе, що мало стосунок до релігії, піддавалося суворій забороні. Не стали винятком релігійні свята, які також піддавалися, якщо не повному знищенню, то глибинній

трансформації – вони проходили шлях радянзації та мали відображати ідеї творення комуністичного суспільства. У 1920–1930-х рр. релігійні та традиційні свята супроводжувалися проведенням антирелігійних святкувань. Політика радянської влади у царині релігійних свят проявилася, зокрема в організації «комсомольського Різдва», «комсомольського Великодня», радянського Нового року.

З 1922 р. у масштабах СРСР почалося витіснення Різдва Христового. Проводили антиріздвяні та антивеликодні кампанії. Прагнути відвернути молодь від традиційного святкування, дітей, підлітків, юнаків переконували в тому, що саме в ці дні відбувається найбільше злочинів і випадків пияцтва. Антиріздвяна пропаганда ґрунтувалася на агітації широких мас, які засумнівалися в колишніх традиціях і цінностях. Водночас газети викривали «примиренців», які бачили в релігійних святах лише красиві звичаї, що не заважали «комуністичному будівництву» [7]. У 1923 р. практично по всіх містах Радянського Союзу комсомольці «дали бій релігії», вдавшись до проведення «комсомольського Різдва» у форматі масових антирелігійних демонстрацій з факелами, оркестрами та співом революційних пісень [8]. Протягом 1922–1924 рр. в СРСР відзначали так звані «комсомольські святки».

Разом з Різдром таврували головний символ свята – ялинку. Її зневажливо називали антирадянщиною, «попівським звичаєм» і релігійним мотлохом. Однак, незважаючи на потужну кампанію, люди продовжували ставити її таємно, за щільно запнутими фіранками [9]. Поступово трансформувалася і різдвяна ялинка, яку намагалися перетворити на «комсомольську». У 1922 р. проведені перші «червоні ялинки»: комсомольцям порекомендували обходити будинки з червоною зіркою, показуючи, що у Різдва немає ніякої святості, а гаслом акції став «Огляд скинення богів» [8].

Свято Великодня також було піддане трансформації. За церквами встановили нагляд: коли з настанням півночі з них виходив хресний хід, працівники шкіл і районних організацій починали вишукувати порушників. Перших цікавили учні, друге – інтелігенція. Після свята на уроках перевіряли, чи немає на руках у школярів фарби від писанок [7]. У 1930 р. через Великодня неділя перестала бути вихідним днем. Відпочивати людям «запропонували» в четвер, щоб на святкування не залишалося часу. Запроваджені «червоні Паски» не вийшли за «межі» 1920–1930-х рр., дуже швидко ставши пародією. Проте ідея не прижилася, антирелігійна кампанія не зупинилася. влада продовжувала боротьбу. Більшовики приступили до впровадження радянських свят, намагаючись відвернути людей від традицій, наповнити їхнє життя новими ідеями посилення. Відштовхувалися вони від думки більшовицького ідеолога В. Леніна про те, що люди ходять до церкви через брак видовищ, а якщо вони почнуть дивитися спектаклі, швидше сприйматимуть ідеї більшовиків. Спочатку радянська влада діяла винятково пропагандистськими методами, викриваючи «чуже» для трудящих свято «капіталу і чорносотенного рабства», але їх результативність була незначною. Тому з 1929 р. Й. Сталін повів всеохопний наступ на релігію – 1928 р. став останнім, коли релігійні свята (Різдво, Духів день і Преображення) були неробочими днями [9].

Антирелігійна політика була спрямована і на проведення обрядів родинно-індивідуального спрямування. На заміну церковному вінчанню з'явилися показові весілля-вечірки, колгоспні весілля, комсомольські весілля. Такі форми весілля, передусім, були характерні для сільської інтелігенції [10]. «Червоне весілля» широко практикувалося і в 1950-х–1960-х рр. Незважаючи на появу і розвиток нових форм весілля, селяни використовували деякі елементи старого традиційного весілля, вкладали в цю форму новий зміст, який відбивав нові матеріальні й духовні умови їхнього життя. Проте, незважаючи на всі намагання влади, у повоєнні роки сільське населення все більше зверталося до релігії, чому посприяла лібералізація релігійної політики радянської влади під час Другої світової війни й важке становище населення в повоєнні роки, горе і втрати під час війни сприяли все більшому відвідуванню церкви, здійсненню релігійних обрядів вдома й святкування великих релігійних свят – Різдва, Хрещення, Великодня, Трійці, Спаса, Маковія та інших. Найбільш масово населення села відзначало Паску й Різдво Христове.

Цікавість до обрядотворчості в хрущовський час виникла завдяки розгортанню в 1958 р. антирелігійної кампанії. Якщо колись релігію зараховували до ворогів індустріалізації, то тепер вона оголошувалася ворогом прогресу і будівництва комунізму. Ключове слово атеїстичного дискурсу «відлиги» – шкода. Доволі показовим став «Календарь атеиста», видрукуваний видавництвом «Политиздат», який витримав кілька перевидань, і кожен розвінчував «шкідливу» сутність релігійних традицій. Так, шкоду його укладачі побачили у траурі, що супроводжував традиційні похоронні обряди. Свято Різдва наче б то завдавало величезної шкоди народному господарству через багатоденне пияцтво та прогули. Забій худоби на Курбан-Байрам, на думку укладачів, також приносив господарський збиток, а святкові бенкети призводили до розгулу. Шкода свята Великодня – у наполегливому навіюванні ідеї покірності Богу, а шкода цілування хреста – в антисанітарії [11]. Тобто автори цього видання апелювали, передусім, до свідомих громадян, переконуючи їх у непотрібності і навіть аморальності долучатися до релігійних свят. Паралельно у національних районах відбувався пошук національних звичаїв, які можна використовувати в радянських ритуалах, очистивши їх від «релігійної лушпиння»: «В СРСР і інших соціалістичних країнах ведеться боротьба із застарілими звичаями, затверджуються нові цивільні обряди і звичаї, які є одним з факторів розвитку соціалістичних суспільних відносин» [4].

Формування радянського святкового календаря в 1920-і рр. було тісно пов'язано з витісненням релігійних свят з повсякденного життя населення. Як зазначив С. Шаповалов, цей процес був досить тривалим і здійснювався різними методами. Поряд з простим скороченням кількості вихідних днів, присвячених релігійним святкам, радянськими партійними та громадськими органами найчастіше застосовувалися і інші методи. Серед них запровадження радянських свят у ті дні, коли готувалися до майбутніх церковних свят. Тим самим скорочувалися можливості для повноцінної підготовки до релігійних свят, і пропагувалися ідеї про їх повну заміну радянськими еквівалентами. Запроваджувалися свята, що поєднували в собі як власне радянські святкові форми: мітинги, демонстрації, карнавали, концерти художньої самодіяльності, театралізовані постановки, так і традиційні, що склалися в народному побуті в попередній період, наприклад, святкові ярмарки, народні гуляння, бенкети під відкритим небом. Використання цього прийому мало продемонструвати населенню спадкоємність традицій радянської святкової культури. Свята супроводжувалися потужною агітаційною і пропагандистською компанією, метою якої було ослаблення впливу, що чинився релігійними і народними святами на суспільну свідомість. Воно досягалося лекційними виступами, масовими читаннями та іншими засобами [12, с. 246].

Таким чином, у міжвоєнну добу радянська влада робила рішучі кроки до знищення релігійної обрядовості і мала на меті покінчити з релігійністю як конкурентом радянської влади. Відбувалася поступова радянська святкової буденності, не беручи до уваги, що народні традиції й релігійні свята займали провідні позиції в повсякденному житті людей. Але незважаючи на усі заборони уряду, люди таємно продовжували відвідувати церкви особливо у перші повоєнні роки головними в житті селян були свята, пов'язані з релігійною свідомістю й місцевими звичаями і традиціям. У повоєнні десятиліття тривав активний пошук нових святкових форм цивільних свят і обрядів, що збіглося з антирелігійної кампанією. Радянська релігійних свят виступала однією з форм підпорядкування громадян потребам тоталітарної держави.

Аннотація. В данной работе рассматривается процесс советизации религиозных праздников, их трансформацию, изменение их первоначального значения. Анализируется ситуация, в которой оказалась религия в Советском Союзе в конце 1920-х – начале 1960-х гг. Показаны основные направления, по которым власть вела борьбу с церковью в данный период: закрытие и снятие с регистрации православных храмов, монастырей, ограничения обрядовой деятельности, расширение антирелигиозной пропаганды. Специфика исследования темы предусматривает применение общенаучных (исследовательского, аналитико-синтетического, обобщение) и специальных исторических (проблемно-хронологического, историко-сравнительного, историко-генетического) методов.

Ключевые слова: праздники, обряды, религиозные праздники, советизация праздников.

Abstract. This work is about the process of Sovietization of religious holidays, their transformation, and changing of their main importance. We analyze the situation when the religion in the Soviet Union appeared in the late 1920s – early 1960s and shows the main directions how the authorities fought the church in this period: the closure and withdrawal of registration of Orthodox churches, monasteries, restrictions on ritual activities, expanding anti-religious propaganda. The specificity of studying the topic involves the use of general scientific (research, analytical, synthetic, generalization) and special historical (problem-chronological, historical-comparative, historical-genetic) methods.

Key words: holidays, ceremonies, religious holidays, sovietization of holidays.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Радянські свята та обряди в комуністичному вихованні / В. Борисенко, В. Келембетова, О. Обертинська та ін. К.: Вид-во політичної літератури, 1978. 228 с.
2. Гаєвська Т. Державні радянські свята. *Культурологічна думка*. 2013. № 6. С. 153–159.
3. Стішова Н. Українські календарні свята осіннього циклу. К.: НАН України, 2017. 240 с.
4. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків: Акта, 2015. 252 с.
5. Рольф М. Советские массовые праздники. М.: РОССПЭН, 2009. 439 с.
6. Декрет о свободе совести, церковных и религиозных обществах. Декреты советской власти: сб. док. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Ин-т истории АН СССР. М.: Политиздат, 1957–1997. Т. 1: 25 октября 1917 г. – 16 марта 1918 г. / подгот. С. Н. Валк и др. С. 371–374.
7. Негода Т. «Красная Пасха»: как «праздновали» Пасху в СССР. URL : <https://www.segodnya.ua/lifestyle/fun/krasnaya-pasha-kak-prazdnovali-pashu-v-sssr-606788.html>
8. Фомин М. Как репрессировали Рождество. URL : <http://back-in-ussr.com/2015/01/kak-repressirovali-rozhdestvo.html>
9. Набока М. Украденное Рождество: как коммунисты боролись с зимними традициями украинцев. URL : <https://ru.krymr.com/a/28957160.html>
10. Цыпин В. А. История Русской Православной Церкви, 1917–1990: Учебник для православных духовных семинарий. М.: Издательский дом «Хроника», 1994. 256 с. URL : <https://www.twirpx.com/file/315123/>
11. Календарь атеиста / Л. Т. Пинчук и Л. А. Филиппов. 2-е изд., испр. и доп. М.: Политиздат, 1967. 288 с.
12. Шаповалов С. Н. «Осовечивание» религиозных праздников в 1920-е гг. *Теория и практика общественного развития*. 2011. № 4. С. 246–249.

УДК 352

ІНСТИТУТ ПРЕФЕКТА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Ю. Ю. Слободян, Л. О. Нікітенко

Анотація. У статті проаналізовано зарубіжний досвід функціонування інституту префекта. Досліджено історичні передумови запровадження цього інституту у деяких країнах Європи та його сучасний стан. Визначено доцільність функціонування інституту префекта. З'ясовано перспективи впровадження посади префекта в Україні. Основну увагу приділено питанню моделі інституту префекта в законопроектах України.

Ключові слова: децентралізація влади, європейський досвід, інститут префекта, місцеве самоврядування, перспектива.

Вступ. На сьогоднішній день в Україні впроваджується адміністративна реформа, а також комплекси заходів із реформи децентралізації задля модернізації державного управління, створення продуктивної моделі місцевого самоврядування, а також гарантування належного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Одним із важливих кроків реформи децентралізації є введення інституту префекта з метою створення ефективного нагляду за додержанням приписів Конституції України та законністю рішень органів місцевого самоврядування. Зарубіжний досвід його функціонування є вкрай важливим, адже, аналіз практики іноземних країн,

проблем, що поставали перед ними, та шляхів їх вирішення, допоможе державному апарату України побудувати міцніший та результативніший інститут префекта. У тому чи іншому аспекті питання інституту префекта досліджували такі науковці як В. Б. Авер'янов, П. В. Ворона, В. Є. Воротін, М. І. Драгомерецька, В. В. Заблоцький, В. С. Кубійда, О. В. Марцеляк, А. Ф. Ткачук та інші. Напрацювання цих науковців служитимуть базою для даного дослідження, що вкрай актуальне в умовах сьогодення.

Мета дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати зарубіжний досвід функціонування інституту префекта задля його впровадження в Україні.

Виклад основного змісту. Розглянемо інститут префекта на прикладі країн Європи, що мають схожу з українською модель муніципальної системи.

Показовим прикладом є французький інститут префектів, який було запроваджено за часів Наполеона Бонапарта з метою встановлення державного контролю на місцях. До 1892 року префекти мали занадто сильні повноваження, зокрема право вето та скасовувати акти органів місцевого самоврядування своїм рішенням без звернення до суду [1, с. 567]. Окрім, цього префект міг тимчасово усувати мера від виконання обов'язків, пов'язаних із реалізацією функцій держави, в разі неналежного їх виконання [2, с. 208]. Сьогодні префект у Франції – це державний службовець, який наділений наглядовими та контрольними функціями, а для скасування актів органів місцевого самоврядування він повинен звертатися до суду. Отже, Франція має потужний досвід у питаннях префектури, який доцільно запозичити. До речі, на французький інститут префекта орієнтуються чимало країн світу.

Наступною країною, яка може бути прикладом для України у питанні префектури, є Італія. У даній країні в 1802 році було створило майже ідентичну систему префектури Франції, де префект сприймався як виконавча особа обраної регіональної влади. У 1889 році італійське законодавство розділило такі поняття як «держава» і «регіональна адміністрація». Після Другої Світової війни в країні обговорювалося питання відмови від інституту префектури, проте нині їх іменують як «prefetti» та вони є представниками уряду і головами «префектури – територіального відділення уряду». На сьогоднішній день в Італії існує так звана урядова вертикаль, де префекти не беруть на себе всіх функцій державного керівництва з питань здійснення функцій стосовно органів місцевого самоврядування [3, с. 12]. За словами науковця Панова В. А., «у провінціях також діють територіальні органи державної влади, для яких провінція є найнижчим рівнем у системі адміністративно-територіального устрою. До таких слід віднести префекта та очолювану ним префектуру, а також квестора і квестуру відповідно» [4, с. 51]. Тобто префект представляє центральний уряд Італії, а також здійснює контроль за додержанням законів з боку органів місцевого самоврядування та координує діяльність територіальних органів державної влади.

Німеччина, що бере витоки інституту префектури від Франції, також може бути прикладом для України. У ній функціонує проміжний інститут, що покликаний забезпечувати контроль над додержанням законів місцевим самоврядуванням. Мається на увазі, що територіальні підрозділи органів влади федеральних земель не мають впливу на нього [5, с. 368–370].

В Іспанії термін «префект» не використовується, спочатку таких осіб називали делегатами, суб-делегатами або ж губернаторами. Їх основною функцією вважалося забезпечення громадського порядку в провінціях. Делегати та суб-делегати уряду повинні відповідати так званому політичному рівню, що чітко прописаний в законі 6/1997 про організацію та функціонування загальної державної адміністрації. Нині суб-делегатії інтегрувалися в урядові делегації, що здійснюють різні повноваження. Також урядовий делегат виступає головою поліції та сил безпеки держави, які відносяться до сфери повноважень міністерства внутрішніх справ [6].

У різних країнах ці посадовці називаються по-різному: у Франції – *préfet*, в Італії – *prefetti*, в Іспанії – *delegado*. Проте в кожній державі це державний службовець, який є

місцевим органом виконавчої влади, що здійснює контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування та не належить до політичних посад [7, с. 11].

Стосовно компетенції префектів, то до неї слід віднести такі повноваження, як:

- керування роботою місцевих служб державних центральних органів виконавчої влади;
- нагляд за виконанням муніципальними радами законів, указів і постанов уряду;
- нагляд за дотриманням Конституції та законністю рішень органів місцевого самоврядування;
- представлення держави в питаннях виконання нормативно-правових актів на місцевому рівні;
- представлення уряду на місцях;
- прийняття рішень нормативного характеру;
- реалізація державних програм;
- та інші повноваження.

В Україні спроба впровадження інституту префекта була здійснена у 2015 році через розробку законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» від 01.07.2015 року та законопроекту «Про префектів» від 16.11.2015 року. Зазначені законопроекти базуються на європейському досвіді, зокрема на досвіді Франції. Адже, власне ця країна своїм прикладом є важливою для України, оскільки, реалізуючи децентралізацію, Франція зберігає свою унітарність. Також нею була досягнута збалансованість між переданими повноваженнями органам місцевого самоврядування та контролем префектам, на відміну від Італії, Іспанії та Німеччини, де цей баланс порушено.

Так, згідно статті 1 законопроекту України «Про префектів» зазначається, що:

1. Префект є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади.
2. В районах виконавчу владу здійснюють префекти районів, в областях – префекти областей, в Києві та Севастополі – відповідно префект Києва та префект Севастополя.
3. Префект області одночасно є префектом району, територія якого включає територію обласного центру.
4. Префект Київської області є одночасно префектом Києва.
5. Особливості організації, повноваження і порядок діяльності префектів Києва та Севастополя визначаються окремими законами України.
6. В Автономній Республіці Крим повноваження, визначені цим Законом для префектів області, виконує префект району, територія якого включає територію столиці Автономної Республіки Крим [8].

Очікується, що до компетенції префектів будуть належати такі повноваження, як:

- здійснення нагляду за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування та посадовими особами місцевого самоврядування;
- координування діяльності територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади та здійснення нагляду за додержанням ними Конституції і законів України;
- забезпечення виконання державних програм;
- спрямування і організація діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади та їх взаємодію з органами місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації, а також загрози або виникнення надзвичайної ситуації відповідного рівня.

Висновки. Таким чином, з'ясовано, що інститут префекта – це представництво центральної влади, яке задає стратегічний вектор і має функцію нагляду. Громада вибирає своїх представників, які створюють ради, які потім формують виконавчий комітет, а префект виконує функцію контролю, щоб все розвивалося в рамках регіональної державної

стратегії. Двохсотлітній досвід функціонування інституту префекта свідчить, що система є дієздатною. Повністю «пересадити» вдалу французьку модель цього інституту в український ґрунт не вдасться через відсутність традицій інституційної дисциплінованості. Необхідно ретельно виписати спосіб призначення та звільнення префектів та переведення на іншу посаду. Задля впровадження інституту префектури в нашій державі необхідно це зробити на законодавчому рівні, шляхом видання спеціального закону, де чітко розмежувати дану посаду від інших державних посадовців. З метою ефективності роботи префекта необхідно, щоб він не залежав від місцевих політичних еліт, не змінювався через заміну Президента чи Уряду, обирався за результатами відкритого конкурсу, а також керувався такими принципами, як верховенство права, відкритість, законність, єдність правозастосування, безперервність, підконтрольність, ефективність та політична неупередженість. Префекти у своїй діяльності повинні керуватися виключно Конституцією України, майбутнім законом України «Про префектів», іншими законами, Указами Президента та актами Кабінету Міністрів України. Важливо і врегулювати питання взаємовідносин префекта та Президента України. Введення інституту префекта допоможе забезпечити унітарність нашої держави, її територіальну цілісність, дотримання законності органами місцевого самоврядування, і, як результат, захист прав і свобод громадян як членів територіальних громад.

Аннотація. В статті проаналізовано зарубіжний досвід функціонування інституту префекта. Исследованы исторические предпосылки введения этого института в некоторых странах Европы и его современное состояние. Определена целесообразность функционирования института префекта. Выявлены перспективы внедрения должности префекта в Украине. Основное внимание уделено вопросу модели института префекта в законопроектах Украины.

Ключевые слова: децентрализация власти, европейский опыт, институт префекта, местное самоуправление, перспектива.

Abstract. The article analyzes the foreign experience of the prefect institute functioning. The historical background of the introduction of this institute in some European countries and its current state are investigated. The expediency of the institution of the prefect is determined. The prospects for the introduction of the prefect's position in Ukraine are clarified. The main attention is paid to the issue of the model of the prefect institution in the bills of Ukraine.

Key words: decentralization of power, European experience, prefect institution, local government, perspective.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Le represent territorial de l'Etat et le fait regional dans les Etats europeens. *Revue française d'Administration publique*. 2010. №135. P. 567–582.
2. Бакуменко В. Д. Державно-управлінські рішення: навчальний посібник. Київ: ВПЦ АМУ, 2012. 344 с.
3. Шелептицька І. П. Досвід становлення системи місцевого самоврядування в Республіці Італія та його адаптація для України: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2009. 20 с.
4. Панов А. В. Територіальний устрій Франції та Італії – уроки для України: монографія. Ужгород, ПП «АУТДОР-ШАРК», 2015. 126 с.
5. Воротін В. Є., Романенко Є. А., Щокін Р. Г., Півоваров К. В. Впровадження організаційно-правових механізмів державного економічного управління: європейський досвід для України. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. №3 (26). С. 368–376.
6. Звіт щодо європейської практики та законодавчих рамок інституту префектів, порядку місцевого самоврядування в умовах надзвичайного стану. URL : <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/> (дата звернення 23.09.2019).
7. Петришин О. Громадянське суспільство і держава: питання взаємодії. *Вісник академії правових наук України*. 2006. №4 (47). С. 3–12.
8. Законопроект «Про префектів» від 16.11.2015 року. URL : <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/prefekti-16.11..pdf> (дата звернення 23.09.2019).

ЩОДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИМ КОМЕРЦІЙНИМ АРБІТРАЖНИМ СУДОМ ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ПРИ РОЗГЛЯДІ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

О. О. Слюсар, Ю. О. Моїсєєв

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми взаємодії Міжнародного комерційного арбітражу з питання вжиття забезпечувальних заходів. Засновуючись на аналізі норм національного законодавства виявлено ключові недоліки та суттєві його прогалини у цій сфері. Досліджено загальні світові моделі та проаналізовано закордонний досвід реформування законодавства щодо взаємодії МКАС та державних судів. Запропоновано доповнення та зміни до вітчизняного законодавства, щодо вдосконалення механізму взаємодії МКАС та державного суду щодо забезпечення арбітражного позову.

Ключові слова: Міжнародний комерційний арбітраж, взаємодія з державним судом, забезпечувальні заходи, виконання рішення арбітражу.

Вступ. Забезпечувальні заходи в контексті розгляду спорів Міжнародним комерційним арбітражем (далі МКА або МКАС) потребують особливої уваги з огляду на їх вплив на остаточне вирішення спору. Чітка, прозора та добре налагоджена система взаємодії державних судів з МКА має виняткове значення для успішного функціонування останнього.

Проблеми, які виникають на шляху арбітражного розгляду, досить часто пов'язані саме з відсутністю чіткого та налагодженого механізму взаємодії з державними судами, а також через прогалини або спірні питання в законодавчому регулюванні унеможливають функціонування окремих інститутів арбітражу, так як от інституту забезпечувальних заходів.

Актуальність питання. Особливістю функціонування МКАС в Україні є його обов'язкова взаємодія з державними судами стосовно деяких питань. Така взаємодія проявляється у сфері вжиття забезпечувальних заходів призначених Міжнародним комерційним арбітражем. Практичні труднощі в приведенні арбітражної постанови про вжиття забезпечувальних заходів до реалізації, у зв'язку відсутністю чіткого механізму, прозорого законодавчого регулювання, призводять до неможливості здійснення забезпечення позову в МКАС.

Окремі питання взаємодії державних судів та МКАС стосовно питання забезпечувальних заходів досліджувалися в працях таких учених: І. Александрова, Г. Борна, К. Буговченко, І. Доріченко, В. Коссака, С. Курочкіна, С. Лебедев, М. Мальського, Ю. Притики, Г. Прусенко, С. Фурси, Л. Хеуман, А. Мисишин, Г. Цірат, М. Воронова та інших.

Метою дослідження є визначення основних проблем у взаємодії державних судів з МКАС з питання забезпечувальних заходів та напрямків реформування законодавства, спрямованого на врегулювання проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Питання забезпечувальних заходів в Україні є таким, яким на даний момент потребує взаємодії МКА з державним судом. Відповідно до чинного Регламенту Міжнародного комерційного арбітражу при Торгово-Промисловій палаті України зацікавлена сторона для отримання можливості вжити забезпечувальні заходи має подати відповідне клопотання до МКА. Таке клопотання подається, до початку призначення арбітрів – до Голови МКА, та після призначення складу арбітражного суду – до складу арбітражного суду. Після розгляду клопотання арбітраж видає постанову про вжиття забезпечувальних заходів, у випадку коли дійде до висновку, що клопотання сторони з цього питання було обґрунтованим [1, с. 26–28]. Оскільки, Законом України «Про виконавче провадження» арбітражним постановам про забезпечувальні заходи не надано статусу виконавчого документу, то зацікавлена сторона не може безпосередньо отримати виконання арбітражної постанови у державного чи приватного виконавця.

Проблема забезпечувальних заходів в юридичній літературі обговорюється різними науковцями. Слушною є думка Г. Прусенко, яка акцентує увагу на ключовому значенні

забезпечувальних заходів з уваги на їх визначальний вплив на остаточне вирішення спору. Вчений наголошує, що існує проблема в механізмі взаємодії державних судів та Міжнародного комерційного арбітражу стосовно цього питання[2, с. 111].

Відповідно до ст.9 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» «Звернення сторони до суду до або під час арбітражного розгляду з проханням про вжиття забезпечувальних заходів та винесення судом ухвали про вжиття таких заходів не є несумісними з арбітражною угодою» [3]. Тобто законодавець ілюструє механізм підтвердження арбітражної постанови про вжиття забезпечувальних заходів рішенням компетентного державного суду. Проте, прогалиною сучасного Українського законодавства у взаємодії МКАС та державних судів можна вважати відсутність чіткого регулювання в Законі механізму отримання такої ухвали. Законодавець пише лише про можливість отримання такого документу, натомість абсолютно не зазначає який суд можна вважати компетентним щодо розгляду таких справ. Статтею 6 цього ж Закону передбачений перелік органів для виконання певних функцій сприяння та контролю щодо арбітражу, проте у цій статті не наведений орган, який можна вважати компетентним щодо розгляду питання про вжиття забезпечувальних заходів.

З мотиву відсутності законодавчого регулювання з питання отримання ухвали на арбітражну постанову у справі про забезпечувальні заходи існує різна суперечлива практика українських судів. Зацікавлені сторони звертаються до судів різної (переважно господарської та цивільної) юрисдикції. Поруч існують випадки коли Господарський суд Донецької області та Печерський районний суд міста Києва відмовляли у прийнятті таких заяв до розгляду з мотивів невідсудності. У той самий час як Іллічівський міський суд Одеської області та Господарський суд Дніпропетровської області заяви про забезпечення арбітражного позову розглядали та виносили відповідні рішення[4, с. 49–50]. Наведене ставить під сумнів налагодженість, чіткість та прозорість механізму взаємодії державних судів та МКАС стосовно питання забезпечувальних заходів. Відсутність вказівки законодавця на компетентний суд у таких справах, порушує право зацікавленої сторони на доступ до правосуддя. Ставить під сумнів загальний механізм забезпечувальних заходів в Міжнародному комерційному арбітражі в Україні.

Науковці, що займались питання забезпечення арбітражного позову підкреслюють, що немає жодних імперативних норм, які зобов'язують державні суди взаємодіяти з МКАС стосовно даного питання. З норми ст. 9 Закону України «Про Міжнародний комерційний арбітраж» не випливає жодного обов'язку суду приймати таку заяву на розгляд [4, с. 50]. Відповідно, вирішення питання про відкриття провадження у справі про забезпечення арбітражного позову є на розсуд суду і знову ж таки ставить під питання право зацікавленої сторони на доступ до правосуддя.

Взаємодія Міжнародного комерційного арбітражу з державним судочинством є невід'ємною частиною функціонування арбітражу. Загалом світова арбітражна практика визнає три моделі взаємодії держав з МКА.

Перша модель абсолютно виключає будь-яку взаємодію державних і арбітражних судових органів, до вирішення спору по суті Міжнародним комерційним арбітражем, та повним визнанням компетенції МКА. Прикладом такої моделі є французьке та австрійське арбітражні законодавства. Стосовно питання забезпечувальних заходів призначених МКАС, після відкриття арбітражного провадження, то державні суди цих країн у випадку звернення до них не визнають своєї компетенції на розгляд питань, що знаходяться в провадженні арбітражу[5, с. 81].

Друга модель визнає мінімальне можливе втручання суду. Стосовно забезпечувальних заходів така модель знаходить своє відображення в поєднанні елементів моделі екзекватури та судової субсидіарності. Прикладом такої моделі є Англійське арбітражне законодавство. Суди Англії у випадку звернення до них за виконанням, самі не призначають забезпечувальні заходи, натомість надають постановам арбітражів обов'язкової юридичної сили, якої останні до того часу не мали. Варто зазначити, що державні суди повністю позбавлені права змінювати чи доповнювати арбітражні постанови стосовно забезпечувальних заходів[6, с. 45].

І третя модель, в якій ключова роль належить державним судам. Така модель в контексті забезпечувальних заходів прослідковується в законодавстві Німеччини. Як зазначає А. Рашидов, в Німеччині юрисдикція державних судів має певний пріоритет над арбітражним трибуналом: суд може застосовувати забезпечувальні заходи навіть у тих випадках, коли арбітр відмовив у застосуванні такого заходу. Але при цьому суд не може оголосити міру забезпечення, винесену суддею, нездійсненою, якщо вона винесена суддею до звернення сторони до суду [7, с. 100].

Іноземна арбітражна практика свідчить про те, що різні країн давно вже врегулювали національне законодавство у відповідність до редакції Типового Закону ЮНІСТРАЛ у редакції від 2006 року. Досить вдалим можна назвати рішення яке було прийнято у Польщі стосовно питання взаємодії МКАС та державного суду із забезпечувальних заходів. Внутрішнє законодавство цієї країни побудовано таким чином, що дає учасникам арбітражного процесу вибір яким чином вони хочуть зреалізувати своє право на вжиття забезпечувальних заходів під час, або до, розгляду справи Міжнародним комерційним арбітражем.

Зважаючи на положення Цивільно-процесуального кодексу (*далі – ЦПК*) Польщі, позовні вимоги можуть бути забезпечені державним спеціалізованим судом (в Польщі це суд загальної юрисдикції) або арбітражним судом. Вільний вибір у сторін є тільки у випадку, якщо арбітражною угодою сторони не виключають юрисдикцію державного суду щодо такого питання. Існують також деякі особливості щодо застосування інституту забезпечувальних заходів.

Важливим моментом є те, що виходячи з положень ст. 1181 та 1166 ЦПК Польщі отримати постанову про вжиття забезпечувальних заходів від арбітражного суду можна тільки коли МКА визнає свою компетенцію щодо даного правового конфлікту, а отже після так званого «виклику на арбітраж». До цього єдиним способом отримати забезпечення позовних вимог можна тільки через звернення до державного суду [8].

В свою чергу заслуговує на увагу механізм отримання забезпечення позову у арбітражному суді Польщі. Посилаючись на умови надання забезпечення арбітражним судом, тут слід зазначити, що в Типовому законі, крім не дуже чітко визначеної передумови ймовірності того, що вимога позивача виправдана і що він має шанс перемогти у провадженні (ст. 17А(1) (а) Типового закону), існує вимога, що ненадання забезпечення може мати такі негативні наслідки для заявника, який вимагає забезпечення, які не можуть бути адекватно компенсовані шляхом присвоєння відповідної компенсації в арбітражному рішенні (ст. 17А (1) (b) Типового закону) [9, ст. 9]. Арбітражний суд може видати постанову про забезпечення, якщо клопотання обґрунтоване. Таким чином, на практиці буде потрібно додаткове обґрунтування необхідності такого забезпечення. Обґрунтування, у свою чергу, найчастіше полягає у демонстрації обставин, що визначають наявність законного інтересу в отриманні забезпечення за змістом Цивільно-процесуального кодексу Польщі.

Важливо також наголосити на тому, що сама по собі арбітражна постанова про вжиття забезпечувальних заходів в Польщі аби бути документом, що може бути зверненням до виконання повинна відповідати ст. 736 ЦПК Польщі [8].

Висновок. З метою гармонізації та удосконалення українського законодавства в питанні взаємодії МКАС та державних судів у сфері забезпечення арбітражного позову, є необхідним включення до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» положень що визнаватимуть конкретний суд компетентним у справах про забезпечення позову, що знаходиться в провадженні Міжнародного комерційного арбітражу. Необхідним також є визначення чіткої процедури відкриття такого провадження, форми та змісту позовних заяв та ухвал.

З метою підвищення ефективності роботи МКАС пропонується також урегулювати законодавства в спосіб, який надає можливість різного способу та умов забезпечення вимог. Тобто окрім чіткої регламентації взаємодії державного суду та МКАС з питання забезпечувальних заходів, пропонується надати статусу виконавчого документу арбітражній постанові про вжиття забезпечувальних заходів. Таким чином буде розв'язана

проблема неможливості звернення до виконання арбітражної постанови. Для реалізації пропозиції потрібно внести відповідні зміни до Закону України «Про Міжнародний комерційний арбітраж» та Закону України «Про виконавче провадження».

Анотація. Стаття посвячена дослідженню проблеми взаємодії Міжнародного комерційного арбітражу по питанню прийняття забезпечувальних заходів. ґрунтуючись на аналізі норм національного законодавства виявлені ключові недоліки та суттєві прогалини в цій сфері. Досліджені загальні світові моделі та проаналізовані зарубіжний досвід реформування законодавства по взаємодії МКАС і державних судів. Предложено доповнення та зміни в національному законодавстві по вдосконаленню механізму взаємодії МКАС і державного суду по забезпеченню арбітражного позову.

Ключові слова: Міжнародний комерційний арбітраж, взаємодія з державним судом, забезпечувальні заходи, виконання рішення арбітражу.

Abstract. The article is devoted to the study of the International Commercial Arbitration interaction problem on the issue of interim measures. Based on an analysis of the norms of national legislation, key weaknesses and its significant gaps in this area are identified. The general world models are investigated and the foreign experience of reforming the legislation on the interaction of the International Commercial Arbitration and state courts is analyzed. Additions and amendments to domestic legislation are proposed to improve the mechanism of interaction between the International Commercial Arbitration and the state court to ensure an arbitration claim.

Key words: international commercial arbitration, interaction with a state court, interim measures, enforcement of an arbitration award.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України 2018. *Офіційний сайт ICAC*. URL : <https://icas.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-ISAS-pry-TPP-Ukrayiny.pdf> (дата звернення: 22.09.2019)
2. Прусенко Г. Є. Поняття та види забезпечувальних заходів в міжнародному комерційному арбітражі. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 С. 296–300.
3. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-ХІІ *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 25. Ст. 198. (зі змінами).
4. Прусенко Г. Є. Проблеми та перспективи забезпечення позову в Міжнародному комерційному арбітражі за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 47–53.
5. Воронов К. М. Концепції взаємодії державних судів і міжнародних комерційних арбітражів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 80–83.
6. Mohamed S. A Critical Analysis of Arbitral Provisional Measures in England and Wales. Brunel University. 2014. P299 URL : <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/8882/1/FulltextThesis.pdf> (дата звернення: 22.09.2019)
7. Рашидов А. Различные подходы к проблеме обеспечительных мер. *Третейский суд*. 2003. № 5. С. 96–108.
8. Dziennik Ustaw. Kodeks postępowania cywilnego. URL : <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640430296/U/D19640296Lj.pdf>(дата звернення: 22.09.2019)
9. United Nations publication. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985 With amendments as adopted in 2006 URL: https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-arb/07-86998_Ebook.pdf (дата звернення: 22.09.2019)

УДК 340 : 004

ПРАВОВА МЕДІАЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ

А. О. Суханова, Т. В. Михайліна

Анотація. Розглянуто проблематику інформаційного середовища з позицій правової медіалогії. Досліджено тенденцію впливу сучасного інформаційного середовища на суспільну свідомість. Зазначено створення передумов розроблення ефективних підходів реалізації можливостей технічних засобів правовою медіалогією задля розвитку правосвідомості та поширення правової матерії у сучасному суспільстві.

Ключові слова: правова медіалогія, правова комунікація, інформаційна спільнота, інформація.

Динаміка процесу обміну інформацією минулого тисячоліття, порівняно із сьогоденням, має масштаби відносності сьогоденнього дня до кількох десятиліть, а то й століть минулого. На сьогоденній день масштаби, які охоплюються інформаційно-

комунікаційними відносинами, є значно більшими. Зміст інформації лишився майже тим самим або подібним до того, що існував кілька століть тому, не відбулися кардинальні зміни у мовах спілкування, способах прояву емоцій, думках, процесах мислення, психічних та фізіологічних особливостях людства. Змінюються та модернізують лише засоби комунікації. Сучасне інформаційне середовище має тенденцію впливу на суспільну правосвідомість, що реалізується розвинутими засобами візуалізації та аудіалізацією інформаційно-правового повідомлення. Розвиток технологій призвів до переосмислення фундаментальних принципів міжособистісної та інших видів комунікації. Медіалогія відкриває нові способи вивчення технологій передачі інформаційного повідомлення. Саме тому все актуальніше постає питання ролі інформаційних технологій у правовій сфері та безпосереднього впливу на правосвідомість особистості, а також можливості контролю даних процесів на різних рівнях правотворчості.

Першочергово, на нашу думку, необхідно звернутися до виникнення основних засобів, які спричинили переосмислення даних соціальних зв'язків. На рубежі ХХ–ХХІ століття з'явилася «галактика Інтернет» [1], що прискорила способи передачі інформації і остаточно довела гіпотезу Е. Тоффлера про «метаморфози влади», що змістилася до полюсу інтелекту, знання. Не менш значущими для просування ідей про необхідність наукових підходів до аналізу змін, зокрема, інформаційно-комунікативних середовищ, медіареальності і виявлення специфіки нових медіа стали роботи багатьох вітчизняних дослідників ще в 1990-і рр. Так, дослідженням у цій сфері присвячені роботи Р. Дебре, М. Маклюєна, А. Токарської, Д. Андрєєва, С. Демченко, О. Чорнобай, Т. Савельєвої, О. Балинської, О. Шумського, І. Ситар, І. Честнова, В. Михайлова та інших.

Термін «медіалогія» вперше був використаний французькими дослідниками, зокрема, політологом і соціологом лівої орієнтації Режі Дебре. Правда, в його уявленні нова дисципліна пояснює самі процеси техніки комунікацій в сучасному світі, які направлені саме на передачу знань. Цьому присвячена його робота «Introduction à la médiologie». Автор у своїй роботі визначив, що засіб, за допомогою якого людина отримує інформацію, є «медіум», а отже при наданні правової медіалогії юрист виступає у ролі «медіума», тобто посередником між інформацією у вигляді знань у сфері права та особою, у якій є необхідність в отриманні певної інформації правового характеру [2, с. 216]. Даний термін на початку ХХІ ст. з'явився і в лексиці російської журналістики для позначення «системи аналізу інформації з відкритих джерел: газет, журналів, телебачення, інформагентств, Інтернет-ресурсів та ін.». І все ж, це поняття є значно ширшим та складнішим.

М. Маклюєн у роботі «Понимание медиа: внешнее расширение человека» визначив, що засобом комунікації є повідомлення. Його поділ засобів комунікації на гарячі та холодні встановлювало важливість виваженого обрання найбільш ефективного способу передачі конкретного виду інформації, наприклад, юридичної. Даний спосіб допомагає виявити відмінності понять «комунікація» та «медіалогія», що полягає у різних сферах застосування та різних предметах. Комунікація належить до загальнолюдського способу обміну інформацією у часі та просторі, а, в свою чергу, медіалогія вивчає, за допомогою яких способів передачі інформація досягає свого адресата, якими органами сприйняття, технічними засобами тощо. Комунікація є невід'ємною складовою частиною під час вивчення медіалогії, тому що завдяки комунікації, яка слугує способом обміну інформацією, є можливість досліджувати ефективні способи її зберігання та передачі ступеня усвідомлення адресатом. Комунікація відповідає на питання, що саме ми збираємося повідомити, який обсяг інформації, який зміст цієї інформації тощо. Медіалогія відповідає на питання, як ми здійснюємо передачу цієї інформації, яким чином ця інформація потрапить до адресата, за допомогою яких засобів вона буде передана, за допомогою яких носіїв вона буде збережена тощо [3, с. 14].

Таким чином, правова медіалогія як нова галузь юриспруденції має за мету комплексне дослідження засобів комунікації у сучасному суспільстві та прогнозування у майбутньому тенденцій щодо розвитку сфери юридичної комунікації між фахівцями у галузі права та громадянами задля вивчення ефективних методик передачі юридичної

інформації з урахуванням індивідуальних особливостей кожного адресата таких інформаційних повідомлень.

Масову комунікацію фахівці визначають як процес поширення інформації (знань, духовних цінностей, моральних та правових норм та ін.) за допомогою технічних засобів (преса, радіо, кінематограф, телебачення) на кількісно великі, розосереджені аудиторії [4, с. 7] задля впливу на оцінки, погляди та поведінку людей [5, с. 348]. За кількістю масова комунікація передбачає більше тисячі учасників [6, с. 7]. Така комунікація завжди публічна, тобто принципово доступна для кожного [7, с. 12]. Масова комунікація сьогодні – інструмент нової ери інформаційних революцій, коли услід за «природними» контактами з'являються «технічні» [8, с. 295].

Правова комунікація, у свою чергу, в сучасній правовій дійсності проходить крізь призму правової медіалогії. Комунікація як засіб поширення інформаційних повідомлень має власний інструментарій, що характеризується способом та формою передачі інформації, адресатом та адресантом, специфічною вербалізацією, змістом, сенсом тощо. Поділяючи історію на епохи, світова спільнота намагається виокремити певні особливості кожної: розвиток культури, мистецтва, техніки, а також правових ідей, особливості суспільно-правової думки та способів співіснування глобального суспільства. Основні логіко-мовні феномени в юриспруденції стали предметом аналізу в однойменній монографії О. Ф. Черданцева [9, с. 98]. Тут право подано як певну знакову систему інформації, а правове регулювання розглянуто як рух цієї інформації.

Сучасне інформаційне середовище має тенденцію впливу на суспільну правосвідомість, що реалізується розвинутими засобами візуалізації та аудіалізацією інформаційно-правового повідомлення. Розвиток технологій віртуалізації реальності щодо органів людського сприйняття спричинив прорив та переосмислення фундаментальних принципів міжособистісної та інших видів комунікації [10, с. 49]. Медіалогія відкриває нові можливості у вивченні технологій передачі інформаційного повідомлення.

Обмін інформацією та сучасні тенденції розвитку сфери інформаційно-комунікативних технологій продукують нові засоби комунікації, що актуалізуються залежно від конкретних цілей, наприклад: електронна законодавча база України, електронний уряд, електронні торги, електронні закупівлі, єдиний державний реєстр судових рішень, електронні бази даних, судові засідання у формі відеоконференцій, відео- та аудіо-фіксація судових засідань, надання віддалених юридичних консультацій, електронні сервіси надання адміністративних послуг та багато іншого.

Сфера застосування електронних інформаційних технологій активно запроваджується та масштабується юридичною наукою та практикою. Здійснюється поступове зміщення у сферу юриспруденції інформаційних технологій та електронних засобів комунікації. Сучасні технології та засоби комунікації поступово нівелюють фізичну необхідність присутності особи під час здійснення тієї чи іншої юридично значущої дії. Глобальні тенденції до автоматизації процесів приватного сектору та державного управління у провідних сферах суспільного життя мають усунути бюрократичну складову частину, що глибоко укорінилась у сучасних реаліях, забезпечити доступність та ефективність електронних засобів комунікації [11, с. 32].

Електронні засоби комунікації у процесі обміну інформацією між суспільством та державою, впровадження електронних засобів комунікації на рівні законодавчої, виконавчої та судової влади створюють можливість швидкого та ефективного вирішення ключових питань суспільства.

Тому можна вважати, що правова медіалогія – це засоби передачі юридичної інформації, тобто засіб юридичної комунікації. Юридичний контекст дослідження засобів комунікації дозволить генерувати ідеї поширення правової матерії свідомістю суспільства. Ефективна синергія техніки та юридичної науки створить матеріал із метою впровадження та відкриття нових можливостей реалізації потенціалу сучасних засобів комунікації, розширення меж дії юриспруденції у процесі реалізації фундаментальних принципів права.

Комунікація є основоположною складовою частиною суспільного розвитку. Динаміка суспільного розвитку набуває нових прискорень завдяки можливостям накопичення та передачі інформації у часі та просторі. Засоби масової інформації, масової комунікації керують суспільством, формують його вектор розвитку та впливають на встановлення фундаментальних цінностей особистості [12, с. 19].

Найбільш поширеним засобом передачі юридичної інформації є текст, який превалює над усіма іншими посередниками. Текст як засіб правової медіалогії є провідним інструментом, що виконує функцію посередника між адресатом та адресантом юридичної інформації у процесі правової комунікації. Гуманістичність, справедливість, науковість – це ті якості юридичного тексту у демократичній державі, які мають бути забезпечені активною участю у правотворенні широких верств населення, врахуванням громадської думки, пропозицій науковців, спеціалістів-практиків. Для того, щоб нормативний акт, опублікований у пресі, був обґрунтованим, корисним і відповідав потребам, інтересам більшості громадян, треба, щоб громадська думка, сформована в ЗМІ, ЗМК щодо удосконалення законодавства, була адекватно витлумачена у правовому дискурсі [13, с. 18]. Основне завдання та розуміння комунікації в теорії права можна визначити як взаємодію між суб'єктами в контексті знакових систем, дію, що орієнтована на смислове комунікативне сприйняття для досягнення соціальних цілей і збереження індивідуальності кожного [14, с. 122].

Вільний доступ до інформації є необхідним у природному процесі пізнання та основою для всебічного індивідуального розвитку. Вільний доступ до офіційних джерел, що є носіями інформації юридичного змісту, їх доступність для сприйняття є фундаментальним фактором становлення та підвищення індивідуальної правосвідомості та правової культури загалом. Якщо законодавець хоче отримати оптимальний результат від комунікативного процесу, а саме – максимальний вплив на поведінку, для нього доцільно було б не обмежуватися тільки самим впровадженням закону, а й додати інформаційний коментар із поясненнями і прикладами, в такий спосіб мотивуючи необхідність виконання запроваджених законів. Це сприятиме підвищенню комунікативної культури, оскільки зростатиме рівень загальної правової культури.

Юридичний характер інформації та способи її передачі адресатові мають максимально абстрагуватись від надання їй певних суб'єктивних відтінків. Д. Кін визначає, що демократизація інформації є найбільш очевидним політичним наслідком комунікативного надлишку, який призвів до нівелювання привілеїв у процесі отримання інформації. Користувач отримує віддалений доступ до джерел інформації, що були раніше недосяжними в географічному контексті або були досяжні лише обмеженому колу осіб [15, с. 202]. Інформатизація суспільства проходить у певному соціальному середовищі і залежить від нього. Інформаційне середовище, в якому перебуває індивід, формує його як особистість, надзвичайно важливе значення цей процес відіграє в сучасних умовах інтеграції людини в інформаційний простір.

Правова медіалогія має у своєму арсеналі широкий інструментарій різноманітних засобів, які з розвитком сектору інформаційних технологій постійно розширюються та доповнюються, але текстова інформація нині переважає над іншими засобами правової медіалогії у процесі обміну інформацією правового характеру. Правова медіалогія досліджує засоби передачі юридичної інформації (засоби юридичної комунікації) та інструмент обміну юридичною інформацією у часі та просторі, виконує функцію повідомлення юридичної інформації – юридичного повідомлення.

Електронні засоби комунікації у процесі обміну інформацією між суспільством та державою, наявність суспільної ініціативи та доброї волі суб'єктів владних повноважень та законодавця, впровадження електронних засобів комунікації на всіх рівнях та гілках державної влади та місцевого самоврядування, можливість швидкого та ефективного вирішення проблемних питань, зміцнення авторитету державної влади шляхом відкритого діалогу та прозорості конструктивної політики та впровадження сучасних засобів комунікації в процесі державного управління вважаються одними з головних факторів стабілізації

соціально-політично кризи та розбудови правової держави. Отже, завданням правової медіалогії є розробка найбільш ефективних методів донесення правової інформації до кінцевого адресата. Адже кожна соціальна верства населення, кожний віковий період життя людини мають власні особливості правових проблем та шляхи їх вирішення [16, с. 123].

Актуалізація електронних засобів комунікації у контексті розбудови правового суспільства, розробка та впровадження інструментарію, відповідно до світових тенденцій розвитку інформаційно-комунікативних технологій, є важливим завданням задля забезпечення сталого розвитку України в сучасних умовах [17, с. 14].

Розробки та впровадження у суспільно-правову дійсність результатів досліджень правової медіалогії мають на меті змінити фундаментальне уявлення про синергію техніки, сучасних інформаційних технологій та юриспруденції, створити матеріал для переосмислення фундаментальних принципів засобів правової комунікації, відкрити нові можливості реалізації комунікативного потенціалу за допомогою сучасних засобів комунікації, розширення меж людського сприйняття юриспруденції у процесі реалізації фундаментальних принципів права. Актуалізація електронних засобів комунікації в контексті формування правової медіалогії, розроблення та впровадження інструментарію відповідно до світового рівня інформаційно-комунікативних технологій є важливим завданням заради забезпечення розвитку українського права в сучасних реаліях [10, с. 50].

Зміни у видавничій системі, розширення теле- і радіопростору, вплив інформаційних агентств і розвиток різних моделей медіаінститутів актуалізують проблематику медіаполітики, яка виступає як важливий каталізатор діалогу влади і суспільства. Медіалогія – не догма, а динамічна, що розвивається наука, можливості якої постійно розширюються завдяки технічному прогресу і тим процесам, які відбуваються в соціально-правовій сфері навколишнього нас світу. Її можливості не вичерпуються тими дисциплінами, які представлені в даному дослідженні. В умовах тотального впливу медіа на людину, його спосіб життя і моральні цінності важливе значення набувають психоаналіз медіа і медіаетики [18, с. 219].

Підводячи підсумки вищесказаному, слід зазначити, що явище правової медіалогії охоплює різні дисципліни, які вивчають принципи модернізації соціально-правової сфери в контексті глобальних інформаційних процесів. Останні сприяють формуванню нового мислення, плюралістичних поглядів, толерантності, взаєморозуміння між людьми і державою. В епоху, коли ідеями міждисциплінарного підходу як інструментом пізнання сучасного світу пронизаний науковий простір, а дослідники соціологічних галузей знань бачать в цьому природний шлях до розуміння найскладніших процесів, постановка питання про затвердження міжгалузевих дисциплін, в основу яких закладено синтез поглядів, ідей, доктрин, представляється гідним уваги і обговорення не тільки в середовищі фахівців, але в широкому правничому середовищі.

Аннотация. Определена проблематика информационной среды с позиций правовой медиалогии. Исследована тенденция влияния современной информационной среды на общественное сознание. Отмечено создание разработки эффективных подходов реализации возможностей технических средств правовой медиалогия для развития правосознания и распространение правовой материи в современном обществе.

Ключевые слова: правовая медиалогия, правовая коммуникация, информационное сообщество, информация.

Abstract. The problems of the information environment from the standpoint of legal media dialogue are defined. The tendency of the influence of the modern information community on public consciousness is investigated. The creation of the development of effective approaches to the implementation of technical means of legal media dialogue for the development of legal awareness and the spread of legal matter in modern society is indicated.

Key words: legal mediology, legal communication, information community, information.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. Пер. с англ. А. Матвеева; под ред. В. Харитонов. Екатеринбург: У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с.
2. Дебре Р. Введение в медиологию. Пер. с франц. Б. М. Скуратова. Серия: Образ общества. 2010. 368 с.

3. Маклюен М.Г. Понимание медиа: внешнее расширения человека. Пер. с англ. В. Николаева. Москва: КАНОН-пресс-Ц, 2003. 464 с.
4. Леонтьев А.А. Психолингвистические проблемы массовой коммуникации: монография. Москва: Наука, 1974. 147 с.
5. Философский энциклопедический словарь. Сост. Л.Ф. Ильичева и др. Москва: Современная энциклопедия, 1983. 840 с.
6. Почепцов Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2001. 565 с.
7. Квіт С. Масові комунікації: підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.
8. Ольшанский Д. В. Психология масс. СПб. : Питер, 2002. 368 с.
9. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции: монография. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 320 с.
10. Положешний А. М. Інформаційне середовище у становленні правової медіалогії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 48–50.
11. Соловйов С. Г. та ін. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія. За ред. Н. В. Грицяк. Київ: К.І.С., 2015. 320 с.
12. Кириллова Н. Б. Медиакультура как интегратор среды социальной модернизации: автореф. дис. ... докт. культурологии. Москва, 2005. 25 с.
13. Балинська О.М. Адресант і адресат як антропосеміотичні чинники права. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 4 (59). Ч. 1. С. 12–20.
14. Ситар І. М. Комунікація у праві: до проблеми міжкультурної комунікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 119–123.
15. Кин Д. Демократия и декаданс медиа. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. 321 с.
16. Положешний А. М. Безоплатна правова допомога як засіб правової медіалогії. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 1. С. 122–125.
17. Ларіна Н. Б., Руденко О. М. Інформаційно-комунікаційне забезпечення ефективної діяльності влади. Київ : НАДУ, 2013. 52 с.
18. Кириллова Н. Б. Медиалогия как синтез наук. Москва : Академический проект, 2013. 366 с.

УДК 26-872 (292.471)

РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ КАРАЇМІВ УКРАЇНИ

О. О. Ткач, І. В. Пятницькова

Анотація. У даному дослідженні висвітлюються особливості караїмського віровчення. Описуються релігійні уявлення та культо-обрядова практика кримських караїв. Визначаються основні проблеми караїмського етносу та їх сучасне становище на території України. Методологічною основою дослідження послужили як загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення), так і спеціально-історичні методи (проблемно-хронологічний). Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу.

Ключові слова: караїзм, кримські караїми, віровчення, кенаса, громада

Караїми – національна меншина України, яка належить до корінних народів Криму. Вони являють собою досить цікаву для науки етнічну спільноту. Багато питань історії караїмів й досі залишаються не розв’язаними і спірними. Особливість караїмів – співіснування в їх культурі традицій древніх язичницьких вірувань (тюркського походження), реформованого іудаїзму епохи Анана бен Давида, а також традицій більш пізнього культурного оточення, пов’язаних, насамперед, з ісламом.

Чисельність караїмського етносу постійно скорочується, караїми занесені в Червону книгу ООН як один з малочисельних народів світу. Цей етнос поступово зникає внаслідок асиміляційних процесів і для них є надзвичайно важливим збереження власної ідентичності. Уже даний аспект їхнього життя актуальний і цікавий для вивчення. Від

вирішення зазначених проблем залежить, чи збережеться фрагмент кримських караїмів в мозаїці культури України .

Однією з перших робіт, в якій знайшло відображення традиційне розуміння історії кримських караїмів, є історико-етнографічні нариси Бориса Ельяшевіча (1881–1971) [1]. У другій половині ХХ ст. дослідження в області караїмської історії вели в основному самі носії цієї культури: С. Шапшал, С. Шишман, С. Кушуль, А. Полканов. Особливо цікавою є праця А. Полканової [2], в якій розповідається історія караїмської громади в різні періоди, характеризується їх правове положення, святині, храми, а також про традиційні заняття й звичаї. З останніх досліджень звертає увагу робота «Тюркські народи Криму. Караїми. Кримські татари. Кримчаки [3]». Це колективна монографія, в якій детально розглядаються такі питання, як походження кримських караїмів, їх етнічна історія; дається детальна характеристика традиційної матеріальної та духовної культури, народних вірувань, обрядів та ін.

Сучасна наука термін «караїми» вживає у двох значеннях: для визначення прихильників однієї з течій іудаїзму – караїзму, і щодо представників конкретної етноконфесійної групи [4, с. 102], у якій співпадає етнічна та віросповідна назви

Караїзм – монотеїстична релігія зі своїми догматами, духовною ієрархією та традиціями. Найбільшого поширення караїмське віровчення набуло у Хазарському каганаті, а саме – на території Криму, де став етнічною вірою кримського населення – караїмів. Варто зазначити, що кримські караїми – єдиний народ у світі, для яких караїмська віросповідання є національною релігією. Віровчення караїмів базується на Старому Заповіті. Вони визнають лише Тору – перші 5 книг Біблії – і відмовляються від «усної» традиції – Талмуда. На їхню думку, Закон Божий досконалий і незмінний, він не потребує корекції, в ньому можна знайти все, що необхідно для праведного життя. Тому матеріал, що викладений в Талмуді, для караїмів не має сакрального значення. Караїми визнають трьох пророків – Мойсея, Ісуса та Магомета як рівноправних. Важливими моральними обов'язками прихильників караїмського віровчення вважається суворе дотримання 10 біблійних заповідей, в тому числі чесність, смирення, милосердність.

Караїмське віровчення сформувалось в перші сторіччя нашої ери та активно поширювалось в VII–X столітті, в тогочасних територіальних частинах Месопотамії, Палестини, Сирії Іспанії, Північної Африки, в тому числі, у Візантійській імперії та Хазарському каганаті [1, с. 120].

Як стверджують історики (А. Бабаджан, Т. Богословская, Г. Катик, В. Кропотов, А. Полканова), верхівка хозар на чолі з каганом прийняли караїзм у VIII столітті, що сприяло поширенню віровчення серед язичницьких тюркських племен каганату на великій території, включаючи Крим. Спочатку вони були відомі як шанувальники Старого заповіту («сини Святого Письма»).

Важливу роль у їхньому об'єднанні відіграло вчення Анана ібн Дауда з вірою в безсмертя душі, пророків й одкровення Мойсея, Ісуса Христа й Мохаммеда з необхідністю збагнення мудрості одкровенень, не покладаючись на думку інших [2, с. 12]. Головне його нововведення – вивчати Святе Письмо самостійно та тлумачити його так, як підказують власні розум та совість. Прихильників цього вчення спочатку називали «ананітами». Термін «караїми» з'явився трішки пізніше, в IX столітті.

У віровченні караїзму переплітаються впливи ісламу, християнства та язичництва. Існує думка, що караїми – це євреї, які сповідують особливу релігію, яка відрізняється від іудаїзму. Інші вважають, що караїми – нащадки хозар, які взяли іудаїзм і трансформували його. Треті – що це тюрки, що відкинули іслам. Також є точка зору, що караїми – секта в іудаїзмі.

Дехто зближує цю релігію до віри першохристиян, які святкували юдейські свята, насамперед суботу. Караїми дотримуються кашрут, шабат та інші єврейські свята (за винятком Хануки, яка не рахується у караїмів святом, так як не згадується в Біблії.) і їдять

м'ясо лише тих тварин, які перераховані в Старому завіті. А також, як і християни, дотримуються постів.

На думку католиків, караїмська віра ближча до релігії мусульман і юдеїв, бо Магомет шанував Старий Заповіт і визнавав Ісуса Христа пророком та омивання перед молебнем, їх храми – кенаси – і поховання зорієнтовано на схід, на зразок мусульманських мечетей. Караїми застосовують принцип аналогії і вірять в долю, що також характерно для ісламського вчення.

Як і українське православ'я, караїмська релігія ввібрала в себе багато давніх язичницьких вірувань. Навіть Бога караї називають ім'ям тюрського язичницького покровителя неба Тенгрі. В пам'яті народу залишились і такі міфічні божества добра и зла як: Улуг-ата («Великий батько») – божество добре, що приносить людям мир, спокій, дощ, урожай та добробут. і зле божество Каргали-ата («Батько – проклинатель») – божество зле, що приносить лиха і нещастя: посуху, неврожай і т. п.

У релігії караїмів також прослідковується елементи тенгріанства і шаманства. Значну цікавість у віруванні караїмів викликає архаїчний культ священний дубів, який зберігся й досі. Він пов'язаний з «родовим кладовищем», назва якого Балта-Тиймез, що дослівно означає («Сокира не доторкнеться»). Така назва вказує на недоторканність священних дубів, яка часто була приводом для політичного шантажу кримських караїмів з боку різних правителів.

Культ дерев був успадкований кримськими караїмами від їх хозарських предків і, можливо, веде походження від більш давньої тюркської традиції. Існувала віра в те, що тих хто проявив неповагу до дубів спіткає кара, а ревнителі культу, навпаки будуть винагородженні [6, с. 16]. Культ Тенгрі також відбив стародавні вірування тюркських предків караїмів. Вони поклонялися вогню і воді, богам шляхів, місяці; найбільш шанованим був Тенгрі-хан – бог неба і світла. Саме йому присвячували дерева (дуби).

Така синкретичність релігії давала можливість караїмам виживати в середовищі інших народів, однаково вміло пристосовуючись і серед християн, і серед мусульман, і серед юдеїв: у Кримському ханстві, Галичині, Австро-Угорщині, Литві, Польщі, Росії [4].

Відмова від віри розцінювалася, як відхід від своєї сім'ї та тягла за собою негативні наслідки. Насамперед, це було пов'язано із різким падінням авторитету і підризом репутації в середовищі караїмської спільноти. Якщо чоловік відмовлявся від караїмської віри, то в такому випадку, його дружина була повністю вільною та мала повне право вступати у другий шлюб [7, с. 123].

Богослужіння в караїмській громаді доручали тим, хто, добре знав давньоєврейську мову, молитовний ритуал і мав авторитет серед одновірців. При кожній караїмській кенасі (культовій споруді караїмів) повинно було бути два газзана (старший і молодший). Богослужіння відбувалося два рази на добу: вранці і ввечері, стоячи або приклонивши коліна. Вважалося, що воно повинно починатися зі сходом і заходом сонця; але реально час ранкового богослужіння зрушувалося на більш пізній: воно починалося о восьмій або дев'ятій годині ранку. Священнослужитель одягав на себе таллет. Рядові віруючі також одягали його, складаючи у кілька разів і накидали на плечі; кисті же таллета надягали на мізинці обох рук. Правда, так його використовували тільки глибоко віруючі караїми, тобто одиниці [8, с. 42].

Служба складається із послідовних частин: хвалебної, вдячної, покайної, молитовної, сповідної. Газзани читають молитви по черзі з парафіянами. Молитви у караїмів складаються в основному з псалмів.

Серед релігійних звичаїв, різко що виділяються в життя цієї громади, відзначимо вимогу до ритуальної чистоти; особиста гігієна розглядалася як вихідна умова для початку молитви. В храм входять без взуття. Приміщення для чоловіків і жінок розділені. Характерною особливістю є те, що жінки не мали права заходити через центральні двері,

для них був побудований окремий вхід. Кожен віруючий повинен йти в кенасу в чистому одязі і надягати таллет під час ранкової та вечірньої служб. Ритуально нечистою жінці не дозволялося відвідувати богослужіння. Перед молитво не рекомендовано зловживати їжею та спиртними напоями.

Особливо караїми шанують суботу. Цей день є святим днем кожного караїма, нікому у цей день не дозволялось працювати. Виняток робився лише для приготування їжі. Єдиним місцем, куди дозволялося ходити в цей день, була синагога. Богослужіння у суботу тривало довше. У храмах зазвичай читали Тору, псалми, які носять повчальний характер. Учні Анана свого часу заборонили обробляти їжу в суботу і запалювати в цей день свічки.

Отже, поширення та розквіт караїмського віровчення прийшовся на початок VIII–XIII ст. Найбільшого поширення караїмізм набув у Хазарському каганаті, а саме – на території Криму, де став етнічною вірою кримського населення – караїмів. В ході історичного розвитку деякі принципи караїмської релігії були засновані на базі релігійних течій (вчення Анана, іудаїзм, іслам), також прослідковується елементи тенгріанства і шаманства. Така синкретичність релігії давала можливість караїмам виживати в середовищі інших народів, однаково вміло пристосовуючись і серед християн, і серед мусульман, і серед юдеїв. Не дивлячись на велику тотожність учення Анана, Мухаммеда та Ісуса Христа, караїзм все ж таки у багатьох виявах є оригінальним.

Аннотація. В данном исследовании освещаются особенности караимского вероучения. Описываются религиозные представления и культ-обрядовая практика крымских караев. Определяются основные проблемы караимского этноса и их современное положение на территории Украины. Методологической основой исследования послужили как общенаучные (анализа, синтеза, обобщения), так и специально-исторические методы (проблемно-хронологический). Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительно-исторического метода.

Ключевые слова: караизм, крымские караимы, вероучения. кенасса, община

Abstract. This study highlights the characteristics of Karaite dogma. Religious representations and cult-ritual practices of the Crimean Karas are described. The main problems of the Karaite ethnic group and their current situation in Ukraine are determined. The methodological basis of the study was both general scientific (analysis, synthesis, generalization), and specially historical methods (problem-chronological). The specifics of the topic under study provides for the use of a comparative historical method.

Key words: Karaism, Crimean Karaites, creeds, Kenassa, community.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ельяшевич Б. С. Караимы: Историко-этнографические очерки (1926–1929 гг.). Москва, 1944. Кн. 3.
2. Полканова А.Ю. Кримські караїми. *Світгляд*. 2009. № 6. С. 23.
3. Тюркские народы Крыма: Караимы. Крымские татары. Крымчаки / отв. ред. С. Я. Козлов, Л. В. Чижова. Москва: Наука, 2003. С. 459.
4. Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект : навчальний посібник. Київ: АртЕК, 2001. 304 с.
5. Бердиев Ш. И. Караимы: проблемы этнокультурно и этноязыковой идентификации: автореф. ... дис. кан. ист. наук.: спец.07.00.07 «Этнография, этнология и антропология». Нальчик, 2012. 23 с.
6. Дмитрук И., Стрикалюк Б. Нові та незвичні релігії і культури. Київ, 2016. 120 с.
7. Глаголев В. С. Религия караимов (теоретико-исторический анализ): монография. Москва: Изд-во МГИМО, 2018. 157 с..
8. Ровчак Ю. Беседа с Александром Арабаджи, председателем Киевской караимской религиозной общины. *Моя Батківщина*. 2005. № 33.
9. Ормели В. Ю. Крымские караимы – коренной народ Украины. URL : <http://karai.crimea.ru/istoriya-karaimov/nezavisimaya/>

КІПРСЬКИЙ КОНФЛІКТ: «СИСТЕМНІ ПОХИБКИ» В ОСНОВІ ПРОЦЕСУ ВРЕГУЛЮВАННЯ

О. В. Хаєцька, М. І. Прихненко

Анотація. Стаття присвячена огляду ключових подій політичного життя острова Кіпр. Історично так склалося, що в зв'язку з релігійними, національними, мовними відмінностями, і внаслідок Кіпрського конфлікту політичними розбіжностями, відносини між греками і турками залишаються напруженими. Тому в дослідженні було розглянуто системні похибки, які було закладено в основу процесу врегулювання Кіпрської кризи.

Ключові слова: греко-турецькі відносини, кіпрський конфлікт, кіпрська криза, кіпрська суперечка.

Греко-турецький територіальний конфлікт в Республіці Кіпр вже більше сорока років є однією з складних ситуацій в регіоні Східного Середземномор'я. Проблема ускладнена тим, що збройні зіткнення греко-кіпрської і турецько-кіпрської громад в період активної фази супроводжувалися численними жертвами з обох сторін, в тому числі серед мирного населення. У «кіпрському питанні» були і залишаються залученими треті сторони, перш за все, Турецька Республіка та Грецька Республіка. Поняття державної ідентичності певною мірою завжди було центральним мотивом. Тому з моменту розробки Кіпрської проблеми було здійснено чимало дипломатичних зусиль як на національному, так і на міжнародному рівні для розширення різних форм мирного єднання. Протягом десятиліть також велись безліч переговорів, які згодом були зупинені та переглянуті. Тим не менш, все ще вкрай важливо знайти комплексне рішення Кіпрської проблеми оскільки вона є дестабілізуючим фактором системи безпеки в регіоні.

В даний час Кіпрський конфлікт перебуває в «замороженому» стані, тобто з часів 30-денної війни, не відбувалося ні одного відкритого збройного зіткнення. Проте, Кіпр розколотий на 2 нерівні частини і проблема кіпрського конфлікту стає проблемою міжнародної спільноти. Через це Кіпрське питання на міжнародній арені підіймається як вітчизняними так і закордонними науковими школами автори яких наголошують на декількох ключових ідеях: одна група дослідників пише про історію острова Кіпр акцентуючи увагу на колоніальній політиці, яка й стала осередком проблеми державної ідентичності [13; 15; 17]. Інші пояснюють такий хід подій пов'язаний зовнішньою політикою Туреччини [14; 18]. В контексті даної проблематики особливої уваги варта книга історика John L. «Blocking the Sun: The Cyprus Conflict» [3]. Остання група дослідників акцентує увагу на ролі третіх сторін в процесі врегулювання конфлікту [16; 19; 22].

Метою чинного дослідження є аналіз «системних похибок», які було закладено в основу процесу врегулювання конфлікту.

У дослідженні були використані наступні методи та підходи: системний підхід та принцип історизму, що дозволило провести ретроспективний аналіз конфлікту, а також методи індукції, дедукції та системно-функціонального аналізу для виявлення окремих особливостей розвитку конфлікту та тих «системних похибок», які було закладено в його основу.

У 1869 році трьохсотрічне правління турків на Кіпрі завершилось. Воно було замінено британською окупацією. У 1925 році Великобританія офіційно оголосила Кіпр своєю колонією. Вже в 1931 році серед грецького населення спалахують заворушення з вимогою єнозіса (об'єднання з Грецією), які завершилися смертями людей та підпалом будівлі британської адміністрації в Нікосії. В ході придушення заворушень було заарештовано 2 тис. осіб. [1]

Після Другої світової війни серед грецького населення активізується рух за об'єднання історичних грецьких територій, в тому числі Кіпру, з Грецією. У січні 1950 року відбувся на острові референдум, на якому грецьке населення голосує за Єнозіс. Британія ж відмовилася визнавати результати референдуму. Побачивши в ідеях союзу з Грецією пряму загрозу своїм стратегічним інтересам на острові, Лондон став активно залучати до

протистояння Енозису Туреччину, яка до цього не проявляла значного інтересу до острова. Проте згодом, в середині 1950-х років, Георгій Гривас, генерал грецької армії, очолив збройну партизанську боротьбу проти острівної колоніальної адміністрації, створивши Національну організацію кіпрських борців (ЕОКА). Для збереження своїх позицій на острові британці використовують турків-кіпріотів як своїх союзників у боротьбі проти визвольного руху греків-кіпріотів. Для цього вони сформували нову організацію під назвою «Допоміжні поліцейські сили», які повністю склалися з турків-кіпріотів. Цілеспрямовані дії британської адміністрації сприяли розколу кіпрської спільноти за етнічною ознакою. Турецька й грецька громади острова розгорнули між собою масштабні силові дії, які можна кваліфікувати здебільшого як терористичні акції. У 1958 році Кіпр опинився на межі громадянської війни. Послідовність радикальних дій розпочалась з того що влітку 1974 року, військова хунта «чорних полковників», що з 1967 року правили в Греції, здійснила на Кіпрі переворот. Турецька влада вбачаючи в цьому небезпеку для турків – кіпріотів, здійснила висадку військ на острові 20 липня 1974 року, греки – кіпріоти називали це варварським вторгненням іноземної держави на свій острів, метою якого було встановити конституційне врегулювання, згідно з яким турецька кіпрська меншина отримала б володіння великою і багатою частиною території. В свою чергу турки – кіпріоти вітали це як мирну операцію. Зростаючий міжобщинний конфлікт на Кіпрі обумовлений реальними умовами поділу і нерівності, які, зокрема через глибоко вкорінені страхи і невірні уявлення, все більше віддаляють виникнення або загальної кіпрської самобутності, або двох мирно співіснуючих і взаємодоповнюючих ідентичностей. Можна виділити конкретні умови поділу, які підживлюють існуючий конфлікт.

Першою умовою є чітке розмежування в управлінні. З 1967 року Кіпр мав дві владних системи. Офіційно визнана Республіка Кіпр керуюча греками – кіпріотами та кіпрсько – турецький уряд, який управляє турками – кіпріотами. В 1983 році перетворюється в Турецьку Республіку північного Кіпру. Поява двох окремих держав з окремими і не комунікаційними урядами, судовими органами, окремою поліцією і збройними силами загостило розкол між народами, знищивши весь досвід спільного управління.

Другою умовою можна вважати відсутність будь – яких соціальних, культурних та економічних зв'язків між громадами. У соціальній і культурній сферах між двома народами блокуються територіальним поділом, що перешкоджає відносинам між групами або окремими особами з протилежних боків кордону. За традицією 80 відсотків кіпріотів дуже добре знають свою грецьку мову, грецьку культуру, історію і грецьку православну релігію, це робить їх не кіпріотами, які мають грецьке походження, а греками, що проживають на Кіпрі, і як такі члени грецької нації. Аналогічним чином 18 відсотків вважають себе турками, які проживають на Кіпрі, і є членами турецької нації. В економічній сфері економічне ембарго Республіки Кіпр на її північну частину практично не забезпечує економічних зв'язків та торгівлею і спільних ініціатив. Економічні відносини обмежуються поставкою електроенергії з півдня на північ, розподілом води з півночі на південь.

Третя умова, що сприяє створенню протилежних ідентичностей і цілей, полягає в значній невідповідності в стандартах економічного розвитку між двома громадами. Після подій 1974 року і подальший розділ острова залишили обидві етнічні громади в стані повного економічного краху. Туризм скоротився в рази, а безробіття зросло внаслідок міграції. Економіка кіпріотів-греків в південних районах острова успішно відновилася і після цього досягла економічного процвітання, на противагу економіка кіпріотів-турків на півночі залишалася нерозвиненою. Таким чином, загострюється економічна нерівність між двома громадами, яка сприяє виникненню відмінностей і конфліктів.

Економічного успіху кіпріотів-греків сприяв статус Республіки Кіпр як єдиної держави, яка мала міжнародно – правове визнання на острові. Будучи невеликою економікою, вона в значній мірі виграла від торгових і інвестиційних потоків і змогла відновити свою економіку, засновану на міжнародних ринках і поділі праці. Це дозволило їй розвинути два основних компоненти – легку промисловість, спрямовану на європейську громадськість і туризм.

Детермінація конфлікту, століттями формувалася в незвичайному симбіозі двох різних з історії, традиціями, мовою спільнот греко- і турецько-кіпріотів і плекала їх взаємна недовіра й упередження, надзвичайно багатозарова, включаючи як геополітичні, так і історичні, культурно-конфесійні, інституційні, соціальні, економічні та політичні корені проблем безпеки

Це і проблема турецької меншини на Кіпрі (менше 20 %), і історичний поділ по етно-релігійному фронтірі, і проекції політичного, культурно-релігійного впливу на острів Греції і Туреччини, що відображає «геокультурну невизначеність» бурхливою і далеко не завжди однозначною історії Кіпру.

Це і геополітична «міна уповільненої дії» лондонсько-цюріхських угод від 1959 р., які гарантували усічену незалежність Кіпру від Великобританії при збереженні британських військових баз, права на використання територіальних вод і повітряного простору острова в військових цілях, розміщення тут контингенту грецьких і турецьких військ.[11]

Це і нав'язаний «договор про гарантії», що фактично надав країнам-гарантам (Великобританії, Греції та Туреччини) право втручання у внутрішні справи Республіки Кіпр і багато в чому став згодом ідеологічним прикриттям для турецького вторгнення в 1974 г. На думку багатьох дослідників, саме ці угоди, серйозно обмежили суверенітет країни, їх юридична неприродність і спровокували низку криз в острівній державі.[6]

Через свою специфічність кіпрський конфлікт важко піддається класифікації, але все ж більшість політологів схильні визначати його як етнополітичний, застосовуючи для моделювання ситуації комплекс підходів, включаючи класичну «дилему в'язня» А. Такера як скрутній ситуації вибору між двома рівноправними можливостями, в якій сторони не будуть співпрацювати, навіть якщо це в їх інтересах [9].

Кіпрська проблема сформувала особливу підсистему міжнародних відносин, в якій проглядаються, щонайменше, три рівня конфліктних взаємодій: локальний – міжобщинний конфлікт на острові; регіональний – накладаються на внутрішньокіпрські проблеми протиріччя Греції і Туреччини; зовнішній – зіткнення, в кінцевому рахунку, інтересів великих держав. Таким чином, кіпрський конфлікт є, щонайменше, триединою багатоскладовою проблемою, являючи собою, за оцінкою грецького політолога М. Міхаліса, своєрідну «квінтесенцію Середземноморського парадоксу» [10].

На нашу думку, в даному контексті, міжгромадські протиріччя мають коріння і в питанні співвідношення статусу, владних повноважень, рівням впливу і ролі в використанні унікального геостратегічного положення й геополітичних переваг острова як в діаспоральних інтересах, так і в інтересах регіональних гравців, які протекціонують – Туреччина та Греція.

Крім того, ґрунтуючись на класифікації сецесіоністських конфліктів, пропонованої В. Н. Рябцевим [24], правомірно віднести кіпрський конфлікт до категорії якісно невизначених, що призводять до його «заморожування» і виникнення квазідержавного утворення, яким є де-факто проголошена в 1983 році Турецька Республіка Північного Кіпру.

Будь-яка держава, щоб вона могла успішно існувати, тобто управлятися і захищати свої інтереси в співтоваристві інших держав, має забезпечувати певну систему взаємодії та солідарність між громадянами, а також між громадянами та правлячою бюрократією. З цієї причини держави з високим рівнем культурної гомогенності мають більш високий шанс для досягнення спільної ідентичності та належного рівня лояльності, ніж культурно гетерогенні суспільства, з чим доводиться стикатися в кіпрському питанні. Саме від вироблення й усвідомлення турко- і греко-кіпріотами своєї єдиної кіпрської ідентичності, вважає турецький політолог Їлмаз Музаффер, залежить успішне та довгострокове рішення тривалого кіпрського конфлікту [6].

Тим часом, на Кіпрі склалася ситуація, що породила дилему між зростаючими тенденціями етнонаціоналізму з одного боку, а з іншого – необхідністю розвитку «цивільних ідентичностей» як «всеосяжного усвідомлення громадянськості, яка розділяється, формується спільністю території та спільністю історичних доль» [15] саме ці обставини значною мірою обумовлюють перманентну напруженість у відносинах грецької громади з турками-кіпріотами.

Таким чином, ми можемо констатувати наявність ряду «системних похибок», які не враховуються в процесі врегулювання «кіпрської кризи», а також підсилюють протиріччя між основними сторонами конфлікту.

Аннотація. Стаття посвящена обзору ключевых событий политической жизни острова Кипр. Исторически так сложилось, что в связи с религиозными, национальными, языковыми различиями, и в результате Кипрского конфликта политическими разногласиями, отношения между греками и турками остаются напряженными. Поэтому в исследовании были рассмотрены системные ошибки, которые были заложены в основу процесса урегулирования Кипрского кризиса.

Ключевые слова: греко-турецкие отношения, кипрский конфликт, кипрский кризис, кипрский спор.

Abstract. The article is devoted to the review of key events in the political life of the island of Cyprus. Historically, due to religious, national, linguistic differences and as a result of the Cyprus conflict, political differences, relations between the Greeks and Turks remain tense.

Therefore, the study considered systemic errors in the methods of resolving the identity, non-fulfillment of the conditions set and the uncompromising policy of the Turkish government.

Key words: greek-turkish relations, cyprus conflict, cyprus crisis, cyprus dispute.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Broome B. The Cyprus Impasse: What Next? *World Policy Journal*. April, 2006. Vol. 13. No. 4. P. 111.
2. Fisher Ronald J. Cyprus: The Failure of Mediation and the Escalation of an Identity-Based Conflict to an Adversarial Impasse. *Journal of Peace Research*. 2001. Vol. 38. No. 3. P. 19.
3. John L. Blocking the Sun: The Cyprus Conflict, University of Minesota. 1997. P. 161.
4. Joseph S. J. Cyprus. *Ethnic Conflict and International Politics*. London, 1997. P. 213.
5. Memorandum Setting Out the Agreed Foundation for the Final Settlement of the Problem of Cyprus. 1959. P. 12. URL : http://www.embargoed.org/downloads/1959_London_and_Zurich_%20Agreements.pdf.
6. Michalis S. Michael. *Resolving the Cyprus Conflict*. Melbourne: Palgrave Macmillan, 2011. P. 348.
7. European Framework CEPS Working Document No. 154, September 2000. P. 65.
8. Nathalie Tocci The 'Cyprus Question': Reshaping Community Identities and Elite Interests within a Wider
9. Pope H. The Cost of Frozen Conflict for Cyprus, Greece and Turkey. *International Crisis Group Report*, 2013. P. 8. URL : <http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/turkey-cyprus/op-eds/Hugh-Pope-The-cost-of-frozen-conflict-for-Cyprus-Greece-and-Turkey.aspx>
10. Powers R. Prisoner's Dilemma. Harper Perennial; Reprint edition, 2002. 352 p.
11. U.N. Resolutions London-Zurich Treaties Makarios' «13 points» The Akritas Plan . August 16, 1960. URL : <http://web.deu.edu.tr/kibris/articles/app.html>, open site
12. Zenon Stavrinides THE CYPRUS CONFLICT: National Identity and Statehood 2nd edition 1999. P. 86.
13. Артамонова К. Ю. Статус Кипра в условиях Османской и Британской империй, Харьковський Національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. 15 с
14. Ахмедова Е. І Вплив «європеїзації» Туреччини на вирішення проблеми Кіпру// Південноукраїнський правничий часопис, № 2. Одеса, 2015.-С. 7.
15. Бредихин О. Н. Кипрский конфликт: генезис и основные этапы развития: автореферат кандидата исторических наук. Москва, 2006. С. 34.
16. Ираклидис А. Кипрская проблема. Конфликт и решение / пер. И. Сидерис. Афины, 2002. С. 415.
17. Жукова Н. М. Кипрский вопрос в глобальной системе международных отношений, кандидат исторических наук. Москва, 2011. – С. 24.
18. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география. Москва, 2001. С. 509.
19. Ковальський С. В. Збройні сили ООН та правове забезпечення їх присутності на Кіпрі у 1984 р. *Записки історичного факультету*. Одеса. 2009. С. 12.
20. Конституция Республики Кипр от 16 августа 1960 г. URL : http://www.concourt.am/Armenian/legal_resources/world-constitutions/constit/cyprus/Cyprusr.htm
21. Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов. Москва, 1999. С. 161.
22. Лебедева М. М. Трудный путь урегулирования конфликтов. *Вестник Московского университета*. 1996. № 2. С. 54–59.
23. Мурза К. Г., Пономарьова І. С Аналіз кіпрського питання в контексті реалізації загальноєвропейської безпеки. *КиМУ*, Київ. 2012. С. 12.
24. Рябцев В. Н. Влияние международных факторов на исход «замороженных» сепаратистских конфликтов (на материале Балкан, Причерноморья и Южного Кавказа) // Научные ведомости Белгородского государственного университета. 2009. № 7 (62). Том 10. С. 300.
25. Софоклис Софокли. Кипрская проблема – самая застарелая и нерешенная в Европе. *Международная жизнь*. № 1. 2014. С.23. URL : <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1182>

ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФРЕСКОВИХ ЕРОТИЧНИХ СЮЖЕТІВ З ЕТРУСКОВОЇ ГРОБНИЦІ БИКІВ

М. Ю. Чурбанова, Р. О. Литвиненко

Анотація. Етрусські гробниці, мабуть, є одним з найсуттєвіших джерел інформації, яку ми маємо про найбільш розвинуту цивілізацію доримської Італії. Актуальність справжнього дослідження полягає в недостатньому вивченні проблем сексуального і сімейного життя етрусків, а також у відсутності інтерпретацій, присвячених зображенням на стінах некрополів, включаючи некрополь Монтероцци. Дана стаття відображає вищезазначені проблеми з позиції архаїчної культури й культурного рівня етрусків. Доведено, що фресковий живопис дозволяє припустити можливе запозичення (в тому числі елементів громадянського права) у цивілізацій, які межують з Етрурією в VI ст. до Р.Х.

Ключові слова: античність, культура етрусків, Таркуїнія, Гробниця Биків, фрески, еротика.

Гробницю Биків (Tomba dei Tori) було відкрито 1892 року в Італії, поблизу міста Таркуїнія (некрополь Монтероцци). Таркуїнія безпосередньо пов'язана з історією етрусського народу і відіграла важливу роль в процесі державотворення. В часи античності вона була провідним центром їхньої цивілізації. «Етрусками» цей народ називали римляни, вказуючи на ареал їхнього розселення (Toscana) або більш широкий (Etruria), тоді як вони самі йменували себе “*rasenna*” (на імя їхнього лідера). Щодо їхнього походження, єдиного погляду не існує, однак ймовірніше є версія міграційного походження (Геродот пов'язує цей народ із «тірренами» — вихідцями мінойських часів, називаючи їх «пеласгами» [1, с. 1. 94]), а їхня автохтонність не фіксується археологічно (вперше думка про автохтонність висловлена істориком Діонісієм Галікарнасським у «Римських старожитностях», I ст. до Р.Х.). Втім останні генетичні дослідження підтверджують, що етруски могли бути корінним населенням. Слід враховувати й те, що за часів античності був розповсюджений міф про легендарне переселення Енея з нащадками троянців і побудову ним Риму, який мав велике значення для самих етрусків. Хронологія теж лишається спірним питанням. Найдавніша відома згадка відноситься до Гомерівських гімнів, де вони позначаються як «тірранські розбійники» [3, с. 7.7–8]. Предмети матеріальної культури дозволяють говорити про кінець VIII — початок VII ст. до Р.Х., а більш ранні знахідки пов'язують з існуванням культури Вілланова (X—XI ст. до Р.Х., протофазаю, як повідомляють написи самих етрусків). Бандітачча в Черветері, як і Монтероцци, датуються IX ст. до Р.Х., за першими похованнями. Лівій подає легенду, за якою між періодом VI і V ст. до Р.Х. теренах Таркуїнії вже виростає низка міст [4, с. 8.3]. Окремий інтерес для істориків представляє Гробниця Биків, дискусії навколо якої точаться до сьогодні.

На відміну від першої випадкової знахідки у 1828 році, коли звичайний кріпак натрапив на коштовності (золоті, передусім) давнього поховання, і, невдовзі, до Таркуїнії прибув князь Каніно (Люсен Бонапарт), тепер надбання науки має тільки малу частину тих скарбів, що вивіз Бонапарт до приватних колекцій. Протягом всього XIX століття проводилися розкопки. Так винайшли Етрурію і відкрили першу гробницю Вульчі. За легендою, Таркуїнія була первісною резиденцією Лукумо (Тарквінія Приска), юнака, що перебрався до Риму і став першим королем. Датуються гробниця 540–530 до Р.Х., і була зроблена на замовлення Арата Спуріана, як зазначає напис у середині. Імя його роду вибито на трьох епітафіях на форумі (героїчних написах), тож, ймовірніше, це була родовита знать.

Її винайдення, а точніше зображення на фресках, викликало бурхливу реакцію як науковців, так і пересічного обивателя.

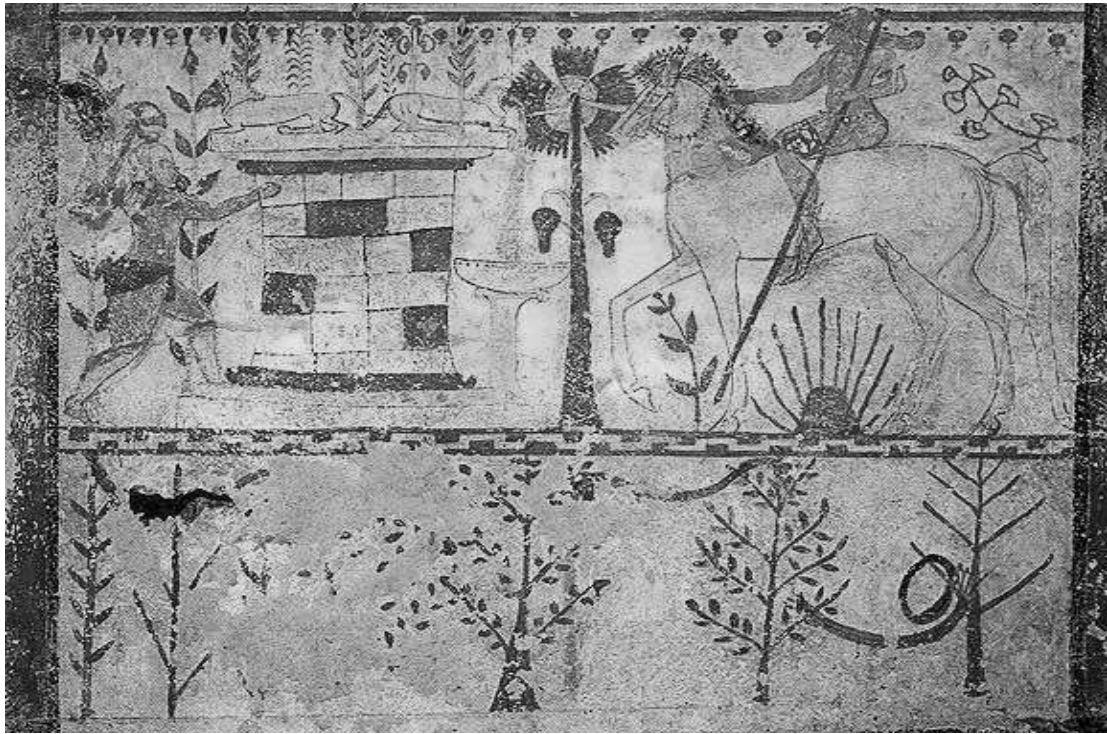

Рис. 1. Зображення в центрі арки (за: [3, с. 102])

Сама назва гробниці склалася через зображення двох биків, що знаходяться в центрі арки. Назва вже отримала чимало трактувань і навіть дійшла теоретичного обґрунтування, щоправда, універсального досі не існує. Інтерес приковує серія еротичних фресок, що охоплює, в цілому, комплекс гробниць (Щитів, Леопардів, Левів, Колісниць, Кораблю, Водолазів та інші). Треба підкреслити й те, що багато фресок втрачено на даний момент і науковці вимушені послуговуватися працями інших дослідників, які копіювали зображення (наприклад, Руспі). Присутній й вандальський елемент: деякі сцени спотворюються навмисне. Йдеться про інтерпретацію розписів Гробниці Биків.

Багато тогочасних грецьких, а згодом і римських істориків писали про цей народ. Важливими й істотними були свідчення Лівія в «Історії Риму» (10 р. від Р.Х.), він докладно повідомляє про політичний уклад, щоправда про побут він майже нічого не докладає. Куди більшу цікавість представляють свідчення Теопомпуса із Хіоса (IV ст. до Р.Х.) про положення та значення жінки, сімейне та сексуальне життя в їхньому суспільстві. Платон взагалі каже, що «етруски» дорівнювало за значенням слову «повія», і засуджує їхню розбещеність [7]. Теопомпус зазначає, що «Спільні дружини — це усталений етрусський звичай. Етрусські жінки особливо піклуються про своє тіло і часто займаються фізичними вправами, іноді разом з чоловіками, а іноді й самі. Не ганьба їх бачити голими <...> Етруски виховують усіх народжених дітей, не знаючи, хто їхні батьки. Діти живуть так, як живуть їхні батьки, часто відвідують трапези з алкоголем та мають сексуальні стосунки з усіма <...> Коли вони мають статеві стосунки <...> вони роблять наступне: після того, як вони перестають пити і збираються лягати спати, поки лампи все ще запалюються, слуги приводять куртизанок, або хлопців, або іноді навіть їхніх дружин <...> Вони люблять жінок, але особливо їм подобаються хлопці та юнаки. Юнаки в Етрурії дуже гарні, бо живуть у розкоші та тримають тіло гладким. Насправді всі варвари на Заході використовують смолу, щоб прибрати волосся з тіла» [6].

Характеризуючи цей уривок, варто згадати про те, що на межі VI–V і аж до I століть до Р.Х. етруски зазнають впливу грецької культури, часто розвиваючись паралельно, тому деякі сучасні дослідники обережно припускають, що це лише відображення грецької норми. Однак інші знахідки підтверджують те, що тодішнє суспільство мало досить вільний спосіб

життя. Наприклад, в Помпеях (з кінця VI ст. до Р.Х.) була поширена педерастія, практикувалися оргії, а гомосексуальна поведінка вважалася одним із різновидів норми; ситуація докорінно змінилася із приходом до влади римлян.

У зв'язку з порушеною темою варто звернутися до фрескових сюжетів з Гробниці Биків. Дві внутрішні камери прикрашені тваринами (бики, кози, леви). Особливу увагу привертає третя, зовнішня, камера. Вона була, скоріш за все, місцем проведення ритуального обряду. Найбільша центральна фреска зображує специфічну для етрусських некрополів сцену Троянської війни. Двох головних героїв зазвичай ідентифікують як Ахілла і Троїла. Ми бачимо Ахілла, що ховається за колодязем, і Троїла верхи на коні. Як і у багатьох етрусських гробницях, можна помітити багато рослин, що є типовим у їхньому живописі. Особливо примітна червона рослина. Деякі науковці (Олесон) стверджують, що це мало бути зображенням заходячого сонця. Олесон пише, що заходяче сонце – це символ смерті Троїла, подібно до того, як висхідне сонце символізувало б народження. Такий сенс він вбачає і в деревах, що знаходяться під сценою засідки. Їх відмінність за розмірами листя та стовбурів може означати пори року, як цикл життя та смерті. Крім того, Олесон пов'язує вказаний цикл із двома наступними еротичними сценами, де посилається на Сервія Гонората – римського граматика, відомого своїми коментарями до «Снеїди»: Ахілл переслідував Троїла через любовне почуття. За такою версією, Троїл був вбитий через нерозділені почуття або внаслідок жорстокого звалтування [8, с. 193–199].

Холлоуей, наприклад, відкидає зв'язок цих трьох сцен, наголошуючи, що одна із сцен є гетеросексуальною. Натомість він висуває теорію, що еротичні сцени (як і знайдені фалічні фігурки та зображення) мали апотропічну (оберегову) мету для захисту від «Злого Ока». А роги бика й фалос є саме такими апотропічними інструментами. Щоправда, такі елементи були поширені в прадавні часи, а високий культурний рівень етрусків на момент VI ст. до Р.Х. (з урахуванням їхньої глибокої релігійності) не дозволяє підтвердити цю думку [10].

Рис. 2. Гомосексуальне зображення праворуч від арки

Зовсім іншою є думка американської дослідниці Уайтхед. В еротичних сценах вона вбачала гумор їхніх авторів, тим самим відкидаючи загальний міфологічний підтекст, який закладають більшість істориків [9, с. 9–10].

Має свою логіку й версія про суто гомосексуальний підтекст фресок, де поза чоловіка ліворуч (гетеросексуальна сцена) є також пасивною, приймаючою стороною, а бик, вигляд якого набуває антропоморфних рис, навпаки, виражає сексуальну агресію по відношенню до гомосексуальної пари, на що вказує ерегований фалос. Також доречним буде навести й протилежну позицію, яка має локальний характер і не може бути використана для фресок інших гробниць і знахідок, маючи під собою антигомосексуальний сенс: начебто етрусками сприймається лише зв'язок різностатевий, а бик виражає готовність накинутися на чоловіків-коханців на зображенні праворуч. Дійсно, це не знаходить підтвердження в

культури етрусків інших періодів. Тож практика гомосексуальності, скоріше, не виняток, а правило в житті етрусського суспільства на всіх етапах його історії.

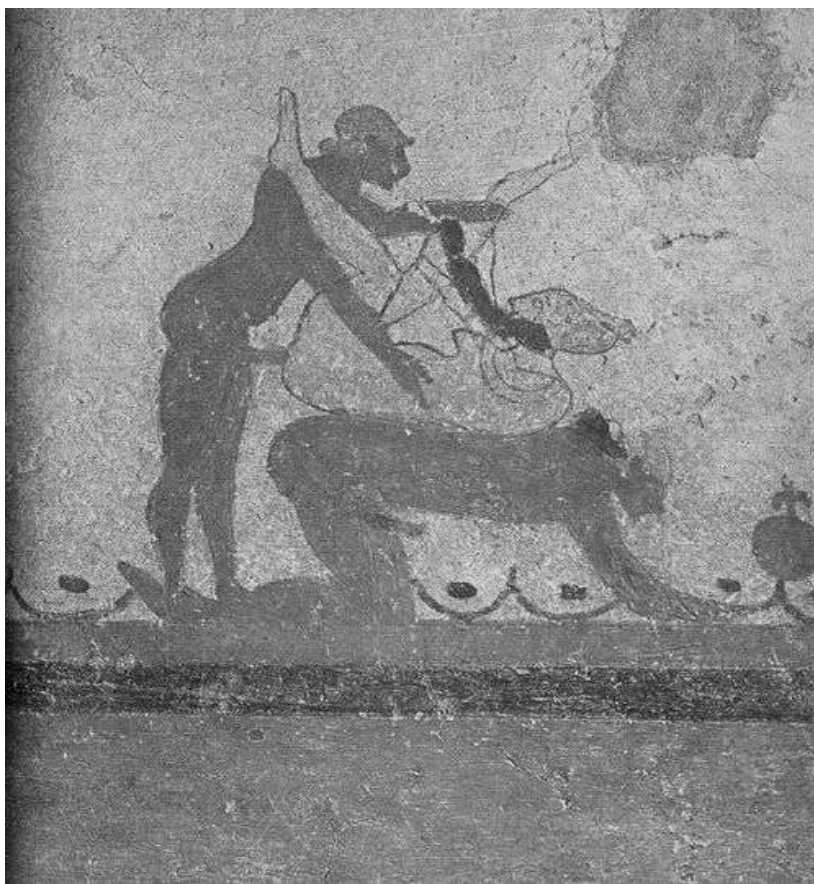

Рис. 3. Гетеросексуальне зображення ліворуч від арки

Таким чином, подальші археологічні дослідження гробниць на теренах Італії вважаємо актуальними та перспективними не лише для потрактування побуту тогочасного населення, з'ясування значення та впливу інших культур на розвиток Етрурії як одного з провідних центрів у VI–V століттях до Різдва Христового, але й для інтерпретації малодосліджених ритуально-культових і гендерних проблем.

Аннотация. Этрусские гробницы, вероятно, являются наиболее значимым источником информации, которую мы получаем о самой развитой цивилизации доримской Италии. Актуальность настоящего исследования заключается в недостаточном изучении проблем сексуальной и семейной жизни этрусков, а также в отсутствии интерпретаций, посвящённых изображениям на стенах некрополей, включая некрополь Монтероцци. Данная статья отражает вышеуказанные проблемы с позиции архаической культуры и культурного уровня этрусков. Доказано, что фресковая живопись позволяет предположить возможное заимствование (в том числе элементов гражданского права) у цивилизаций, которые граничили с Этрурией в VI ст. до Р.Х.

Ключевые слова: античность, культура этрусков, Тарквиния, Гробница Быков, фреска, эротика.

Abstract. Etruscan tombs are probably the most significant source of information that we receive about the most developed civilization of pre-Roman Italy. The relevance of this study lies in the insufficient study of the problems of the sexual and family life of the Etruscans, as well as in the absence of interpretations devoted to images on the walls of necropolises (including the Monterozzi necropolis). This article reflects the above problems from the standpoint of archaic culture and the cultural level of the Etruscans. It is proved that fresco painting suggests a possible borrowing (including elements of civil law) from civilizations that bordered Etruria in the 6th BC.

Keyword: antiquity, Etruscan culture, Tarquinia, Tomb of the Bulls, fresco, erotica.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Геродот. История (перевод Г. А. Стратановский). Ленинград : Наука, 1972. 500 с.
2. Гомер. Иллиада (перевод А. В. Вересаев). Москва : Художественная литература, 1953. 322 с.
3. Соколов Г. И. Искусство этрусков. Москва : Искусство, 1990. — 319 с.

4. Тит Ливий. История Рима от основания города. Том I (перевод В. П. Смирин). Москва : Наука, 1989. 576 с.
5. Colonna G. Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. In: Etrusca Arte. 1994. 574 p.
6. Shrimpton G. Theopompus the historian. 1991. P. 104–107.
7. Martínez-Pinna Nieto J. In convivio Luxuque: mujer, moralidad y sociedad en el mundo etrusco, Brocar: Cuadernos de investigación histórica. 1996. № 20. P. 31–56.
8. Oleson J. Greek Myth and Etruscan Imagery in the Tomb of the Bulls at Tarquinia. 1986. Vol. 79. P. 189–200.
9. Whitehead J. Towards a Definition of Etruscan Humor; Etruscan Studies. 1996. Vol. 3. P. 9–32.
10. Holloway R. The Bulls in the «Tomb of the Bulls» at Tarquinia. 1975. Vol. 90. P. 447–452.
11. Haynes S. Etruscan Civilization: A Cultural History. 2000. 452 с.
12. Bell S., Carpio A. A Companion to the Etruscans. *Blackwell Companions to the Ancient World*. 2016. 528 p.

УДК 342.25

КОНЦЕПЦІЇ (ТЕОРІЇ) МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ВІДОКРЕМЛЕННЯ МОДЕЛЕЙ МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

І. В. Шарпанівська, Л. О. Нікітенко

Анотація. У статті досліджено концепції (теорії) місцевого самоврядування. З'ясовано роль відповідної теорії місцевого самоврядування у визначенні моделі муніципального управління у різних державах. Виявлено основні характеристики теорії вільної громади, господарської, громадівської, державницької та дуалістичної теорії. Запропоновано муніципальну реформу в Україні ґрунтувати на положеннях громадівської теорії місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеве самоврядування, концепція (теорія) місцевого самоврядування, модель муніципального управління, територіальна громада, держава.

Вступ. Серед актуальних проблем розвитку сучасної України особливе місце займає питання місцевого самоврядування. Україна не перша і не остання держава у світі, що веде пошук форм і методів розумного з'єднання інтересів держави і територіальних громад. До сьогодні не тільки не відбулося становлення повноцінної та ефективної системи місцевого самоврядування, організаційно, функціонально та матеріально-фінансово відокремленої від системи державної влади, але й до кінця не відпрацьована концептуальна його основа, конституційна модель організації муніципальної влади. Чинна модель системно-структурної організації місцевого самоврядування запроваджувалася як перехідна, яка на теперішній час вичерпала свою роль та фактично призводить до гальмування не тільки розвитку інституту місцевого самоврядування, але й територіального розвитку країни в цілому. Від вибору належної теорії та моделі місцевого самоврядування залежить дієвість місцевого самоврядування у державі, його здатність відстоювати права громади в цілому та інтереси кожного окремого місцевого жителя.

Питанням висвітлення основних теорій та моделей організації місцевого самоврядування присвячені роботи таких вітчизняних науковців як О. В. Батанов, П. Д. Біленчук, В. В. Кравченко, П. М. Любченко та ін.. Але в умовах активного пошуку найприйнятнішої моделі муніципального управління для України, ці питання вкрай актуалізуються.

Мета дослідження – охарактеризувати концепції (теорії) місцевого самоврядування як основи для відокремлення моделей муніципального управління у контексті прийнятності для України.

Виклад основного змісту. Підґрунтям для наукових теорій місцевого самоврядування став процес генезису муніципалізму, який був запроваджений у XIII ст. магдебургським (а також любекським, кельнським, бреславським) правом [1, с. 31]. Різні теоретичні підходи

щодо місцевого самоврядування обумовили багатоваріантність його моделей, під якими слід розуміти систему взаємозв'язків між суб'єктами місцевого самоврядування, між органами місцевого самоврядування і органами державної влади, структура якої складається, виходячи з місцевих традицій і особливостей, наявності демократичних інститутів, стосунків, що виникають у сфері власності, самостійності, відособленості від держави та ін.. Серед основних, більшість дослідників, виділяють англосаксонську, континентальну та змішану моделі місцевого самоврядування.

Історично першою була науково обґрунтована теорія вільної громади (теорія природних прав громади), основні положення якої були сформульовані Туре в доповіді щодо законопроекту про реформу місцевого управління у Національних зборах Франції у 1790 р. та знайшли своє відображення у положеннях Конституції Бельгії 1831 р. стосовно особливої «громадівської влади» [2, с. 178]. В основі цієї теорії лежала ідея природного права. Вважалося, що громада має право на самостійне і автономне існування від державної влади згідно своєї природи. Так як права і свободи людини базуються на ідеї природних прав, так і територіальна громада, яка сформувалася природним шляхом, визнавалася незалежною від держави. Згідно цієї теорії, поряд з трьома загально визнаними конституційними владами (законодавчою, виконавчою та судовою) слід визнати й четверту – громадівську (комунальну або муніципальну) владу. Громада має право на самостійне та незалежне від центральної влади існування за своєю природою, причому держава не утворює, а лише визнає громаду. Основними положеннями теорії вільної громади є: визнання територіальної громади як незалежної від держави корпорації; місцеве самоврядування виступає публічною владою територіальної громади, автономною до державної влади; виборність органів місцевого самоврядування; розмежування питань, які знаходяться у віданні місцевого самоврядування, на самоврядні і делеговані органам громади державою; не входження до системи органів державної влади органів місцевого самоврядування; не втручання органів державної влади у вирішення самоврядних питань. Теорія вільної громади мала значний вплив на становлення і формування місцевого самоврядування, а також на розвиток законодавства у першій половині XIX ст. [3, с. 12] Вона лежить в основі англосаксонської муніципальної системи, що сьогодні ефективна в таких країнах як Велика Британія, США, країнах Співдружності націй.

На зміну цієї теорії прийшла господарська (громадсько-господарська) теорія місцевого самоврядування, яка намагалась обґрунтувати статус самоврядної громади як відмінного від держави суб'єкта права та акцентувалась на змісті комунальної діяльності. Ця теорія організації місцевої влади виникла в результаті поступового розвитку положень теорії прав вільної громади у пристосуванні їх до умов, коли у процесі історичного розвитку ускладнюються правові стосунки між суб'єктами суспільного життя і підвищується роль держави як регулятора цих стосунків. В основі громадсько-господарської теорії місцевого самоврядування знаходиться запозичене з теорії природних прав вільної громади положення про те, що територіальний колектив – це елемент, насамперед, громадянського суспільства. Місцеве самоврядування – недержавне за своєю природою і має власну компетенцію у сфері неполітичних відносин, до яких держава байдужа, а саме – у місцевих громадських та господарських справах. У ці місцеві справи держава не втручається і вони вирішуються самими територіальними громадами. Питання ж політичні відносяться до компетенції державної влади [4].

У XIX ст. виникла громадівська (громадська) теорія місцевого самоврядування, в основі якої була ідея суспільства як федерації громад і невеликих груп. Її розробляли німецькі науковці О. Гірке і В. Шеффнер. До основних ознак місцевого самоврядування ця теорія відносить: протиставлення територіальної громади державі, громадських інтересів – політичним; повна автономія органів самоврядування, державні органи відають лише державними справами; зосередження всіх місцевих справ у віданні самої місцевої спільноти; в основу діяльності органів місцевого самоврядування при вирішенні питань місцевого значення покладений принцип «дозволено все, що не заборонено законом» [5, с. 18].

У другій половині XIX ст. значного поширення набула державницька теорія місцевого самоврядування, основні засади якої були розроблені німецькими вченими Л. Штейном і Р. Гнейстом. На відміну від громадської, ця теорія вбачала в місцевому самоврядуванні частину держави – одну з форм організації місцевого державного управління, спосіб децентралізації державної влади на місцевому рівні. До основних ознак державницької теорії місцевого самоврядування належать: вибір предметів діяльності визначається державою і не залежить від самоврядних органів; діяльність самоврядування і держави тотожні, а повноваження в галузі місцевого самоврядування визначаються державною владою; місцеве самоврядування здійснюється не урядовцями, а за допомогою муніципалітетів, місцевих жителів, які зацікавлені в результатах управління; діяльність органів місцевого самоврядування базується за принципом «дозволено лише те, що передбачено законом». Ця теорія лежить в основі континентальної муніципальної системи, що сьогодні ефективна у Франції, Італії, франкомовних країнах Африки тощо.

Варіацією поєднання громадської і державницької теорії місцевого самоврядування є теорія муніципального дуалізму, за якої органи місцевого самоврядування є незалежними від держави лише в суто громадських справах, до яких держава байдужа, а у сфері політичній розглядаються як органи держави, що виконують її функції й повноваження. Відповідно до цього і ті справи, які покликані вирішувати органи місцевого самоврядування, мають поділятися на так звані «власні» і «делеговані». Характерними рисами цієї теорії є: незалежність і самостійність органів місцевого самоврядування від держави тільки у вирішенні справ місцевого значення; вирішення делегованих повноважень виконуються під контролем і адміністративною опікою державних органів; виступають як органи держави, що виконують її функції і повноваження; поділ повноважень, що виконуються на «власні» і «делеговані». Синтез державного і громадського у самоврядуванні, на думку прихильників теорії муніципального дуалізму, є важливим для суспільства, оскільки не відбувається роздвоєння влади, яке може супроводжуватися політичною нестабільністю, відкриваються можливості для населення брати участь в управлінні громадсько-державними справами; ліквідується розрив між суспільством і державою; досягається єдина мета – збереження та зміцнення суспільства і держави за наявності демократичних інститутів; держава більшою мірою входить у курс місцевих справ та приймає відповідні рішення, сутність яких узгоджується з інтересами людей; породжується спільний інтерес для громадян та державних органів, сутність якого полягає у будівництві життя, гідного кожної людини та суспільства в цілому; управління суспільством на основі узгоджених дій перетворюється на єдиний процес творення [3, с. 14]. Але здійснення цих переваг можливе лише в соціально орієнтованій державі. Ця теорія лежить в основі змішаної муніципальної системи, що сьогодні затвердилась в Австрії, Японії, Російській Федерації, Україні тощо.

Висновки. Отже, організація місцевого самоврядування значною мірою визначається тими теоретико-концептуальними основами, на яких організоване місцеве самоврядування в тій чи іншій країні. Встановлено, що теоретичні засади місцевого самоврядування були розроблені в кінці XVIII ст., а ідейним джерелом місцевого самоврядування виступила парадигма про природне право людини, в якій знайшли відображення категорії справедливості, свободи та рівності. Провівши аналіз різних концепцій (теорій) місцевого самоврядування, можна звести основні їх відмінності до різниці у поглядах на способи формування місцевих органів та на характер взаємовідносин з центральною владою. Так, теорія вільних громад, яка спирається на ідею природного права, має своїм центральним положенням те, що громада, як самоврядний територіальний колектив, така ж самостійна, як і сама держава. Державницька ж теорія навпаки має своєю основою ідею створення органів самоврядування, повністю підпорядкованих державі і розуміє самоврядування в якості ланки державної влади, яка не має власних прав і власної компетенції. В деякій мірі об'єднує ці дві теорії громадська теорія, яка стверджує, що органи самоврядування самостійні лише в неполітичній сфері.

На сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування в Україні, не можна однозначно визначити концепцію, на якій воно побудовано. Закон хоча і визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади, фактично втілюючи положення громадівської теорії, проте надає право органам місцевого самоврядування діяти лише в межах, визначених законом, що характерно для державницької теорії. Через це маємо змішану муніципальну систему. В Україні давно назріла необхідність реформування місцевого самоврядування. На положеннях теорії муніципального дуалізму заснована реформа децентралізації, яка відбувається сьогодні. Незважаючи на велику кількість прихильників цієї теорії, на даному етапі, для максимального забезпечення реалізації прав громади, муніципальну реформу в Україні доцільніше ґрунтувати на положеннях громадівської теорії. Адже в умовах, коли дієве місцеве самоврядування не входить в інтереси центральної влади, положення теорії муніципального дуалізму дають змогу державній владі втручатися в здійснення місцевого самоврядування, що в кінцевому етапі може призвести до централізації влади.

Аннотація. В статье исследованы концепции (теории) местного самоуправления. Выяснена роль соответствующей теории местного самоуправления в определении модели муниципального управления в различных государствах. Выявлены основные характеристики теории свободной общины, хозяйственной, государственной и дуалистической теории. Предложено муниципальную реформу в Украине основывать на положениях общинной теории местного самоуправления.

Ключевые слова: местное самоуправление, концепция (теория) местного самоуправления, модель муниципального управления, территориальная община, государство.

Abstract. The article explores the concept (theory) of local government. The role of the corresponding theory of local self-government in determining the model of municipal government in various states is clarified. The main characteristics of the theory of a free community, economic, state and dualistic theory are revealed. It is proposed that municipal reform in Ukraine should be based on the provisions of the community theory of local self-government.

Key words: local self-government, concept (theory) of local self-government, model of municipal government, territorial community, state.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Погорілко В. Ф., Батанов О. В. Місцеве самоврядування. Юридична енциклопедія. Т. 3. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2001. С. 731–732.
2. Міське самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи. К.: Атіка, 2002. 206 с.
3. Хріпливець Д. Є. Теоретичні засади моделей місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* № 9. 2010. С. 11–14.
4. Місцеве самоврядування. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 21.09.2019).
5. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2001. 260 с.

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 821.161.2

ХУДОЖНЯ ПРОЗА ДЛЯ ДІТЕЙ САШКА ДЕРМАНСЬКОГО: СПЕЦИФІКА ОБРАЗНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДІЙСНОСТІ

Н. В. Бакус, О. В. Пуніна

Анотація. У статті розглядається повість для дітей «Чудове Чудовисько» Сашка Дерманського. Особлива увага приділена образній системі твору та її впливу на юного читача. Подано характеристику головних персонажів твору.

Ключові слова: дитяча література, образ, читач, повість, герой.

Сашко Дерманський – український дитячий поет, прозаїк і казкар. Перші спроби писати вірші робив у шкільні роки, проте спочатку не ставився до цього заняття серйозно, тим більше не думав, що колись буде письменником. До віршування Сашко Дерманський повернувся в університеті, будучи студентом української філології НПУ ім. М. Драгоманова, а дитячим письменником став паралельно з власним батьківством. Улітку 2001 року Олександр Дерманський готувався стати батьком, тому думав над тим, як покращити стан сімейного й учительського бюджету. На ідею наштовхнула розкладка з пресою, де звернув увагу на дитячі видання. *«Воно! Напишу кілька віршиків, занесу до якогось журналу й отримаю гарні гроші»* [1, с. 9]. Гарних грошей не отримав, однак вірші надрукували в журналі «Стежка», і відтоді письменник почав завойовувати довіру юних читачів.

Літературна критика оцінює творчість Сашка Дерманського позитивно. Зокрема відзначає легкість читання творів, авторський гумор, особливості описаних, близьких дитині, реалій, що насичено незвичайними пригодами (можна побувати в країні Драконії, у Царстві Яблукарстві та інших дивовижних місцях) і цікавими казковими істотами (добре чудовисько Чу Пластиліненко, вуж Онисько і його бабуся, буки та лепрехуни, мамонт Туп-Туп, дракони Драго та Пиптик, недодідько Вельзепр). *«Книги Сашка наповнені щирістю і позитивом: автор спілкується з малюками ніби з давніми друзями, розповідає смішні історії, відповідає на питання, фотографується і обіймається. А школярі – у захваті від нього»*, – зауважує журналіст Ю. Білик [2]. Одна з таких книг – повість для дітей «Чудове Чудовисько», надзвичайно багата й насичена художніми образами. Тут перед нами постають і реальні люди (маленькі діти, вчителі, бабусі, а то й сам директор школи!) і фантастичні створіння, котрі малює уява талановитого письменника. Все це поглиблює інтерес до книжки Дерманського й затягує у вир казкових пригод.

Досить популярними у сучасних дитячих творах виступають чарівні та казкові герої, що живуть у дивовижній країні: принци та принцеси, феї, тролі, гноми, домові, мутанти, олюднені тварини і предмети: мишеня Десперо («Пригоди мишеня Десперо» К. ДіКаміло), хоббіт Більбо Торбінс («Хоббіт, або Туди і Звідти»), гном Гномич та поросля Ізюмка («Гном Гномич і Ізюмка» А. Балінт), троль Пайко («Жили були Троллі» С. Бее). Образи максимально наближені до свідомості найменших читачів і у доступний для них спосіб передають картину світу та модель взаємин між людьми. Незалежно від типу героя, вони наділені найкращими рисами характеру, які протиставляються негативним особам творів. Персонажі дитячої літератури – психологічно складні, оскільки є провідниками пануючих у соціумі ідеалів.

Задум написати книгу «Чудове Чудовисько» виник у Сашка Дерманського після спілкування з донькою. Якось, пропонуючи погратися, вона запитала в батька: «Я буду принцесою, а ти ким?» Той сказав, що буде чарівником. Відповідь дочки – готова репліка для дитячої книги: *«Що ти, чарівники ж не бувають із лисою бородою – вони волохаті!»* [2]. І дійсно – вже з перших сторінок яскравої книги перед нами постають казкові волохаті

істоти: Чу Пластиліненко, його бабай (у людському світі його звали б дідусь, але в чудовиськ їх не буває, лише бабай), та решта жахливих волохатих чудовиськ, котрі здавна звикли лякати не лише один одного, але й людей. У творі «Чудове Чудовисько» періодично з'являються іронічні натяки: потвори у лісі наче схожі на вчительку хімії Ельвіру Олександрівну. А вислів «Всім відомо, що вчителі – а директори шкіл і поготів – до хабарів байдужі. Усі вчителі – найчесніші на світі люди» в контексті виступає як глумління над освітою. Найдивнішим взагалі виступає образ директора Кіндрата Мусійовича Кульбаби на прізвисько Хуба Буба: «...огрядний, невисокий, з маленькими сірими очима, густими бровами й сивою облямівкою волосся довкола лисини...». Таке прізвисько він отримав через власну колекцію фантиків з-під жуйок: «Ні для кого у школі не було секретом те, що їхній директор колекціонує фантики від жуйок. За таку любов до жуйок та фантиків учні дали йому прізвисько – Хуба Буба (тепер нам відомо, що ледь не вихопилось у вчительки 3-А класу Маргарити Семенівни). Кіндрат Мусійович просто не знаходив собі місця й за лічені дні марнів на обличчі, коли бачив у когось із учнів фантик, якого сам не мав. Директор будь-якою ціною намагався виманити рідкісний екземпляр для своєї колекції. Він просто не давав проходу власникові омріяного папірця. Перед кожною перервою підстерігав під дверима класу хлопчика чи дівчинку, що мали потрібний фантик, і, коли ті виходили, снував за ними хвостом аж до самого дзвінка й канючив:

– Ну да-а-ай.. Та не жмифя! Ну поніма-ай... Даю три «Турби», два «Фінали» й одну «Хуюа бубу...», та не будь ти таким, як ти є-е... Ти фо, жлобина фи фо-о?..

Наступної перерви все повторювалося.

За кілька днів Хуба Буба так надокучав, що бідолашним учням нічого не залишалось, як з рештою віддати злощасний фантик або, в кращому разі, виміняти на якісь інші» [3, с. 66–68]. Він погано вимовляє звуки «Щ», «Ш», «Ч», «С», бо завжди у роті має жуйку («Фо тобі? Міфть немає, навіть не профи»). Досить незвично бачити самого директора школи в такому амплуа. Тож бажання автора розвеселити перетворюється на справжнє глузування.

Та, окрім таких дивних і неординарних образів дорослих, перед нами постає маленька дівчинка Соня, яка теж покинута напризволяще (її батьки знаходяться за кордоном у відрядженні, а дівчинку виховує бабуся): «Дівчинка навчалася в третьому класі й уже давно не вірила у всіляких казкових істот» [3, с. 6]. Та раптом, в один прекрасний день, за її вікном з'являється не хто інший, як справжнє рожеве Чудовисько: «Воно було наче маленький стіжок сіна – не набагато вище за Соню, але з доволі великою головою, волохате, та ще й засніжене. Щоправда, сіно не буває такого яскраво-рожевого кольору та ще й ... в синю цяточку» [3, с. 7]. Так і зав'язується доволі дивна дружба між людською дівчинкою та казковим чудернацьким Чудовиськом. Друзі починають проводити багато часу разом (але поки що таємно), грають в різні ігри, але найзавзятіше – ліплять пластилінових баранців, які у Чудовиська виходять найліпше: «...а я чемпіон лісу з пластилінових баранців...» [3, с. 8].

Маленька Соня безмежно мріє, щоб батьки швидше повернулись додому, адже вона вже так за ними скучила. А ще – вона хоче мати собі ще одного справжнього друга: «...давно мріяла про песика, але батьки... Вони вважали, що собака відволікатиме її від навчання. Словом, про чотирилапого друга ніхто й слухати не хотів, і згодом дівчинка й сама все рідше згадувала про свою заповітну мрію» [3, с. 50].

То ж поки мрія про собаку залишається лише мрією, Соня разом із Чу (так вона називає Чудовисько) розважається та не забуває про навчання. Вона намагається допомогти Чудовиську вільно почуватися в людському світі – привчає його до особистої гігієни:

«Чистити зуби? – Чу відірвався від захопливого заняття – розглядання себе у дзеркалі. – Навіщо це? Я ніколи їх не чищу.

– І, скажу тобі, дарма, – мовила Соня. – Коли хочеш знати, в тебе з рота не ромашками пахне.

– Ну то й що? – низав плечима Чу. – В мене ж у роті не клумба.

– До то ж, – додала дівчинка, – ікла в тебе геть жовті.

– Справді, – крізь зуби відповів Чудовисько, вишкірившись у дзеркало.

– Це негігієнічно й неестетично, Чу, зуби потрібно чистити. Я подарую тобі свою стару зубну щітку й начавлю в порожній тюбик трохи пасти, хочеш?

– Е, давай, – стенив плечима Чу» [3, с. 30–31].

Соня також береться за освіту свого нового друга і домовляється із директором школи, аби той прийняв нового учня до їхнього класу. Чудовиську навіть дають прізвисько – Пластиліненко: все тому, що він ліпив дуже гарних баранців із пластиліну. Чу разом із Сонею відвідують уроки й старанно навчаються: «Як і всі учні, Чу сидів на уроках, уважно слухав розповіді й пояснення вчителів, а вечорами, сидячи при каганці в своєму курені, старанно виконував домашні завдання з математики й української мови» [3, с. 79].

Про таку дивну і незвичну поведінку в світі чудовиськ дізнаються всі, і бідолашного Чу хочуть забрати від людей та й закинути в Країну Жаховиськ, вороття з якої уже не буде. Однак Соня, не побоявшись темного лісу в якому тримали Чу, пробирається до нього і рятує свого друга від страшних та повторних чудовиськ: «І однорукі, немов гральні автомати, і триокі, наче світлофори, і рогаті, мов лосі, і волохаті, як рок-музиканти, і пухирчасті, наче огірки, і слизькі, мов слимаки, і лускаті, наче карасі, і гривасті, мов коні, і ластоногі, наче водолази, й ікласті, мов кабани, і пазуристі, наче вчителька хіміє Ельвіра Олександрівна, і кошлаті, мов барани, і лисі, наче колобки, і велетенські, як динозаври, і дрібні, наче хрущі, – усі вони були різні, геть не схожі одне на одне. Проте всі чудовиська мали одну спільну рису: були бридкі й потворні. Усі, крім одного. Крім Чу» [3, с. 21–22].

Та Збіговисько вирішує все ж дати Чу шанс, аби він залишився в світі людей, але за певних умов: той мав творити добро й отримувати за це «дякую»: «...якщо до першої літньої ночі, до наступного Великого Жахливого Збіговиська тобі сім разів не подякують люди, ти будеш закинутий! І пам'ятай: дякувати повинні не просто так, а від душі, і то не ця твоя ... знайома... Якщо ти робитимеш що-небудь лише заради подяки, її не буде зараховано. І не думай, що ми повіримо тобі на слово: в тебе під боком завжди буде глипач» [3, с. 27–28]. З цього часу в Чу та Соні починається новий етап життя – а саме отримання подяк. Чудовисько доволі вільно почувається в людському світі, допомагає своїм друзям, однокласникам, незнайомим людям – навіть рятує директора з вогню. Тож як би важко не було, та Чу все ж вдалося назбирати сім подяк до вказаного часу і залишитися в світі поруч з людьми.

Персонаж Чу – центральна фігура, довкола якої розгортаються усі події. Він сприймається як добрий друг (навчає Соню ліпити баранців із пластиліну), відважна і сильна особистість (рятує директора школи та його улюблені фантики із пожежі, допомагає поліції впіймати злодія), здатна до навчання (ходить разом із іншими дітьми до школи та намагається не відставати від них). Соня ж у свою чергу теж починає змінюватися разом із ним: вона вже не бешкетує в школі (як раніше) та не допомагає своєму однокласнику влаштовувати різні неприємні ситуації, навчає Чу гігієни, стає більш уважною та чуйною до старших (піклується про бабусю, виконуючи певну роботу по господарстві), допомагає своєму єдиному другу залишитись у її світі разом із ним.

Герої такого зразка, на нашу думку, є надзвичайно цікавими для юного читача, адже максимально наближені до нього. Вони мислять, чинять як діти та поводяться теж відповідно. Чудовисько, витворений художніми засобами, – неординарний та яскравий, відтак привертає до себе увагу. Схожість та близькість вигаданого персонажа із сучасною дитиною і стає головною особливістю художнього моделювання дійсності Сашком Дерманським.

Аннотація. В статтю розглядається повість для дітей «Чудесное Чудовище» Сашка Дерманського. Особое внимание уделено образной системе произведения и ее влияния на юного читателя. Дана характеристика главных персонажей произведения.

Ключевые слова: детская литература, образ, читатель, повесть, герой.

Abstract. The article deals with the story for children «The Wonderful Monster» by Sasha Dermansky. Particular attention is paid to the figurative system of the work and its impact on the young reader. Description of the main characters of the work.

Keywords: children's literature, image, reader, story, hero.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сучасний автор. Знайомство з творчістю сучасного дитячого письменника Сашка Дерманського в початковій школі. URL : http://www.vspu.edu.ua/content/event/years18_19/04_11_rezult/work/r13.pdf
2. Білик Ю. Сашко Дерманський: «Сучасних дітей дуже складно обдурити». URL : <https://vezha.vn.ua/sashkodermanskyj-suchasnyh-ditej-duzhe-skladno-obduryty/>
3. Дерманський О. Чудове Чудовисько: повість / ілюстр. М. Паленка. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. 254 с.

УДК 811.161.2'271-6:172

МОВНО-ЕТИКЕТНІ ОДИНИЦІ В ЛИСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

В. О. Бербенець, І. Р. Домрачева

Анотація. У даній роботі досліджено мовно-етикетні одиниці епістолярної спадщини Лесі Українки. Проведено аналіз таких категорій ввічливості, як звертання, привітання, прощання, прохання, подяка, вибачення у листах до рідних, друзів, однодумців. Звернено увагу на мовний етикет як функціональний підклас мови зі своєю граматикую і пунктуацією. У роботі окреслено мовні особливості епістолярію загалом і розглянуто епістолярну спадщину Лесі Українки зокрема, обумовлено вибір мовно-етикетних конструкцій і їхнє стилістичне навантаження. Особливість досліджуваної теми передбачає застосування синхронно-описового (цей метод є основним у науковій роботі), структурно-семантичного методів, методу контекстуально-семантичного аналізу. А також статистичного, функціонального, контекстологічного, кількісного методів. Ужито прийоми систематизації та класифікації, а також прийом етимологічного аналізу.

Ключові слова: епістолярій, епістолярна комунікація, категорія ввічливості, мовний етикет, мовно-етикетні одиниці.

Вступ. Постановка проблеми. Нещодавно виникла важлива потреба у створенні рекомендацій задля збереження традиційних формул мовного етикету, цим зумовлено актуальність дослідження етикету мовлення. Проблема мовних форм етикету має теоретичне та практичне значення. Коли водночас постає учасник листування, який користується розмовною мовою і майстер літературного слова, співпадають лінії ситуацій комунікації. Прослідкувати за цим явищем дає можливість аналіз епістолярної спадщини. Виявленню специфічності поведінки мовця, а також «мовного мислення» сприяє вивчення проблеми етикетних форм. У соціумі прийнято форми етикету, люди не можуть нормально спілкуватися без їхнього знання. Для правильного спілкування кожна особистість повинна знати вербальні форми висловлення чемних відносин у суспільстві.

Мета. Дослідження та аналіз мовленнєвих особливостей епістолярної спадщини Лесі Українки, виділення основних одиниць категорії ввічливості у листуванні. Наукова актуальність статті в тому, що не було ще досліджень конкретних форм категорії ввічливості в епістолярії Лесі Українки.

Основні дослідження та публікації. У ході роботи використано різні джерела, зокрема, статті Світлани Калениківни Богдан «Традиційне та індивідуально-авторське (етикетні формули в епістолярії Лесі Українки)», «Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу» «Формули етикету в українській епістолярії», «Мовний етикет українців: традиції і сучасність», Олени Михайлівни Красовської «Культуромовні традиції українського народу (на матеріалі звертальних виразів епістолярію Лесі Українки)», Наталії Миколаївни Журавльової «Мовний етикет української епістолярії» та інші.

Основний розділ. Виклад основного матеріалу дослідження. В особливостях етикету мовлення і національної мови проявляється неповторність кожного народу, розкривається своєрідність будь-якої нації, що відображає її духовний та моральний світ, а також низку культурних, соціальних, історичних факторів. Мовний етикет – «це сукупність словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні». Це функціональна підсистема мови зі своїм набором знаків, слів і типових фраз та

граматичними правилами їхнього поєднання. Етикетна і значеннева вартість, яку мають ці знаки, полягає у взаємозв'язку з іншими знаками. Парадигма, або нормована кількість знаків існує для кожної звичайної етикетної ситуації і дає можливість мовцеві вибрати один із знаків, які відрізняються один від одного. [с. 80]. В українській мові, наприклад, для ситуації вибачення є такі одиниці: *Пробачте!*, *Даруйте!*, *Перепрошую!*, *Вибачайте!*, *Прошу пробачення!*, *Прошу, Вибач* та інші.

Геніальні митці мають визнання не лише у своїх сучасників, а і в майбутніх поколінь. Слава великих особистостей сягає далеко за межі сторіччя, в якому вони живуть. Художні образи, думки, ідеї, живуть довше, ніж їхні автори, стають набутком нових поколінь, цілого народу, який щоразу перечитує по-своєму, дивлячись на свою епоху, намагаючись вирішити її проблеми і завдання, знаходить нові шари вкладених туди рефлексій для задовільнення потреб та вимог конкретної доби. Читачі кожного разу відкривають все нові і нові світи прихованих роздумів, емоцій, завдань. Леся Українка – одна з таких постатей, що пережили свою добу, і її творча спадщина зробила багатшою національну культуру. І в наш час її творчість захоплює і надихає, а також збагачує духовність українського народу. Її твори перекладено різними мовами, вони відомі у багатьох країнах світу. Сама поетеса як людська особистість має велику силу, яка притягує до себе, наділена магнетичною чарівністю. Це принципова людина неабиякої стійкості, яка мала внутрішню вроду і Божий дар митця. У таланті Лесі Українки наявні Прометеева пристрасть, глибока філософська мудрість, художня майстерність. Життєвий подвиг Лесі характеризує її як сильну та відважну особистість. Видатна поетеса України і жінка, в якій була нелегка доля, символізує безперервну боротьбу та протистояння відчаю. У свідомості багатьох людей велика українська поетеса і жінка з драматичною долею є символом постійної боротьби і нескореності. Лесина сила волі допомагала їй у нелегкому житті. Смілива, рішуча та витривала особа, яка була обдарована Божою іскрою та мала душевну красу – такою була Леся Українка.

В історії вивчення та дослідження етикету мови епістолярій Лесі Українки займає особливе місце і має важливе значення. На формування мовного етикету поетеси великий вплив мало знання етикету українського народу. Адресантка послугоувалася українською народною мовою, а також звичаями етикету мови різних народів. Леся Українка зробила великий внесок у збільшення використання народної мови і таким чином зберегла душу рідного народу – його мову. Леся мала індивідуальну манеру листування. Стиль її листів є особливим та несхожим на інші. Листи Лесі Українки донесли сучасним українцям багато прикладів етикетних формул, які властиві різним говіркам України і прикрашають нашу мову. Епістолярна спадщина поетеси є незрівнянною, врятованою скарбницею, яка робить ближчими та відкриває душі людей. Стилістично різноманітні висловлювання, які наявні у Лесиних листах, значно характеризують духовну сутність української нації. У звертаннях наявні більшість слів, які характеризують стосунки у родині, а також з іншими людьми: *мамочко, тіточко, дядино, дядьку, родиню, друже, пані, пане*; у проханнях – *будь ласка, будь ласкава, майте велику ласку, з Вашої ласки, просьба, коли Ваша ласка, попрошу, вчини мені ласку, прошу Вашої ласки*; вдячність висловлюється за допомогою таких мовно-етикетних форм – *дякую, спасибі, прийміть подяку, дяка за, приношу подяку*; вибачення-*прошу пробачити, не сердьтеся, даруйте, не гнівайся, вибачайте, прости, нехай вибачить*; прощання здебільшого виражають такі слова – *бувайте, добраніч, кланяюся, прощайте, уклін, будьте здорові* [1, с. 33]. У декотрих листах можна зустріти зрусифіковані слова, не характерні для українців: *papa, бабушка, до свіданія*. Цей факт можна пояснити тим, що в родині Косачів із дітьми українською мовою спілкувалася тільки мама, Ольга Петрівна Косач, яка «з гідною подиву впертістю перекладала» для них «*підручники на українську мову і сама вчила їх, у той час, коли всі найбільші патріоти користувалися російською мовою...*» [2, с. 155] Саме мама з дитинства прищепила Лесі любов до рідної мови і доклала всіх зусиль для того, щоб мова українського народу, серед якого росла Леся, була для неї найріднішою.

Дуже дорогими для Лесі були листи «з рідного краю та ще й від приятелів» [3, XII, с. 404]. Поетеса шкодувала, що листи «*мають вже не сучасний, а хіба історичний інтерес*»

[3, XII, с. 304], поки дійдуть на чужину. Вона з жалем говорила про те, що листування ніколи не зможе замінити не те, що розмову, а й «*навіть мовчання удвох, сам на сам*» [3, XI, с. 293], тому що «*якби могло писане слово справді вимовити все, що так глибоко відчувається, а то воно все виходить наче холодне чи офіційне...*» [3, XII, с. 281]. Лесі було гірко від цього. Напевно, інші жанри не спроможні повністю донести глибину внутрішнього світу людини, не дивлячись на всі перелічені «недоліки» епістолярного жанру. Леся час від часу писала листи, коли їй було тяжко на душі і не надсилала їх адресатам. Леся пише до свого брата Михайла Петровича Косача у листі від 21 березня 1899 року: «*Я часом навмисне пишу листи з тим, щоб потім подерти, се «відкриває клапан» і лихий настрій вилітає з повітря, як чад*» [3, XI, с. 98]. Тому читання листів – завжди відкриття найпотаємнішого. Читати листи – ніби торкатися до тонких струн серця. Найчарівливіше і найдраматичніше творіння Лесі Українки – перлина світової поезії в прозі «*Твої листи завжди пахнуть зов'язаними трояндами...*» – написано як відгук на листи від її щирого коханого і дорогого друга Сергія Костянтиновича Мержинського, який занадто рано пішов із життя. За формою цей твір схожий на лист-елегію або молитву, завдяки цьому закохана жінка розповідає про те, що вже давно незмінно було «*на дні її серця*», ділиться найсокровеннішими почуттями і переживаннями.

У Лесиному епістолярії – її віра, надії і хвилювання, веселощі і журба, «*дні праці і ночі мрій*» [3, XII, 456]. У її листах – нереальна витримка і безпорадність, вічна любов і залежність... Увесь складний світ стосунків із рідними, близькими та друзями. За довгий час листування відносини ставали мінливими... Стан душі Лесі іноді змінювався протягом довгого періоду листування... Поетеса переважно користувалася звертанням «*товаришу*» у листуванні з близькими друзями, з людьми «*одного племені*»: «*Шановний і дорогий мій товаришу!*» (До Івана Яковича Франка, 3, XII, с. 11), «*Люба, дорога товаришко*» (До Ольги Юліанівни Кобилянської, XII, с. 338), «*Товаришу милий*» (До Гната Мартиновича Хоткевича, 3, XII, с. 192), «*Бажаю тобі сили, енергії і охоти до роботи, так як і сьому товариству...*» (До брата Михайла, [с. 65]). Леся надавала особливого значення, приділяла неабияку увагу звертанням, яке задає тональність усього майбутнього листа. Вона ретельно і старанно добирала кожне слово, багато доказів цього факту є в її листах [с. 31]. Леся Українка намагалася дібрати в українській мові такі звертання для найближчих людей, які б відображали її ставлення до них. Лесина сестра Ольга Петрівна Косач була їй рідна «*не тільки по крові, але й по духу*» 3, X, с. 404, тому Леся зверталася до неї дуже лагідно та з душевною теплотою. Ось приклади таких пестливих звертань: «*Милая Лілієнька!*» (До сестри Ольги Петрівни Косач, 3, XI, с. 157); «*Мій Лільчик золотий, і рожевий, і іскристий!*» (До Ольги Косач, 3, XII, с. 414), «*Моя Лілічка!*» (До Ольги Косач, 3, XI, с. 326); «*Моя Лілія, моя білая, моя любая!*» (До Ольги Косач, 3, XII, с. 416); «*Лілея моя!*» (До Ольги Косач, 3, XI, с. 192). Леся намагалася знайти в українській мові такі звертання для найрідніших людей, котрі б висловлювали неповторність кожної особи. Бувало так, що Леся не могла відшукати потрібних слів, у такому випадку вона сама їх витворювала.

В епістолярній спадщині поетеси можна виокремити форми мовного етикету, які характеризують усне народне мовлення українців (Леся, напевно, неодноразово чула їх від «*люде волинського*») та народнописенні традиції, також наявні: «*ти не сердись, моя дорога мамочко, не в'яли мого серця*» (До матері Ольги Петрівни Косач 3, XII, с. 235), «*...бувайте здорові і музам милі*» (До Федора Григоровича Петруненка, 3, XII, с. 356); «*Цілую тебе, мамочко, голубочко, ластівочко!*» (До мами Ольги Косач, 3, XII, с. 161); «*Ще би я Вас об одній речі красенько попросила, якщо не буде то для Вас клопотливо...*» (До О. І. Франко, 3, X, с. 90); «*Вибачайте ласково!*» (До Михайла Івановича Павлика, 3, XI, с. 83) тощо. Усна народна творчість також мала свій вплив на мовлення Лесі Українки. Здрібніло-пестливі слова нерідко входять до складу таких висловлювань: «*лапку твою стискаю*» (До сестри Ольги Косач 3, XI, с. 330); «*Бувай здоровенькі*» (До Л. М. Драгоманової, 3, XI, с. 78); «*Тепер я одважусь просити Вас хорошенько...*» (До Ольги Кобилянської, 3, XI, с. 140); «*Будь здорова, моя золотая*» (До сестри Ольги Косач 3, XII, с. 355). Не є секретом та інформація,

що сучасним жителям України маловідомі такі конструкції мовленнєвого етикету, які Леся неодноразово використовувала під час листування: «*Поклін всій родині*» (До Івана Франка, 3, XI, с. 373); «*Бажаю Вам сили, здоров'я і всіх гараздів*» (До родини Косачів, 3, XI, с. 222); «*Сердечно здоровлю*» (До Володимира Михайловича Гнатюка, 3, XI, с. 372); «*Не беріть за зле, що я мовчала*» (До сестри Аріадни Михайлівни Драгоманової, 3, XI, с. 81).

За часів Лесі Українки тодішні українці рідко у своєму лексиконі використовували такі форми звертання національного мовного етикету: пані та панове, панове громадо, посестри, побратими, товариство, добродійко, добродію. Такі звертання характеризують особливість українського національного мовленнєвого етикету. Ці слова були у вжитку в історичній прозі, циркуляри нібито їх дозволяли. У добу «нового Вавилону» такі вирази постійно використовувалися представниками української інтелігенції, яка, докладаючи титанічних зусиль, зберігала їх для наступних поколінь. Не забувала про такі слова у своєму епістолярії і Леся Українка, яка мала глибокі пізнання рідного українського слова. Пояснюється «наявність» таких мовних одиниць у листах Лесі Українки, напевно, не тільки тонким відчуттям рідної мови, а також і тим, що їх «*вічно мандрівна родина*» однаково ставилася з великою любов'ю і глибокою повагою до говірок «*найріднішого рідного краю Волині*» і такої таємничої та містичної Галичини, прекрасної, любої, дорогої для них Полтавщини і мальовничої, барвистої Буковини. Олесь Гончар зауважував, через те «Лесина поезія ткалася із ясних барв народних діалектів, говірок, що «постачали той багатющий мовний матеріал, який шляхом відбору, завдяки лінгвістичному чуттю поетеси потім ставав загальнонаціональним набутком». Висловлювання Олесь Терентійовича не менше мають відношення і до епістолярної спадщини Лесі [с. 236].

Таким чином, Леся Українка збільшила лексичні можливості, а також зробила багатшим мовний етикет українського народу. У той самий час вона вивчала етикет іноземних мов, прокладаючи стежинки до інших країн і народів. Лесине листування має органічний зв'язок з епістолярними спадщинами видатних родин Косачів та Драгоманових, у цьому полягає його неординарність. Національно-патріотичне виховання у цих відомих сім'ях високоосвічених представників генофонду українського народу засновувалося на любові і повазі до рідної культури та етнічних традицій, а також пізнанні та вивченні досягнень всесвітньої культури. У своїх листах Леся Українка постає перед читачами не тільки як поетеса-лірик, прозаїк, драматургиня-новаторка, публіцистка, перекладачка, критикеса, активна громадська діячка, а й як ніжна дочка, любляча сестра, кохана дружина. І всі ці риси об'єднує неповторний образ ліричної героїні, невтомної супротивниці всілякого насильства над людьми, патріотично налаштованої людини, яка володіла великою силою волі, незламної та нескореної і в той самий час тендітної жінки.

Висновки. У науково-дослідній роботі окреслено мовні особливості епістолярію загалом і розглянуто епістолярну спадщину Лесі Українки зокрема, обумовлено вибір мовно-етикетних одиниць у зв'язку з мовним етикетом українського народу. А також виявлено своєрідні риси епістолярної мовотворчості Лесі Українки. Ще мало проаналізовані конкретні функціональні форми категорії ввічливості у листах Лесі Українки, тому подальші дослідження у цій сфері є актуальними.

Анотація. В данной работе исследованы языково-этикетные единицы эпистолярного наследия Леси Украинки. Проведён анализ таких категорий вежливости, как обращение, приветствие, прощание, просьба, благодарность, извинение в письмах к родным, друзьям, единомышленникам. Обращено внимание на языковой этикет как функциональный подкласс языка со своей грамматикой и пунктуацией. В работе очерчены языковые особенности эпистолярия вообще и рассмотрено эпистолярное наследие Леси Украинки частности, обусловлен выбор языково-этикетных конструкций и их стилистическая нагрузка. Особенность исследованной темы предусматривает применение синхронно-описательного (этот метод является основным в научной работе), структурно-семантического методов, метода контекстуально-семантического анализа. А также статистического, функционального, контекстологического, количественного методов. Употреблены приёмы систематизации и классификации, а также приём этимологического анализа.

Ключевые слова: категория вежливости, эпистолярный, эпистолярная коммуникация, языковой этикет, языково-этикетные единицы.

Abstract. Language-etiquette units of Lesya Ukrainka's epistolary heritage is being analyzed in this work. Such functional categories of politeness in the letters to native people, friends, like-minded, namely: appeal, greeting, parting, ask, thanks, apology is analyzed. The attention is paid to language etiquette as functional subclass of the language with its grammar and punctuation. The paper analyzed linguistic peculiarities of epistolary text in general and the epistolary heritage of Lesya Ukrainka in particular, the choice of etiquette structures and their stylistic role is motivated. Peculiarity of researched subject provides the using of synchronous descriptive (this method is main in science work), structural semantic methods, method of contextual semantic analyze. And also the statistical, functional, contextual, quantitative methods. Were employed the methods of systematization and classification, and also the method of etymological analyze.

Key words: category of politeness, epistolary communication, epistolary, language etiquette, language-etiquette units.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан С. К. Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу. *Українська мова і література (УМЛ)*. 1993. № 33. С. 33–37.
2. Теліга О. І. Партачі життя: (до проблеми цивільної відваги). *Дніпро*. 1991. № 3. С. 155.
3. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1975–1979; 1978. Т. X. 542 с.; 1978. Т. XI. 478 с.; 1979. Т. XII. 694 с.
4. Богдан С. К. «Пиши ж мені, мамочко...». *Дивослово*. 2011. №5. С. 35–41.
5. Красовська О. М. Культуромовні традиції українського народу (на матеріалі звертальних виразів епістолярію Лесі Українки). *Мовознавчий вісник: збірник наукових праць* / Міністерство освіти та науки України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси: Брама, 2010.

УДК 81(1-87):005.336.2]:[316.77:37.091.212]-028.16

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД (**Learning by Doing Approach**) ЯК ДЖЕРЕЛО МОВЛЕННЄВИХ СТИМУЛІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ РОЗМОВНОЇ ПРАКТИКИ

О.С.Бойван, Г. П. Цмок, О. В. Чоботар

Анотація. У статті на основі аналізу наукових джерел та практичного аспекту впровадження даної проблематики схарактеризовано психологічно-едукативні характеристики діяльнісного підходу на заняттях з розмовної практики студентів вищої школи. Зазначено, що така стратегічна лінія сприяє формуванню діяльнісної компетентності студентів шляхом опанування навчальними стратегіями, що визначають їх мовленнєву діяльність, соціально-комунікативну поведінку і спрямовані на виконання навчальних завдань та розв'язання взаємопов'язаних життєвих проблем. Обґрунтовано, що діяльнісний підхід з його дидактичними особливостями слугує взаємовигідним джерелом сприяння розвитку мовленнєвих стимулів та комунікативних умінь студентів.

Ключові слова: діяльнісний підхід, комунікативні вміння, пізнавальний мотив, самостійність, практична ситуація.

Постановка проблеми. Зміни зовнішніх характеристик нинішнього суспільства інформаційного типу передбачає створення передумов для розвитку активно-інтелектуального способу життя, праці, навчання та виховання молодого покоління, формування його ціннісно-матеріальних основ. Едукативний процес як феномен суспільного та культурного життя є необмеженим, тому що передбачає відкритість, динамізм і розвиток, можливість радикальних внутрішніх трансформацій перед новими перспективами людини та її світогляду.

Сьогодні ми відчуваємо трансформації у всіх сферах життєдіяльності, які не могли не торкнутися й освітньої галузі. Прийшло усвідомлення того, що молоде покоління треба навчати по-новому, перевірені століттями методи навчання та виховання не дозволяють в достатній мірі забезпечити успішну адаптацію випускників вищих навчальних закладів до

швидкого темпу життя і до вимог внутрішнього та зовнішнього ринків праці. Обсяг наукової інформації стрімко зростає – за кожні 5 років він подвоюється. Тому очевидно, що які б міцні і обширні не були знання студента, він відчуватиме розгубленість та невпевненість перед лавиною завдань і проблем, якщо не навчиться змінювати себе і способи власних дій.

У статті акцентуємо увагу саме на діяльнісному підході у навчанні іноземної мови на заняттях з розмовної практики, що спрямований на розвиток умінь і навичок студента, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища. Діяльнісний підхід на заняттях здійснюється через моделювання та аналіз життєвих ситуацій; використання активних та інтерактивних методик; участь в проектній діяльності, володіння прийомами дослідницької діяльності; залучення студентів в ігру та проектну діяльність[4].

Аналіз попередніх досліджень. Становлення діяльнісного підходу в педагогіці тісно пов'язане з появою і розвитком ідей цього ж підходу в психології. Психологічне вивчення діяльності в якості предмета було розпочато Л. С. Виготським, який стверджував, що особистість формується у співдіяльності та спілкуванні з іншими людьми, тим самим визначаючи характер цієї діяльності та спілкування [9].

Теоретичні роботи Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, Д. Б. Ельконіна, А. М. Леонтьєва, А. К. Маркової, С. Л. Рубінштейна лягли в основу психологічної теорії навчальної діяльності, що є пріоритетом вітчизняної науки.

С. Л. Рубінштейн сформулював принцип єдності свідомості і діяльності як варіант діяльнісного підходу: «Суб'єкт у своїх діях не тільки виявляється і проявляється; він в них твориться і визначається. Тим, що він робить, можна визначити те, чим він є, а напрямком його діяльності можна визначити і формувати його самого» [2].

Чеські, німецькі та американські педагоги (Р. Елліс, П. Бенсон, П. Біммель, У. Рампіллон, Е. Тандлічова, В. Янікова) у своїх працях запропонували варіанти вдосконалення процесу самостійного навчання на основі діяльнісного підходу під час вивчення іноземної мови [6; 7].

Спільним результатом їхніх досліджень є твердження, що педагогічна діяльність спрямована на виховання не повинна ставити лише зовнішні завдання перед ним, але сприяти тому, щоб у процесі навчання реципієнт мав змогу створити свій власний план розвитку особистості. Тому завдання педагога полягає у чіткій, спланованій допомозі студенту прогресувати, прививаючи при цьому почуття незалежності. Діяльність викладача повинна поступово відходити на другий план, таким чином надаючи можливість студенту знайти власний спосіб саморозвитку та самоконтролю. Таке самостійне навчання є однією з найважливіших проблем при вивченні іноземної мови в сучасній вищій школі. Тобто, основна мета діяльнісного підходу – навчити діяти та формувати вміння, необхідні для виконання певних дій, тобто, усвідомлення того, що мова вивчається для того, щоб діяти. Такі поняття як компетенція, стратегія та завдання є основними на основі яких вибудовується вся концепція діяльнісного підходу. Логічним є той факт, що комунікативні педагогічні завдання є основними засобами навчання в процесі реалізації та практикування діялісно підходу. При цьому, завдання викладача полягає у навчанні виконання поставлених завдань та забезпеченні оволодіння компетенціями й стратегіями, необхідними для їх виконання.

Формулювання цілей статті. Мета статті – охарактеризувати сутність діялісного підходу (Learning by Doing Approach) й необхідність його застосування у процесі вивчення іноземної мови на заняттях з розмовної практики, акцентуючи увагу на певних практичних аспектах.

Виклад основного матеріалу. Сутність принципу діялісного підходу до навчання (Learning by Doing) можна схарактеризувати як цілісне навчання з активним вихованцем, в

процесі навчання викладачі і студенти знаходяться у взаємно збалансованому співвідношенні. Студент розглядається як важливий фактор в процесі навчання, який докорінно змінює роль педагога, який стає партнером, наставником, помічником і сприяє його навчанню. Загалом, під терміном «діяльність» розуміємо таке навчання, в якому реципієнти мають широкі можливості та почуття викладу власного бачення, приймають активну участь в процесі навчання, отримують нові знання за допомогою своєї власної діяльності для вирішення завдань в ситуації, які наближаються до ситуацій в позаурочній реальності. Йдеться про використання студентами іноземної мови в реальних ситуаціях.

Численні дослідження вказують на те, що діяльність спрямована на навчання є позитивною та часто застосовується на практиці. Як зазначав Я. А. Коменський: «Людська природа радіє практичній стороні речей, і тому навряд чи можна запобігти руху й активності, і майже зв'язати його. Тому діти навряд чи можуть побачити, що робить їх різними, вони хочуть також зробити те ж саме» [5].

Тобто, діяльнісний підхід – це трудомісткий процес вивчення іноземної мови, хоча розглядається з певною часткою критики. Незважаючи на всі позитивні сторони цієї концепції, необхідно пам'ятати про небезпеку потрапляння в однобічність та крайнощі. Для того, щоб уникнути недоліків під час використання діяльнісного підходу в процесі вивчення іноземної мови, принцип діяльнісного підходу має залишатися послідовним і цілеспрямованим. Іншими словами, діяльнісний підхід є підготовкою до самостійного вирішення завдань.

Таким чином, враховуючи висновки сучасних науковців, дослідження розвитку особистості в процесі навчання і виховання, основою педагогічного процесу є діяльнісний підхід, який своїм результатом формує пошукову активність вихованців. Цей метод навчання є одним із провідних у сучасній вищій школі. Його застосування забезпечує можливості щодо вироблення в студентів необхідних пізнавальних вмінь, компетенцій саморозвитку та самовиховання. Діяльнісний підхід дозволяє молодим людям глибоко поринути у таємниці навчального предмету, оволодіти методами його пізнання та різними способами розв'язування завдань щодо організації роботи у групі із запровадження діяльнісного методу навчання.

З точки зору методики викладання іноземної мови виділяють щонайменше три етапи заняття, що базуються на діяльнісному підході: початковий етап або планування; етап опрацювання або виконання; етап аналізу, оцінювання та систематизації [10].

В процесі реалізації першого етапу планування студенти знайомляться з темою, проблемою чи ситуацією. Разом із викладачем вони визначають, якими знаннями з цієї теми вони володіють і яка інформація є ще необхідною для опрацювання та вирішення завдання. Студенти планують дії та формулюють цілі. Лексичний матеріал, що завчасно розроблений викладачем у формі основного словника чи базових виразів з певної теми, має бути опрацьований та представлений у вигляді роздаткового матеріалу. Етап опрацювання характеризується тим, що студенти в окремих командах знаходять рішення проблеми. Вони шукають, перевіряють та збирають інформацію. Одночасно студенти готують презентацію на іноземній мові. В цій фазі вихованці працюють з мовними засобами завдяки яким вони досягнуть цілей. На етапі аналізу вихованці презентують іноземною мовою всю здобуту інформацію. Крім того, відбувається розподіл результатів і порівняння поставлених цілей з першого етапу. Етап контролю – це результат роботи, знайдені відповіді, дискусії та можливість обґрунтувати дослідження кожної команди [10].

Така трифазна структура і є основою діяльнісного заняття, яке будується на інтерактивно-комунікативному підході. Заняття на основі діяльнісного підходу в першу чергу спрямоване на розвиток говоріння іноземною мовою, тому такий підхід є незамінним при практикуванні усного мовлення. Викладач має раціонально розподілити час заняття, при цьому не завантажуючи студентів тривалим викладом інформації.

Подавати новий матеріал варто секціями або розділами, переважно за допомогою індуктивного методу.

Візьмемо для прикладу уривок заняття «Modern Technologies».

PRESENTATION (TECHNICAL IDIOMS), AUCTION

Guess the meaning after reading the examples

To re-invent the wheel

Please, do it like previous time, we do not need, therefore, to reinvent the wheel

To get our wires crossed

I think maybe we got our wires crossed about tonight.

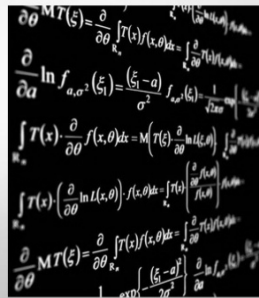
To blow a fuse

Don't blow a fuse, it's just a tiny scratch on the car.

Not rocket science

English? Well, it's not rocket science.

A silver surfer

The research institute has found that in 2017 silver surfers spent 55% more time online that they did eight years earlier.

On the same wavelength

We've been on the same wavelength all day today.

Up and running

The student's league is up and running.

Hit the panic button

Gordon, stop hitting the panic button, okay?

Build a better mousetrap

*From the old saying,
"If you build a better mousetrap,
the world will beat a path to your door."*

Drop the ball

*Make an error,
miss an opportunity; fail.*

1. Створити і працювати, запустити, триматись на плаву
2. Вибухнути гнівом
3. Не розуміти когось, непорозуміння
4. Однаково думати
5. Помилитись, зазнавати невдачі
6. Панікувати
7. Створити кращу версію чогось
8. Людина пенсійного віку, яка працює з інтернет технологіями
9. Витратити час на те, що уже зроблено
10. Не вища математика, легке для розуміння

Після першого етапу роботи – ознайомлення з ідіоматичними технічними виразами, студентам пропонується наступний вид роботи. Вони бачать на екрані лише картинку, але без надписів. Їхнє завдання полягає у тому, щоб згадати лексичні вирази.

Потім пропонується третій вид роботи – переклад цих же ідіом. Як бачимо, методом індукції ми задіяли декілька видів пам'яті одразу: зорову, ментальну та образну. Асоціативне мислення, в свою чергу, сприяє кращому розумінню змісту даної інформації, її сприйняттю та детальному аналізу.

Після виконання цих етапів студентам пропонується закріплення теоретичного матеріалу за допомогою діяльнісної методики, яка має назву «AUCTION».

Студенти діляться на декілька команд, їм видаються гроші (у вигляді карток) і пропонується купувати в процесі аукціонних торгів речення, що містять ідіоматичні фрази, які щойно вивчалися за допомогою презентаційного методу. Але, це не просто речення, деякі мають помилки – лексичні, граматичні або написання слів. Тобто, варто задіяти усі свої вміння аби привести команду до перемоги. Інформація друкується на великих картках для зручності гри.

1. We don't need to re-invent the wheel, we just need to hire someone who already know how to make the system work.

2. You don't need to re-invent the wheel. Read up on what others have done.

3. When people get their wires crossed, they have the same understanding of the same situation.

4. I'm sorry for bringing you the wrong order, sir, I've been getting my wires crossed all day!

5. Mom totally blew a fuse when I told her I had failed math.

6. It was only a suggestion, Rob. There's a need to blow a fuse.

7. Look, all you need to do is to reformat the soft drive on your computer.

It isn't rocket science!

8. Using the Internet **isn't rocket science**. Anyone can not learn how to use it...

9. Granny didn't want the iPad we bought her but since we showed her how to Skype the kids in Australia she's become a real silver surfer.

10. My grandparents has become a real silver surfers since we got them new computer hooked up to the Internet.

11. If two people are on the same wavelength, they find it difficult to understand each other and they tend to agree, because they share similar interests or opinions.

12. It's great to work with people who aren't on the same wavelength.
13. If something such as a system or place is up and running, it is operating normally.
14. The engineer soon got the air-conditioning up and running again.
15. The coach isn't going to hit the panic button just because we lost two games.
16. New parents tend to hit the panic button over every little snuffle their first baby gets. You learn to chill out when you have more kids.
17. You don't have to try so hard to build a better mousetrap – just design what interests you and see what happens.
19. For God's sake drop the ball on this – we're relying on you.
20. To *drop the ball* means to make an error, usually involving a missed opportunity through carelessness or insufficient attention.

Отже, процес реалізації діяльнісного підходу вимагає застосування простих видів діяльності, згодом студентам рекомендується аналізувати під час робочого процесу свої здобутки, досягнення та невдачі, наприклад, дискутуючи про стиль та стратегію навчання задаючи такі запитання: *Що я зробив? Що ми зробили? Що (не)успішно? Чому?* Відповіді на ці запитання стають відправною точкою для планування подальшої взаємної роботи.

Висновки. Сутність принципу діяльнісного підходу до навчання (*Learning by Doing*) можна схарактеризувати як цілісне навчання з активним реципієнтом, в процесі якого студенти і викладачі знаходяться у взаємно збалансованому співвідношенні. Незважаючи на переваги діяльнісного підходу, слід пам'ятати про небезпеку потрапляння в односторонність та крайнощі. Важливим компонентом діяльнісного підходу є ритмізація навчання (фаза навчання, фаза релаксації, фаза підведення підсумків). Концепція діяльнісного навчання ставить студента з його здібностями та індивідуальними особливостями в центр педагогічної діяльності, а також є засобом і метою формування самостійності. Діяльнісний підхід є однією з основних умов ефективного здійснення навчальної діяльності у ВНЗ та характеризується використанням активних прийомів та методів навчання; розвитком умінь, необхідних для самостійної навчальної діяльності, здійсненням рефлексивного навчання студентів, яке передбачає їх залучення до аналізу спільної продуктивної діяльності одногрупників, педагога і самих себе.

Анотація. В статті на основі аналізу научних джерел і практичного аспекту введення даної проблематики характеризуються психо-ефективні особливості діяльнісного підходу на заняттях розмовної практики студентів вищої школи. Визначено, що така стратегічна лінія сприяє формуванню діяльнісної компетенції студентів шляхом освоєння наукових стратегій, які визначають їх розмовну діяльність, соціально-комунікативне поведіння і спрямовані на виконання навчальних завдань і вирішення взаємопов'язаних життєвих проблем. Обґрунтовано, що діяльнісний підхід з його дидактичними особливостями сприяє розвитку розмовних мотивів і комунікативних умінь студентів.

Ключові слова: діяльнісний підхід, комунікативні вміння, пізнавальний мотив, самостійність, практична ситуація.

Abstract. In the article the problem of psychological and educational characteristics of the learning by doing approach on the basis of the analysis of scientific sources and practical aspects of implementation in the class for speaking practice of the students of higher education is characterized. It is stated that such strategic line promotes the formation of the students' learning by doing competence by mastering their learning strategies, which determine their speech activity and social – communicative behavior. It is aimed to accomplish educational tasks and solve interconnected life problems. It is proved that the learning by doing approach with its didactic features serves as a mutually beneficial source of facilitating the development of speech stimuli and communicative skills of the students.

Keywords: learning by doing approach, communication skills, cognitive motive, independence, practical situation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Политиздат, 1982. 254.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Издательство «Питер», 2000. 712 с.
3. Діяльнісний підхід в контексті вивчення проблеми формування лідерської позиції у майбутніх інженерів. URL : <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/25300>
4. Діяльнісний підхід. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

5. Ян Амос Коменський – основоположник нової прогресивної педагогічної системи, великий гуманіст і мислитель. URL : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/>
6. Dam L. From Theory to Classroom Practice. Learner Autonomy. Dublin: Authentik, 1995. 84 s. [in English]
7. Ellis R. Task-based Language Learning and Teaching. Oxford: Oxford University Press, 2003. 387 s. [in English]
8. Holec H. Autonomy and self-directed learning: present fields of application / Autonomy at apprenticeship autodirige: terrains d'application actuel. Strasbourg: Europarat, 1988. URL : http://portal.kobv.de/uid.do;jsessionid=7B5A04EF3182B5AFD4B0AFA5C6FA8A4D?query=b3kat_BV024375014&index=internal&plv=2.
9. Як засвоїти знання в дії. URL : <http://www.osvitaua.com/2018/09/66191/>
10. Leonardo-Projekt Handlungsorientierter Unterricht: Didaktisches Konzept Baustein 1: Haus DaF im Beruf. S. 197–234 URL: https://www.goethe.de/resources/files/pdf22/daf_baustein1.pdf

УДК 821.161.2-312.7

СПЕЦИФІКА ЕПІСТОЛЯРНОГО ЖАНРУ ВАСИЛЯ СТУСА

О. М. Волошенюк, І. Р. Домрачева

Анотація. У статті автором узагальнено особливості епістолярного жанру Василя Стуса. Також репрезентовано погляди науковців на епістолярний жанр поета.

Ключові слова: епістолярний жанр, лист.

Листи В. Стуса займають чільне місце в літературі. Сучасні дослідження епістолярію поета вказують на те, що жанр листа наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. зазнав занепаду. Визначне місце в епістолярній спадщині шістдесятників належить листуванню В. Стуса, оскільки у ньому виокремлюється не тільки колосальним тематичним багатством, а й великим емоційним навантаженням та філософською заглибленістю. Епістолярій В. Стуса відкриває нам світ його читацьких інтересів та вражає глибиною осмислення літературних явищ. Коло його лектури досить широке, особливо як на умови табірної «ампутованого» існування. Дослідники підкреслюють, що листи В. Стуса до рідних часто містять роздуми поета про суть мистецтва, культури, важливі рефлексії з прочитаного, тобто матеріал орієнтований зовсім на іншого, ширшого і компетентнішого читача, адже сподівався що листи ще знайдуть свого адресата. Завдяки епістолярним літературним есе – листам-рецензіям, маємо авторську критику як української так і зарубіжної літератури в особах: від Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського, Марка Вовчка, Лесі Українки та Івана Франка, сучасників В.Стуса до екзистенціалістів ХХ ст. – Альберта Камю, Сартра, Марселя, Ясперса та японських прозаїків – Ясунарі Кавабати, Кендзабуро Ое, Кобо Абе, що пов'язане з його захопленням східною філософією та прагненням подолати безвідповідальність та відчуженість сучасної людини. Є.Сверстюк підкреслював, що В. Стус виступає високим репрезентантом нашої культури, а його ім'я символічне для кінця ХХ ст. Листи В. Стуса несуть у собі потужний творчий заряд і свідчать про колосальний творчий потенціал поета.

Зазначимо що, переважна більшість дослідників переконана у тому, що листовне спілкування В. Стуса з рідними людьми має інтимний і глибоко духовний характер. У відповідних текстах відчуття відповідальності та провини поєднується з певною самонастановою на постійне, тривале відчуття єдності орієнтирів, відчуттів, навіть єдності долі («Знай, що Тебе я згадую щодня і все частіше. Стежу за годинами, коли Ти збираєшся на роботу, коли повертаєшся. Одне слово, зустрічаю Тебе і випроводжаю»).

Літературознавці акцентують увагу на тому, що, попри те, що В. Стус писав переважно до рідних (це пояснюється жорстким лімітом на листи – у кращому випадку в'язень мав право лише на два листи на місяць, ясна річ, що при такій нагоді намагався писати до найрідніших), його листи адресовані до «уявленого партнера», у яких він

дискутував з епохою, вибудовував свій вищий світ над пласкими реаліями соціалістичної казарми [1, с. 20].

Епістолярій В. Стуса є яскравим прикладом, адже саме в листах надсилав свої переклади, про які вже йшлося, переписував свої поезії, завдяки чому маємо його збірку «Палімпсести». Кореспонденції містять дорогоцінні відомості про останню збірку поета «Птах душі», якій не судилось вирватись за ґрати: *«відчайдушнопрозову, майже без пафосу, не римовану, майже розмовних інтонацій, сумно-стоїчну, без надриву. Стоїчну – такий її музичний ключ»* (до рідних, грудень 1983 року). В. Стус зазначав, що збірка має близько 40 віршів, усі вони неримовані, близькі до розмовної мови, *«бо в мої 46 років уже й ніби соромно римувати»* (до рідних, 12.09.1983 року).

За Глушковецькою Н. А. загалом епістолярій В. Стуса можна розділити на декілька тематичних масивів: особисте життя автора, його друзів та рідних. Листи поета до Дмитра, сина, можна назвати педагогічною поемою в листах. Листування митця багатогранне, унікальне та є органічним продовженням його постійних літературознавчих зацікавлень і творчого доробку. Перед нами – листування професійного філолога, який брав активну участь у формуванні духовного, історичного, філософського й культурного клімату Батьківщини, попри те, що сам В. Стус перебував у холодній неволі. Листи з ув'язнення мають свою специфіку, яка випливає з обмеженої можливості спілкування, тому листи стають засобом комунікації із зовнішнім світом, навіть за їх дозованості. Потрібно зазначити, що листування для ув'язнених – лімітоване. Листи насичені різноманітним роздумів щодо минулого й майбутнього [6, с. 86].

Листування В. Стуса включає великий наголос на морально-етичному аспекті існування людини та водночас може здаватись своєрідним документуванням – одним із небагатьох засобів відбиття розвитку, що проходить людина. Зазначене документування носить регулярний характер, при цьому брак регулярного спілкування зменшує його доказовий бік. Проте В. Стус основний акцент робить на проблемі розвитку особистості. Є очевидним те, що у своєму епістолярії В. Стус намагається реалізувати себе як громадянин, поет, літературний критик, майстер прозових жанрів, а також як закоханий чоловік та серйозний батько. Зробивши аналіз всіх функцій, що несе в собі епістолярний текст В. Стуса, бачимо значний діапазон рішень, які покликаний вирішувати кожен окремий епістолярний текст і листування як безперервний та чітко орієнтований процес.

Епістолярій В. Стуса є свідченням його екзистенційного утвердження в умовах «тривання на межі» та пошуку формули «самопорятунку», яку визначив для себе як «пряmostояння»: *«Що ж, наш єдиний оптимізм – у пряmostоянні. І ця постава робить нас усіх – братами»* (до М. Плахотнюка, 26.12.1978 року). Епістолярна спадщина В. Стуса багатогранна і не лише доповнює поетичний та перекладацький доробок автора, але й є органічним продовженням його постійних літературознавчих зацікавлень і творчого дробку в умовах неволі, адже перед нами листування професійного філолога, який попри фізичну відсутність на Батьківщині, брав активну участь у формуванні її духовного та культурного клімату. Епістолярій поета є унікальним і неповторним явищем в різноманітних планах: духовному, мистецькому, філософському, історичному та екзистенційному.

Специфіка листів з ув'язнення у В. Стуса витікає з обмеженої можливості спілкування, а відтак листи навіть при їх дозованості (відомо, що листування для ув'язнених було лімітоване певною кількістю листів) виступають засобом комунікації із зовнішнім світом. Вони містять багато роздумів з різних приводів минулого, майбутнього. Фактаж сьогоденного з життя адресата, тим більше безрадісного, не принесе, за розумінням їх автора, емоційного задоволення читачам, особливо рідним, тому вишукуються теми, що виводять лист на рівень есеїстики, мемуаристики, в чому також особлива їх цінність. Навіть листи до рідних є явищем літератури, оскільки містять багато тематичних пластів, що мають не лише родинно-побутове значення, а несуть у собі загальнолюдський зміст, виконують пізнавальну та естетичну функції, розкривають особу автора-письменника,

особливості його творчої майстерності, відповідно листи з іншими художніми текстами створюють багатогранний і глибший портрет творчої особистості. Як відомо, письменницький епістолярій є безцінним джерелом глибшого пізнання психології творчості автора, його етикоестетичного дискурсу, який накладається на поведінку й творчість. Безцінною часткою творчої спадщини В. Стуса, зокрема, її морально-етичної парадигми є листи, які склали два томи у його повному зібранні творів. Це дві книги шостого тому, де до першої книги увійшли листи до рідних (до батьків, дружини й сина), а до другої – до друзів та знайомих. З листів В.Стус постає як людина, поет і громадянин. Функціонально письменницький лист адресується до широкої аудиторії, хоча й має конкретного адресата. Багатофункціональне спрямування забезпечується насамперед такими чинниками, як широкий тематичний спектр, діалогізація, специфічна структура, формалізована рамка, створювана за допомогою прескрипту і клаузули, поєднання різних стильових систем тощо [9, с. 39].

У листах В.Стуса простежуються вимоги автора до оточуючих, родини, до себе. Педагогічні настанови базуються на етико-естетичних засадах автора, справді, це своєрідна педагогічна поема. Наприклад, до сина Дмитра в листі від 26.02.1976 року читаємо, що треба гартувати здоров'я, бо *«від здоров'я залежить, чи будеш ти козаком, чи ні»*. Тисну, каже, руку, – знову етичний чинник і авторське пояснення, яке в цьому переконує: *«бо ж чоломкатися хлопцям не подобає»*. Вчить вдумливо сприймати мистецькі явища, вчитися оцінювати їх, наприклад, кіно: *«Ти бачив кіно, чи гру. Перекажи його, подумай, чи добре грав той чи інший актор чи гравець»*. Запрошує сина описувати свої враження: *«Отак напиши, а через місяць – перечитай. Побачиш, що міг би написати краще»*. Це, розуміємо, із власного досвіду: вимогливість до свого слова, вивіряння його на влучність, точність, довершеність.

Листи В.Стуса виказують мудру, толерантну людину в прагненні спрямувати молодших, поділитися власним досвідом найкращих етико-естетичних спостережень, вражень. Прикметно, що в цьому контексті виявляє і ставлення самого Василя Стуса до епістолярію інших. Так, зокрема, у листі від 15.04.1982 року він радить синові почитати листи Флобера: *«Ти матимеш велику відраду – яка це була прекрасна, ніжна, мудра душа!»*. В. Стус у листах до своїх рідних постає уважним, ніжним, щирим та люблячим.

У листі до друзів, коли був пік цькування поета, В. Стус пояснював вибір свого життєвого шляху, розкривав джерела сили, виповідав заповітні мрії, що співвідносились із долею України: *«Я особисто буду стояти на цьому до кінця, бо за мною – мій скривджений, зганьблений, застрашений, здеморалізований народ. Бо саме духовно-національне існування мого народу сьогодні під загрозою. Судових звинувачень я не прийматиму, навпаки – я буду звинувачувати своїх суддів. Через голови суддів і багнети вартових я звинувачуватиму тих, хто організував на Україні методичне знищення інтелігенції, хто організував голод 1933 року на Україні, завдавши моєму народові непоправної шкоди. Репресії 1961, 1965, 1972, 1977 рр. стоять уводноряд із сфальсифікованими процесами на Україні 20–30 рр. Щоб запобігти нівеляції українського народу, треба офірувати кращих його синів. Інших пожертв Бог не визнає. І кращі мої брати і сестри мусять іти за колючі горожі, дбаючи постійно про власну чистоту – задля чистої справи порятунку рідного народу. Я пишаюся тим, що доля подала мені знак – я сміливо йду за її покликом. Бо хочу бути гідним того народу рідного, який народиться завтра, скинувши з себе ганьбу вікового нидіння. І в тому народові я здобуду безсмертя»* (30.07.1978 року).

Як прагматичне утворення епістолярій В. Стуса є наслідком суб'єктивної (а досить часто й емоційної) реакції письменника на зовнішній світ і виявляється в оцінці інформації, поясненні та спонуканні до дії тощо. Саме емоційність, іноді неусвідомленість поведінки, миттєві настрої дописувача, а також індивідуальний авторський стиль сприяє появі художнього листа й відрізняє його від звичайного повідомлення чи констатації фактів. Яскравим прикладом такого впливу виступає лист В. Стуса до дружини Валентини, наприклад: *«Хотів би, аби Ти знала: я Тебе так люблю, що аж серце болить – згадувати*

про Тебе. Ти стоїш – далеко, далеко, в білій пишній кофтині, хусточка (Ти її тримаєш у пальцях) в'ється довкола Твоєї шийки – і дивишся у Велику Безвість. І я хочу вірити, що своїми безмежними очима Ти відчула й мене – за всіма хмарами, горами, лісами, просторами. Я стою на високій сопці, на Всевітрі (полощеться куртка, як тоді, коли Ти не хотіла дертися за мною – на шпаркий вітер) – і простягаю до Тебе руки. Мені на очі навертаються сльози – і я не встидаюся їх, люба моя. Навпаки: я вдячний Тобі, що знову знаю, що таке сльози. Сльози радості, бо душа відмерзлася трохи, розтопилася, не така здубіла. Цілую краєчок Твоєї сукні, безсмертна моя. Інколи бодай – згадуй за мене, журавочко! Прихилияю до Тебе неба: воно Твоє тло правдиве. Втішаюся думкою, що цієї ночі Ти мені наснишся» (30.07.1978 року).

Отже, листи В.Стуса є витонченими, образними і насиченими роздумами та оцінками. Вони несуть у собі заряд внутрішньої енергії автора, яку прагнули скути сторінками вироку. Ці листи не могли замінити реального життя, проте вони стали формою вияву поета, вони не були єдиною шпариною для творчості автора, але стали продуктом його творчості. Їх можна назвати листами-сповідям, оскільки вони є спробою та формою життєіснування, спробою В. Стуса творчо усамітнитись у світі, в якому людина вже є самотньою. Ці листи – більше ніж документ, більше ніж наслідок нестачі спілкування. Це для нас, читачів, вони стали документами.

Анотація. В статті автором обобщено особенности епістолярного жанра Василя Стуса. Также репрезентовано взгляды ученых на епістолярный жанр поэта.

Ключевые слова: епістолярный жанр, письмо.

Abstract. The author of the article generalizes the specificity of the epistolary genre of Vasyl Stus. Besides, the views of the scientists on the poet's epistolary genre are represented.

Key words: epistolary genre, letters.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан С. «Магічне свічадо» епістолярію Василя Стуса. *Дивослово*. 2004. № 1. С. 19–23.
2. Василь Стус у своїх листах : Листи Василя Стуса до Віктора Дідківського / підгот. М. Коцюбинська. *Вітчизна*. 1995. № 7/8. С. 103–112.
3. Глушковецька Н. А. Епістолярій Василя Стуса як синтез поетичної, літературно-критичної та перекладацької творчості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2014. 20 с.
4. Глушковецька Н. А. Епістолярій як джерело пізнання творчої майстерні Василя Стуса невольничого періоду. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія : зб. наук. пр.* Черкаси, 2012. С. 182–196. URL : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/455>.
5. Глушковецька Н. А. Етико-естетичний та педагогічний універсум епістолярію Василя Стуса (за матеріалами листів до сина). *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія філологічна*. Острог, 2011. Вип. 21. С. 142–149. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_18.
6. Глушковецька Н. А. Ранній епістолярій В. Стуса, як відзеркалення авторського світосприйняття. *Наукові праці. Серія: Філологічні науки / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 28. С. 85–88. URL : http://fn.kpnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/76/2017/02/Book_28.pdf#page=85.
7. Загоруйко Н. А. Листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія філологічна*. Острог, 2011. Вип. 21. С. 185–196. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_22.
8. 3 листів Василя Стуса // *Зона : громад. та літ. часоп. всеукр. т-ва політ. в'язнів і репресованих / редкол. : С. Вискіль [та ін.]*. – Київ, 1994. № 8. С. 3–12.
9. Кузнецов В. Етико-естетичний напрям самовибудови особистості на матеріалі епістолярію Василя Стуса. *Мандрівець*. 2007. № 4. С. 37–41.

ЖАНРОВИЙ МІКСТ І АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ В РОМАНІ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО «ІМІТАЦІЯ»

У. В. Гамоліна, О. Є. Соловей

Анотація. Стаття присвячена роману Євгенії Кононенко «Імітація», де розглянуто проблему жанрової приналежності роману, а також виокремлено найголовніші проблеми, які були підняті письменницею – протистояння міста і провінції, імітація життя та тиск епохи на людину, що призводить до саморуйнування особистості.

Ключові слова: роман, імітація, жанр, детектив, елітарії, провінція

Роман «Імітація» української письменниці Євгенії Кононенко був виданий у 2001 році у видавництві «Кальварія», м. Львів. Вже сама назва роману криє у собі інтригу та обіцяє захоплюючий сюжет, або ж як висловилася Лариса Андрієвська, авторка статті «Імітація детектива, або елітарії також плачуть»: «Одразу видно, що писано не про дурних і не для дурних і одразу зрозуміло, що не буде жодних мордобойів, “злодіїв у законі”, розчленованих трупів чи міліцейських буднів. Адже маємо справу з романом із життя столичних елітаріїв» [1].

«Імітація» розкриє перед читачем захоплюючу історію життя представників київської еліти, тим самим завуальовано доводитиме, що багаті теж плачуть і ніхто не застрахований від смерті: «Так, всі ми під Богом ходимо, а Бог за всіма не може встежити, навіть за такими яскравими... особами» [2]. Незважаючи на те, що сам сюжет роману побудований на загадковій смерті київської поціновувачки справжнього мистецтва – Мар'яни Хрипович – сам цей факт відсторонюється на другий план, оскільки по-справжньому захоплюючим стає саме розслідування її смерті та дії головних героїв – Лариси Лавриненко, Олександра Чеканчука та Олександра Риженка, трьох колишніх друзів, що у молодості, разом із покійною вже Мар'яною, мали спільне минуле, овіяне закоханостями та розбитими серцями й мріями.

Ці друзі, не будучи за своїм фахом діяльними навіть на якийсь відсоток приближеними до правоохоронних органів, вирішують відчутти себе справжніми детективами та утворюють свій гурток «Пошук істини», з чого й починаються їх пригоди. Можливо, саме тому роман відносять до детективного жанру через його наповнення різноманітними загадками та заплутаними історіями, проте, досвідчений читач має зрозуміти, що всі ці пригоди постають лише фоном для змалювання справжнього життя, для викриття всіх імітацій.

Отож, чому саме «Імітація»? Думаю, це пояснює авторка у самому тексті завдяки використанню іронії та сатири. Люди, в романі Євгенії Кононенко, поділяються на два умовні табори: еліта та простолюди. Щодо простих людей, то тут все прозо – вони виживають за будь-яку ціну і не приховують цього, вони не соромляться своєї суті, адже іншого життя вони просто не знали. Київська еліта справляє враження древніх грецьких богів, що зійшли з Олімпу і користуються всіма привілеями, що дає їм життя, але що буде, якщо підняти цю завісу щасливих людей нового часу, і що ж побачить читач: «Столичні елітарії спрагло хлебчуть дармове шампанське на презентаціях, нарікаючи на його якість (**імітація снобізму**), вивчають своїх доморослих Юрчиків на європейців Джорджів (**імітація батьківської турботи**), хаотично і без жодних рефлексій злягаються (**імітація кохання**), жваво гендлюють талантами й інтелектом, аби підтримувати гідний себе елітарний єврорівень життя (**імітація творчості**), а втішаються цинічними сентенціями на кшталт “поезія – неконвертований товар”; “художня література віджила своє, як і божевільна любов” тощо (**імітація світогляду**). Одначе, маючи довкола суцільне “євро”, вони все одно нещасливі» [2]. Тому однією із проблем цього роману є існування та протистояння двох світів: провінції та міста, тобто піднімається соціальний аспект.

Євгенія Кононенко проявила себе і як психолог, подібно до патологоанатома, вона зсередини зазирає у душі головних героїв, саме тому на сторінках роману перед читачем постають розлогі роздуми персонажів, їх спогади, що сягають часів ще дитинства: «*Колись дуже давно, його, шестирічного хлопчика, няня вивела на прогулянку. І саме в ті хвилини трамвай переїхав жінку. «...» – Не дивись туди, Сашенько, не дивись, ходімо звідсіля, дитя, – кричала йому няня, а він вирвався з її рук, побіг штовхатися між людей, його не пускали... чому йому так захотілося туди? Він так і не побачив крові. Коли її дістали з-під колеса і понесли, він на мить побачив спокійне лице молодої гарної жінки з високою зачіскою – тоді так було модно. Він навіки запам'ятав те обличчя, й іноді впізнавав його на вулицях або на картинах старих майстрів» [2]. Досить цікавим є той факт, що цей спогад із дитинства винирнув у пам'яті Сашка Риженка саме тоді, коли Мар'яна у Комбінаторному потрапила під товарний потяг. Можливо, таким чином письменниця хотіла натякнути про більш тісний зв'язок Мар'яни з Риженком, аніж з Чеканчуком, адже до кінця читачеві не зрозуміло кому все таки жінка віддавала перевагу.*

Пошук істини привів трьох борців за правду у саме кубло провінційності – на Маршальську 12, від якої тхнуло бідністю у поєднанні зі злочинністю: «*...рвані колготи де побачить, пере, запечатує у польські пакети і продає під базаром по гривні. Місцеві вже знають, не беруть, а приїжджі іноді куплять..»* [2]. Євгенія Кононенко досить натуралістично описала життя людей, які у той час перебували на найнижчій сходинці соціальної драбини, тому для міських людей побачити справжні злидні було щось на кшталт фільму жахів: «*..на порозі кімнати, звідки йде жахливий сморід і лунає неперервний жалібний звук. У досить-таки великій кімнаті дуже тісно не стільки від меблів, як від шмаття, наваленого на підлозі, на спинках стільців і ліжок. В одному з ліжок головою до входу лежить хвора, її голови, власне, не видно, видно накриті брудною рядниною ноги та напружені кістяві руки»* [2]; як досить тонко передала контраст: «*...сіли на заслане несвіжою білизною високе ліжко з металевими стовпчиками в головах і в ногах»* [2] і «*Лариса скинула своє кокетливе пальто під леопард, поклала його на бильця ліжка»* [2]. Тому, якщо зібрати усі подібні картини в романі, то це лише зайвий раз підтвердить, що найголовнішою і найболючішою темою для письменниці є проблема боротьби еліти і провінціальності, що набувають масштабних розмірів і переходять на новий, більш високий рівень, – боротьби добра і зла. Євгенія Кононенко переконує, що в численних індивідуальних долях і провінція, і столиця відіграють фатальну роль. Задушлива атмосфера провінції губить таланти, її непересічні особистості. Столиця багато обіцяє, вабить далекими вогнями і безжально нищить [3, с. 7].

Не буде помилковим віднести «Імітацію» до жанру жіночого роману, адже Євгенія Кононенко на площині тексту вибудовує імітацію кохання, взаємин між чоловіком та жінкою, що яскраво ілюструється на прикладі героїв: «*Вони вчотирьох – Мар'яна, Лариса, і обидва Олександрі – Чеканчук і Риженко – їздили на євроакцію "Інтелектуали за свободу". «...» Лариса не хотіла відновлення стосунків з Чеканчуком, з яким кохалася тільки з любові, і ніколи – для поглиблення жіночої сутності. І цілком логічно опинилася в галантних обіймах аристократа Рижика. Він також не хотів лишатися сам на сам з Чеканчуком – хорошим хлопцем, проте безнадійним плебеєм. І також не хотів будити приспані юнацькі пристрасті з Мар'яною. У Лариси дряпали кішки по серцю, що Чеканчук так легко відновлює шури-мури з сукою Мар'яною»* [2]. Така невизначеність та загострення почуттів викликають неабияке зацікавлення та змушують читати роман до останньої сторінки, та Євгенія Кононенко не була б собою, якби так просто в кінці розкрила всі таємниці: так, головні герої розкрили злочин, знайшли вбивцю та довели, в першу чергу для себе, що то був не нещасний випадок, та от історію любовного трикутника так розкрито і не було.

Проте, в більшості випадків роман «Імітація» характеризують як детектив. Наприклад, Андрій Курков так говорить про "Імітацію": «*Вперше отримав таке задоволення від українського детективу, який завдяки своїм іронічно-трагічним інтонаціям не тільки міцно тримає увагу читача до останнього рядка, а й відтворює наше*

сьогодення краще за будь-який "високий" роман" [3, с. 6]. А Софія Філоненко у своїй монографії відносить «Імітацію» до інтелектуального жіночого детективу [4, с. 206].

Можна також зробити припущення і віднести «Імітацію» до жанру нуар, що був популярний у масовій літературі 20–60-х рр. минулого століття. Зокрема, Реймонд Чендлер заявляв, що фікція злочину повинна не тільки виправляти помилки в історії, але й освітлювати речі, які є реальними і часто шокуючими. Реалізм і розбрат є центральними принципами жанру «детективу вкруту» (нуар), що і робить його засобом протесту і суперечок [5, с. 1]. Тому віднесення роману до жанру нуар є достатньо правомірним:

- по-перше, обов'язкова наявність злочину та його розслідування не детективами, а звичайними людьми, що мають якесь відношення до жертви;
- по-друге, натуралістичність змалювання реального світу, цинізм;
- по-третє, обов'язковою сюжетною лінією є любовна, точніше сексуальна;
- по-четверте, герої роману мають схильність до саморуйнування особистості, що призводить до незадоволеності власним життям, краху в особистому житті.

Однак до сьогодення дня, стосовно того, до якого жанру відноситься роман «Імітація» Євгенії Кононенко, одностайної думки серед критиків немає. Одні вважають його безперечним зразком детективної літератури (А. Курков), інші, наприклад, О. Брайко, «Імітації» пропонують версію соціально-заангажованого, «громадсько-звинувачувального» детективу. М. Стріха також вважає, що роман Є. Кононенко формально можна назвати детективом, адже у творі – і трупи, і карколомне аматорське розслідування з несподіваною розв'язкою [6, с. 84]. О. Соловей у статті «Романи Є. Кононенко: бестселери для «елітаріїв»?» щодо жанру роману «Імітація» зазначає наступне: «*Це правдивий детектив, в якому збережено всі ознаки жанру. Роман читається досить жваво, тримаючи увагу пересічного читача насамперед на перипетіях детективного сюжету, який має відгалуження, навантажені додатковими пошуковими сенсами*» [7, с. 60]. Однак, критик звертає увагу і на те, що «*...притягнутий за вуха детективний сюжет не затьмарює те головне, заради чого написано твір. Це ... соціальний роман, в якому багато життєвої правди, розписаної в тексті у вигляді окремих реплік, саркастичних гримас й обережних натяків*» [7, с. 58]. Ці ж аспекти роману розглядаються автором і в інших статтях [8; 9] з не менш цікавими та слушними акцентами на актуальності соціальної проблематики.

Отож, як бачимо, роман увібрав в себе ознаки соціального, психологічного, пригодницького та детективного жанрів, а також були віднайдені елементи і жанру нуар, які поєднуються письменницею у привабливий мікст, що дозволило їй торкнутися усіх аспектів людського життя в Україні на межі ХХ–ХХІ століть. Євгенія Кононенко без будь-якого докору сумління показує життя таким, яким воно є, використовуючи жанр детективу як форму, зовнішню оболонку, вона розкриває у тексті проблеми соціального, психологічного характеру, звертається до проблеми ролі мистецтва у житті людини, до проблеми імітації та її знедуховлення особистості. Її цікавить людина та її адаптація у суспільстві, простежується життєвий шлях персонажів, де не можна не звернути уваги, на їх залежність від чужої думки, стереотипів, моди тощо. Імітацією можна назвати і час в якому твориться тут і зараз наша історія, все є імітацією – люди хочуть здаватися щирими, наука цікавою та ґрунтовною («європейською»), а література виховною, в той момент, коли насправді над людьми нависла залежність від штучного інтелекту, від культу грошей, коли все підлаштовують під умовні соціальні стандарти, коли кожен забуває про свою особисту індивідуальність. Відтак, можна говорити й про присутність у «Імітації» жанрових елементів роману виховання.

Анотація. Стаття посвячена роману Євгенії Кононенко «Имитация», где рассмотрена проблема жанровой принадлежности романа, а также выделены главные проблемы, которые были подняты писательницей – противостояние города и провинции, имитация жизни и давление эпохи на человека, что приводит к саморазрушению личности.

Ключевые слова: роман, имитация, жанр, детектив, элитарии, провинция.

Abstract. The article is dedicated to the novel "Imitation" by Yevgenia Kononenko, which addresses the problem of the genre affiliation of the novel, and also highlights the main problems that the writer raised – the

confrontation between the city and the province, imitation of life and the pressure of the era on the person, which leads to self-destruction of the individual.

Keywords: novel, imitation, genre, detective story, elitists, province.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієвська Л. «Імітація детектива, або елітарії також плачуть». *Поступ.* 2001. № 133 (791). URL : http://postup.brama.com/010901/133_8_2.html
2. Кононеко Є. Імітація. Л. : Кальварія, 2001.
3. Емоційний пазл від Євгенії Кононенко : інтелект-реліз / укладач Н. І. Фенько; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім.Олеса Гончара. Полтава, 2018. 16 с. URL : http://libgonchar.org/images/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%84%D0%B2%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%8F4.pdf
4. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011. 432 с.
5. Howard, David George. *The Hard-Boiled Detective: Personal Relationships and The Pursuit of Redemption* (англ.). Master of Arts. Bloomington, IN: Indiana University, 2010. 86 p.
6. Ніколаєнко В. М. Роман «Імітація» Є. Кононенко як зразок детективного жанру. *Філологічні науки.* С. 83–89.
7. Соловей О. Романи Є. Кононенко: бестселери для «елітаріїв»? *Слово і час.* 2003. № 2. С. 58–62.
8. Соловей О. Зроблено в Україні. *Березіль.* 2003. № 1–2. С. 184–186.
9. Соловей О. Два прозаїки (На шляху до української прози). *Кальміус.* 2003. Число 1–2. С. 123–133.

УДК 82.09:791.221.1/27

ІСТОРІЯ НАЗВИ І СПЕЦИФІКА ЖАНРУ КІНОФІЛЬМУ Б. ВАЙЛДЕРА «У ДЖАЗІ ТІЛЬКИ ДІВЧАТА»

О. О. Гнатишина, Е. О. Кравченко

Анотація. Кінофільм Біллі Уайлдера «Some Like It Hot» («Деякі люблять гарячіше») проаналізовано в аспекті інтертекстуальності. З'ясовано схожість і відмінність кінострічки «Some Like It Hot» з німецьким кінофільмом Курта Гофмана «Fanfaren der Liebe» / «Фанфари кохання» та французьким фільмом Річарда Потье «Fanfare d'amour» / «Фанфари кохання». Виявлено запозичені Б. Уайлдером мотиви, ситуації, сюжетні лінії тощо; визначено оригінальні режисерські знахідки, що доводять належність фільму до жанру комедії.

Ключові слова: комедія, сюжет, трансформація, адаптація, інтертекстуальний зв'язок.

Масова культура пов'язана із широким розповсюдженням технологій просування того чи того продукту мистецтва. У контексті нашої роботи ми прагнемо дослідити американський кінематограф як основний виразник масової культури США. Мета роботи полягає у дослідженні американського кінематографа в контексті масової культури, виконаному на матеріалі фільму Біллі Уайлдера «Some Like it Hot» (у радянському прокаті – «У джазі тільки дівчата») [1]. Американський інститут кіномистецтва назвав цю кінострічку кращою комедією всіх часів. Картина знімалася за мотивами німецького фільму «Fanfaren der Liebe» («Фанфари кохання», 1951 р.), який в свою чергу був ремейком однойменної французької стрічки «Fanfare d'amour» («Фанфари кохання», 1935 р.).

Досягнення мети та реалізація завдань передбачає використання таких загальнонаукових методів, як аналіз і синтез, термінологічний і порівняльний аналіз. Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі вперше було здійснено спробу інтертекстуального аналізу кінострічки Біллі Уайлдера «У джазі тільки дівчата» як знакового для масової культури фільму. Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні уявлень про американський кінематограф та з'ясування його впливу на масового глядача другої половини ХХ століття.

«Some Like It Hot» – американська музична кінокомедія 1959-го року. Оригінальна назва фільму пов'язана за походженням з популярною дитячою піснею: «Pease Porridge

Hot» («Гаряча вівсянка з горохом») – «Some Like It Hot» («Деякі люблять гарячіше»). Пор. поширений контекст пісні: «Хтось любить гарячіше, хтось – холодну, а хтось – дев'ятиденну в горщику». Алюзія на дитячу пісню використовується в одному з діалогів фільму, коли на зауваження «Джуніора», що той віддає перевагу класиці більше, ніж гарячому джазу, героїня Мерилін Монро заперечує: «Деякі люблять гарячіше».

В свою чергу пісня «Pease Porridge Hot» заснована на вірші Джона Ньюбері «Гаряча горохова каша» з дитячого збірника «Пісні матінки гуски», що вийшов в 1760 році. Вона ґрунтується на старовинній лічилці-страшилці, яка активно використовувалась в трилерах і детективах замість лічилки про десятиох негрят. Повний текст звучить так:

Ease porridge hot, pease porridge cold,
(Гаряча горохова каша, холодна горохова каша,)
Pease porridge in the pot, nine days old;
Горохова каша в казанку, що стояла дев'ять днів;)
Some like it hot, some like it cold,
(Комусь-то за смаком гаряча, кому щось до смаку холодна,)
Some like it in the pot, nine days old.
(А комусь з казанка, яка стояла дев'ять днів.)

У радянському кінопрокаті назву було змінено на привабливу і комічну «У джазі тільки дівчата». Однією із основних причин такої трансформації було пристосування до аудиторії колишнього СРСР внаслідок цензури, оскільки оригінальний заголовок на той час здавався дуже «вільним».

Кінострічка «Some Like It Hot» відзнята за мотивами французької стрічки, що вийшла у прокат 15 листопада 1935 року – комедії «Fanfare d'amour» («Фанфари кохання»), режисером якої був Річард Потье. За сюжетом, два актори Жан та П'єр постійно нарікають на відсутність грошей, через що завжди перебувають у пошуку будь-якого підробітку – грають у різних оркестрах, залежно від їх популярності. Коли у моду приходять жіночі оркестри, хлопці вирішують піти на авантюру та переодягнутись у жінок, щоб отримати цю роботу. Загримованих героїв беруть у склад оркестру «Голландські тюльпани», який відразу відправляється на гастролі. Під час перебування у потязі друзі знайомляться із красивою жінкою Габі, у яку закохуються. А Габі, побачивши Жана в чоловічому одязі у вагоні, закохується в нього з першого ж погляду. Через дівчину друзі сваряться та починають дошкуляти один одному. У сюжеті кінострічки є ще одна любовна лінія, а саме директора оркестру Пупетти до Жана (у жіночому гримі). Наприкінці сюжету авантюру хлопців з переодяганням викривають [2].

14 вересня 1951 року вийшла німецька кінострічка (комедія, музичний фільм) під назвою «Fanfaren der Liebe» («Фанфари кохання»), яка стала рімейком французького кінофільму. Режисером німецької версії був Курт Гофман. За сюжетом, два безробітних музиканта шукали хоч яке-небудь джерело заробітку і знайшли роботу в жіночому оркестрі. Показово, що західнонімецьку версію можна легко знайти в мережі Інтернет, в тому числі у перекладі на російську мову, тоді як оригінальний фільм 1935 року відшукати вкрай важко [3].

29 березня 1959 року у Нью-Йорку відбулась прем'єра кінострічки «Some Like It Hot». За жанром це комедія, кримінальний фільм, музичний фільм, екранізація. Її режисером став Біллі Уайлдер. В сюжеті фільму зображено Америку в період «сухого закону» та гангстерських війн. У кінострічці Біллі Уайлдера можна провести паралель до такого жанру кінематографу США як гангстерський фільм, який відображає зростання організованої злочинності, виникнення гангстерських синдикатів та різних мафіозних структур в епоху «сухого закону» і «Великої депресії».

Головними героями комедії стали чиказькі музиканти Джо (Тоні Кертіс) і Джеррі (Джек Леммон), які випадково опинились свідками вбивства мафіозі. Через переслідування мафії хлопці переодягаються жінками та приєднуються до жіночого джаз-бенду в образі чарівних Джозефіни і Дафни. За сюжетом жіночий джаз-бенд під керівництвом красуні Сью

приїжджає на гастролі з Чикаго у Флориду. Ватажок мафіози – Коломбо, який вирішує знайти та знищити двох свідків. Головне для героїв – не пійматись на гачок переслідувачів.

Епізодом, який має найбільший зв'язок із жанром гангстерського фільму, можна вважати «З'їзд любителів італійської опери», під яким замасковані представники італійської мафії. У ліфті Джо та Джері перетинаються із мафіози, які їх зрештою впізнають. Пор. :

КОЛОМБО: Але на цей раз свідків ми не залишимо. Дивіться, ті дамочки з ліфта. Гей, ідіть до нас. Що це з дівчатами?

МАФІОЗИ: Може, дівчата і не дівчата? Ті ж особи, ті ж інструменти.

МАФІОЗИ: Музиканти з гаража.

КОЛОМБО: Раз їх не зловили в Чикаго, закінчимо роботу тут. За ними [4].

Музиканти випадково потрапляють на збіговисько гангстерів та стають свідками віроломного вбивства вже самого Коломбо. Тепер на них полне вся мафія, але чоловікам вдається втекти, а гангстерів заарештовує детектив Малліган за вбивство мафіози Коломбо.

Отже, історія із перевдяганням у кінофільмі «У джазі тільки дівчата» не була оригінальною. Автори лише трохи адаптувати ідею французької стрічки 30-х років «Фанфари кохання» для американського глядача: додали «гангстерського» присмаку та елементів мюзиклу.

В чорновому варіанті комедія називалась «Не сьогодні, Джозефіна» – з натяком на популярну пісню Джонні Рея «Yes Tonight Josephine». Спершу фільм «Some Like It Hot» планувати знімати у кольорі. Однак через деякі нюанси з виглядом загримованих акторів (занадто помітний зелений відтінок навколо важкої косметики Кертиса і Леммона в образах Джозефіни і Дафни) режисер вирішив відзняти чорно-білу версію. Згодом Біллі Уайлдер переконався, що такі кольори більш реалістично передадуть зображувану атмосферу. Таким чином картина виявилася стилізованою під бурхливі гангстерські 20-ті роки минулого століття.

Традиційно кінофільм «Some Like It Hot» відносять до жанру кінокомедії. До цього жанру кіномистецтва зараховують фільми, що ставлять за мету розсмішити глядача, викликати усмішку та поліпшити настрій. Оркестр, у якому виступають «Джозефіна» і «Дафна», розміщується в готелі, жителі якого немолоді та дуже заможні. Вдень дівчата відпочивають, а ввечері виступають перед публікою. Скориставшись вкраденими речами адміністратора оркестру, Джо з'являється перед Душечкою на пляжі в образі Джуніора, спадкоємця нафтової імперії «Шелл Ойл», копіюючи британського Кері Гранта. Довірлива Душечка також видає себе за світську левицю, згадуючи при цьому, що закінчила «Шебойгенську консерваторію».

У цей же час до Дафни-Джеррі проявляє інтерес відпочиваючий на курорті літній ексцентричний мільйонер Озгуд Філлінг-третій. Хлопці починають провертати авантюру: видавши яхту Озгуда за свою, Джо-Джуніор заманує туди Душечку. В той самий час Джеррі відволікає Озгуда, аби той не задумав повернутися на яхту. Зовсім не підозрюючи обману, Душечка відправляється з Джо на корабель, де виліковує «нафтового магната» від перетвореної холодності в спілкуванні з жінками. Пор. :

ДЖО: Моя сім'я зробила все, що могла. Мені найняли найкрасивіших служниць-француженок; учитель читав мені книги, заборонені в Бостоні; мені привезли трупу танцівниць з острова Балі дзвіночками на ногах і довгими нігтями.

ДУШКА: А з американками пробували?

ДЖО: А що? Є що-небудь? Теж саме.

ДУШКА: Сходіть до хорошого лікаря.

ДЖО: Ходив. Я півроку лікувався у Відні у професора Фрейда, лежачи на спині. Потім у братів Майо. Уколи, гіпноз, мінеральні ванни. Не будь я боягузом, застрелився би.

ДУШКА: Не кажіть так. Можливо, десь якась дівчина...

ДЖО: Якби я зустрів таку дівчину, відразу одружився би на ній.

ДУШКА: Зробіть мені послугу.

ДЖО: Звичайно. Яку?

ДУШКА: Я не лікар Фрейд, не брати Майо і не французькі дівчата, але можна теж я спробую? [4].

В цей час Озгуд робить Дафні пропозицію руки і серця і дарує їй (йому) дорогоцінний браслет з діамантами. Дафна-Джеррі, зовсім вжившись в роль дівчини, приймає пропозицію, розраховуючи в майбутньому на швидке розлучення і довічні аліменти.

Одним із найбільш комічних епізодів фільму «Some Like It Hot» є заключний епізод, коли після втечі від мафії Джері пояснює Озгудові, що вони не можуть одружитися, але той не приймає жодних заперечень. Джері зриває з себе перуку та говорить, що він – чоловік, проте Озгуд не відмовляється від свого кохання:

ДАФНА: Буду з тобою чесна. Ми взагалі не можемо одружитись.

ОЗГУД: Чому?

ДАФНА: По-перше, я не натуральна блондинка.

ОЗГУД: Не має значення.

ДАФНА: Я курю. Смалю як паровоз.

ОЗГУД: Не страшно.

ДАФНА: У мене жахливе минуле. Я вже три роки живу з одним саксофоністом.

ОЗГУД: Я тобі прощаю.

ДАФНА: Я не можу мати дітей.

ОЗГУД: То всиновимо.

ДАФНА: Ти не розумієш! Я... Я – чоловік.

ОЗГУД: Ніхто не досконалий [4].

Отже, кінострічка Біллі Уайлдера «Some Like It Hot» знята за мотивами французької кінострічки «Fanfare d'amour» (1935) і німецької «Fanfaren der Liebe» (1951). У сюжет «Some Like It Hot» було запозичено мотив переодягання головних героїв у жінок. Новим елементом стало вплетення сюжетної ганстерської лінії та злодійських погонь. Кінострічку «Some Like It Hot» можна назвати пародією на американський гангстерський «чорний фільм», адже вона стала похмурим та водночас веселим фарсом з комічними трюками і репліками акторів.

Аннотація. Кинофільм Біллі Уайлдера «Some Like It Hot» / «Некоторые любят погорячее» проаналізований в аспекте інтертекстуальності. Выяснено сходство и различие киноленты «Some Like It Hot» с немецким кинофильмом Курта Хофмана «Fanfaren der Liebe» / «Фанфары любви» и французским фильмом Ричарда Потье «Fanfare d'amour» / «Фанфары любви». Выявлены заимствованные Б. Уайлдером мотивы, ситуации, сюжетные линии и т.д.; обнаружены оригинальные режиссёрские открытия, доказывающие принадлежность фильма к жанру комедии.

Ключевые слова: комедия, сюжет, трансформация, адаптация, интертекстуальная связь.

Abstract. Information about American cinema as the main exponent of USA mass culture is provided. Billy Wilder's motion picture «Some Like It Hot» is analyzed in the aspect of intertextuality. The similarity and difference between the movie «Some Like It Hot» and the German film by Kurt Hoffman's «Fanfaren der Liebe» / «Fanfare of Love» and the French film by Richard Pottier's «Fanfare d'amour» / «Fanfare of Love» are revealed. It was identified the borrowed motives, situations, storylines, etc. It were discovered the original directorial discoveries, proving the film's belonging to the comedy genre.

Key words: comedy, plot, transformation, adaptation, intertextual connection.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сердюченко В. Особливості перекладу назв кінофільмів з англійської мови. *Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»*, 2018. С. 53–54.
2. ЛЮБОВНЫЕ ФАНФАРЫ (1935). URL : <https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/euro/93623/annot/>
3. ФАНФАРЫ ЛЮБВИ. Режим доступу: <https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/euro/35107/annot/>
4. В ДЖАЗЕ ТОЛЬКО ДЕВУШКИ (1958). URL : <https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/hollywood/27945/annot/>

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІННОЇ СЕНСОРНОЇ ЛЕКСИКИ В ОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ СТРАВ ТА ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ (на матеріалі YouTube відео англомовних блогерів)

В. В. Головенько, О. О. Залужна

Анотація. Стаття присвячена аналізу семантичних особливостей сенсорної лексики англійської мови із семою оцінки. Дослідження здійснюється на матеріалі відео англомовних блогерів, розміщених на платформі YouTube, що дозволяє розглянути особливості вживання сенсорної лексики в розмовному дискурсі з урахуванням суб'єктивного оцінного ставлення до характеристики українських страв та продуктів харчування. Шляхом застосування методу суцільної вибірки, компонентного аналізу, описового та кількісного методів здійснюється виокремлення мовних одиниць із загально- та частковооцінним значенням та їхнє групування на лексеми із позитивним та негативним знаком оцінки, де значно переважає позитивна оцінка.

Ключові слова: сенсорна лексика, оцінка, суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, знак оцінки.

1. Вступні зауваження

У сучасній науці у цілому та лінгвістиці зокрема одне із центральних положень займає принцип антропоцентризму, згідно з яким людина перебуває в центрі Всесвіту й, відповідно, в центрі наукового інтересу [1].

Сучасна лінгвістика також активно займається дослідженням питання мовної особистості та осмислення нею екстралінгвальної дійсності. Зокрема, посиленою увагою характеризується процес сприйняття й категоризації навколишнього світу й проблема мовної репрезентації перцептивної інформації, адже саме відчуття та сприйняття вважаються базовими методами пізнання світу.

Результати перцептивного процесу, нерозривно пов'язаного з органами чуття людини та відповідних сенсорних відчуттів (зору, слуху, смаку, дотику, запаху), відображає сенсорна лексика (СЛ), наприклад *sour* 'кислий', *bright* 'яскравий'.

Дослідження СЛ в різних її аспектах привертає увагу таких вчених, як Ю. Апресян, Н. Арутюнова, А. Вежбицька, О. Вольф, В. Грідасов, В. Дятчук, О. Потебня, Л. Пустовіт, І. Рузін, А. Шрам та багатьох інших.

Аналіз СЛ може здійснюватися на основі чи не усіх можливих складових реальності, адже людина сприймає дійсність на перцептивному рівні. Проте, саме аналіз СЛ для характеристики страв та продуктів харчування, дозволяє розглянути одиниці СЛ у комплексі, що поєднує вербалізацію результатів роботи усіх сенсорних рецепторів.

За Ж. Бубирьовою, у свідомості людини в процесі пізнання світу відбувається формування картини світу, особливості якої коригуються у процесі пізнання дійсності згідно з системою сприйняття, мисленням та нормами поведінки відповідного етносу [2].

Вагоме місце у формуванні картини світу кожної окремої особистості чи нації взагалі займає концепт оцінки, адже майже всі явища навколишнього світу сприймаються нами як позитивні, нейтральні чи негативні відповідно до особистих чи загальноприйнятих переконань [3].

Цілком зрозуміло, що описуючи страви та продукти харчування людина дає оцінку тим чи іншим їхнім властивостям. Дана оцінка виражає сенсорні вподобання мовця, таким чином вказуючи на його чи її ставлення до густативних, одоративних, аудіальних, кінестетичних чи візуальних особливостей певної страви чи продукту харчування.

Варто зазначити, що задля досягнення продуктивних результатів дослідження СЛ доцільним є звернення до розмовного дискурсу як до джерела формування емпіричної бази дослідження..

Важливе місце в сучасному комунікативному просторі займає інтернет-комунікація, що являє собою перенесення розмовного дискурсу в простір віртуальної комунікації та відображення сучасної «живої» мови [4]. Саме тому дослідження блогу, зокрема відеоблогу –

однієї із найбільш функційних форм інтернет-комунікації – забезпечує можливість різностороннього дослідження СЛ, у тому числі в рамках дослідження категорії оцінки.

Незважаючи на те, що питання СЛ вже досить довго залишається в межах наукового інтересу лінгвістів й охоплює достатньо велику кількість наукових розвідок, спостерігається потреба у проведенні дослідження СЛ на матеріалі розмовного дискурсу, що й детермінує **актуальність** даної роботи.

Об'єктом дослідження є СЛ англійської мови із семою оцінки.

Предметом виступають семантичні особливості СЛ англійської мови із семою оцінки.

Мета роботи полягає у проведенні семантичного аналізу оцінної СЛ в англійській мові. Досягнення мети стає можливим за умови вирішення таких **завдань**:

- виокремити лексеми із семою оцінки із загального корпусу СЛ;
- проаналізувати семантичні особливості обраних лексем;
- класифікувати СЛ із семою оцінки за семантичними ознаками;
- провести аналіз кількісних результатів дослідження.

Матеріалом дослідження слугують 69 лексем (559 слововживань) на позначення сенсорних відчуттів, що містять у своєму складі сему оцінки, дібраних методом суцільної вибірки з відео англійськомовних блогерів США та Великобританії загальною тривалістю 7 год. 47 хв. 33 с., розміщених на відповідних YouTube каналах, найпродуктивнішими серед яких є: Samuel and Andrey – Travel and Food Videos [5], Jamesyboy Experiment [6], emmymedeinJapan [7] та Matty Ice Reviews [8].

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів та прийомів** лінгвістичного аналізу, як: метод суцільної вибірки, компонентного аналізу, описовий та кількісний методи дослідження.

2. Теоретичні засади дослідження

В основі процесу отримання й опрацювання інформації про навколишній світ лежить сенсорно-перцептивний рівень, на базі якого відбувається категоризація дійсності та обробка перцептивних даних засобами мови, що належать до СЛ [9].

СЛ називають номінативні одиниці на позначення сенсорних відчуттів, що утворюються завдяки дії п'яти модусів перцепції (візуальний, аудіальний, кінестетичний, одоративний, густативний) [9].

Під модусом перцепції, за І. Рузіним, слід розуміти перцептивні класи, що виділяються на основі ознак навколишнього світу, які сприймаються людиною за допомогою дії п'яти зовнішніх органів чуття (зору, слуху, смаку, дотику, запаху) [10].

Особливе місце в процесі формування ставлення мовця до екстралігвальної дійсності та вербалізації перцептивних вражень займає категорія оцінки. Для сучасної лінгвістики характерним є ставлення до оцінки як до логіко-семантичної категорії, де характер оцінки та її природа зумовлюють специфіку оцінних номінацій, їх семантичну структуру та типи відношень між ними [11–12].

О. Островська розглядає оцінку як лігвостилістичне явище, й визначає її як «закріплене у семантичній структурі слова оцінне значення, яке передає ставлення ... до співвіднесеного зі словом поняття або предмета за схемою: добре/погане, схвалення/несхвалення» [13].

Як семантичне поняття оцінка, на думку О. Вольф, вказує на ціннісний аспект значення, що може трактуватися як «А (суб'єкт оцінки) вважає, що Б (об'єкт оцінки) хороший/поганий». Вона належить до універсальних категорій, адже, вірогідно, носії будь-якої мови світу мають своє уявлення про «хороше/погане», хоча й різняться в способах його вираження [12].

Необхідно додати, що існує декілька засобів реалізації категорії оцінки, які, за О. Островською, можуть бути проаналізовані на трьох мовних рівнях: лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному. Аналіз реалізації категорії оцінки на лексико-семантичному рівні дозволяє виявити оцінний компонент безпосередньо в значенні слова. На

морфологічному рівні оцінка може бути виражена наступними розрядами: прикметниками, прислівниками, іменниками, дієсловами. Синтаксичний рівень реалізації категорії оцінки охоплює слова, словосполучення, висловлювання, речення та абзаци [13].

За твердженням О. Вольф, оцінка характеризується певною структурою, ключовими складовими якої є суб'єкт та об'єкт оцінки, пов'язані оцінним предикатом, шкала оцінок, орієнтувальні стереотипи та аспект оцінки, додатковими – мотивування, класифікатори, засоби інтенсифікації та деінтенсифікації [12].

Варто також зазначити, що лінгвістична оцінка, на думку Г. Кузенко, поділяється на декілька видів, серед яких: 1) позитивна / негативна / нейтральна; 2) загальна / часткова; 3) об'єктивна / суб'єктивна; 4) емоційна / раціональна / емоційно-раціональна; 5) абсолютна / порівняльна оцінки [14].

У межах даної роботи особлива увага зосереджується на двох типах аксіологічного значення: загальнооцінному та приватнооцінному. За Н. Арутюновою, перше реалізується за допомогою прикметників *хороший* і *поганий* та їхніх експресивних синонімів. Оцінку певного аспекту об'єкта виражає частковооцінне значення, яке дослідниця поділяє на три групи: а) сенсорні оцінки (сенсорно-смакові, психологічні); б) сублімовані (естетичні та етичні); в) раціоналістичні (утилітарні, нормативні, теологічні) [11].

Окрім вищезазначеної класифікації, застосовується поділ оцінного значення на позитивне (мейоративне, меліоративне), негативне (пейоративне, інвективне) та нейтральне [15].

3. Семантичні особливості СЛ з семою оцінки в оглядах українських страв та продуктів харчування

Аналіз СЛ в оглядах англійських відеоблогерів дає змогу виокремити лексичні одиниці з семою оцінки, що використовуються суб'єктами оцінки щодо її об'єктів.

Суб'єктами оцінки в даному випадку є носії англійської мови, які, перебуваючи на території України або в межах своєї країни, дають оцінку смаковим, одоративним, кінестетичним, візуальним чи, в окремих випадках, аудіальним властивостям українських страв чи продуктів харчування, що безпосередньо виступають об'єктами оцінки.

Варто зазначити, що страви, тобто «приготовлені для їди продукти харчування» [16], оцінюються суб'єктом оцінки лише під час їхнього подорожування територією України, тоді як оцінку продуктів харчування мовці дають як куштуючи їх на території України, так і під час огляду посилок, доставлених із України, переважна більшість яких забезпечується американською компанією Universal Yums, що займається розсилкою так званих *snack boxes* 'коробок снєків' із різних країн світу.

Проаналізувавши усі об'єкти оцінки, можна виокремити декілька основних традиційних українських страв та продуктів харчування, оцінку яким дають англійські блогери. Серед страв найчастіше оцінюються борщ, зрази, вареники та котлета по-київськи, що дає змогу виокремити їх як традиційні стереотипні страви української кухні. Серед продуктів харчування найпоширенішими стають картопляні чіпси, сухарики, шоколадні батончики, желейні й карамельні цукерки та грильж.

Описуючи сенсорні відчуття, отримані під час оцінювання тієї чи іншої страви або продукту харчування, мовці використовують велику кількість одиниць СЛ, акцентуючи увагу безпосередньо на об'єктивних густативних, одоративних, кінестетичних, візуальних чи аудіальних властивостях страв і продуктів харчування або ж на власних суб'єктивних враженнях від них, останні з яких перебувають у центрі уваги даного дослідження.

Серед мовних одиниць із семою оцінки, що застосовуються мовцями у відеороликах, можна виокремити лексеми із загальнооцінним та частковооцінним аксіологічним значенням.

Хоча загальнооцінна лексика не містить сенсорних сем, вона була включена в корпус дослідження за рахунок специфіки джерел емпіричного матеріалу, адже формат відеоблогу дозволяє зробити однозначні висновки щодо того, чи несуть такі одиниці оцінку сенсорного сприйняття об'єкта.

Шляхом аналізу частотності слововживань серед лексем із загальнооцінним значенням було виділено 31 мовну одиницю, що найчастіше використовуються для опису страв чи продуктів харчування, серед яких: *good* ‘хороший/добрий’ (153 слововживання), *nice* ‘хороший’ (87 слововживань), *not bad* ‘непоганий’ (37 слововживань), *amazing* ‘дивовижний’ (12 слововживань).

Розглядаючи структуру загальної оцінки, необхідно зауважити, що загальнооцінне значення містить у собі характеристику одразу декількох ознак об’єкта оцінки, співвідношення яких визначає її знак (позитивний/негативний/нейтральний). При цьому важливо розуміти, що дане співвідношення позитивних та негативних ознак базується не на кількісному рівні, а на ієрархії цінностей в картині світу людини [10].

Матеріал даної лінгвістичної розвідки дозволяє виокремити загальнооцінні лексеми з позитивним (27 одиниць) та негативним (4 одиниці) знаком.

Мовні одиниці зі знаком «+», як правило, містять у своєму семантичному складі сему *good* і відрізняються за позначкою на шкалі оцінки, точкою відліку якої є безпосередньо прикметник *good* ‘хороший/добрий’. Наприклад, *okay* «satisfactory but not extremely good» [17] ‘хороший/нормальний’, *excellent* «extremely good or of very high quality» [17] ‘відмінний’, *perfect* «as good as possible, or the best of its kind» [17] ‘ідеальний’.

Лексеми зі знаком «-» точкою відліку на шкалі оцінки мають прикметник *bad* ‘поганий’, а відповідна сема *bad* входить до семантичного значення одиниць даної групи. Наприклад, *terrible* «very bad» [17] ‘жахливий’, *horrible* «very bad – used, for example, about things you see, taste, or smell, or about the weather» [17] ‘жахливий’, *god-awful* «informal, very bad or unpleasant» [17] ‘огидний’.

Для опису певних аспектів у характеристиці об’єктів оцінки використовуються лексичні одиниці з частковооцінним значенням, які у свою чергу, як було зазначено раніше, поділяються на три групи, серед яких, у зв’язку зі специфікою даного дослідження, розглядається група сенсорних оцінок (сенсорно-смакових, психологічних).

Сенсорно-смакова оцінка пов’язана з фізичними чуттєвим досвідом мовця, тобто таким, що утворений завдяки дії смакових, нюхових, зорових, тактильних чи звукових рецепторів, і виражає переважно смакові переваги суб’єкта оцінки, а не властивості безпосередньо притаманні об’єктові [11].

У межах одиниць даної підгрупи також можуть бути виокремлені лексеми з позитивною (18 одиниць) та негативною (3 одиниці) оцінками. Серед лексем зі знаком «+» найуживанішими є такі, як: *delicious* ‘смачний’ (24 слововживання), *lovely* ‘гарний’ (19 слововживань), *tasty* ‘смачний’ (15 слововживань). Лексеми зі знаком «-» обмежені лише трьома одиницями: *disgusting* ‘огидний’ (3 слововживання), *horrid* ‘неприємний’ (3 слововживання) та *ucky* ‘відразливий’ (1 слововживання).

Психологічна оцінка пов’язана з психічним чуттєвим досвідом мовця і є також виявленням суб’єктивного ставлення, хоча і є більш наближеною до раціоналізації оцінного значення, ніж сенсорно-смакова [11].

Мовні одиниці з психологічною оцінкою, дібрані з відеороликів, можна класифікувати за знаком оцінки на позитивно (9 одиниць) та негативно (8 одиниць) забарвлені.

Класифікуючи лексеми з психологічною оцінкою за знаком, варто звернути увагу на декілька мовних одиниць, серед яких: *plain* ‘звичайний’, *simple* ‘простий’ та *regular* ‘звичайний’.

Дані лексеми, на перший погляд, можуть здаватися носіями нейтральної оцінки, адже вони співвідносяться з певною нормою. Проте, варто зауважити, що шкала оцінки не є симметричною і те, що вважається нормою, розташовується, зазвичай, в зоні позитивної оцінки [18]. Але, враховуючи специфіку матеріалу даного дослідження, доцільним буде розглядати зазначені мовні одиниці з точки зору негативного оцінювання, адже від страв чи продуктів харчування, які куштуються вперше, скоріш за все, очікуються незвичні смакові відчуття, натомість їхня простота може викликати розчарування.

Таким чином, найуживанішими лексемами зі знаком «+» є: *unique* ‘винятковий’ (5 слововживань), *comforting* ‘утішний’ (4 слововживання) та *interesting* ‘цікавий’ (2 слововживання); зі знаком «-»: *weird* ‘дивний’ (27 слововживань), *strange* ‘дивний’ (4 слововживання), *odd* ‘дивакуватий’ (2 слововживання).

Підрахунки абсолютної та відносної кількості лексем, виокремлених із відеоматеріалу та погрупованих за вищезазначеними критеріями, подано в Таблиці 1.

Таблиця 1 – СЛ англійської мови з семою оцінки в оглядах українських страв та продуктів харчування

Тип аксіологічного значення	Підгрупи сенсорних оцінок	Знак оцінки	Кількість	%	Приклади
Загальнооцінне	–	позитивна	27	39,1 %	<i>cool, incredible</i>
		негативна	4	5,8 %	<i>terrible, god-awful</i>
Частковооцінне	сенсорно-смакова	позитивна	18	26 %	<i>delicate, pleasant</i>
		негативна	3	4,3 %	<i>disgusting, horrid</i>
	психологічна	позитивна	9	13 %	<i>bizarre, special</i>
		негативна	8	11,6 %	<i>boring, anemic</i>
Всього			69	100 %	

4. Висновки

4.1. Опис сенсорних вражень, отриманих людиною під час дегустації їжі, неодмінно пов’язаний із суб’єктивною оцінкою густативних, одоративних, аудіальних, кінестетичних або візуальних особливостей страв чи продуктів харчування.

4.2. Суб’єкт оцінки оцінює об’єкт застосовуючи мовні одиниці із загальнооцінним або частковооцінним значенням, яке на даному матеріалі реалізується у формі сенсорно-смакової чи психологічної оцінки. Відповідно до смакових вподобань суб’єкта оцінки варіюється її знак, що призводить до утворення мовних одиниць із позитивною чи негативною семою оцінки.

4.3. Аналіз даного емпіричного матеріалу демонструє значну перевагу позитивної оцінки (78,1 %) над негативною (21,7 %), що говорить про достатньо схвальне ставлення англомовних відеоблогерів до української кухні.

4.4. Перспектива подальшого дослідження полягає у розширенні емпіричної бази дослідження для визначення особливостей функціонування СЛ в англомовному розмовному онлайн дискурсі.

Анотація. Стаття посвячена аналізу семантичних особливостей сенсорної лексики англійського мови з семою оцінки. Исследование осуществляется на материале видео англоязычных блогеров, что позволяет рассмотреть особенности употребления сенсорной лексики в разговорном дискурсе с учетом субъективного оценочного отношения к характеристике украинских блюд и продуктов питания. Путем применения метода сплошной выборки, компонентного анализа, описательного и количественного методов осуществляется выделение языковых единиц с обще- и частнооценочным значением и их группировка на лексемы с положительным и отрицательным знаком оценки, где доминируют единицы с положительной оценкой

Ключевые слова: сенсорная лексика, оценка, субъект оценки, объект оценки, знак оценки.

Abstract. The article is devoted to the semantic features analysis of the sensory lexis in the English language with the evaluation seme. The study is carried out on the material of the English-speaking bloggers videos, which allows to consider the peculiarities of the sensory lexis use in the conversational discourse, taking into account the subjective evaluative attitude to Ukrainian dishes and food products. By applying the method of sampling, component analysis, descriptive and quantitative methods, the language units with general and private evaluative meaning are distinguished, and the groups with the positive and negative evaluation are singled out.

Key words: sensory lexis, evaluation, subject of evaluation, object of evaluation, mark of evaluation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Яровая Е. Ю. Лингвокультурологические особенности прилагательных полимодальных ощущений во французском, английском и русском языках. *Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки.* 2015. № 12 (209). Вып. 26. С. 74–83.

2. Бубырева Ж. А. Когнитивные основы номинаций осязательного восприятия (на материале русского, французского, английского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Белгород, 2011. 23 с.
3. Буяр І. Є. Лінгвістична категорія оцінки: оцінювання досягнутого у вітчизняній лінгвістиці *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2009. Випуск 11. С. 145–149.
4. Матковська О. Перспективи лінгвістичних досліджень блогів. *Людина. Комп'ютер. Комунікація : збірник наукових праць*. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2015. С. 128–131.
5. Samuel and Andrey – Travel and Food Videos [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/R012xnuZ094>
6. Jamesyboy Experiment [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/zdH-TAU29xE>
7. emmymedeinJapan [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/GdIRXFZXKv8>
8. Matty Ice Reviews [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://youtu.be/DM6QGUnecIU>
9. Семашко Т. Ф. Перцептивний і неперцептивний зміст етнокультурних стереотипів смакового модусу сприйняття. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 6. С. 75–79.
10. Рузин И. Г. Модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 1995. 21 с.
11. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. М. : Наука, 1988. 341 с.
12. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М. : Комкнига, 2006. 280 с.
13. Островська О. М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки (на матеріалі американської художньої прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2001. 31 с.
14. Кузенко Г. М. Структурно-семантичні та комунікативно-прагматичні особливості емотивних висловлювань негативної оцінки: функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 211 с.
15. Коротун О. О. Семантика оцінки в номінаціях особи. *Ономастика і апелятиви: збірник наукових праць*. 2001. Вип. 14. С. 86-92
16. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL : <http://sum.in.ua/>
17. Longman Dictionary of Contemporary English / [S. Bullon, A. Gadsby, etc. (eds.)]. Edinburg : Pearson Education Limited, 2014. 2161 p.
18. Михальченко М. Нейтральне для оцінки в аксіологічному просторі української мови. *Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 25. С. 130–133.

УДК 811.112.2'347

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ НАЗВ ХУДОЖНІХ ФІЛЬМІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

Н. В. Журавель, О. В. Білецька

Анотація. Дослідження присвячене вивченню особливостей перекладу назв німецькомовних фільмів українською мовою. Досліджено функції назв художніх фільмів як одного з найпоширеніших типів заголовків. Визначено та проаналізовано перекладацькі трансформації, що використовуються під час перекладу назв художніх фільмів, а також з'ясовано основні перекладацькі стратегії.

Ключові слова: заголовок, функція заголовка, перекладацька трансформація, перекладацька стратегія, спосіб перекладу.

Переклад назви фільму – це відповідальний і складний процес, головне завдання якого полягає в складанні короткого, привертаючого увагу заголовка, який відображає зміст усього фільму і є розумним для носія іншої мови і культури. Однією з головних складових успіху кінофільмів є якісний переклад назв фільмів. Однак перекладачі зтикаються з низкою проблем, зокрема їм зустрічаються слова, значення яких важко або неможливо в повній мірі передати мовою перекладу.

Насьогодні існує велика кількість наукових робіт, присвячених вивченню та дослідженню проблем перекладу назв фільмів, це зокрема, праці Л. Бархударова, М. Берді, Д. Бузаджи, В. Виноградова, В. Горшкової, Г. Денісової, М. Єфремова, В. Комісарова, В. Красних, В. Крупнова, Ю. Лотмана, Р. Матасова, Г. Слишкіна, М. Снеткова та ін. Однак, особливості перекладу назв німецькомовних фільмів українською мовою все ще залишається малодослідженим, що зумовлює актуальність обраної теми.

Звернення до аналізу перекладів назв фільмів продиктовано існуючої на кіноринку ситуацією, пов'язаною з якістю перекладів. Переклад назв художніх фільмів є відповідальним завданням. Задля того, щоб уникнути різноманітних конфліктів інтересів перекладач має бути професійно обізнаним: правильно та обґрунтовано використовувати ту чи іншу трансформацію під час перекладу, враховувати специфіку перекладу фільмів, що належать до різних жанрів; бути ознайомленим із сюжетом фільму; знати як культуру країни, де був створений фільм, так і культуру країни, мовою якої фільм перекладається; творчо підходити до процесу перекладу та дотримуватись критеріїв, яким має відповідати переклад назви і всього фільму взагалі.

Дуже часто трапляється, що назвою художнього фільму є крилатий вислів, або інша фраза, яка не може бути перекладена дослівно. Так як для глядача принципово важливо засвоїти семантичні трансформації заголовка для адекватного сприйняття концепту, автор іноді допомагає читачу в його роботі з розшифровки, декодування істинного значення заголовку. Іноді це досягається за допомогою наскрізного повтору.

Особливість перекладу назв художніх фільмів полягає в тому, що перекладач має як точніше передати оригінальну назву, при цьому адаптувати її для вітчизняного глядача, якщо потрібно. На відміну від перекладу текстів, або навіть речень, переклад назв є дуже важкою роботою, бо перекладач дуже точно повинен виявити за допомогою саме якої трансформації буде порозводитися переклад.

Проблема перекладу англійських художніх фільмів українською мовою постала останнім часом з особливою гостротою з огляду на вимогу часу забезпечити українськомовного глядача якісним продуктом. При цьому найпоширенішим способом перекладу фільмів є дубляж, де одним з основних постає питання раціонального співвідношення зорової і звукової інформації [1], бо точність перекладу фільму при дубляжі, коли готовий переклад фільму надходить до так званого укладача, який його переробляє, часто порушується. Це відбувається переважно тоді, коли укладач намагається вкласти переклад під артикуляцію героїв і зберегти цим самим принцип еквівалентності довжини. Однак фрази мови оригіналу й перекладу, як правило, не збігаються, тому укладач вимушений підбирати інші, скорочуючи довжину фраз, що порушує смисл того тексту, який має бути донесений до українського глядача. Щоб усунути цю проблему, перекладач має грамотно застосовувати передусім граматичні й лексичні перекладацькі трансформації.

Говорячи про еквівалентність перекладу, слід зазначити, що вона буває синтаксичною, семантичною та прагматичною. Синтаксична еквівалентність означає структурну схожість вихідного й цільового тексту. Якщо синтаксична схожість відсутня, то мова йде про трансформацію [2]. Існує два види граматичних трансформацій – постійні та випадкові:

1) постійні синтаксичні (граматичні) трансформації – це правила узгодження граматичних систем мов, пов'язаних перекладом;

2) випадкові трансформації є справою індивідуального вибору перекладача, і залежать, в основному, від стилістичних особливостей вихідного тексту [2].

Системні розбіжності двох мов безумовно позначаються на оформленні речень в оригіналі та перекладі. Оскільки не існує двох ідентичних мов ні за значенням, які виражають ті чи інші символи, ні за правилами організації цих символів у реченнях, то не викликає сумніву той факт, що між мовами не може бути точних відповідників [3].

Грамматичні трансформації полягають у перетворенні структури речення при перекладі згідно з нормами мови перекладу. Трансформація може бути повною / частковою. Залежно від цього змінюється структура речення – повністю чи частково. Як правило, коли змінюються головні члени речення, відбувається повна трансформація, якщо змінюються лише другорядні – часткова. Окрім зміни членів речення можуть змінюватися і частини мови [4].

Попри те, що вибір певних перекладацьких прийомів залежить від типу тексту, жанру та стилю так само, як і від виду перекладу (усний, письмовий, послідовний, синхронний) та його напрямку (на іноземну чи з іноземної мови), основний набір перекладацьких прийомів

охоплює, як правило, розчленування (partitioning) та інтеграцію (integration) речень, транспозицію (transposition) частин речень, перестановку (replacement), додавання (addition) та вилучення (omission) слів і словосполучень [2]. А також антономічний переклад.

Аналіз фактичного матеріалу виявив, що граматичні трансформації слугують першочерговій меті перекладу – досягненню адекватності перекладного тексту. Установлено, що найбільш продуктивні граматичні трансформації, які використовуються для попередження інтерференції мови оригіналу при перекладі художніх кінофільмів, є різноманітні зміни (порядку слів, частин мови, членів речення, його структури). Рідше застосовуються такі прийоми, як додавання та вилучення, оскільки вони спричиняють зміни в обсязі перекладного тексту, що не допустимо, оскільки це не книга, а фільм, тобто такий вид мистецтва, який сприймається тоді, коли адитивний ряд збігається з відеорядом. З огляду на це навіть слова, що потребують експлікації при перекладі, не можуть бути перекладені описово.

Назва фільму відіграє важливу роль у розумінні фільму взагалі та інформації, що яку він містить. Перекладач повинен бути дуже уважним, перекладаючи назву фільму, щоб зробити її еквівалентно відповідній оригінальній. Вона служить своєрідним орієнтиром при виборі фільму. Тому головним завданням перекладача можна назвати знаходження гідної, відповідної оригіналу заміни. До цієї роботи він повинен підходити з відповідальністю, адже саме назва визначає основний образ кінофільму.

Виділяють дві основні стратегії перекладу:

- 1) прямий (дослівний) переклад назв;
- 2) непрямий переклад назв (трансформація).

Прямий переклад використовують, якщо в назві відсутні будь-які неперекладні (що важко перекладаються) одиниці. Наприклад, американський фільм «Night at the museum» (2006) в українському перекладі звучить так само – «Ніч в музеї». Італійський фільм «Innamorato pazzo» (1981) переклали як «Шалено закоханий». Такий переклад жодним чином не псує сенс назви і, відповідно, сенс самого фільму. Наведемо ще кілька подібних прикладів: «It's a wonderful life» (1946) – «Це прекрасне життя», «Star wars» (1977) – «Зоряні війни».

До цієї стратегії також можна віднести переклад назв, що здійснюється за допомогою транскрипції / транслітерації. За допомогою цих прийомів передають власні імена: «Lawrence of Arabia» (1962) – «Лоуренс Аравійський», «Schindler's list» (1993) – «Список Шиндлера», «George of the jungle» (1997) – «Джордж з джунглів».

Іноді можуть використовувати перестановку слів, наприклад, в перекладі назви італійського фільму «Jo & Marilyn» (2009) – «Мерилін і я».

Проте, перекладачі все частіше змушені вдаватися до допомоги трансформацій назв. Це можуть бути додавання, опущення, а також різного роду заміни. Часом навіть використовують антонімічний переклад, наприклад, українським варіантом перекладу «Do not come knocking» (2005) є «Заходьте без стуку». Використання даного прийому обумовлено тим, що на українську мову таку конструкцію неможливо перекласти дослівно. Прикладом антонімічного перекладу назв італійських фільмів можна назвати переклад «Один з тринадцяти» назви фільму «12 + 1» (1969).

При перекладі назв фільмів перекладач має застосовувати відповідні стратегії адаптації для адекватного перекладу. Найпростішим є дослівний переклад (калькування), до якого вдаються тоді, коли утворений таким чином перекладний відповідник не порушує норми вживання і сполучуваності слів в українській мові, напр.: *Insomnia* – Безсоння; *The Hangover* – Похмілля; *The Dark Knight* – Темний лицар

Другою стратегією є трансформація назви за допомогою смислової адаптації. Перекладач вдається до перекладацьких лексичних трансформацій: додавання, вилучення, заміни тощо, напр.: *Cats and Dogs* – Коти проти собак; *Two Lovers* – Коханці; *300 Spartas* – 300 спартанців.

До повної заміни назви фільму вдаються лише у випадку неможливості передати прагматичний зміст вихідного тексту через використання реалій, гри слів, навмисно змінених стійких виразів, авторської словотворчості тощо, зміст яких зрозумілий лише тим,

хто знайомий із мовною та етнокультурною специфікою соціуму, напр.: Adjustment bureau – Змінюючи реальність; 3-Iron – Порожній будинок.

Також перекладач не має забувати про те, що додавання емоційного забарвлення при перекладі деяких назв фільмів, звичайно із дотриманням жанру та сюжету та оригінальної назви, сприятиме популярності картини.

У розвитку перекладознавства в 20 столітті, теоретики перекладу як правило, не виявили великого інтересу до методів перекладу фільмонімів. Найбільш системний підхід був продемонстрований німецькою вченою Крістіан Норд, яка визначила шість комунікативних функцій заголовків, які повинні бути прийняті до уваги в процесі перекладу. Згідно К. Норд, функції заголовків поділяються на дві групи: важливі (розрізняюча функція, метатекстова та фатична функції) і додаткові (референтна, експресивна та називна функція) [5].

– Розрізняюча функція – досягається за рахунок використання «унікального імені, яке безпомилково ідентифікує зміст заголовку.

– Метатекстова функція – досягається за рахунок використання невербальних засобів (розташування заголовку на обкладинці книги, над статтею і т.д.).

– Фатична функція – відноситься до «довжини і мнемонічної якості» заголовків. Використання схожих моделей заголовків або інших форм інтертекстуальності є важливим способом.

– Референтна функція – досягається шляхом використання певних відомих референтів, з якими діляться люди різноманітних культур.

– Експресивна функція – відноситься до виразності заголовків, досягнутих різними способами, такими як використання найвищих ступенів, за допомогою позитивних, негативних конотацій, прикметників або прислівників і т.д.

– Називна функція – відноситься до привабливості назв. Це включає в себе спонукання глядачів дивитися той чи інший фільм. Якщо глядачеві сподобалась назва фільму, то він обов'язково перегляне його.

Роль назви в композиції кінофільму полягає в багатофункціональності поняття фільмонім. Є. В. Книш виділяє три головних функції фільмоніма: номінативну, комунікативну і естетичну.

Способів перекладу існує дуже багато. Професор В.Н. Комісаров виділяє такі типи лексико-семантичних трансформацій:

1) конкретизація (коли слова в німецькій мові мають більш ширше семантичне значення і не мають конкретного еквіваленту в українській мові);

2) генералізація (коли вужче семантичне значення замінюється більш ширшим);

3) смисловий розвиток (переклад завдяки контекстуальній та логічній зміні предмета, процесу або ознаки);

4) антонімічний переклад (переклад за допомогою слова з протилежним значенням до слова, що вживається в оригіналі);

5) додавання слів під час перекладу задля пояснення;

6) пропуск слів під час перекладу;

7) компенсація (передача змістового значення не тими засобами, що були застосовані в оригіналі).

Отже, розглянемо особливості перекладу назв фільмів саме на прикладах.

1. Біографічні фільми Німеччини

«Агірре, гнів божий» (“*Aguirre, Der Zorn Gottes*”) – дослівний переклад, класичний переклад, вважається найточнішим.

«Анна Павлова» (“*Anna Pawlowa – Ein Leben für den Tanz*”) – калька, тобто сам переклад відсутній, використовується тільки трансформація літер с німецької на українську.

«Вінсент і Тео» (“*Vincent und Theo*”) – калькування, тобто сам переклад відсутній, використовується тільки трансформація літер с німецької на українську.

2. Вестерни Німеччини

«Апачі» (“Arachen”) – калькування, тобто сам переклад відсутній, використовується тільки трансформація літер с німецької на українську.

«Білі вовки» (“Weiße Wölfe”) – дослівний переклад, класичний переклад, вважається найточнішим.

«Бладрейн 2: Звільнення» (“BloodRayne II: Deliverance”) – дослівний переклад, класичний переклад, вважається найточнішим.

3. Військові фільми Німеччини

«Академія смерті» (нім. “Napola – Elite für den Führer”) – повна компенсація або зміна мовних засобів, що призводить до іншого сприйняття назви, або навіть зміни асоціативного ряду, що виникає після причитування даної назви.

«Амін» (“Der Stellvertreter” (Originaltitel: “Amen”) – пропуск слів під час перекладу, не є точним перекладом з точки зору смислового звуження повної назви.

«Біженці» (“Flüchtlinge”) – дослівний переклад, класичний переклад, вважається найточнішим.

4. Документальні фільми Німеччини

«Акробатична суміш» (“Akrobatisches Potpourri”) – дослівний переклад, класичний переклад, вважається найточнішим.

«Бінту» (“Bintou”) – калькування, тобто сам переклад відсутній, використовується тільки трансформація літер с німецької на українську.

«Бойс» (“Beuys”) – калькування, тобто сам переклад відсутній, використовується тільки трансформація літер с німецької на українську.

5. Кінокомедії Німеччини

«Безвухі зайці» (“Keinohrhasen”) – дослівний переклад, класичний переклад, вважається найточнішим.

«Босоніж» (Barfuß) – дослівний переклад, класичний переклад, вважається найточнішим.

«Вечеря на одного» або «Дев'яностий день народження» (англ. *Dinner for One*, або нім. *Der 90. Geburtstag*) – повна компенсація або зміна мовних засобів, що призводить до іншого сприйняття назви, або навіть зміни асоціативного ряду, що виникає після причитування даної назви.

Після проведення великої кількості аналізу та порівнянь відповідності перекладу до оригінального тексту, можна зробити наступні висновки. Незалежно від жанру, найточніше передає зміст саме такий спосіб трансформації, як калькування. Але, далеко не в усіх випадках можна його ефективно застосувати. Найдоцільніше я вважаю, таким чином перекладати назви тих фільмів, які мають в собі власні назви, або деякі «неперекладні» слова та терміни, які, як правило, складаються з одного слова. Другим дуже ефективним прийомом перекладу є дослівний переклад, який на мою думку, ділить перше місце разом з калькуванням. Тут не треба зайвих слів, все чітко й грамотно перекладено без втрати змісту та інших лінгвістичних особливостей. Дуже невдалим вважаю переклад з повною компенсацією або зміною мовних засобів, що призводить до іншого сприйняття назви, або навіть зміни асоціативного ряду, що виникає після читання даної назви. Завдання перекладача не полягає в тому, щоб створити нову або альтернативну назву. Його якісна робота полягає в тому, щоб зберегти оригінальний зміст якомога точніше.

Аннотація. Данное исследование посвящено изучению особенностей перевода названий немецкоязычных фильмов на украинский язык. Изучено функции названий художественных фильмов как одного из самых распространенных типов заголовков. Определены и проанализированы переводческие трансформации, используемые при переводе названий художественных фильмов, а также выявлены основные переводческие стратегии.

Ключевые слова: заголовок, функция заголовка, переводческая трансформация, переводческая стратегия, способ перевода.

Abstract. The paper is devoted to the studying of the peculiarities of the translation of the names of German films into Ukrainian. The main functions of the film titles as one of the most common types of titles are analyzed. The translation transformations used to the translation of film titles are identified and studied and the main translation strategies are identified.

Key words: title, function of the title, translation transformation, translation strategy, translation method.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Слышкин Г. Г., Ефремова М. А. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа). М.: Водолей Publishers, 2004. 153 с.
2. Яхнюк Т. О. Використання фрагментів художніх відеофільмів для навчання студентів мовних спеціальностей соціокультурної англійської лексики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Тетяна Олександрівна Яхнюк. К., 2002. 203 с.
3. Ballard M. Unité de traduction revue et corrigée. *Вестник ИГЛУ. Сер. Филология*. 2008. № 4. С. 17–22.
4. Miram G. E., Daineko V. V., Taranukha L. A., Grischenko M. V., Gon A. M. Basic translation. К.: Elga, Nika-Center, 2002. 247 p.
5. Nord C. Text-Functions in Translation: Titles and Headings as a Case in Point. *Target*, 1995. 7(2), pp. 261–284.

УДК 81-116+[811.111+811.112.2+811.161.1+811.161.2]

ОСОБЛИВОСТІ СИНОПТИЧНИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Ю. А. Журавська, О. В. Білецька

Анотація. Дослідження присвячене вивченню та аналізу особливостей тексту прогнозу погоди (синоптичному тексту), як одного з найпоширеніших інформаційних повідомлень в англійській, німецькій, російській та українській мовах. У роботі визначено функції синоптичних текстів, їхні ознаки, а також проведено порівняльне дослідження лексико-граматичних та стилістичних особливостей у різноструктурних мовах.

Ключові слова: дискурс, інформаційне повідомлення, прогноз погоди, метеомедіа, метеотекст.

Прогноз погоди – це один із типів інформаційних повідомлень, який створюється у результаті складання науково-обґрунтованих передбачень про майбутнє стану погоди в певному населеному пункті чи регіоні та певний період. Він складається та розробляється приватними або державними метеорологічними службами на основі методів метеорології. Цікавою особливістю прогнозів погоди на телебаченні у порівнянні з іншими типами інформаційних повідомлень, наприклад, привітання, огляд повідомлень та ін., є жанрові, регіональні та гендерні особливості мовлення дикторів, які привносять певний відтінок індивідуальності, та є нюансами, які нездатні змінити загальне направлення [1].

Метою статті є виявлення та порівняння особливостей синоптичних текстів на лексико-граматичному та стилістичному рівні для розширення сфери вивчення контрастивних вчень.

Завдання дослідження передбачає використання методу лінгвістичних спостережень, суцільної вибірки, методу аналізу та синтезу, з метою охарактеризувати синоптичні тексти на матеріалі англійською, німецькою, російською та українською мов та виявити та дослідити їхні спільні та відмінні риси.

Новизна роботи полягає, перш за все, в тому, що пропонуване дослідження є однією з небагатьох праць, в якій робиться спроба порівняти особливості синоптичних текстів у різних мовах. Сфера вивчення цієї теми є недостатньо дослідженою і постійно привертає увагу лінгвістів, що її становить актуальність.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні спектру вивчення синоптичних текстів, а практичним значенням, в свою чергу, є розгорнута праця особливостей синоптичних текстів.

Жанрові відмінності телевізійних програм полягають у тому, що диктори прогнозу погоду вимовляють більшу кількість слів за одиницю часу, ніж їхні колеги у програмах новин (231 слів/хв та 194 слова/хв. відповідно). Цікаво, що на південних телеканалах США вони встигають вимовити менше слів, ніж на північному сході країни (201 слів/хв та 215 слів/хв. відповідно). Загально відома жіноча багатослівність та швидкість мовлення не мають особливих проявів (210 слів/хв на півдні та 204 слів/хв північному сході Сполучених Штатів), хоча варто зауважити, що найвищий показник швидкості мовлення було виявлено саме у мовленні диктора-жінки (250 слів/хв) [1].

Дискурс «прогнозу погоди» породив окремий напрям у сфері засобів масової інформації – «метеомедіа» [1, с. 195]. Метеомедіа – це засоби представлення інформації про синоптичні прогнози у періодичних виданнях, на телебаченні, в Інтернет-статтях тощо. Як вид дискурсу метеомедіа характеризуються сукупністю мовних засобів та граматико-синтаксичних структур, метою яких є досягнення двох завдань:

1) повідомлення актуальної синоптичної інформації про стан погодних умов на певній території;

2) інформування про загальні тенденції та перспективи зміни погодних умов [2].

Отже, інформування – це основна функція метеотекстів, якій підпорядковані лексичні і граматико-синтаксичні засоби в них. Стислість метеотекстів вимагає від мовця використовувати такі мовні засоби, які допоможуть найбільш точно передати сутність синоптичного послання [2]. Згідно з Н. Л. Львовою та А. Є. Дехтяренко, прогнози погоди мають чітко спрямований іллокутивний характер, оскільки є націленими на адресата [3]. У зв'язку з цим, незважаючи на термінологічність цього жанру текстів, в них вживаються лексико-стилістичні та граматико-синтаксичні засоби, які роблять текст прогнозу погоди стилістично-забарвленим.

Мова метеотекстів «прогнозу погоди» є адресатною, тому можна виділити такі її функціональні ознаки:

1) наявність наукової термінології, яка є властивою мові фахівців у галузі метеорології;

2) наявність загальної лексики, яка використовується широким колом мовців і є зрозумілою для широкого загалу, незважаючи на свою приналежність до метеорологічних прогнозів [2].

Для метеотекстів типовим є використання лексичних одиниць на позначення днів тижня, адже прогнозування робиться на кожен день, напр.:

англ. *On Tuesday, we'll have some clouds moving in from the west as a low starts to build over the Colorado/New Mexico border (У вівторок хмари рухатиметься з заходу до кордону штатів Колорадо/Нью Мексико).*

нім. *Diesen Donnerstag ziehen immer wieder teils ergiebiger Platzregen heran, und die Sonne kommt nur örtlich zum Vorschein (В четвер пройдуть рясні зливи, сонце вийде лише місцями).*

рос. *Со среды по пятницу ожидаются осложнения погодных условий, ухудшение видимости и понижение температуры воздуха (З середи по п'ятницю очікуються ускладнення погодних умов, погіршення видимості та зниження температури повітря).*

укр. *Гідрометцентр попереджає, що у четвер у західних, Житомирській та Вінницькій областях грози, місцями значні дощі, град та шквали 15–20 м/с.*

У текстах метеопрогнозів використовуються фактичні дані, які стосуються показників тиску, температури, швидкості руху повітряних мас, висоти рівня моря та ін., напр.:

англ. *Winds WSW at 15 to 30 km/h. Chance of rain 50% (Вітри дують в напрямку захід-південь-захід зі швидкість від 15 до 30 км/год. Ймовірність дощу становить 50 %).*

нім. *Bis zum Nachmittag steigen die Temperaturen auf Werte bis 17 Grad. Mäßiger Wind kommt aus süd-südwestlicher Richtung* (До обіду температура підніметься до 17 градусів. Помірний вітер буде дуети з південного та південно-західного напрямку).

рос. *Днем в большинстве областей ожидается 14–19° тепла. Порывы ветра могут достигать 15–20 м/с. (Вдень в більшості областей очікується 14–19° тепла. Пориви вітру можуть досягати 15–20 м/с).*

укр. *Вітер південно-східний з переходом на північно-західний, 5–10 м/с.*

Для виділення окремих частин території, яку описують у прогнозі погоди, використовують характеристики географічного положення (захід, південь, північна половина, центральні райони, правобережжі, прибережні райони, передмістя тощо), а також особливості рельєфу місцевості (понижені місця, низини, долини, передгір'я, перевали, гори та ін.).

англ. *Northeast 5 to 10 m/s and occasional rainshowers, but light rain by the north coast and snow in the mountains* (Вітер північно-східний швидкістю від 5 до 10 м/с, місцями зливи, невеликі дощі очікуються біля північного узбережжя, сніг випаде в горах).

нім. *In höheren Lagen und an der Ostsee sind auch einzelne Sturmböen unterwegs* (На висотах та на Балтійському морі також очікуються окремі штормові пориви вітру).

рос. *В отдельных районах Николаевской и Одесской областей можно рассчитывать даже на летние 20–23 градуса. (В окремих районах Миколаївської та Одеської областей можна розраховувати навіть на літні 20-23 градуси).*

укр. *Температура вночі 14–19°, на узбережжі морів до 21°, у Карпатах та на Луганщині 9–14°; вдень 27–32°, у західних областях 20–25°, на Волині та Львівщині 14–19°.*

У прогнозах погоди і штормових попереджень використовуються лексеми, що характеризують факт відсутності або наявності опадів, при наявності опадів вказуються їхні вид (фазовий стан), кількість, тривалість. Лексеми для позначення опадів поділяються на ті, які позначають рідкі та змішані опади, а також лексеми, які характеризують тверді опади. Отож, є наступні лексеми для рідких і змішаних опадів, наприклад:

англ. *mostly sunny, rain, snow, sleet, fog, rainshower.*

нім. *niederschlagsfrei, es regnet/Regen, es schneit/Schnee, Schneematsch, Nebel, Platzregen.*

рос. *без осадков, дождь, снег, мокрый снег, туман, ливень.*

укр. *без опадів, дощ, сніг, мокрий сніг, туман, злива.*

Лексеми, які позначають тверді опади:

англ. *hail, freezing rain, drizzle, snow pellets.*

нім. *Hagel, Eisregen, Sprühregen, Schneegraupel.*

рос. *град, ледяной дождь, морось, снежная крупа.*

укр. *град, льодяний дощ, мряка, сніжна крупа.*

Для більш детальної характеристики очікуваного розподілу кількості опадів по території в прогнозі рекомендується використовувати додаткові (як правило, сусідні) градації кількості опадів, допускається також застосування термінів «в окремих районах» і «місцями», напр.:

англ. *Skies will be mostly sunny with highs reaching the mid-80s to the mid-90s in some areas* (Небо буде чистим, а максимальна температура повітря місцями коливатиметься з 80 до 90 градусів за Фарнегейтом).

нім. *Nach dem gebietsweise viel zu trockenen April hat es in den ersten Maitagen gebietsweise anhaltend und viel geregnet* (Після місцями занадто сухого квітня, в перші дні травня у деяких регіонах безперервно дощило).

рос. *В дневное время в отдельных районах будет до +21°, а в среднем столбики термометров останутся в диапазоне +16...20 градусов (Вдень в окремих районах буде до +21°, а в середньому стовпчики термометрів залишаться в діапазоні +16...20 градусів).*

укр. *У четвер, 10 жовтня, у західних та північних областях місцями невеликий дощ, на решті території без опадів.*

У прогнозах погоди і штормових попереджень вказують також максимальну швидкість вітру при поривах в метрах в секунду або максимальну середню швидкість вітру. Швидкість вітру вказується градаціями з інтервалом не більше 5 м/с. При слабкому вітрі (швидкістю ≤ 5 м/с) дозволяється не вказувати напрямок або використовувати лексему «слабкий, змінних напрямків». Якщо очікується, що протягом півдоби швидкість вітру буде значно змінюватися, то вказівка на ці зміни формулюється за допомогою термінів «ослаблення» або «посилення» з додаванням характеристики часу доби.

При прогнозуванні шквалу напрямок вітру не вказується. Рекомендується застосовувати лексеми «шквалисте посилення вітру до ... м/с » або «шквал до ... м/с» із зазначенням максимальної швидкості вітру. Наприклад:

англ. *We could see 70 miles per hour gusts over high grounds towards north (На півночі на височинах ми можемо побачити пориви вітру швидкістю 70 миль на годину).*

нім. *Allgemein weht der Wind heute frisch, steife Böen um 55 km/h treten vor allem in den Bergen und an der See auf (В цілому, сьогодні буде дути свіжий вітер, пориви близько 55 км/годину передусім в горах та на морі).*

рос. *В западной части местами значительные дожди, град и шквалы до 15–20 м/с (В західній частині місцями значні дощі, град та пориви до 15–20 м/с).*

укр. *Вітер південно-західний, 7–12 м/с, в західних областях, вдень в Україні, крім крайнього сходу і Приазов'я, окремі пориви 15–20 м/с.*

Невід'ємною частиною синоптичних текстів є використання показників температури. У прогнозах погоди зазвичай вказують мінімальну температуру повітря вночі і максимальну температуру повітря вдень, або зміну температури повітря при аномальному ході, що становить 5° і більш за півдобу.

Очікувану мінімальну і максимальну температуру повітря вказують градаціями в інтервалі для пункту 2° , а для території – 5° . У прогнозах температури повітря по пункту або для окремої частини території дозволяється температуру повітря вказувати одним числом (для пункту – з використанням прийменника «близько», а для частини території – з використанням прийменника «до»). У першому випадку мається на увазі середина прогнозованого інтервалу температури для пункту, у другому випадку – граничне її значення для зазначеної частини території.

При використанні термінів «підвищення» («потепління») або «зниження» («похолодання»), «посилення («послаблення») морозів (спеки)» прогнозоване значення температури можна вказувати одним числом з приводом «до», напр.:

англ. *Temperatures rising to around 11 to 16°C. (Очікується підвищення температури з 11 до 16 градусів).*

нім. *Bis zum Nachmittag steigen die Temperaturen auf Werte bis 17 Grad (До обіду температура підніметься до 17 градусів).*

рос. *Ночью на юге температура воздуха опустится до плюс 5–7. (Вночі температура повітря опуститься до плюс 5–7).*

укр. Синоптики попередили про потепління в Україні у другій половині жовтня.

Роздивляючись синоптичні тексти з граматичної точки зору речення, потрібно сказати, що й тут вони мають певні особливості. Так, у німецькомовних синоптичних текстах домінують прості речення, а метеотексти англійською, російською та українською використовують складносурядні речення, напр.:

англ. *Cloudy and light drizzle. Occasional rainshowers in the afternoon (Хмарно, легка мряка. В обід можливі зливи).*

нім. *Der Tag beginnt gebietsweise mit Nebel oder Hochnebel (Місцями зранку очікується туман або високий туман).*

рос. *Ночью – без заморозков: +4, +5 градусів, а днем ожидается около +12 градусів. Правда, будет облачно и пройдет небольшой дождь (Вночі – без заморозків: +4, +5 градусів, а вдень очікується близько +12. Правда, буде хмарно та пройде невеликий дощ).*

укр. *Нагадаємо, 2 вересня в Україні без опадів, лише у західних областях вдень місяцями короткочасний дощ, гроза.*

Часова форма, яка використовується у синоптичних текстах досліджуваними мовами, різна. У німецьких синоптичних текстах переважає теперішній час (нім. *Präsens*), метеотексті англійською мовою зазвичай більш багаті на часові форми: використовується теперішній та майбутній час (англ. *Present Simple* та *Future Simple*). Російська та українська мови схожі у цьому між собою: в синоптичних текстах обома мовами переважає майбутній час. Розглянемо це на прикладах:

англ. *Low pressure brings another unsettled day on Monday. There will be wind and rain for all areas, some of the rain heavy at times. Temperatures at 10°C to 14°C. (Низький тиск зробить понеділок також нестійким. В усіх регіонах дощитиме, подекуди пройде сильний дощ. Температура коливатиметься з 10 до 14 градусів).*

нім. *Am Donnerstag ändert sich nicht viel beim Wetter, es bleibt wechselhaft mit häufigen Schauern oder kurzen Gewittern. (У четвер не очікуються великі зміни у погоді, залишаться сильні дощі та короткі грози).*

рос. *Днем на западе и севере Украины температура воздуха не поднимется выше 17 градусов тепла, а вот на юге столбики термометров, достигнут отметки плюс 20. (Вдень на заході та півночі України температура повітря не підніметься вище 17 градусів тепла, а на півдні стовпчики термометрів досягнуть відмітки плюс 20).*

укр. *В понеділок потеплішає, в вівторок погода залишиться такою ж теплою і сухою.*

На стилістичному рівні досліджуваних мов немає особливих відмінностей. Прогнози погоди українською, російською, німецькою та англійською мовами досить багаті на такі стилістичні засоби як-метафори.

Метафори у прогнозах погоди використовуються як засіб увиразнення тексту, напр.:

англ. *Plenty of sunshine this morning over much of the country. (Цього ранку сонце сяятиме на території всієї країни).*

нім. *Das umfangreiche Sturmtief über dem Nordatlantik bringt Island und Großbritannien Regenfälle. (Обширний штормовий циклон над Північною Атлантикою принесе дощі в Ісландію та Велику Британію).*

рос. *Этот холод захватит и третью декаду, которая также отметится осадками разной интенсивности, а в некоторые дни — очень обильными. (Цей холод охопить також третю декаду, яка також відзначиться опадами різною інтенсивності, а в деякі дні – дуже рясними).*

укр. *У західних районах Вінницької області очікується вже майже справжня спека.*

Отже, прогноз погоди є видом інформаційного повідомлення, який на телебаченні та в газетах являє собою синоптичний текст або метеотекст. Метеотексти мають інформативний характер та стислий об'єм, що передбачає використання певної термінології. У синоптичних текстах можна зустріти лексеми для позначення будь-якого виду опадів (вологі, тверді, змішані та ін.), температурних даних, швидкості та напрямку вітру, дні тижня, топоніми тощо. Ці особливості притаманні синоптичним текстам усіма досліджуваними мовами – англійською, німецькою, російською та українською. На граматичному рівні синоптичні тексти відрізняються використанням різних часових форм, таких як теперішній та майбутній час, та різних типів речень – простих та складнопідрядних. Зі стилістичної точки зору левову частку у метеотекстах складають метафори. Вони притаманні прогнозам погоди на усіх досліджуваних мовах.

Аннотація. Исследование посвящено изучению и анализу особенностей текстов прогноза погоды (синоптического текста) как одного из самых распространенных информационных сообщений в английском, немецком, русском и украинском языках. В данной работе определены функции синоптических текстов, их признаки, а также проведено сопоставительное исследование лексико-грамматических и стилистических особенностей в разноструктурных языках.

Ключевые слова: дискурс, информационное сообщение, прогноз погоды, метеомедиа, метеотекст.

Abstract. The paper is devoted to the study and analysis of the peculiarities of weather forecast texts (synoptic texts) as one of the most common informational messages in English, German, Russian and Ukrainian. The research allows to determine the main features and the functions of the synoptic texts. The research focuses on comparative study of lexical, grammatical and stylistic features in different languages.

Key words: discourse, informational message, weather forecast, metamedia, metatext.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Углова Н. Г. Расчет времени в выпусках новостей и прогноза погоды: URL : <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/vxyobqv80/direct/72909636>
2. Метеотексти в аспекті дискурсивного аналізу «прогнозу погоди» / Інформаційний центр Манускрипт. URL : <https://studentmanuscript.com.ua/a385629-meteoteksti-aspekti-diskursivnogo.htm>
3. Львова Н. Л., Дехтяренко А. С. Ллокутивний характер лексичних стилістичних засобів у дискурсі прогнозів погоди. *Нова філологія*. 2012. Вип. 54. С. 176–179.

УДК 81'42(112=16)

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ НІМЕЦЬКОЇ ТА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Д. П. Ільницький

Анотація. Даний науковий рукопис досліджує лінгвокультурні зв'язки німецької мови із слов'янськими. Для проведення дослідження застосовувалися такі методи і прийоми як: структурний аналіз – із метою встановлення єдності та відмінності німецьких та слов'янських мов, а також зіставний метод, що уможливив висвітлення спільних і відмінних ознак у складі досліджуваних одиниць в обох групах мов. В результаті проведеного дослідження були окреслені теоретичні засади сутності лінгвокультурних зв'язків, як категорії мовознавства. Також були наведені відомості із історії міжмовних контактів німецької та слов'янських мов.

Ключові слова: лінгвокультура, культура, лінгвокультурна компетенція, лінгвокультурні зв'язки.

Вступ

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю системного аналізу лінгвокультурних зв'язків німецької мови зі слов'янськими мовами, зважаючи на той факт, що мова до певної міри визначається культурою, але ступінь впливу культури ще досі не визначений. Твердження, що культура впливає на спосіб використання мови є беззаперечним, адже мова є вербальним її вираженням.

Мета роботи полягає у виявленні лінгвокультурних зв'язків німецької мови із слов'янськими мовами.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- окреслити теоретичні засади сутності лінгвокультурних зв'язків, як категорії мовознавства, а саме:
- дати змістовне визначення поняття «лінгвокультура»;
- визначити сутність лінгвокультурної компетенції;
- дослідити принципи та методи вивчення взаємодії лінгвокультур;
- навести відомості із історії міжмовних контактів німецької та слов'янських мов.

1. Теоретичні засади сутності лінгвокультурних зв'язків

Поняття «лінгвокультури», будучи відносно новим в науковому дискурсі, має різні тлумачення, обумовлені дослідницькими завданнями. Розглядаючи його з точки зору різних аспектів вивчення культури і мови, цей термін можна визначити, як сукупність масиву інформаційної культури, який отримав об'єктивацію в мові.

Поняття «лінгвокультури» має надзвичайно широке трактування: у різних джерелах до змісту лінгвокультури включаються образи, прецедентні тексти і імена [1; 2], цінності [3], традиції [4], арсенал мовних засобів і символів [5].

Різномічне осмислення цей термін отримав в роботах В. В. Красних. Лінгвокультура визначається як культура, втілена і закріплена в знаках мови, виявлена мовцю в мові і через мову. Культура слідом за Е. Сепіром розуміється як «відібраний інвентар досвіду», «те, що дане суспільство робить і думає», а мова слідом за А. А. Леонтьєвим – як «єдність спілкування та узагальнення, як система значень, які виступають як в предметній, так і у вербальній формах існування». При цьому кожна система, за словами вченого, спочатку існує окремо, а тому лінгвокультура, що виникає на їх перетині, претендує на статус самостійної системи. В якості змісту лінгвокультури пропонується розглядати образи свідомості, зодягнені в мовні знаки [6, с. 71–72; 7, с. 47–50].

Сучасне суспільство стрімко розвивається. В умовах глобалізації, політичного і економічного співробітництва країн, необхідності взаємодії в умовах діалогу культур, перед суб'єктами вивчення взаємодії лінгвокультур постають нові завдання. Така особа повинна не тільки добре володіти іноземною мовою, а й оперувати знаннями про культуру країни досліджуваної мови. Тому знання мови співрозмовника в даний час – це лише перша умова, необхідна для ефективного спілкування. Для того щоб правильно говорити, розуміти і бути зрозумілим, лінгвістичних знань недостатньо. Успішність і ефективність взаємодії зумовлюється знанням національно-культурної специфіки мовної і немовної поведінки, соціально-культурних норм, доміантних особливостей комунікації, умінням правильно користуватися досліджуваною мовою відповідно до норм і традицій носіїв цієї мови, володіти комунікативними стратегіями і тактиками, характерними для даної комунікативної культури [8, с. 12].

У процесі безперервного розвитку сучасного суспільства все більше зростає необхідність в спеціалістах і професіоналах, здатних на високому рівні здійснювати міжкультурну комунікацію, в зв'язку з цим необхідно звернути особливу увагу на формування лінгвокультурної компетенції.

В основі процесу формування лінгвокультурної компетенції перебуває вивчення іноземної мови через призму культурологічного знання, проблема вивчення мови залишається вторинною – оволодіння власне мовою є лише «інструментом» для освоєння іншомовної культури.

Лінгвокультурна компетенція являє собою інтегральну властивість особистості, що включає її індивідуальні якості, суб'єктивний і соціальний досвід діяльності, отриманий в процесі набуття культурного досвіду. В основі таких властивостей особистості є знання про культуру, історію, географію країни, втілені в мові, що вивчається. Такого роду інтегральна властивість особистості заснована на системі знань про культурні особливості нації, втілені в мові, які виражаються в теоретико-практичній підготовленості і проявляються в особистісно та соціально-значущій для суб'єкта професійній діяльності.

Важливими для вивчення взаємодії лінгвокультур є такі методи:

1. Описовий.

В даному випадку головною методикою є методика спостереження з інтуїтивним виділенням мовних одиниць і зведенням останніх в сукупності. Результати, отримані цим методом, можуть здатися ненауковими, так як він заснований перш за все на інтуїції і суб'єктивному підході, але зате він дозволяє виявити численні властивості та взаємозв'язки мовних одиниць, що робить цей метод актуальним, а результати можна підтверджувати додатковими методами.

2. Таксономічний.

Основою цього методу є структурні методики виокремлення лінгвістичних одиниць і узагальнення їх в класи, класифікація (встановлення ієрархічних відносин), моделювання та ін. Даний метод дозволяє спиратися на вичленення лінгвокультурних одиниць, їх

вивчення, розподіл, виокремлення в будь-яку групу або тему, тобто систематизовану категорію.

3. Метод компонентного аналізу. Компонентний аналіз лексичних значень – це послідовність процедур, яка, будучи застосованою до слів мови, ставить у відповідність кожному слову певним чином організований набір семантичних компонентів.

При використанні даного методу дається чітке вичерпне тлумачення мовної одиниці, виділяються найважливіші і найбільш вживані значення, одиниці сенсу. Одним з пріоритетних підходів виділення потрібних компонентів значення є метод словникових дефініцій, так як саме в словникових дефініціях укладені ті ознаки, з яких будується значення слова. Тобто вже в наявності є готова інформація про компонентний склад слова, звідки можна вибрати «ключове» значення і експлікувати смисловий зміст слова.

5. Метод дефініційного аналізу. Сутність даного аналізу полягає в лексикографічній інформації про значення досліджуваної мовної одиниці.

2. Історія міжмовних контактів німецької та слов'янських мов

Велике значення для проблеми досліджень в галузі слов'яно-німецьких мовних контактів мають дослідження фінського вченого В. Кіпарського. На підставі своїх досліджень і результатів, отриманих попередниками, він показав тривалість контактів праслов'ян з німецькими племенами. В. Кіпарським були виділені і охарактеризовані кілька шарів загальнослов'янських запозичень з германських мов. Найдавніший період відноситься ще до прагерманського періоду. Наступний етап характеризується лексичними запозиченнями, що відносяться до часу від III ст. до н. е. (тобто після першого пересуву приголосних в німецькій). Виділяється також серія слів, які потрапили в праслов'янську мову з готського; шар, що відображає контакти праслов'ян з носіями західнонімецьких діалектів, і шар, що фіксує балкано-німецькі контакти слов'ян.

Найдавніший період слов'яно-німецької мовної взаємодії, що відносяться до середини I тис. до н. е., був об'єктом монографічного дослідження В. В. Мартинова. Ним були описані лексичні запозичення з прагерманської в праслов'янську і лексеми, що надійшли з праслов'янської в прагерманську.

Контакти слов'ян з древнім німецьким світом виявляються не тільки за лексичними, а й з інших мовних даних. Все це свідчить про те, що на ранньому етапі своєї історії слов'яни проживали по сусідству з німецькими племенами, територія яких знаходилася в Ютландії і суміжних землях материкової Європи від нижнього Рейну до Одру.

В. В. Мартинов на основі дослідження мовних даних виділив і описав 18 лексем, які проникли від праслов'ян до носіїв західнонімецьких діалектів. Вони свідчать про безпосередні і не короточасні контакти слов'ян з племенами англів і саксів до їх міграції в V ст. на Британські острови. Проживання останніх в першій половині I тис. н. е. в Південній Ютландії і Нижньому Приельб'ї не підлягає сумніву. Очевидно, контакти праслов'ян з виділеною з прагерманської західнонімецькою групою племен могли мати місце тільки десь в межиріччі нижніх течій Ельби і Одера. Отже, можна говорити про проживання слов'ян в римський час у Вісло-Одерському межиріччі.

Чи контактували праслов'яни безпосередньо з прагерманцями, є спірним питанням. Щодо періоду взаємодії праслов'ян з прагерманцями В. В. Мартинов дотримувався автохтонної (Вісло-Одерської) гіпотези слов'янської прабатьківщини, датованої V-III ст. до н. е. і локалізує це взаємодією в басейні річки Одер. На противагу цьому, С. Пронк-Тьєтхофф, автохтонну гіпотезу критикує, вважаючи, що раніше епохи міграції слов'яни не могли опинитися в контакті з німцями. Слов'яно-німецькі мовні контакти сходять до часів, коли ні власне слов'янських, ні власне німецьких мовних груп ще не існувало; ці контакти зазвичай не є специфічними тільки для німців і слов'ян і знаходять в собі відповідність щодо інших індоєвропейських мовних галузей. Однозначних свідочств на користь безпосередніх контактів древніх слов'янських і германських племен в століттях, які передували початку нашої ери, немає.

Н. С. Чемоданов, досліджуючи слов'яно-німецькі лексичні контакти, приходять до висновку, що споконвічних слов'яно-німецьких лексичних зв'язків не так вже й багато, причому майже повністю відсутні спеціальні слов'яно-німецькі утворення у виробничій та соціальній термінології. Нешироким є коло і германо-балто-слов'янських лексичних контактів. У той же час великі й досить різноманітні германо-балтійські лексичні паралелі, пов'язані з різними боками трудової діяльності, назвами частин тіла, хвороб, різноманітних явищ природи і т.д.

Якщо прямі зв'язки між древніми германцями і балтійцями виявляються безсумнівними, то, судячи з даних мов, безпосередній контакт германців зі слов'янами був встановлений дуже пізно, можливо, не раніше початку нашого літочислення. Відомо, що в спільнослов'янській мові було багато німецьких запозичень. Однак, ці запозичення відносяться до пізнішої епохи історії загальнослов'янської мови, про що свідчать як фонетичні особливості, так і семантика (терміни пізньої культури) багатьох запозичених слів: наприклад, Bl'udo «блюдо» (з гот. Biuds «стіл»), k'nezь «князь» (др. схід. нім. Kuning, др. півн. Нім. Konunger і т.д.), kotyl' «котел» (з гот. katil (u) s), křst' «хрест», křstiti «хрестити» (др.схід.нім. Christ, Krist, Crist, «Христос»), kupiti «купити» (гот. kaupon «торгувати», др. півн.нім. koufon «купувати»; в німецькому з лат. caupo, cauponis «утримувач заїжджого двору», «шинкар»), penedzь «дрібна монета» (др.схід.нім. pfenning, др.півн. renningr), chleb' «печений хліб» (з нім. * hlaiba-, гот. hleifs, др.схід.нім. hleib) і т.д.

Інакше справа йде з мовними зв'язками між древніми германцями і балтійцями. Ці зв'язки виявляються досить істотними. Н. С. Чемоданов вважає, що німецько-балтійський словник включає значний шар древніх коренів, що відносяться до ранніх етапів германо-балтійської мовної спільності. До цього словника відносяться назви явищ природи, живих істот, частин тіла, знарядь праці і т.д. Німецько-балтійська лексика явно вказує на те, що балтійці здавна мали контакт з німцями, на відміну від слов'ян, в стародавній мові яких германо-слов'янські зв'язки не знайшли ніякого відображення.

Згаданий вище В. В. Мартинов вважає, що загальнослов'янське Tyn' «частокіл», «паркан» не є німецьким запозиченням, а утворене від tyti «жирити», «плотніти», причому початкове значення цього віддієслівного утворення було «густа рослинність», «щільна жива огорожа». З цим значенням слово проникло з праслов'янської до прагерманської тощо.

Таким чином, питання слов'яно-німецьких запозичень залишається невирішеним і викликає суперечки.

Найдавніші історичні відомості про германців є у грецьких і римських письменників, починаючи з VI–V ст. до н.е. Свідчення античних істориків і географів, дані сучасних досліджень дають підставу припускати, що в VI–V ст. до н.е. германські племена займали північну частину низовини між Ельбою і Одером, півострів Ютландію і південну Швецію, переважно ж – оскільки внутрішня частина країни була покрита лісами і болотами – морське узбережжя і долини річок. У нинішній західній, середній і південній Німеччині жили, судячи з даних географічних назв, кельтські племена.

У цю епоху контактів між німцями і слов'янами не було. Контакт цей встановився у результаті просування німецьких племен (готи, бургунди, вандалі та ін.). Згідно зі схемою розселення германців за Ф.Енгельсом, руги зайняли пониззя Одера, готи – пониззя Вісли, Скіри – область, що лежить на південь від готів, бургунди – землі між Одером і Віслою, вандалі – верхів'я Одера, бастарни – верхів'я Вісли. Які племена займали раніше ці землі, нам невідомо. У всякому разі, навряд чи це були слов'яни. Якби це були слов'яни, то контакт між німцями і слов'янами в басейні Одера був би постійним, що безсумнівно позначилося б на мові. Однак мовні дані поки що свідчать проти наявності такого контакту. Слов'яни, як з цього випливає, стикалися з німцями після того, як німецькі племена з'явилися в указаних областях. Отже, можна вважати, що в кінці I тисячоліття до н.е. слов'яни ще не з'являлися, принаймні в помітній кількості, на території між Одером і Віслою. Як відомо, особливу роль в древніх слов'яно-німецьких відносинах зіграли готи. У II ст. н.е. готи починають своє пересування з низин Вісли на південь, а на початку III ст.

вони досягають південноруських степів і поширюються від Дніпра до Дунаю. Безпосереднє зіткнення готів (і інших німецьких племен) з слов'янами-венетами стало неминучим, що і знайшло своє відображення в мові.

Ще на початку розвитку порівняльно-історичного мовознавства Цейсс, Грімм, Шлейхер і деякі інші вчені відзначали особливу близькість між балтійськими і слов'янськими мовами з одного боку, і німецькими – з другого. Дійсно, ці мови об'єднуються деякими особливостями, – правда, далеко не рівноцінними з точки зору встановлення близькості між мовами. Перш за все, звичайно вказують на збіг а і о.

Сам фонетичний процес був загальним для слов'янської, балтійської і німецької мов, але результати цього процесу були різними: в спільнослов'янській мові а і о збіглися в о, а а і о в а, тоді як в германських мовах а і о збіглися в а, а а і о в о, в балтійських мовах а і о дали а (як в німецьких), а а і о збіглися в (як в німецьких) тільки частково (в литовських та латиській мовах є голосний u, висхідний тільки до о, що свідчить про залишки розрізнення споконвічних а і о).

Найбільш достовірним є уявлення, згідно з яким слов'янські, балтійські та германські мови успадкували загальне для них явище від групи близьких діалектів епохи індоєвропейської мовної общинності, однак ця успадкована особливість розвивалася в кожній з мовних груп незалежно один від одного, що підтверджується відмінностями результатів загального фонетичного процесу. Н. Ван-Вейк, навпаки, припускає, що вказане явище сталося пізніше і відноситься до останнього періоду великої слов'янської епохи, не наводячи, втім, будь-яких спеціальних доказів на користь своєї гіпотези. На користь припущення про незалежність розвитку в кожній з мов зазначеного фонетичного процесу, можливо свідчить збіг стародавніх а і о в а в хеттській мові.

Слов'янські, балтійські та германські мови об'єднує наявність в деяких непрямих відмінках іменного відмінювання показника -m-, якому в інших індоєвропейських мовах відповідає показник -bh-. Є й деякі інші фонетичні та морфологічні особливості (втім, неоднакової значимості і різної доказової сили), які дозволяють говорити про відомий контакт між протослов'янськими, протобалтійськими та протогерманськими племенами, про найдавнішу «північно-західну» діалектну зону. На якій території здійснювався цей контакт, навряд чи при теперішньому стані науки можливо встановити. Можна припустити, що носії діалектів, які входили в указану зону, були сусідами під час їх поступового просування на північ і північний захід.

Німецькі запозичення відносяться переважно до сфер політики (цісар, король, князь, витязь, крамола), військової справи (полк, броня, шолом, вал, воєвода – калька з давносхіднонімецької *Heig-zogo*). Запозичений ряд термінів, пов'язаних з торгівлею: назви монет (стлязь, пенязь, цята), мито, дієслово купити, слово худоба (первісне значення «гроші, багатство»). Назви предметів побуту (котел, блюдо, дошка в первісному значенні «стіл», миска), домашніх тварин і рослин (осел, цибуля, персик, редька), які в самих германських мовах в основному латинського походження, говорять про те, що тип культури, званий «провінційно-римським» (саме до такого типу належить празька культура) був сприйнятий слов'янами через німецьке посередництво. Очевидно, через германців слов'яни вперше познайомилися з християнством, звідси такі слова як церква, хрест (ити), піп, поганій «язичник», пост (утримання), милосердний (калька з готської *Armahairts* або давносхіднонімецької *Armherz*) тощо.

Висновки

В дослідженні було наведене змістове визначення поняття «лінгвокультура», а також окреслено сутність лінгвокультурної компетенції. Було визначено, що проблема взаємозв'язку мови і культури давно викликала інтерес вчених. Серед методів вивчення взаємодії лінгвокультур виділено та охарактеризовано такі: описовий метод, метод компонентного аналізу, таксономічний та метод дефініційного аналізу. В статті було розглянуто історію міжмовних контактів німецької та слов'янських мов. Це питання є ще досить погано вивченим і тому дослідження в цій галузі є ще далекими від свого логічного завершення.

Аннотація. Данная научная рукопись исследует лингвокультурные связи немецкого языка со славянскими. Для проведения исследования применялись такие методы и приемы как: структурный анализ – с целью установления единства и различия немецкой и славянской, а также сопоставимый метод, который помог найти общие и отличительные признаки в составе исследуемых единиц в обеих группах языков. В результате проведенного исследования были очерчены теоретические основы сущности лингвокультурным связям, как категории языкознания. Также были приведены сведения по истории межъязыковых контактов немецкой и славянских языков.

Ключевые слова: лингвокультура, культура, лингвокультурная компетенция, лингвокультурные связи.

Abstract. The research examines the linguistic and cultural connections of the German language with the Slavic ones. Following methods and techniques were used in the study: structural analysis – to establish the unity and difference of German and Slavic languages, as well as a comparative method that made it possible to highlight the common and distinctive features of the studied units in both groups of languages. The study outlined the theoretical foundations of the essence of linguistic and cultural relations as a category of linguistics. The research also provides information about the history of relations between German and Slavic languages.

Keywords: linguoculture, culture, linguistic and cultural competence, linguistic and cultural connections.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Юзефович Н. Г. Российская лингвокультура в произведениях Орlando Файджеса. *Политическая лингвистика*. 2011. № 2. С. 244–249.
2. Юзефович Н. Г. Картины мира: лингвокультурологический аспект. *Индустрия перевода*. 2013. № 1. С. 363–368.
3. Латышев Л. К. Отражение ценностей американской лингвокультуры в художественном тексте при переводе на русский язык. *Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика»*. 2013. № 2. С. 44–49.
4. Супрун В. И. Донская казачья лингвокультура в произведении Б. П. Екимова. *Известия Волгоградского гос. пед. ун-та*. 2013. № 6 (81). С. 79–85.
5. Пожидаева Е. В. Пути формирования и развития национальной лингвокультуры питания. *Вестник Костромского гос. ун-та им. Н. А. Некрасова*. 2012. Т. 18. № 5. С. 84–87
6. Красных В. В. Культура, культурная память и лингвокультура: их основные функции и роль в культурной идентификации. *Вестник Центра международного образования Московского гос. ун-та. Серия «Филология. Культурология. Педагогика. Методика»*. 2012. № 3. С. 67–74.
7. Красных В. В. Роль языка в свете интегративных исследований. *Человек и язык в коммуникативном пространстве: сб. науч. ст.* 2013. № 4. Т. 4. С. 46–51.
8. Силюян А. А. Лингвокультурный компонент содержания обучения иностранным языкам в школе *Перспективы развития науки в области педагогики и психологии. Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции*. № 5. г. Челябинск, НН : ИЦРОН, 2018. 38 с.

УДК 821.161.2-4.09(71)

ЖАНРОВІ ДОМІНАНТИ РОМАНУ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»

А. І. Коломієць, В. А. Просалова

Анотація. У статті розглянуто погляди дослідників на жанрову специфіку роману Володимира Винниченка «Сонячна машина», виявлено жанрову домінанту антиутопії, визначено характерні ознаки роману, що підтверджують правомірність висновку про жанрову домінанту антиутопії.

Ключові слова: антиутопія, антиутопічний простір, всесвітня катастрофа, утопія.

Минуле століття нерідко називають століттям антиутопій, адже в цей час жанр антиутопії є одним із найпродуктивніших. Світові війни, розпад імперій, втілення суспільних утопічних моделей, що вилилося в побудову тоталітарних систем, надзвичайні темпи технічного прогресу – все це змусило піддати сумніву безхмарне майбутнє людства та критично переосмислити багатовікову історію моделювання утопій.

Упізнаваність суспільно-історичних прикмет, тісний зв'язок з навколишньою дійсністю і водночас її художнє прогнозування – риси, що роблять антиутопію цікавою для

читача незалежно від часу написання твору та його прочитання. І.С.Федух вважає, що «така активізація жанру протягом останніх п'яти десятиліть зумовлена і тим фактом, що за своїми художніми ознаками антиутопія органічно відповідає світобаченню сучасної людини, втіленням якого у мистецтві є постмодернізм» [1, с. 180].

В Україні недостатньо уваги приділялося жанровим ознакам антиутопії до появи роману Володимира Винниченка «Сонячна машина» (1926). Панівна верхівка, що прийшла до влади кривавим шляхом, не могла забезпечити світле майбутнє нації. Форсовані засоби «покращення» економічної та промислової картини нової імперії призводили до масової загибелі й пересічних громадян, і тих, кого згодом назвуть «цвітом нації».

В українському літературознавстві до жанру антиутопії звертаються Ю. Жаданов, О. Ніколенко, Г. Сабат. Виявлення жанрової специфіки антиутопії не можливе без аналізу жанру утопії. Питання про взаємозв'язок утопії й антиутопії, їх належність до одного чи різних жанрів є предметом гострої дискусії упродовж останніх п'яти десятиліть. Дослідники вважають антиутопію логічно та генетично пов'язаною із утопією. Сучасних науковців цікавить передусім співвідношення та зв'язок антиутопії з утопією. Літературознавці зазначають неоднозначність у тлумаченні самого слова «утопія», що з'явилося з волі англійського письменника і громадського діяча Томаса Мора, який назвав написану латиною в 1515–1516 роках книгу «Утопія», утворивши це слово з двох коренів “u” і “topos” (тобто місце, якого ніде немає), або ж з інших коренів – “eu” – благо і “topos” – місце (тобто блаженне місце).

Деякі сучасні вчені схилилися до думки, що роман «Сонячна машина» – це утопія. Так, П. Федченко, Л. Сенік, А. Волков, П. Христюк, О. Гнідан і Л. Дем'янівська визначають «Сонячну машину» як соціально-утопічний роман. Г. Костюк називає твір науково-утопійним романом [2, с. 25]. Початок такому розумінню жанру твору В. Винниченка поклав ще О. Білецький, який уважав, що «Сонячна машина» – це «перший український утопічний роман» [3, с. 36]. Більшість учених відносять «Сонячну машину» до утопії. Проте за цілою низкою ознак «Сонячна машина» не вписується у класичні рамки утопії.

Останнім часом літературознавці все більше схилиються до думки, що це антиутопія: Г. Сиваченко [4], А. Градовський [5]. Г. Сиваченко вважає, що до кращих репрезентантів антиутопії з повним правом слід зарахувати і Володимира Винниченка [4, с. 47]. Та й О. Білецький, назвавши цей твір утопією, відзначав, що все-таки «назва «утопічний роман» доки ще не обіймає суворо визначеного змісту» [3, с. 41]. Літературна теорія утопії в цей період була не вельми багатою, тому слушним є твердження М. Зерова, що «жанр утопійного роману не належить до цілком викристалізованих та ясних...» [6, с. 441].

Г. Сабат зазначає: «Наявність ознак різних жанрових форм у «Сонячній машині» дає змогу виділити її в особливу жанрову категорію, яка поєднала всі ці ознаки. Під цю пору ми не маємо стійкого, аргументованого терміна щодо жанрової приналежності «Сонячної машини», тому вважаємо доцільним запропонувати визначення «пантопія» (за моделлю: «утопія» – місце, якого нема; «антиутопія» – місце, протилежне утопійному; пантопія – всеохоплення місць). У новому терміні не оминаються увагою жанрові особливості утопії, антиутопії та інших жанрово-стильових єдностей. А префікс «пан» підкреслює об'єднувальні, загальні риси (грецьке «пан» – усе, геть чисто все)» [7, с. 243].

Хоч це і дещо парадоксально, але дослідники мають рацію. У «Сонячній машині» письменник створив цілком оригінальну концепцію майбутнього суспільства та його модель, продовжуючи традиції утопій, і водночас відкрив багато нового, що відіграло дуже важливу роль у становленні української антиутопії.

У «Літературознавчому словнику» подане таке визначення: «Антиутопія, або Негативна утопія, – зображення у художній літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментуванням над людством задля його «поліпшення», певних, часто припадних соціальних ідеалів» [8, с. 48]. Порівняно з позитивною класичною утопією проблема визначення антиутопії ускладнилася тим, що вона й донині не мала єдиної назви: у працях сучасних учених у різних співвідношеннях вживалися терміни «какотопія» (погане місце,

держава зла), «негативна утопія» (альтернатива позитивній утопії), «контрутопія» (свідоме протиставлення іншій, написаній раніше утопії), «дистопія» (погане місце, перевернута утопія), «квазіутопія» (уявна, несправжня утопія) та інші.

Сам В. Винниченко визначив жанр свого роману як утопію. Але автор в ілюзорному хаосі жанрових дефініцій не врахував певних провідних тенденцій розвитку. Він урахував тогочасну термінологію. В. Винниченко, керуючись досвідом жанрової форми утопії в літературі, не зауважив виникнення закономірностей розвитку нових літературних течій.

Користуючись класифікацією Л. Юр'євої, можна визначити основні ознаки антиутопії:

- антиутопічний простір – держава з тоталітарною системою управління;
- територія держави, де розгортається сюжет, відділена від зовнішнього світу стіною;
- абсурдність ситуації підкреслена справжнім або уявним рабством людини;
- суспільство відмовляється від традицій і надбань минулого;
- показано процес деперсоніфікації, де «один мислить, як усі, а всі – як один»;
- головний герой – самотній бунтар або колектив однодумців, що протистоять панівному ладу;
- пейзажі (якщо вони є) яскраві, контрастують з дійсністю, підкреслюють її приреченість;
- твір пронизує проблема вибору [9, с. 202].

Класичну антиутопію характеризували абстрактність, художні моделі ідеального суспільства, установка на результат соціального розвитку, принцип просторово-часової символічності, підвищена емоційність стилю. Світ майбутнього в антиутопії представлений гіршим, ніж той, який критикують. Антиутопія показує картину трагічної реальності, апокаліптичного буття, тому якщо утопія являє собою позитивну модель соціальної системи, то антиутопія дає тотальне заперечення і дійсного, і можливого варіанта майбутнього.

Фантастика склала основу поетики антиутопії, але не будь-який фантастичний твір є антиутопією. Фантастика виконує в антиутопії дві функції:

- фантастичні ситуації розкривають недосконалість тогочасного порядку;
- показують негативні наслідки тих чи інших суспільних процесів.

Слід звернути увагу, що Винниченко вводить образ фантастичної машини саме у простір верхівки матеріально засліпленого суспільства: на демонстрацію винаходу приходять пан Елленберг, принцеса Еліза тощо. І саме перед їхніми очима вперше відкривається теорія приреченості матеріальних благ і перспектива природної енергії. Більше того, машина репрезентована і в іншій перцептивній формі: як альтернатива розв'язання економічних та соціальних проблем цивілізації. Отже, в романі спостерігаємо двопланову рецепцію фантастичного: світ духовності особистості, первинні джерела її сутності та світ матеріальних речей, перспективи цивілізації.

Антиутопія передбачає критичне зображення державної системи, яка суперечила принципам справжнього гуманізму. В антиутопії виражений протест проти насильства, абсурдного ладу, безправного становища особистості. Автори антиутопій, виходячи з реальних суспільних процесів, за допомогою фантастики намагалися передбачити майбутній розвиток, попередити тим самим про небезпечні наслідки технічних винаходів.

Дія роману відбувається десь через 40–50 років після закінчення першої світової війни. Місцем дії стає не лише вся Німеччина й Європа, а й цілий світ. Найпереконливіші сторінки роману пов'язані з гостро сатиричним зображенням верховодів сучасного фінансово-промислового капіталу – гумового фабриканта і президента Об'єднаного Банку Мертенса та його оточення. Позаяк заявлені процеси характеризують суспільство в цілому. О. Гнідан і Л. Дем'янівська зауважують: «Події розростаються, сягають і вшир, і вглиб: перед читачем проходять картини війни, окупації, сцени в хімічній лабораторії і в будинку для божевільних, розкривається політичний терор соціалістичного «братства», героїзм діячів організації «Інарак», діяльність фанатиків-руїнників і вчених-дослідників, які прагнуть

ощасливити людство» [10, с. 178]. Крім того, книга стала реакцією на будівництво, що зростає, соціалістичного суспільства в колишньому СРСР, яке мало ґрунтуватися на нездійснених ідеалах комуністичної утопії. Зазначимо, що, на думку Л. Сеника, В. Винниченко пророкує «крах соціалістичної «надії» на ошасливлення людства під час спроби реалізувати т. зв. соціалістичну перебудову світу. Усім художнім ладом «Сонячної машини» автор показує ілюзійність такої перебудови. У цьому разі художник переміг політика, прихильника соціалістичної ідеї, реалізувати яку, як виявилось, означає опинитися у полоні утопій та ілюзій» [11, с. 207–208]. Зрештою, з часом соціалістичні ілюзії розвіюються, хоча, як стверджує Л. Сеник, письменник не зумів повністю їх позбутися, що «ніяк не завадило йому одверто і навіть нещадно критикувати російський «соціум» [12, с. 204].

В. Винниченко був свідком того, як носії ідей так званого прекрасного, вільного, справедливого майбутнього знущалися над тими, хто носить вишивану сорочку й розмовляє українською мовою. Він знав факти, як червоногвардійці розстрілювали без суду й слідства людей, які не погоджувалися з їх політичними поглядами. У брошурі «Революція в небезпеці» В. Винниченко розкрив не тільки всі негативні наслідки радянського ладу в Україні, але й акцентував, що чинники реалізації ідей справедливості, якими керуються більшовики, ніколи не призведуть до соціальної й економічної рівності. Автор «Сонячної машини» застерігав, що «пекло» продовжиться і посилиться в майбутньому й призведе до більшовицького тоталітаризму та соціальної катастрофи, до занепаду економіки, духовності, культури.

Роману «Сонячна машина» характерна символіка, атрибути і «словник» революції. Це страйки, прокламації, демонстрації та гасла («Свобода Сонячній машині!», «Хай живе Сонячна машина!»), прапори («зелено-золоті, зелено-жовті, кольору трави й сонця»), значки («у петельках у них зелено-жовті значки»), пролетаріат («кишма кишить пролетаріат», «із ласки пролетаріату», «пролетаріат біля дверей свого раю», «могутнє дихання пробудженого пролетаріату»). Незважаючи на таку катастрофічну картину майбутнього в антиутопії, автор час від часу вдається до філософських роздумів. Так, Винниченко пише: «Бідна стара Європа, стільки вона проковтнула тих воєн, революцій, стільки на своєму віку лигала крові, алкоголю й усякого безумства – і таки лишалася досі тверезою»; «Гине краса й слава життя» [13, с. 399, 405].

В. Винниченко показує процес негативного впливу техніки й науки на людину за умови нераціонального використання нею результатів досягнення. Адже Сонячна машина покликана замінити людську працю, яка є, по суті, основою життя індивіда, оскільки має на меті добування їжі – природної необхідності для живого організму. Не стане праці на землі – припиниться рух, а разом із ним і життя (загальновідомий вислів: рух – це життя). Така глобальність змін у суспільстві призвела до поділу людей на прихильників і противників наукового винаходу, що дає можливість у подальшому розглядати сформульовану проблему в межах антиутопічного дискурсу. Відтак людство опиняється у стані невизначеності й сумніву, які породжують суперечності між духовною культурою і мораллю та технічними можливостями. Яскравим прикладом цього є позиція естетки Сузанни, висловлена в передсмертному листі до Макса Штора: «Життя ж нема. Нема душі його – краси. Сонячна машина випалила все людське, а людське є в красі, в творенні краси. В цьому ж, тільки в цьому, є різниця між людиною й твариною, звіром. Сонячна машина звела людину на тупу брудну тварину, на злого дикого звіра... Людство померло, воно завершило круг, вернулося до вихідної точки... це є загибель людства, поворот у лоно звірів, із якого воно вийшло. Історія скінчена...» [13, с. 469–470]. Героїня потрапила в нелегку для неї ситуацію виголошує бажання «померти людиною». Така поведінка Сузанни Фішер, безперечно, позначена екзистенційними моментами й викликом суспільству, в якому, як зазначає Г. Сиваченко, «машина перетворює людей на безликих стандартизованих істот, позбавлених будь-якої індивідуальності» [14, с. 67].

Отже, Винниченко у своєму романі, який має ознаки антиутопії-попередження, відтворив наслідки світової катастрофи, що може нести загрозу людству. Він показав, що зміна влади в 1917 році не дала людям жаданого раю, тож у своєму творі акцентує згубність більшовицького режиму. Пророцтва Володимира Винниченка цілком виправдані. Тому, вважаємо за доцільне, жанр роману «Сонячна машина» Володимира Винниченка кваліфікувати так: багатопроблемний, поліфонічний роман, у якому виявлено ознаки антиутопії з елементами утопії, пригодницькими, фантастичними та детективними сюжетними мотивами. Письменника цікавлять насамперед буттєві умови існування героїв, з'ясування та усунення причин розладу як фізичних, так і психічних сил людства та пошук шляхів виходу з кризи. Тому не випадково виділена автором проблема в романі знаходить дещо неоднозначне розв'язання в контексті поєднання утопічного та антиутопічного дискурсів. З одного боку, майбутнє письменнику бачиться в науково-технічному прогресі, негативним наслідком якого є людська бездуховність і аморальність. З іншого – в хаотичній розрусі, внаслідок якої настає суспільне виродження. Але водночас Винниченко висловлює надію, що людству вдасться уникнути фатального кінця й побудувати гармонійне досконале суспільство, що, на його думку, є абсолютною нормою буття у світі.

Анотація. В статье рассмотрены взгляды исследователей на жанровую специфику романа Владимира Винниченко «Солнечная машина», определено жанровую доминанту антиутопии, выявлены характерные признаки романа, что подтверждают правомерность вывода о жанровой доминанте антиутопии.

Ключевые слова: антиутопия, антиутопическое пространство, всемирная катастрофа, утопия.

Abstract. The article reveals the genre dominance of dystopia in Volodymyr Vynnychenko's novel «The Solar Machine». The views of researchers on the genre specificity of the work are considered.

Key words: dystopia, anti-utopian space, world catastrophe, utopia.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федух І. С. Жанр антиутопії у постмодерністичному дискурсі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2015. Вип. 9. С. 180–184.
2. Костюк Г. Світ Винниченкових образів та ідей. *Слово і час*. 1990. № 7. С. 14–26.
3. Білецький О. «Сонячна машина» В. Винниченка. *Критика*. 1928. № 2. С.31–43.
4. Сиваченко Г. «Сонячна машина» В. Винниченка і роман-антиутопія ХХ сторіччя. *Слово і час*. 1994. № 1. С. 42–47.
5. Градовський А.В. «Царство Боже є утопією безкінечної поступальності або конвульсивної революції...». «Машина часу» Герберта Уеллса і «Сонячна машина» Володимира Винниченка. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. – 1997. – №10. – С. 36–40.
6. Зеров М. «Сонячна машина» як літературний твір. Зеров М. Твори у 2-х т. К.: Дніпро, 1990. Т. 2. С. 435–457.
7. Сабат Г. «Сонячна машина» Володимира Винниченка: утопія чи антиутопія? *Наукові записки*. Випуск 92. Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2010. С. 238–245.
8. Літературознавча енциклопедія: в 2 т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 608 с.
9. Шишкіна С. Г. Литературная антиутопия : к вопросу о границах жанра. *Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета*. Иваново : Ивановский государственный химико-технологический университет, 2007 г. Вып. 2. Филология и литературоведение. С. 199–208.
10. Гнідан О. Д., Дем'янівська Л. С. Володимир Винниченко. Життя. Діяльність. Творчість. К.: Четверта хвиля, 1996. 256 с.
11. Сенік Л. Перший український утопійний роман. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 5. Львів, 1998. С. 549–559.
12. Сенік Л. Роман-опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності. Львів: Академічний експрес, 2002. 239 с.
13. Винниченко В. К. Сонячна машина / Володимир Винниченко. К.: Дніпро, 1989. 618с.
14. Сиваченко Г. «Сонячна машина» В. Винниченка в магічному колі експресіонізму. *Слово і час*. 1998. № 1. С. 65–71.

МЕТАФОРИЧНЕ ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ В НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ

Г. С. Ляшова, Л. С. Данил

Анотація. У пропонованому дослідженні вивчені питання функціонування метафоричних позначень рис характеру людини. Досліджено прислів'я та приказки. Було здійснено поділення лексичних одиниць за тематичними блоками. Розглянуто способи розуміння метафори у прислів'ях і приказках.

Ключові слова: метафора, риси характеру людини, зооморфізм.

Проблема представленої роботи зумовлена тим, що метафора володіє високим образним потенціалом, вона тісно пов'язана з культурою, традиціями, менталітетом народу. Зважаючи на це, постає проблема визначення метафоричного позначення рис характеру людини за допомогою прислів'їв та приказок.

Актуальність представленої роботи зумовлена в недостатньому дослідженні метафоричного позначення рис характеру людини в німецьких прислів'ях та приказках.

Об'єктом дослідження є метафоричні позначення рис характеру людини в німецьких прислів'ях і приказках.

Предметом дослідження є особливості подачі інформації, де зустрічається метафоричне перенесення в усно народної творчості.

Метою роботи є опис функціональних особливостей метафоричного позначення рис характеру людини в німецьких прислів'ях і приказках.

Протягом багатьох років прислів'я та приказки привертати до себе увагу дослідників і лінгвістів. Такі лінгвісти, як Є. О. Ляцкій, О. О. Потєбня, І. М. Снегірьов, В. І. Даль та інші, спостерігали походження, значення та пізнавальну цінність прислів'їв. Найчастіше прислів'я і приказки в вітчизняних та зарубіжних дослідженнях розглядаються як види фольклору. Щодо питання про належність прислів'їв й приказок до одиниць мови й зараз залишається спірним і невирішеним.

Необхідно підкреслити, що прислів'я та приказки використовуються в тексті без уточнення. Вони формують значення, котре властиве певному контексту. Ми можемо казати також про переосмислення значення прислів'я, так як вони у своєму значенні володіють буквальним та переносним значеннями. Не зважаючи на це, прислів'я все ж таки пов'язані з асоціативним мисленням.

Як відомо, основним завданням прислів'їв і приказок є відображення загальновідомого явища життя, а також відображати погляди самої людини. За своєю структурою, прислів'я зручні, оскільки вони в більшості випадку короткі і легкі на запам'ятовування. Головна відмінність прислів'я від приказки в тому, що перша виступає в структурному плані, в ролі закінченої пропозиції, в той час, як друга – лише словосполучення, тобто частина пропозиції. Прислів'я характеризуються відсутністю автора, широкою вживаністю, наявністю моралі та наявністю короткого завершеного висловлювання.

Прислів'я, що містять метафору, сприяють розвитку спостережливості. Безумовно, прислів'я розвивають у людей творче, образне бачення предмета, яке сприяє накопиченню образних узагальнень. Найчастіше для того, щоб зрозуміти сенс метафоричного прислів'я, необхідне знання контексту, ситуації. Іноді метафоричні висловлювання мають парадоксальні точки зору. Метафора діє завжди по-новому в різних прислів'ях, так як передає різні думки і емоції.

Як і у випадках з лексичними одиницями, все прислів'я поділяються на два типи: прислів'я з позитивною (заохочення) і негативною (засудження) конотацією. Найчастіше оцінювання прислів'їв орієнтоване на людину, її характер і вчинки. Приказки та прислів'я дають мовцеві можливість охарактеризувати людину, розкрити відношення між ним (мовцем) та адресатом, дати пораду кому-небудь.

Процес метафоризації широко поширений в прислів'ях і приказках. Саме метафора дає можливість прислів'ям поєднати в собі два значення (пряме й переносне). Найчастіше, в прислів'ях, як уже була зазначено вище, мається на увазі людина або його дії, але передається це за допомогою подібності до різних тварин, предметів і т. д. У всіх досліджуваних нами прислів'ях німецької мови можна спостерігати оцінне ставлення до таких рис характеру людини як, скупість, боягузтво, дурість, гордість і т. д. Для вірного трактування і розуміння прислів'їв, як і самих лексичних одиниць, потрібен контекст, а також розуміння відносин між мовцем і об'єктом (прислів'я може мати, як і жартівливий, так і осудливий характер).

Крім того, слід приділити увагу тим навичкам, якими навчаються при використанні прислів'їв і приказок. Сюди необхідно віднести розвиток творчого мислення. У деяких випадках неможливо здогадатися про первинний сенс приказки, саме тому вона включає в себе якусь таємницю і загадку. Перш за все, слід розуміти, що метафора, це не буквально значення слова або виразу, що в черговий раз вимагає від читача розуміння значення.

У проведеному дослідженні ми використовували словник «Deutsches Sprichwörter-Lexikon von Karl Friedrich Wilhelm Wander», де було виділено 56 прислів'їв, які мають відношення до метафоричного позначення рис характеру людини.

23 лексичні одиниці відносяться до тематичного блоку «Тваринний світ», що доводить те, що зооморфізми є найбільш уживаними у німецькій мові. Тварина, яка найбільш часто порівнюється з людиною в прислів'ях, напр.: *der Affe* 'дурень', наприклад *Affen, Frauen, trunkener Mann, kein Ding lang heimlich halten kann*. 'Від мавп, жінок і п'яного чоловіка не можна приховати ні одну річ'. Слід звернути увагу, що часто (у випадках пов'язаних з зооморфізмами) прислів'я мають декілька інтерпретацій, наприклад у випадку з таким прислів'ям, як: *Der Affe bleibt ein Aff, und würd er König oder Pfaff* 'мавпа залишиться мавпою, навіть якщо вона стане королем або священиком'. У цьому випадку слово *der Affe* можна трактувати, і як 'мавпа', і як 'дурень'. Таким чином, можна прийти до висновку, що у випадку з простими зооморфізмами, тобто словами, які складаються з однієї лексичної одиниці і на основі яких-небудь подібностей належать до людини, існує складність вірного тлумачення того чи іншого прислів'я, хоча, це вочевидь, що під різноманітною твариною мається на увазі чоловік. Слід також врахувати, що метафоричні одиниці рис характеру людини в контексті прислів'їв часто змінюють своє як пряме, так і переносне значення, що в підсумку призводить до зовсім нового трактування всього прислів'я, наприклад *Es summt ihm eine Biene unter der Kappe*. Дослівний переклад – у нього під шапкою дзижчить бджола, насправді, це прислів'я вживають по відношенню до людей, які здаються не зовсім правими, тобто він неправильно думає, у нього щось з головою. Таким чином, значення слова *die Biene* в значенні 'працелюб' стирається, як і стирається пряме значення 'бджола', а замість їх утворюється нове метафоричне позначення людини. Ще однією розповсюдженою лексичною одиницею в цьому тематичному блоці є *der Duckmäuser* 'скиглії', наприклад *Duckmäusern ist nicht zu trauen* 'скигліям не слід довіряти'.

У наступному тематичному блоці «Фізіологія людини» загальновідомими прислів'ями, а разом з ними і лексичними одиницями є *der Dummkopf* 'йолоп', наприклад *Der Dummkopf, welcher schweigt, gilt für weise* 'йолоп, який мовчить, вважається мудрим' і *der Geizhals* 'жлоб', наприклад *Dem Geizhals sind unter allen Pilzen die goldgelbsten die liebsten* 'серед усіх грибів скупарю дорожче той, який найяскравіше блищить'.

З точки зору оцінювання нами було виділено, що з 56 прислів'їв 43 мають негативну конотацію, наприклад *Großmaul ist bei der Arbeit faul* 'базіка ледачий під час роботи', 13 – позитивну, наприклад *Ein fleißiger Spinner hat ein langes Hemde* 'у ярого фантазера і сорочка велика'. Прислів'я, що мають негативний характер найчастіше мають справу із застереженнями або позначенням людини, з негативною точки зору. Цікаво, що існують такі випадки, де лексичні одиниці змінюють свої конотації, наприклад *Sprudelköpfe – gute Köpfe* 'гарячі голови – хороші', де слово *der Sprudelkopf* означає 'гаряча голова'. Насправді 'гарячі голови' – це не завжди позитивна конотація, хоча у випадку з цим прислів'ям мова

йде виключно про позитивне. Таким чином, можна говорити про зміну заздалегідь закладених в основу слова будь-яких характеристик, що свідчить про те, що використання метафори в прислів'ях і приказках має свої правила.

У своїх трактуваннях, прислів'я завжди переслідують якусь мету. З 56 прислів'їв, що були обрані для подальшої роботи, можна зробити висновок, що домінуючою функцією прислів'їв є пояснення якого-небудь об'єкта або його властивостей: 27 прислів'їв, наприклад: *Ein Knauser ist immer arm* 'жмот завжди бідний'; для застереження від якої-небудь небезпеки було знайдено 16 прислів'їв, наприклад: *Aus einem Tiger wird nie ein Lamm* 'тигр ніколи не стане овечкою'; *dem Schmeichler und dem Wolfe ist nicht zu trauen* 'підлабузники і вовку ніколи не можна довіряти'; до провідних функцій відноситься також вихваляння або звеличення будь-якого об'єкта: 8 прислів'їв, наприклад: *ein Sonntagskind stirbt nicht an der Pest* 'улюбленець долі і від чуми не може померти'; *eine kluge Maus lädt sich den Fuchs nicht in ihr Haus* 'розумна миша ніколи не запросить в свій будинок лисицю'; в якості лайки або прокльонів лише 3 прислів'я, наприклад: *Dickkopf – Dummkopf* 'упертюх – це бовдур'; призначення для зображення в жартівливому вигляді чого-небудь є менш поширеною групою, лише 2 прислів'я, наприклад: *ein Leisetreter muss in Holzpantoffeln gehen* 'тихоня хоч би дерев'яні черевики носив'; *Affen und Pfaffen frei sind der Strafen* 'мавпи і священники вільні від штрафів'.

Звідси можна зробити висновок, що найчастіше прислів'я та приказки використовуються для пояснення будь-якого факту або об'єкта, що дає можливість мовцеві висловити свою оцінку даній ситуації (в цьому випадку вибір прислів'я залежить від контексту, а ставлення мовця до об'єкта (жартівливе або засуджує) можна встановити за допомогою інтонації). Друга за кількістю група пов'язана з застереженням, що знову вказує на переважання негативного настрою. Таким чином, можна стверджувати, що, як і у випадку з позитивною і негативною конотаціями, в цілях і завданнях прислів'їв спочатку переважають негативні настрої. Це може бути не завжди пов'язане з об'єктом, а скоріше з ситуацією. Отже, прислів'я, по своїй суті, вже припускає якусь негативну дію в майбутньому і намагається застерегти нас.

Вищенаведений аналіз дає можливість стверджувати, що в прислів'ях стерта грань за гендерним принципом, тобто все прислів'я звернені просто на людину, не роблячи акцент на її стать.

З погляду морфології, тут, як і в попередніх дослідженнях, переважають різні способи словотворення, здебільшого словоскладання. Однак саме в прислів'ях найбільш часто зустрічають метафори по відношенню до характеру людини, які складаються з одного слова, що підкреслює одну з основних функцій прислів'я, а саме стислість, і ясність.

Щодо пунктуації в пропозиціях, то на листі метафори ніяк не виділені, всі речення обмежені за обсягом (у середньому 6–8 слів).

У підсумку наше дослідження показало, метафора за рахунок прислів'їв дозволяє наблизитися і зрозуміти досліджувану мову, його культуру і менталітет людей. Сама метафора в прислів'ях зближує людей і дає більш чітке і творче пояснення чого-небудь. Нами було виявлено, що метафору в прислів'ях можна розуміти двома способами, за рахунок оціночного сенсу прислів'я (позитивний чи негативний), а в разі якщо сенс залишається невизначеним, використовується інший спосіб, а саме контекст, який впливає на оцінний зміст. Найчастіше прислів'я з негативною оцінкою використовуються для позначення, осуду або висміювання поганого характеру або звичок людини, намагаються нас попередити про можливу небезпеку в майбутньому, дають поради. Не дивлячись на це, в більшості випадків чіткий розподіл прислів'їв за оцінними групами є досить складним, суперечливим і в деяких випадках навіть неможливим.

Метафора в галузі усної народної творчості дає змогу відкрити специфічні характеристики життя народу, тобто вона розповсюджує лінгвокраїнознавчу інформацію, дає чітке уявлення про менталітет народу. Можна зробити висновок, що прислів'я, як види текстів, мають функціональні та змістовні ознаки. Розкриття метафоричного потенціалу

прислів'їв дозволяє повністю усвідомити їх тематичну особливість, а також визначити вагому значимість метафор. Вірне й доречне використання прислів'їв і приказок свідчить про рівень освіченості, вихованості та культури людини. А вивчення іноземних прислів'їв дає більш чітке уявлення про менталітет іншої нації.

Аннотация. В данном исследовании изучен вопрос функционирования метафорических обозначений черт характера человека. Проанализированы пословицы и поговорки. Лексические единицы распределены на тематические блоки. Рассмотрены способы понимания метафоры в пословицах и поговорках.

Ключевые слова: метафора, черта характера человека, зооморфизм.

Abstract. The paper is devoted to the functioning of animal metaphors for human personality. Proverbs and sayings are analyzed. Lexical units are divided into thematic blocks. The methods of understanding metaphor in proverbs and sayings are considered.

Key words: metaphor, personality trait, zoomorphism

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Deutsches Sprichwörter-Lexikon: ein Hausschatz für das deutsche Volk /Hrsg. Wander, Karl Friedrich Wilhelm. Leipzig: Brockhaus. URL : <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10522900-5>

УДК 81.371

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІВ У РОМАНІ-ФЕНТЕЗІ ДЖ. МАРТІНА «ПІСНЯ ЛЬОДУЙ ПОЛУМ'Я: ГРА ПРЕСТОЛІВ»

А. А. Малахова, О. О. Ситенко

Анотация. У даному дослідженні розкриваються особливості вжитку топонімів у художньому творі Джорджа Мартіна «Пісня Льоду й Полум'я: Гра Престолів», їхнього впливу на загальну картину побудови сюжету художнього твору та аналізу лексико-семантичних і структурних особливостей топонімів. Методологічною основою роботи є структурно-системний підхід. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування описово-компаративного методу, який полягає в зіставленні онімів для встановлення їхніх диференційних ознак, і використовується для об'єднання їхніх функційних особливостей у певні групи та компонентного аналізу для розподілу лексичних одиниць на семантичні компоненти.

Ключові слова: топоніми, власні імена, роман-фентезі, географічні компоненти.

Актуальність даної роботи обумовлена недостатнім рівнем вивчення топонімів у романі-фентезі Джорджа Мартіна «Гра Престолів» та визначається зростаючою зацікавленістю лінгвістів до досліджень ономастичних лексичних одиниць, насичених національно-культурним змістом. *Мета* дослідження полягає в аналізі лексичної семантики та структурних елементів побудови власних назв вказаного типу. *Об'єктом* дослідження є топоніми, відібрані з тексту роману, історії Середньовічної Англії, а також власні назви, що є алюзіями на реально існуючі географічні місця. *Предметом* розгляду у роботі постають їхні лексико-семантичні особливості процесу номінації та побудови.

У художньому творі Джорджа Мартіна «Гра Престолів» просторовий елемент представлений читачу як реально існуючий світ. У самій назві циклу «Пісня Льоду й Полум'я» є натяк на певну історичність, таким чином, автор намагається нав'язати читачеві атмосферу героїчного епосу, як наприклад, у «Пісні про Нібелунгів» чи «Пісні про Роланда». Надати достовірності вигаданій реальності покликані широко представлені авторські топоніми: *Riverrun* 'Річкорин', *Winterfell* 'Зимосіч', *Bear Island* 'Ведмежий острів', *Valyria* 'Валірія', *Bay of Seals* 'Тюленьяча Затока', *Sea of Dorne* 'Дорнійське море', *Iron Islands* 'Залізні острови', *The Land of Always Winter* 'Вічнозим', *the Wall* 'Стіна', *Westeros* 'Вестерос'.

Топонімічні моделі в романі Дж. Мартіна чітко протиставляють географію двох континентів – континенту *Westeros* ‘Вестерос’, на якому розташовані *the Seven Kingdoms* ‘Сім Королівств’, та континенту *Essos* ‘Ессос’ з різними, екзотичними країнами. Маємо звернути увагу на те, що простір Вестеросу чітко поділяється на ворожу та дружню сторони. Боротьба між Півднем і Північчю, відсилає нас до історії Америки періоду громадянської війни. Зауважимо, що у Дж. Мартіна Південь має негативну конотацію, та пов’язано із брехнею, розпустою та змовами.

З іншого боку, північна частина цього континенту за описом більше нагадує Велику Британію. Саме північний кордон держави, відокремлюється Стіною: «Стіна – це колосальний укріплюючий катіон, який простягається на 300 км вздовж північної межі Сьоми Королівств, захищаючи кожне королівство від дикунів, що живуть за її межами. Стіна, як повідомляється, перевищує 700 футів і зроблена з твердого льоду. Вона була побудована за допомогою магії, а також земних засобів, приблизно вісім тисячоліть тому, щоб захистити королівство від білих ходаків, які мешкають на самій півночі. Стіну обороняють і тримають побратими Нічної варту <...>. Штаб-квартира Нічної варту – це Чорний замок, розташований у тині стіни на північному кінці Королівського Тракту» [4, с. 178–179]. Під час дослідження було знайдено можливий прототип Стіни – Адріанську стіну, яка знаходиться у Великій Британії, та є пам’ятником періоду римських завоювань. Отже, Адріанська стіна виконувала переважно оборонну функцію та захищала кордони Римської імперії від нападів групи кельтських племен – *Picts and Scots* ‘Пікти’ і ‘Скоти’, які за своїм описом нагадують представлених у романі Дикунів ‘*Wildlings*’ [3, с. 252].

Крім цього, своєю північною частиною карта, запропонована Дж. Мартіном, нагадує Велику Британію вже своїм обрисом та місцями, які здаються нам у дзеркальному відображенні. Суша в обох випадках з усіх боків омивається водою. Цікавим є те, що берега землі за Стіною омиває *The Shivering Sea*, що нагадує реально існуюче *North Sea*. *Shivering* – від ‘*shiver*’ – тремтіти, тряситися (зазвичай від холоду або страху) [4, с. 350].

Простір Семи Королівств організовано як зони володіння основних «будинків» аристократичних сімей. Північ належить Старкам – *the Starks*, нащадкам *the ancient Kings of Winter*: «*For thousands of years, they ruled from Winterfell as Kings of the North*» – «Протягом тисячі років вони правили Зимосіччю як Королі Півночі». Цікаво, що топоніми Півночі, як і все, що з ними пов’язано, містить тему холоду і зими. Так, замок Старків має назву *Winterfell* ‘Зимосіч’ [3, с. 785]. У районі гір панують *The Arryns* ‘Арини’: «*descended from the Kings of Mountain and Vale*» – «ведуть свій початок від королів Гір і Видолу». У долині річок панують *The Tullys* ‘Таллі’, але Таллі ніколи не правили як королі, хоча тисячу років володіли багатими землями і великим замком у Річкорині.

У роботі ми використовуємо класифікацію, запропоновану для розгляду онімів у текстах сучасного фентезі О. О. Новічковим [2, с. 11]. Так топоніми у романі представлені наступними номінативними типами:

а) фруріоніми (від грец. *phourion* «замок, фортеця») – назви фортець та замків: *the Eyrie* ‘Айрі’ (замок дому *the Arryns*), *Harrenhall* ‘Харренхол’ (найвищий замок у Вестеросі), *Casterly Rock* ‘Кичера Кастерлі’ (замок дому *the Lannisters*), *Dragonstone* ‘Драконстон’ (колишній замок *the Targareyens*), *Moat Cailin* ‘Рів Кейлін’ (зруйнована фортеця, яка охороняє один шлях до Півночі), *Winterfell* ‘Зимосіч’ (замок дому *the Starks*), *the Dreadfort* ‘Дредфорт’ (замок дому *the Boltons*), *Sunspear* ‘Золотий спис’ (замок дому *the Martells*), *Riverrun* ‘Річкорин’ (замок дому *the Tylles*), *Castle Black* ‘Чорний замок’ (замок нічної варту біля *the Wall*), *Storm’s End* ‘Штормокрай’ (замок дому *the Baratheons*), *Red Keep* ‘Червоний замок’ (резиденція дому *the Baratheons*), *Highgarden* ‘Небосад’ (замок дому *the Tyrells*);

б) пілайоніми – назви воріт (від грец. *pylai* «міські брами»): *the Hunter’s Gate in Winterfell* ‘Мисливські ворота Зимосічі’, *the East Gate* ‘Східні ворота’, *Vaes Dothrak* ‘Ваес Дотрак’;

в) кіпоніми – назви садів (від грец. *kepos* «сад»): *the Glass Garden* ‘Кришталевий Сад’, *the Godswood* ‘Гадсвуд’, *Water Gardens* ‘Водні Сади’;

г) таламоніми – назви окремих приміщень (від. грец. *thalamus* «приміщення, кімната»): *the Great Hall in Winterfell* ‘Велика Зала Зимосічі’ (служує для прийому гостей та банкетів), *the Broken Tower (the Burned Tower)* ‘Зломлена Вежа’, *the Crypts* (гробниця, де захоронені колишні королі Півночі) ‘Крипта’, *the Library Tower* ‘Цитадель’, *the Iron Throne* ‘Залізний Трон’;

Цікаво, що назва самої вигаданої держави *The Seven Kingdoms* ‘Сім Королівств’ цілковито співпадає із назвою, що використовувалась на території Британії періоду існування семи англосаксонських королівств – *Northumbria, Mercia, Wessex, Sussex, Essex, East Anglia, Kent* [3, с. 113].

Як правило, вважається, що в основу структурного аналізу повинно бути покладено дві ознаки: кількість компонентів, які входять до складу топоніму та спосіб словотвору. Таким чином, структурний аналіз складається з взаємодоповнюючих один одного морфемного та словотвірного аналізів. За кількістю елементів, що входять до топоніму, усі топоніми можна розділити на дві групи: однослівні та багатослівні [1, с. 58]. У групі однослівних топонімів можна виділити три основні типи:

1. Прості, складаються з однієї топооснови.
2. Похідні, складаються з топооснови і топоформанту.
3. Складні, складаються з двох і більше топооснов та інколи топоформанту).

Багатослівні топоніми є складовими і підрозділяються на:

а) топоніми-словосполучення (складаються з двох іменників чи прикметника, або числівника та іменника та ін.);

б) топоніми-конструкції (складаються з компонентів, які пов'язані союзами або прийменниками).

Проведений кількісний аналіз топонімів, показує, що в структурному плані палітра топонімів представлена приблизно однаково як однослівними, так і багатослівними географічними назвами – 46 % і 54 % відповідно. У групі однослівних топонімів превалюють складні найменування (61 %). Серед них найчастіше зустрічаються топоніми, утворені простим шляхом об'єднання двох основ, тобто словоскладанням:

1) ім. + ім.: *Dragonstone* ‘Драконстон’, *Ghost Hill* ‘Примарний Пагорб’, *Sunset Sea* ‘Західне море’, *Witch Isle* ‘Відьмин Острів’, *Stonehelm* ‘Стонхелм’, *Grindcorn Mill* ‘Гріндокорн Мілл’, *Raventree Hall* ‘Равентрі Холл’, *Breakstone Hill* ‘Брейкстон Пагорб’, *Oxcross* ‘Окскрос’, *Stonedoor* ‘Залізні двері’, *Icemark* ‘Айсмарк’, *Dagger Lake* ‘Кинджалове озеро’, *Moat Cailin* ‘Рів Кейлін’, *Lion Gate* ‘Левові ворота’, *Greywater Watch* ‘Сторожа Сіроводдя’, *Pinkmaiden Castle* ‘Рожевий гостинець’. Також у романі-фентезі «Гра Престолів» автор використовує конструкцію, де є присвійний іменник: *Sow's Horn* ‘Перешийок’, *Ironman's Bay* ‘Затока Залізних’, *Flint's Finger* ‘Пальці’, *Torrhen's Square* ‘Торенів Квадрат’, *Storm's End* ‘Кораблетрощильна Затока’, *the Slaver's Bay* ‘Бухта Работоргівців’, *Craster's Keep* ‘Замок Крастера’, *Mole's Town* ‘Кротове містечко’, *Widow's Ford* ‘Удовин Форд’;

2) прикм. + ім.: *Highgarden* ‘Небосад’, *the Narrow Sea* ‘Вузьке Море’, *the Last Hearth* ‘Останній Очередок’, *the White Harbor* ‘Біла Гавань’, *Oldtown* ‘Староміст’, *the Red Watch* ‘Кривава брама’, *Hardhome* ‘Суровий Дім’;

3) ім. + дієсл.: *Skyreach* ‘Видол’, *Stonedance Riverrun* ‘Соколине Гніздо Річкорину’, *Starfall* ‘Зорепад’;

4) ім. + прикм.: *Castle Black* ‘Чорний Замок’, *Ghaston Grey* ‘Сторожа Сіроводдя’;

5) дієсл. + ім.: *The Tumblestone* ‘Тамблстон’, *Shatterstone* ‘Шатерстон’;

6) числ. + ім.: *Ten Towers* ‘Десять Веж’, *Three Sisters* ‘Три Сестри’;

7) дієприкм. + ім.: *the Shivering Sea* ‘Тимтяче море’, *the Haunted Forest* ‘Примарний ліс’, *the Skirling Pass* ‘Картвердь’, *the Painted Mountains* ‘Дорнське Прикордоння’, *the Whispering Wood* ‘Шепучий ліс’;

8) інші, до складу яких входять компоненти невстановлених частин мови, так звані авторські okazіоналізми: *Si Qo* 'Сі Кхо', *Ny Sar* 'Най Саp', *Sar Mell* 'Саp Мел', *Yi Ti* 'Ю Ті', *Ar Noy* 'Ар Ної'.

Дж. Мартін також використав реальні або запозичені з інших джерел топоніми. Так наприклад, *Hayford* 'Хейфорд' – реально існуюча назви декількох поселень в англійських графствах Нортгемптоншир, Оксфордшир і Бакфастлі. *Blackpool* 'Блекпул' – місто в північно-західній Англії в графстві Ланкашир на узбережжі Ірландського моря; *Cairns* 'Кернс' – місто в північно-східній частині австралійського штату Квінсленд; *Elyria* 'Елірія' – місто в штаті Огайо, США.

У групі багатослівних топонімів – чисельна перевага належить до топонімів-словосполучень (88,5%). В основному вони складаються з двох компонентів, хоча трикомпонентні географічні назви також зустрічаються: *Crow Spike Keep* 'Воронячий Шпиль', *Lord Harroway's Town* 'Місто Князя Гарровея' та інші.

Топоніми-конструкції вживаються лише в 11,5% географічних найменувань, при чому союзні конструкції відсутні. Серед применникових конструкцій найбільш поширені ті, що утворені за моделями:

1) ім. + of + ім.: *the Great Sept of Baelor* 'Велика Септа Бейлора', *the Long Bridge of Volantis* 'Довгий Міст Волантіс', *Womb of the World* 'Черевко Світу', *the Bay of Seals* 'Тюленьча Затока', *the Bay of Ice* 'Крижана Гавань', *the Mountains of the Moon* 'Лунні Гори', *the Fist of The First Men* 'Кулак Перших Людей';

2) ім. + by + ім.: *Westwatch-by-the-Bridge* 'Західний-міст-черепів', *Eastwatch-by-the-Sea* 'Східна-варта-на-морі'.

Таким чином, під час дослідження було знайдено багато можливих прототипів місцевості, які знаходяться у Великій Британії, та котрі були використані письменником задля порівняння історичних подій та надання твору змістовності. Кожен етнос має свою емоційно-образну систему, яка передається від покоління до покоління насамперед в усній формі і фіксується саме в фольклорній пам'яті. Сюди належить і ландшафт, місцева флора та фауна, мораль, мова, ідеали та навички трудової діяльності. Поява топонімів спричинена необхідністю розрізняти географічні об'єкти у процесі трудової діяльності людей та з метою орієнтації щодо них. Отже, топонім відображає властивості об'єкта крізь призму людського уявлення про цей об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної та духовної культури населення.

Також під час аналізу структурного складу топонімів у художньому творі Дж. Мартіна ми виявили дві групи топонімів: однослівні та багатослівні. У кількісному відношенні превалюють складні топоніми, утворені за такими словотворчими моделями: ім. + ім., прикм. + ім., ім. + дієсл., дієсл. + ім. Топоніми-словосполучення в основному будуються за моделями ім. + ім., прикм. + ім., ім. + прикм., числ. + ім., дієприкм. + ім., в той час як топоніми-конструкції представлені моделями ім. + of + ім., а також ім. + by + ім. Отже, найбільш продуктивними способами отримання топонімів у досліджуваному художньому творі є словоскладання та словосполучення, що пов'язано з прагненням письменника передати складні й багатогранні ознаки географічних об'єктів вигаданого світу Семи Королівств.

Аннотація. В данном исследовании раскрываются особенности употребления топонимов в художественном произведении Джорджа Мартина «Песня Льда и Пламени: Игра Престолов», их влияния на общую картину построения сюжета художественного произведения и анализа лексико-семантических и структурных особенностей топонимов. Методологической основой работы является структурно-системный подход. Специфика исследуемой темы предусматривает применение описательно-компаративного метода, который заключается в сопоставлении топонимов для установления их дифференциальных признаков, и используется для объединения их функциональных особенностей в определенные группы, и компонентного анализа для распределения лексических единиц на семантические компоненты.

Ключевые слова: топонимы, имя собственное, роман-фэнтези, географические компоненты.

Abstract. In this study the specific features of the usage of toponyms in George Martin's novel "The Song of Ice and Fire: The Game of Thrones" are under consideration. Their influence on the general picture of the plot's construction as a piece of art and the analysis of the lexical-semantic and structural features of the names of these types are studied. Methodological basis of the work is the structural-system approach. The peculiarity of the researched subject provides the usage of a descriptive-comparative method, which consists in comparing linguistic units to establish their differential characteristics, and is used to combine their functional characteristics into definite groups and component analysis to distribute lexical units into semantic components.

Key words: toponyms, proper name, novel-fantasy, geographical components.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Олійник Т. С. Семантичні та функціональні характеристики символічних власних імен в сучасній англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К. 2001. 386 с.
2. Новичков А. А. Ономастическое пространство англоязычных произведений фэнтези и способы его передачи на русский язык: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Северодвинск. 2013. 26 с.
3. Martin R. R. George. A Game of Thrones: Bantman Books Mass Market Edition. 1996. 800 p.
4. Richer John, Saywell John, Spring Earle, Vallery Hugh. The British Epic. Toronto: Clarke, Irwing and Company Ltd. 1967. 347 p.

УДК 81'373.4(811.111)

ДІЕСЛОВА З ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЮ СЕМОЮ: ІНСТРУМЕНТИ-АРТЕФАКТИ (на матеріалі англійської мови)

Т. А. Мокра, О. О. Залужна

Анотація. У даній роботі проаналізовано семантику інструментів-артефактів в інструментальних дієсловах (ІД) на матеріалі англійської мови. Методологічною основою роботи є два типи лінгвістичного аналізу: дефініційний та компонентний, які підсилюються методами спостереження та порівняння. У результаті дослідження здійснено аналіз семантичної структури та проведено кількісні підрахунки емпіричного матеріалу з метою виявлення продуктивності виділених семантичних груп, серед яких найбільш продуктивними є групи «Щоденного використання» та «Пересування», найменшу продуктивність демонструють ІД, які належать до груп «Приладдя», «Небезпечні ситуації» та «Кухонне приладдя».

Ключові слова: семантика, дієслово, інструментальна сема, інструмент-артефакт.

1. Вступні зауваження. Категорія інструментальності є мовною універсалією, яка відноситься до однієї з найбільш обговорюваних лінгвістичних проблем. Адже, ще з часів винайдення людиною різноманітних знарядь праці, виникала необхідність створення та активного використання лексики, що відображала інструментальний вплив суб'єкта на об'єкт.

Актуальність даного дослідження зумовлена прагненням сучасних лінгвістів до системної організації лексики, що в свою чергу зумовлює ґрунтовну класифікацію дієслів з інструментальною семою.

Об'єктом дослідження є дієслова з інструментальною семою, яка вказує на використання знарядь (інструментів-артефактів), за допомогою яких виконується дія: *to axe* 'рубати сокирою', *to knife* 'різати ножом' та ін.

Предметом дослідження є лексико-семантичні особливості інструментальних дієслів (далі ІД) із семантикою використання інструмента-артефакта.

Мета роботи полягає у встановленні семантичної структури ІД із семантикою використання інструмента-артефакта на матеріалі англійської мови.

Матеріалом дослідження слугують 35 лексем, обраних з лексикографічних джерел, серед яких зокрема *to chop* 'нарізати або рубати гострим інструментом', *to shear* 'стригти' та ін.

2. Теоретичні засади дослідження. Аналізуючи слова з інструментальною семою, стає очевидним, що частина з них мають пряму вказівку на інструмент, як предмет,

виготовлений людиною (інструменти-артефакти) [1, с. 54-56], напр.: *to axe* 'рубати сокирою', *to knife* 'різати ножем' та ін., тоді як інша частина виражає дію, що виконується за допомогою частин людського тіла (інструменти-соматизми) [1, с. 54-56], напр.: *to hand* 'передавати щось із рук в руки', *to eye* 'дивитися прискіпливо'.

Одиниці дослідження представляють собою складне та багатоаспектне явище та виступають об'єктом дослідження в лінгвістичних розвідках різних наукових шкіл та напрямів. Передусім, інструментальні дієслова розглядаються в рамках теорії каузативності, адже вони перш за все характеризуються каузативною семантикою [1, с. 72-94], напр.: дієслово *to gun* «to shoot someone with a gun» [7] 'вбивати за допомогою пістолета'. Наприклад:

(1) *They were gunned down by masked snipers* [7] 'Їх вбили замасковані снайпери'.

Одиниці дослідження з-поміж іншого можуть розглядатися як особливий підклас адвербіальних дієслів [2; 3]. Адвербіальні дієслова, на думку К. Фельбаум, – це дієслова, в значеннєвій структурі яких є як мінімум дві семи: дієслівна, яка виражає власне рух в будь-якому сенсі, та сема, що виражає обставинні відношення [4]. Інструментальна сема при такій структурі значення адвербіального дієслова є найбільш помітною. Саме тому всі класифікації ІД ґрунтуються на типі адвербіальної ознаки та включають в себе як семантичні ознаки (інтенсивність, ціль, причина, час) так і інструмент. Зважаючи на це, можливою стає диференціація за семантикою основного компонента значення, тобто дієслова. Сюди відносяться такі категорії як «дієслова життєдіяльності» *to towel* 'витиратися рушником', *to shampoo* 'мити голову шампунем' або «зміни стану» *to hypnotize* 'гіпнотизувати' та ін.

Доцільними також вбачається ряд класифікацій ІД, які відбивають специфіку структури їхнього значення. Учені переважно диференціюють дієслова на основі двох критеріїв: тип дії та тип інструмента/знаряддя, необхідного для виконання дії, що дає змогу виокремити дев'ять базових типів, серед яких зокрема дієслова руху (*to caravan* 'подорожувати у фургоні', *to trailer* 'жити та подорожувати у трейлері', *to streetcar* 'їхати у трамваї', *to scooter* 'їхати на скутері чи самокаті'), нарізки (*to knife* 'різати ножем', *to bayonet* 'колоти чимось гострим') та ін.

Така двоякість критеріїв відображає структуру значення дієслів, але є доволі суб'єктивною при розподілі класифікованих одиниць по групах. Так, одна лексична одиниця може належати одразу до декількох груп, напр.: *to knife* одночасно є «простим інструментом», «дієсловом нарізання» та «кухонною приналежністю» [1; 5].

3. Семантика ІД із семантикою використання інструмента-артефакта. Наразі, багато вчених звертають увагу на діалог культур. Із точки зору сучасної семіології, взаємодія культур – це перекодована інформація з мов культури одного народу на мови культур іншого. Для вивчення будь-якої мови необхідно ознайомитися з її культурою та мовними кодами.

Артефакт (лат. *artefactum* «штучно зроблений») – будь-який об'єкт, створений або модифікований людьми [6]. У даному дослідженні «артефактом» називається предмет, за допомогою якого виконується дія. Використовуючи методу побудови формул тлумачення (далі ФТ) [1], каузативна інструментальна ситуація виглядатиме наступним чином: «X (каузатор, людина) каузує Y (об'єкт / інструмент) мати/ не мати /робити Z за допомогою інструмента-артефакта».

Подана вище інформація ілюструється наступним прикладом:

(2) *The boys were skating on the ice* [7] 'Хлопці каталися на ковзанах по льоду'.

Дієслово *to skate* «move on ice skates or roller skates in a gliding fashion» [7] 'рухатися плавно пересуваючись на ковзанах чи роликах'. Дане ІД уточнює спосіб пересування (на ковзанах) та дозволяє уникнути використання конструкцій, що значно спрощує структуру речення та економить час.

Аналіз мовного матеріалу дозволяє стверджувати, що ІД із семантикою використання інструмента-артефакта можуть бути розподілені на дієслова з **прямою** та **непрямою**

вказівкою на інструмент дії. Перша група налічує 28 лексичних одиниць, що становить 80 % корпусу дослідження. Друга група ІД складається з 7 лексем та складає 11,2% від загальної вибірки. Варто зазначити, що 4 лексеми не належать до жодної з груп і наразі не підлягають класифікації, напр.: *to manufacture* 'виготовляти щось грандіозне/велике за допомогою машин'.

У процесі подальшого вивчення виявилось, що інструменти-артефакти можна поділити на підгрупи, які формуються, насамперед, за принципом сфери їхнього використання.

3.1. «Щоденне використання». Ця група є найбільш репрезентативною та налічує 16 одиниць з прямою вказівкою на інструмент.

Прикладом такого ІД може слугувати лексема *to shower* «wash oneself in a shower» [7] 'митися в душі'. Наприклад:

(3) *She showered and went down to breakfast* [7] 'Вона помилася в душі та спустилася до сніданку'.

За допомогою ІД у цьому випадку уточнюється спосіб виконання процедури миття.

3.2. «Пересування». Група налічує 6 лексем, які відносяться виключно до тих, які демонструють пряму вказівку на інструмент. Вони вживаються на позначення артефактів, за допомогою яких здійснюється переміщення з однієї точки в іншу.

Дієслово *to sail* «travel in a boat with sails, especially as a sport or recreation» [7] 'подорожувати у човні з вітрилами, особливо у спорті чи на тренуванні' вказує на залучення вітрил в якості інструмента дії. Наприклад:

(5) *Ian took us out sailing on the lake* [7] 'Ян взяв нас поплавати на човні (під вітрилами) по озеру'.

Дана лексема відноситься до тих, які мають пряму вказівку на інструмент та демонструють безпосередньо спосіб пересування по воді.

3.3. «Приладдя» до цієї групи належить 3 одиниці, які містять лише пряму вказівку.

Прикладом одиниць, які належать до цієї групи може слугувати дієслово *to glue* «fasten or join with or as if with glue» [7] 'скріплювати або з'єднувати щось клеєм, або чимось схожим на клей'. Наприклад:

(6) *The wood is cut into pieces which are then glued together* [6] 'Деревина розрізається на шматочки, які потім склеюються разом'.

Подана вище лексема демонструє спосіб скріплення двох частин цілого.

3.4. «Небезпечні ситуації». До цієї групи належать дієслова для позначення ситуацій особливого ризику, чисельність яких є 3 лексеми з прямою і 1 з не прямою вказівкою на інструмент. Ця група ілюструється за допомогою таких дієслів:

3.4.1. Дієсловами з непрямою вказівкою можна вважати, наприклад, лексему *to gas* «kill or harm by exposure to gas» [7] 'вбивати або ранити когось газом'. Наприклад:

(7) *My son was gassed at Verdun* [6] 'Мій син був отруєний газом у Вердені'.

Наведене ІД уточнює спосіб отруєння та належить до лексем із прямою вказівкою на інструмент.

3.4.2. Дієслово *to stab* має значення «thrust a knife or other pointed weapon into (someone) so as to wound or kill.» [7] 'наносити удар ножем або іншим загостреним предметом з наміром поранити або вбити когось. Наприклад:

(8) *He stabbed her in the stomach* [7] 'Він поранив її ножем у живіт'.

У наведеному прикладі ілюструється лексема з непрямою вказівкою на інструмент.

3.5. «Кухонні приладдя». Група налічує всього 3 лексеми виключно з не прямою вказівкою на інструмент, до яких належить, наприклад, *to cut* «divide into pieces with a knife or other sharp implement» [7] 'ділити на частини ножем чи гострим інструментом'. Наприклад:

(9) *Cut the beef into thin slices* [7] 'Поріж яловичину на шматочки'.

За допомогою поданого вище ІД уточнюється спосіб поділу м'яса на шматочки.

3.6. Останньою є група дієслів, які не належать до жодної із вище вказаних груп. Сюди відносяться лексеми, серед яких, наприклад, *to scratch* «with object score or mark the surface of (something) with a sharp or pointed object. no object» [7] ‘дряпати чи позначати поверхню чогось чимось гострим або загостреним’. Наприклад:

(10) *He scratched at a stain on his jacket* [7] ‘Він пошкрябав пляму на своїй куртці’

Сюди також належить ІД *to pinch* «grip (something, typically a person’s flesh) tightly and sharply between finger and thumb» [7] ‘стиснути (зазвичай чиесь тіло) легко чи сильно між пальцями’. Наприклад:

(11) *She pinched his cheek* [7] ‘Вона ущипнула його щоку’.

Таблиця 1 – Семантика ІД із семантикою використання інструмента-артефакта

Семантика ІД	Кількість одиниць	%	Приклади
Щоденне використання	16	47	<i>to shampoo</i> ‘мити голову шампунем’
Пересування	6	17	<i>to sledge</i> ‘кататися на ковзанах’
Інше	4	12	<i>to pinch</i> ‘ущипнути’
Небезпечні ситуації	3	8	<i>to knife</i> ‘ранити ножем’
Кухонні приладдя	3	8	<i>to cut</i> ‘різати’
Приладдя	3	8	<i>to glue</i> ‘клеїти’
Всього	35	100	

4. Висновки

4.1. Оскільки інструментальна сема передбачає використання інструмента для виконання дії, доцільно поділити ІД на інструменти-артефакти та інструменти-соматизми.

4.2. Артефактом є будь-який інструмент, а в даному випадку – предмет, за допомогою якого виконується дія, проте не у всіх випадках актуалізується назва цього предмету, саме тому інструменти-артефакти поділяються на ті, що мають пряму вказівку на інструмент і ті, що її не мають.

4.3. Оскільки артефакт є інструментом, людина, яка його використовує є каузатором дії (X) саме тому, ІД розглядають в рамках категорії каузативності.

4.4. Найбільшу групу дієслів-артефактів складає група «Щоденне використання», адже назви майже всіх об’єктів людина використовує в процесі життєдіяльності і будь-який із них може стати основою для інструментального дієслова.

Аннотация. В данной работе проанализирована семантика инструментальных глаголов (ИГ) на материале английского языка. Методологической основой работы служат два типа лингвистического анализа: дефиниционный и компонентный анализ, которые базируются на методах наблюдения и сравнения. В результате исследования был проведен анализ семантической структуры и количественный анализ эмпирического материала с целью выявления продуктивности выделенных семантических групп, среди которых наиболее продуктивными являются группы «Ежедневного использования» и «Передвижения», наименьшую продуктивность демонстрируют ИГ, которые принадлежат к группам: «Принадлежности», «Опасные ситуации» и «Кухонные принадлежности».

Ключевые слова: семантика, глагол, инструментальная сема, инструмент-артефакт.

Abstract. The main concern of the article is to analyse the semantics of the instruments-artefacts in instrumental verbs (IV) in the English language. The methodological basis presupposes the use of such methods and ways of linguistic analysis as differential and structural analysis, which are based on the methods as observation and comparison. In the course of the research, the analysis of the semantic structure and the quantitative analysis of the empiric material are carried out with the aim of indicating the productivity of the semantic groups singled out, among them the most productive groups are «Everyday usage» and «Motion», the least productive groups are «Equipment», «Dangerous situations» and «Kitchen utensils».

Key words: semantics, verb, instrumental seme, instrument-artefact.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Залужна О. О. Лексико-стилістичні та структурно-синтаксичні особливості привативних дієслів в англійській та українській мовах: Монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 316 с. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/mono/2019.978-966-949-161-9>
2. Назарова Р. З. Функционирование глаголов с окказиональным значением движения в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. М., 1982. 30с.
3. Филлмор Ч. Дело о падеже. *Зарубежная лингвистика*. Пер. с фр. / Под ред., Е. Н. Савинна. М. : Прогресс 1999. С. 127–258.
4. Fellbaum K. English Verbs as a Semantic Net. *Word-Net: Lexical Database*. Revised August, 1993. 86 p.
5. Янінська Н. Соматична лексика як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії. *Львівський національний університет імені Івана Франка Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2008. Вип. 3. С. 211–213
6. Словник української мови. URL : <https://www.slovnuk.ua/index.php?sword=%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%84%D0%B0%D0%BA%D1%82> (дата звернення : 08.10.2019).
7. Oxford English Dictionary. URL : <https://en.oxforddictionaries.com/> (дата звернення : 01.10.2019).

УДК 821.161.2.09

МЕТОДОЛОГІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ДОСЛІДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В. В. Монастирська, В. А. Просалова

Анотація. У статті автором узагальнено специфіку літературознавчої методології М. Грушевського як дослідника української літератури. Виявлено, що вчений удався до методології культурно-історичної школи, застосовував сукупність методів для визначення самобутності української літератури та літературних впливів на її розвиток. В арсеналі вченого – порівняльно-історичний, історико-системний, порівняльно-типологічний методи дослідження. М. Грушевський реалізував системний підхід до вивчення літератури.

Ключові слова: література, метод дослідження, методологія, системний підхід.

Аналіз оригінального письменства М. С. Грушевський розпочав з аналізу слова «О Законе и Благодати». Підставу для цього дає не тільки те, що «Слово» привернуло до себе увагу вченого «своїми літературними прикметами і особливо для нас цінне, як одно з найбільш літературних, високо артистичних речей» [6, с. 89], а й тим, що його автор «творить річ єдину в своєму роді, яка не повторюється більше і зістається вічним набутком скарбниці не тільки нашої, але і світової» [6, с. 77]. Автор «Слова», як зазначає М. С. Грушевський, є своєрідним «покажчиком освіти, талантів і настроїв людей сього покоління, людей місцевих, бо те, як автор говорить про Русь, про руський нарід, про його минувшину, не лишає сумніву, що пише се русин» [6, с. 90].

Цілком імовірно, що авторство «Слова» має для М. С. Грушевського принципове значення, оскільки воно в науковому пошуку «виводить» його на питання про виникнення української літератури. Саме тому не можна не погодитись із С. К. Росовецьким, який підготував примітки до другого тому «Історії української літератури» щодо аналізованого М. С. Грушевським явища анонімності та псевдоанонімності творів давньої літератури. «Грушевський розглядає їх як даність» [6, с. 92], – відзначає дослідник, погоджуючись із думкою сучасних літературознавців, що ці явища походять від неписаного середньовічного кодексу письменницької праці.

Мета статті – визначити методи дослідження історії української літератури, новаторство М. С. Грушевського в осмисленні літературних фактів і явищ.

Одним із найбільш гострих та актуальних концептуальних питань у сучасному грушевськознавстві є визначення специфіки наукового інструментарію М. С. Грушевського-літературознавця. На наше переконання, вчений використав принципи аналізу літературних явищ, що є притаманними для культурно-історичної школи, яка стала однією з основ для

становлення літературної компаративістики. Так, зокрема, з'ясовуючи особливості походження циклічної будови українського народного епосу, М. С. Грушевський застосував генетично-контактний принцип, що ґрунтується на врахуванні генетичних і контактологічних аспектів дослідження. Під час аналізу значної кількості фактологічного матеріалу вченим було відкинуто гіпотезу щодо появи народного епосу внаслідок шкільного впливу XVI–XVIII ст., потім балканського, Центрально-Подунайського, доки він не дійшов висновку, що всі вони «лише впливали на слов'янський фольклор, збагачували його новими ідеями, кристалізували його виразніше, але не сотворили наново» [3, с. 1].

М. С. Грушевський також використав порівняльно-типологічний принцип, яким послуговується порівняльне літературознавство. Сутність зазначеного принципу головним чином полягає у співвіднесенні літературних явищ на синхронічній площині з метою виявлення між ними тематичних, образних, жанрових і стильових відмінностей та подібностей, встановленні їх ближніх і віддалених контекстів та групуванні цього історико-літературного матеріалу. Порівняльно-типологічний принцип активно використовувався вченим під час аналізу оригінального письменства XI–XII та XII–XIII століть.

Доцільно зауважити, що провідну роль у дослідженні вченим історії української літератури відіграв історико-системний принцип. Так, М. С. Грушевський досліджував українську літературу в якості цілісної і нерозривної системи, що функціонує за певними законами. Вивчаючи питання виникнення української літератури та стежачи за безперервністю її розвитку, вчений був змушений прийти до системного методу, який дозволяв йому обґрунтувати наявність української нації. Цей принцип був реалізований у розробці М. С. Грушевським періодизації давньої української літератури. Вчений не поділяв думку офіційного літературознавства і навіть деяких колег (наприклад, М. Зерова, М. Петрова) про те, що українська література бере свій початок у XVI і навіть у XVIII ст.

Праця М. С. Грушевського, написана в 1920-х роках, за його словами, постала як поширення та розвиток його концепції «Історії України-Русі». Основним принципом аналізу в ній став історизм. Саме тому Л. Білецький зараховував літературознавчу спадщину М. С. Грушевського до історичної школи, вбачаючи у ній ознаки теорії соціологічної інтерпретації поетичного твору, теорії літературної діалектики та еволюції. У свою чергу, М. Наєнко назвав підхід М. С. Грушевського культурно-історичним напрямом в історичній школі, а Я. Гарасим – домінантою в дослідженні історії літератури та фольклору М. С. Грушевського вважав методологію культурно-історичної школи, певною мірою збагачену елементами міфологічно-порівняльної, антропологічної, психологічної і насамперед школи генетичної соціології. П. Кононенко назвав значною заслугою М. С. Грушевського відкриття генетичних основ специфічних ознак української словесності як самодостатньої системи, а Т. Лугова наголошує на історико-системному та порівняльно-історичному методах.

У праці М. С. Грушевського постала концепція самобутності української літератури та її специфіки, зумовленої історично сформованою національною ментальністю українців. Одним із важливих завдань М. С. Грушевського-літературознавця і його «теоретичною формулою» було довести генетичний зв'язок давньої української літератури зі «старою» культурою, «відтворити неперервну тканину духового життя нашого народу» [7, с. 14], а також довести існування підстав та можливостей окремого українського розвитку, паралельно з великоруським, однак окремо від нього.

М. С. Грушевський визнав заслугу порівняльно-літературних, культурних та соціологічних дослідів. Учений звертався до оперування літературою за допомогою фольклору, а також оперував у фольклорному матеріалі аналогіями, своїми та чужими літературними паралелями, які поєднують усну і писемну творчість, уводячи її у загальносвітовий літературний процес. Слідом за І. Я. Франком, М. С. Грушевський об'єднав усну творчість і писемну літературу в синтетичне поняття української словесності,

наголосивши на безперервності цієї єдності. Для вченого словесна творчість була морем, яке розлилося по всій території розселення українців, відбиваючи різні течії й впливи. Усі літературні пам'ятки, як наголошував учений, повинні бути простудійовані задля з'ясування загальної еволюції давньої літератури, її відносин до усної словесності і зв'язків з нею, її соціального і культурного підґрунтя, з одного боку, а з другого – «її становища супроти літератури і традиції позаукраїнської» [6, с. 89].

З метою пояснення складності процесу взаємозбагачення та взаємної кореляції фольклору і літератури, а також їхнього колообігу М. С. Грушевський використав схему, яку в загальних рисах було подано І. Я. Франком. Спершу вчений окреслив коло ідей та образів книжної літератури, характеризуючи її форми та оцінюючи ступінь її оригінальності. М. С. Грушевський також простежив те, як ідеї, образи, теми та форми переходили усним шляхом до народу, поєднувалися із давнішими мотивами і темами, повторювали, по суті, процес літературної обробки, який вони проходили у книжній словесності. «Але виходячи відси в широкий масовий оборот, вони підпадали ще глибшому, довшому і затяжнішому перероблюванню в тім же напрямі комбінування і перемінювання в щось нове третє в своїх сполученнях з матеріалом усним» [7, с. 18].

М. С. Грушевський бачив бачив тісний, іноді нерозривний зв'язок – певну дифузію, «ендосмос і екзосмос» між усною та писаною традицією (слідом за М. Драгомановим він називав процес просочування із зовнішньої сфери всередину середовища та зворотній процес – просочування із середовища назовні) [10, с. 67]. Зустрічі та боротьба різних культур, сполучення різних релігійних доктрин, цивілізаційних течій, культурних комбінацій за часів чорноморсько-дунайської доби (IV–IX ст.) – ці чинники, на думку М. С. Грушевського, формували синкретичний духовний світ наших предків, що вбирали культурні елементи з усіх цих зразків, «мали нагоду черпати обома руками з джерел східних і західних... в різних формах і варіантах» [5, с. 7].

Методологічну основу для вивчення національної літератури М. С. Грушевський вбачав у працях О. Веселовського, підтримуючи його теорію про «зустрічні течії», згідно з якою запозичення можливе тільки при існуванні готових аналогічних образів і настроїв. «Чуже немислиме без суголосного у тій сфері, яка його приймає» [6, с. 94], – наголошував учений. Він був глибоко переконаний у тому, що «при всіх запозиченнях і наверствуваннях все-таки приходиться рахуватися з існуванням старшої суголосної «основи», на котрій осідають чи вплітаються такі пізніші сторонні наверствування» [5, с. 7]. Результати досліджень над писемними джерелами були точніші й конкретніші, ніж над усними паралелями. Проте М. С. Грушевський застерігав, що впливами писемної літератури справа не вичерпується: аналіз їх лише окреслює контури для неминучого і конче потрібного для української літератури дослідження контактів усної творчості, далеко багатшої й ширшої, ніж сфера книжних впливів. Лише так буде вивчена «незмірно цікава культурна і літературна робітня, в котрій працював наш нарід [...], залежність нашої творчості від тих світових огнищ, у котрих ішла найживіша літературна праця, перероблювання її витворів і промінювання нашої творчості на периферії» [5, с. 7]. М. С. Грушевським було розвинено положення І. Я. Франка: потрібно висвітлити не лише впливи й запозичення, а й другий бік цього питання: ступінь «одомашнення або органічного засвоєння інтернаціональних, мандрівних тем українським елементом» [5, с. 7]. Варто послідовно вивчати природу українського письменства за його власними внутрішніми закономірностями.

М. С. Грушевський, розглядаючи оригінальну літературу, визнав переважну роль візантійських впливів та дійшов висновку, що часто нібито оригінальні писання є переробкою, парафразом візантійських або болгарських творів, «так що нелегко буває протягнути границю між таким «оригінальним» писанням і тими перекладеними творами, які підпадають на нашім ґрунті різним переробкам, додаткам, інтерполяціям (вставкам)» [6, с. 97]. Міжлітературні імпульси втрачають у творі характер чужорідності та

інтерпретуються як органічний, функціонально зумовлений складник. Якщо певних пам'яток у національному процесі не було, М. С. Грушевський радив звертати увагу на неукраїнські матеріали, оскільки вони «відбивали ті літературні, ті книжні течії, які захоплювали собою й Україну» [6, с. 98]. Дослідник, як і І. Я. Франко, йшов за теорією «кругів» – ідеєю, яку висловив М. Драгоманов, а згодом розвинув Ф. Гребнер, та деталізує завдання порівняльно-історичного дослідження: на його думку, окрім анатомії тем, треба мати на увазі їхню фізіологію [7, с. 20].

«Історія української літератури» М. С. Грушевського продемонструвала «європейськість» і радикально змінила дослідницьку парадигму в Україні, оскільки вона підтверджувала, що вітчизняна література є не лише часткою історичного та соціального буття народу, але й наслідком її контактів і зв'язків з іншими літературами світу. За концепцією М. С. Грушевського вона постає як самодостатня художня система, що акумулює в собі риси характеру українського народу, демонструє їх своєрідність і спадковість, здатність до трансформацій. Порушені вченим питання розвитку традицій національних культур, літератур, збереження національної ідентичності та пошук власного місця в колі новітніх суспільних та культурних структур актуальні і в наш час.

Анотація. У статті автором обобщено специфіку літературознавчої методології М. Грушевського як дослідника української літератури. Виявлено, що учений прибігав до методології культурно-історичної школи, застосовував сукупність методів для визначення самобитності української літератури та літературних впливів на її розвиток. В арсеналі вченого – порівняльно-історичний, історико-системний, порівняльно-типологічний методи дослідження. М. Грушевський реалізував системний підхід до вивчення літератури.

Ключові слова: література, метод дослідження, методологія, системний підхід.

Abstract. In the article the author summarizes the specifics of the literary methodology of M. Hrushevsky as a researcher of Ukrainian literature. It is revealed that the scientist resorted to the methodology of the cultural-historical school, applied a set of methods to identify the originality of Ukrainian literature and literary influences on its development. In the arsenal of the scientist – comparative-historical, historical-systemic, comparatively-typological methods of research. M. Hrushevsky implemented a systematic approach to the study of literature.

Key words: literature, research method, methodology, systematic approach.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Академік М. С. Грушевський – видатний український вчений-історик і літературознавець, громадський діяч. *Вісник АН України*. 1992. № 1. С. 3.
2. Александрова Г. «Історія української літератури» М. Грушевського: проблеми національної ідентичності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2014. Вип. 41. С. 8–11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_41_4.
3. Алексієвець М., Алексієвець Л. Михайло Грушевський в українському національному відродженні. *Русалка Дністрова*. Тернопіль, 1996. 16 вересня. С. 1.
4. Антонович М. До дискусії навколо М. С. Грушевського. *Український історик*. 1991–1992. № 3–4, № 1–2. С. 370–379.
5. Білокінь С. Михайло Грушевський. *Літературна Україна*. 1988. 21 липня (№ 29). С. 7.
6. Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. К. : Либідь, 1996. 144 с.
7. Винар Л. Михайло Грушевський – історик України. *Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*. Львів : НТШ, 1994. С. 13–32.
8. Владига О. М. Становлення Михайла Грушевського як джерелознавця (студентські роки). *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2011. № 212. С. 33–39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2011_212_7.
9. Гомотюк О. Михайло Грушевський – архітектор науки про українство. *Психологія і суспільство*. 2010. № 2. С. 26–52.
10. Грушевський М. С. Історія української літератури : у 5 т. К.; Львів, 1923. Т. 1. 360 с.

ВАРІАТИВНІСТЬ ІНТЕГРАЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

А. В. Підвальна, Л. С. Данил

Анотація. У статті розглядається проблема мовної інтеграції германізмів у англійській мові. На основі лексикографічних джерел досліджено, яких змін зазнала запозичена німецька лексика, увійшовши до фонду англійської мови. Проаналізовано етимологічні паралелі у німецькій та англійській мовах та визначено напрямки, яких торкнулася запозичена лексика, а також описано ступені асиміляції запозичених лексичних одиниць. Пояснено термін «запозичення», на основі якого ми працювали над роботою.

Ключові слова: запозичення, германізми, мова-джерело, мова-одержувач, мовні контакти.

Постановка проблеми. Запозичення в англійській мові почали з'являтися ще з періоду зародження її як окремої мови. Вони відіграють надважливу роль у розширенні та поповненні словникового складу будь-якої мови. Оскільки мова має тенденцію до постійного розвитку, тема вивчення обміну лексичними засобами зберігає свою актуальність. Сьогодні особливо чітко простежується тенденція використання запозиченої лексики, оскільки на міжнародній арені прогресивних країн встановлюються «свої правила» навіть у мовних напрямках. Відомо, що поява нових винаходів потребує появи нових понять.

У статті увага привертається до проблеми німецьких запозичень в англійській мові, оскільки існує думка, що мова має бути «чистою» та позбавленою запозичень.

Аналіз попередніх досліджень. Стаття має за основу роботи науковців, котрі вивчали проблеми запозичень в різних мовах. Зокрема першопрохідцем у цій сфері був Жан Бодуен де Куртене, котрий вважав, що мовознавство опирається на досягнення психології та соціології і повне дослідження цих факторів є неможливим без знання етнографії, історії та культури народів, що є носіями досліджуваних мов. Також важливими є роботи І. Г. Добродомова, чие визначення терміну запозичення взято основою для роботи. Поглиблюючись у мовознавство ми керувалися роботами Ю. О. Жлуктенко та Т. А. Яворської.

Теоретичні роботи В. М. Аристової, А. В. Бондаренко, Й. О. Айдуковича послугували основою для праці, адже в них описано процеси запозичень та мовних контактів.

Також ми звертаємося до лексикографічних джерел Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of English Language та електронних ресурсів Oxford English Dictionary, Collins Dictionary.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити проблему мовної інтеграції німецьких запозичень в англійській мові та визначити життєдіяльнісні напрямки, на які має вплив запозичена лексика.

Виклад основного матеріалу. «Запозичення – елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція і ін.), перенесений з однієї мови в іншу в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів з однієї мови в іншу» [1, с. 158–159]. Запозичення з різних мов називають по-різному: англіцизми, латинізми, германізми і т. д.

Варто зазначити, що важливою умовою появи запозичень у будь-якій мові є фактор двомовності, адже іншомовне слово реалізується спочатку в колі двомовних людей, котрі його переймають, а потім і поширюють у більш широкі кола. Умовно серед способів запозичення можна виділити три основні групи: транскрипція, транслітерація і калькування [2, с. 145]. Так ми дійшли висновку, що запозичене слово стає власністю вже не однієї, а двох мов – мови-джерела і мови-одержувача.

Термін «запозичення» нерозривно пов'язаний з освоєнням іншомовних лексичних одиниць мовою, що запозичує, прилученням до її лексико-семантичної системи та підпорядкуванням законам її розвитку. Крім чисто утилітарних функцій точного позначення зовнішньокультурного елемента і орієнтації адресата на галузь певної

іншомовної культури, запозичення несуть в собі елемент національного колориту (реалії і вкраплення), інокультурну конотацію.

Мова відображає і закріплює реалії та поняття, відпрацьовані історичним досвідом даного народу. Встановлення економічних, політичних, культурних зв'язків сприяє залученню до загальнолюдської культури з використанням запозичень із іншої мови, що володіє достатніми засобами для вираження всіх необхідних наукових та історико-культурних понять.

Проблема запозичень є однією із складових частин великої проблеми мовних контактів і збагачення словникового запасу мов. Особливий інтерес до цієї проблеми пояснюється також її тісним зв'язком з історією суспільства.

Наявність запозичень з багатьох мов свідчать про різнобічні контакти народу. Причини запозичення, як правило, діляться на зовнішні (екстралінгвістичні), наприклад, необхідність найменування нового поняття, предмету, явища, або внутрішні (лінгвістичні) – необхідність поповнити певні ланки в лексичній системі мови.

Історично народи, що зазнають суттєвих змін, так чи інакше впливають на інші народи. Зміни знаходять відображення в словниковому складі мови, саме тому для істориків словниковий склад мови дуже важливий: аналізуючи його, вони можуть реконструювати основні етапи взаємодії різних держав, етнічних груп.

Ступінь асиміляції запозичень залежить від різних чинників: генетичного споріднення, типологічної подібності взаємодіючих мов, сфери, частоти, тривалості вживаного слова, способів інтенсивності асиміляційного впливу мови-реципієнта.

З точки зору системи словотворення сучасної англійської мови, з-поміж німецьких запозичень більшу частину складають кореневі, прості слова, на другому місці за кількістю знаходяться складні слова, далі розташовуються скорочені слова.

Англійська мова належить до західної підгрупи германських мов, а тому, слова, що представляють собою корінний фонд англійської мови, знаходять дуже часто етимологічні паралелі в інших германських мовах. Особливо ж багато подібних паралелей до споконвічних англійських слів знаходиться у мовах західногерманської підгрупи, зокрема в німецькій: англ. Day, нім. Tag (день); англ. Night, нім. Nacht (ніч); англ. Book, нім. Buch (книга). [3; с. 30]. Навіть сам термін «запозичення» приходить з німецької мови: англ. Loanword (або loan-word) – нім. Lehnwort.

Як показав проведений аналіз, після включення німецьких слів в лексико-семантичну систему англійської мови вони підлягають загальним закономірностям розвитку даної системи. З іншомовних слів закріплюються в мові в першу чергу такі, які позначають життєво важливі предмети і явища. Ці слова стають все поширенішими, загальнонародними словами і зберігаються в мові протягом ряду періодів, повністю або частково підкорившись законам її фонетичного та граматичного ладу. Англійська мова запозичила з німецької мови слова, що проникли в її словниковий склад через латинську мову. Наприклад, латинське слово *discus* (таріль) проникло в німецьку мову і потім було запозичене англійською мовою. Слова запозичувалися за допомогою встановлення торгових і політичних відносин.

Запозичення є багатогранним процесом. Німецькі слова виявляють тенденцію до розширення своєї смислової структури: деякі слова в даний час вживаються в переносному значенні, в той час як були запозичені для позначення певних подій і вживалися в своєму первинному значенні; більшість слів має однакове значення як в німецькій, так і в англійській мовах.

Багато слів у галузі музики, філософії і політики прийшли з Німеччини, серед них *lieder* (пісні), *zeitgeist* (дух часу), *ost-politik* (східна політика). З 1895 англійці подорожують з *rucksack* (рюкзаком) *hinterland*'ом (місцевістю, прилеглою до промислового центру). Юний британець може бути *wunderkind* (вундеркіндом) і ходити в *kindergarten* (дитячий садок). У живому діалозі можна повсюдно почути німецьке *gemütlich* (приємний) і «*Vorsprung durch Technik*» (перевага завдяки техніці) (фраза взята з реклами «Ауді»).

XVI–XVII століття характеризується в Німеччині та Англії розвитком торгівлі і військової справи. Тому були запозичені назви деяких рослин, слова, що характеризують людей та інші. Наприклад: halt (стій!), Lance-knight (ландскнехт), kreuzer (крейцер, назва монети), junker (юнкер) [4].

Лондонська вечірня газета «Evening Standard» неоднозначно висловлюється про відкритий А. Шварценеггером ресторан «Планета Голлівуд»: автор назвав PR-менеджера gautleiter («гаутляйтер» – націонал-соціалістичний керівник області у фашистській Німеччині), а його співробітниць fräuleins (панянка, дівчина).

А. В. Бондаренко умовно поділяє німецькі запозичення, що вживаються в газетних статтях, на три великі групи:

– запозичення, які позначають реалії іншої країни і що вживаються з метою збереження національного колориту (kaput, autobahn, land, frau та ін.);

– професіоналізми – запозичення, що належать до професійного словника будь-якої галузі мистецтва або науки (lied; untergang, wolfram);

– запозичення, які вживаються пресою для створення певного ефекту з метою впливу на адресата, що дає можливість читачеві відчути себе частиною описуваних подій, пізнати атмосферу країни, про яку йде мова [5].

Німецькі запозичення в англійській мові мають різне стилістичне забарвлення, однак, за нашими спостереженнями, значна частина германізмів виконує емотивну функцію, характеризується соціальним маркуванням і низькою частотністю вживання в розмовній мові, наприклад: Angst (страх, тривога), Doppelgänger (доппельгенгер, примарний двійник), Schadenfreude (зловтіха), Wanderlust (пристрасть до подорожей). Це призводить до необхідності проілюструвати стилістичний потенціал германізмів прикладами із сучасної публіцистики.

Проведене дослідження виявило певні закономірності розподілу запозичень за частинами мови. Найзначнішу групу германізмів складають іменники (90,5%), що пояснюється тенденцією засвоєння в першу чергу іншомовної лексики, що позначає нові предмети і явища, а також наукові поняття, переймаємо з іншої культури. Германізми інших частин мови зустрічаються епізодично. Так, прикметники (ergriffen (схвильований), echt (справжній, істинний), glitzy (блискучий, притягальний), wanderlustful (той, хто пристрасно любить подорожі)) складають 5% дослідженого матеріалу. Ще рідше зустрічаються запозичені дієслова (doodle (грати на волинці), spiel (грати в азартні ігри, брехати), yodel (співати йодлем), halt (зупинятися), strafe (карати, накладати стягнення)), що становлять 3% матеріалу. Найменший відсоток – 1,5% – складають прислівники, наприклад, geistlich (духовний). Примітно, що серед германізмів зустрічаються вигуки, наприклад, побажання здоров'я (при чханні і т. п.) gesundheit, висхідний до відповідного секундарного вигуку німецької мови, утвореного від іменника Gesundheit (здоров'я).

Необхідно зауважити, що процес асиміляції німецьких запозичень проходить по-різному. Деякі запозичені найменування проходять складний шлях. Наприклад, слово Zeitgeist, запозичене в 1831 році, було перекладене як time spirit, але пізніше (1884) вживалося як Zeitgeist і лише в 1921 році піддалося орфографічній асиміляції – zeitgeist.

Типовим є поступове вживлення германізмів до англійської мови. Німецьке слово спочатку існує в первісному вигляді і лише пізніше стає калькою або напівкалькою.

Розглянемо докладніше процес асиміляції. Так, німецьке дієслово abseilen означає процес спускання по мотузці або канату. Відокремлюваний префікс ab має значення «вниз», корінь походить від іменника das Seil (канат, мотузка) [6]. Дієслово було запозичене як скелелазний термін, оскільки даний вид спорту зародився в Альпах на німецькомовних територіях.

Згідно Oxford English Dictionary, дієслово to abseil з'явилося в англійській мові в 1930 році і в даний час повністю асимілювалося на морфологічному і граматичному рівнях [7].

До повністю не асимільованих запозичень або варваризмів можна віднести слово Ostpolitik – східна політика (наприклад: The party reacted with unnecessary embarrassment and defensiveness to government attacks on general talks it has been holding with the Greens, and its desire, as part of its traditional Ostpolitik, to press on with contacts with the Communist party) [8].

Висновки. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що німецька мова має значний вплив на розвиток англійської мови, її основу й обсяг. В англійській мові

зустрічається досить велика кількість запозичень з німецької мови – германізмів. Більшою мірою сферами запозичень є такі області, як гірничорудна промисловість, мінералогія, наукові терміни, зокрема, слова, що належать до філологічного знання. Спостерігаються також запозичення слів, що позначають продукти, напої та предмети побуту, характеристики людей та повсякденні поняття. Крім того, досить великий пласт німецьких запозичень належить до військової справи (мілітаризми).

Аннотация. В статье рассматривается проблема языковой интеграции германизмов в английском языке. На основе лексикографических источников исследовано, какие изменения происходили с заимствованной немецкой лексикой в фонде английского языка. Проанализированы этимологические параллели в немецком и английском языках и определено, каких сфер коснулась заимствованная лексика, а также описаны степени ассимиляции, которым поддались заимствованные лексические единицы. Изложено объяснение термина «заимствование», отталкиваясь от которого мы работали над научным трудом.

Ключевые слова: заимствования, германизмы, язык-источник, язык-получатель, языковые контакты.

Abstract. The article considers the problem of language integration of Germanisms in the English language. On the basis of lexicographic sources, it was investigated what changes indulged in borrowed German vocabulary, entering the English language fund. The etymological parallels in German and English are analyzed and it is determined to which areas the borrowed vocabulary has touched and also describes the degree of assimilation that influenced the borrowed lexical units. An explanation of the term "borrowing" is set forth, starting from which we worked on scientific work.

Key words: loanwords, Germanisms, source-language, receiver-language, language contacts.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Добродомов И. Г. Заимствование. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Сов. Энциклопедия. 1990. С. 158–159.
2. Аристова В. М. О лексических заимствованиях из английского языка в русский язык в XVII–XVIII вв. М.: Высшая школа, 1978. 240 с.
3. Жлуктенко Ю. О., Яворська Т. А. Вступ до германського мовознавства. Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1974. 170 с.
4. Айдукович Й. О. Основные понятия лексической контактологии (на материале русизмов в славянских языках). *Русский язык: исторические судьбы и современность: тезисы II Международ. конгресса исследователей русского языка*. М.: 2004. С. 445.
5. Бондаренко А. В. Некоторые наблюдения над немецкими заимствованиями в современном английском языке. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Сер. Гуманитарные науки*. 2010. № 600. С. 40–45.
6. Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/> (дата обращения: 12.08.2019).
7. Oxford English Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/> (дата звернення: 12.08.2019).
8. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of English Language*. 2nd ed. Cambridge: CUP, 2003. 491 p.

УДК 324(477)»2014»»2019»

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОГРАМ КАНДИДАТА У ПРЕЗИДЕНТИ УКРАЇНИ Ю. А. БОЙКА (НА МАТЕРІАЛІ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 2014 і 2019 РОКІВ)

М. О. Рогова, Г. В. Судар

Анотация. У дослідженні розглянуто мовні особливості програм кандидата у Президенти України Ю. А. Бойка. Простежено та схарактеризовано комунікативні ролі політика. Проаналізовано зміни в будові передвборчих текстів 2014 і 2019 років. Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування описового методу, дистрибутивного та порівняльного аналізу з метою виявлення подібностей / відмінностей програм за 2014 і 2019 роки.

Ключові слова: кандидат у президенти, комунікативна роль, мовленнєвий імідж, політична програма, слоган.

Вступ. За останні десятиліття дослідники почали більш активне вивчення політичного дискурсу. У ХХІ столітті всі політичні діячі використовують комунікативні стратегії з метою впливу на свідомість виборця. Звідси виникає необхідність лінгвістичного аналізу політичних програм, де знайомимося зі стратегіями розвитку України і

найближчими запланованими діями для їх втілення. Аналіз політичної програми необхідний для сьогодення, адже отримана інформація дає змогу простежити структурно-семантичні особливості впливу політика на виборців з метою встановлення влади.

Дослідження так званого маніпулятивного дискурсу здійснювали такі вчені, як В. Красних, Дж. Ліч, О. Михальова, О. Шейгал та інші. Серед українських вчених, які вивчали політичне мовлення, відомі М. Бабак, Ф. Бацевич, А. Башук, Я. Бондаренко, В. Демецька, О. Зернецька, К. Кантура, Н. Кондратенко, Н. Петлюченко, Г. Почепцов.

Мета дослідження – визначити структурно-семантичні особливості програм кандидата у Президенти України Ю. А. Бойка (на матеріалі виборів Президента України 2014 і 2019 років). Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань: розкрити поняття політичної програми, проаналізувати передвиборчі слогани, визначити структурно-семантичні особливості передвиборчих програм Ю. А. Бойка.

Основний розділ. Згідно із законом України «Про вибори Президента України» [1] подання передвиборчої програми, що викладена державною мовою та має визначений обсяг, є обов'язковою умовою реєстрації кандидатів у депутати у відповідній виборчій комісії. Політична програма не повинна суперечити Конституції України, законам України чи містити неправдиві дані або комерційну рекламу.

Жодна процедура виборів не проходить без передвиборчої кампанії. М. Степанова розглядає передвиборчу програму з лінгвістичного погляду як «складний комунікативний процес, що відбувається між адресантом і адресатом у процесі комунікативної взаємодії у часовому, просторовому та інших контекстах» [2, с. 482]. Передвиборча кампанія супроводжується агітаційними матеріалами, одним з таких є політична програма. На неї розповсюджуються загальні вимоги до цих матеріалів, визначені законами про вибори [3].

Передвиборча програма – концептуальний документ, оприлюднений кандидатом або виборчим об'єднанням (політичною партією) під час виборчої кампанії або незадовго до її початку, який порушує найактуальніші проблеми розвитку країни (регіону, території, населеного пункту) і пропонує шляхи їхнього вирішення [4].

Як стверджує Н. Кондратенко, програмні тексти мають різноманітне жанрове втілення. Вони не лише передають окремі положення програми, а й створюють політику позитивний імідж, характеризуючи його виборчу програму [5, с. 63].

Будь-яка політична програма містить політичний слоган, або гасло, що стисло та лаконічно передає мету і/або важливий аспект програми кандидата у Президенти. М. Степанова визначає слоган як «головне, що буде сказано кандидатом своїм виборцям за весь час виборчої кампанії, що запам'ятується і дійде (на відміну від програми і платформ) до максимального числа громадян» [2, с. 17].

Проаналізуємо передвиборчі слогани Ю. А. Бойка за 2014 р. і 2019 р.

«Захистимо та відродимо» (2014 р.)

Перед нами – просте та лаконічне гасло. Воно складається з двох дієслів доконаного виду на позначення дій, що лише будуть виконані. Вживання таких форм зумовлене наповненням повідомлення «семантикою доконаності, незважаючи на неконкретизованість часових термінів здійснення перелічених дій» [6, с. 87]. Проте виборцю зовсім не зрозуміло, що саме і яким чином політик буде «захистити» і «відроджувати».

«Опозиційна платформа – За життя!» (2019 р.)

Виборцям пропонують слоган, основну ідею. Проте ми читаємо тільки назву партії, жодних пріоритетів і позиції. Мета цього гасла – представляти кандидата: кожен раз, коли люди чують і промовляють назву фракції, мимовільно проголошують слоган, просувають кандидата. У слогані апелюють до базової потреби людини – життя. Також ми бачимо приховане протиставлення «свій/чужий». Виникає наступне питання: «Якщо Опозиційна платформа виступає/обирає «життя», тоді всі останні політики – «за смерть»?

«Юрій Бойко. Мир в Україні» (2019 р.)

Порівняно з першим слоганом, цей є більш подібний до традиційних. Ми бачимо ядро політичної програми. Знову вжито комунікативну стратегію маніпулятивного типу: апелювання до базової потреби людини – збереження миру як запорука існування нації. А отже слоган такого типу закріплюється в пам'яті людей як пов'язаний із державними інтересами. Зустрічаємо тактику обіцянки, замовчування (не конкретизовано методи досягнення мети).

У праці О. Чорної виділено 16 комунікативних ролей політичного лідера [Чорна 2017], що можуть бути реалізовані у програмі певного політика. Найбільш виразною у програмі кандидата у Президенти України Ю. А. Бойко є комунікативна роль політичного лідера «Лідер-що-єднає».

2014 рік. Текст політичної програми починається з розповідного речення, у якому політичний діяч чітко окреслює всі найгостріші проблеми, які вимагають негайного вирішення. Передвиборча програма має тезову структуру.

Засобами вербалізації названої комунікативної ролі виступають:

1) стратегія *ми-інклюзивного*, єднання з народом, що втілено у використанні займенників *ми, наші* та їх форм: *ми* (15 разів) – *ми більше не можемо покласти всі свої надії; цими самими руками ми збудуємо ту економіку, яка зробить Україну конкурентною; ми маємо модернізувати нашу економіку; ми зможемо бути сильною та надійною ланкою всесвітнього ринку продовольства; наші* (26 разів) – *знищить будь-які зазіхання на нашу єдність; наші особливості не можуть бути причиною сварок; у нашому розмаїтті криється наше багатство тощо;*

2) прямі заклики до єднання, констатування суспільної єдності: *вірю, що з цим доленосним завданням ми з вами впораємось разом;*

3) часте вживання назви країни (офіційна назва країни *Україна* зустрічається в програмі 25 разів);

4) описові назви країни – перифрази: *постав перед загрозою зникнення нашої країни; динамічну економіку нашої країни; розколоти нашу державу не вдасться; єдина велика родина; українська держава;*

5) безпосереднє апелювання до патріотичних почуттів адресатів, засудження конфліктів, які несуть дистанціювання однієї частини нації від іншої: *український народ постав перед загрозою зникнення нашої країни у її звичних кордонах; українці неодноразово доводили, що розколоти нашу державу не вдасться; живий ланцюг рук від Луганська до Львова знищить будь-які зазіхання на нашу єдність; наші особливості не можуть бути причиною сварок, як того часто хочуть радикально налаштовані злодії від політики; Україна унікальна поєднанням індустріального Донбасу та старовинної Львівщини, багатонаціональними мегаполісами на кшталт Києва та Одеси, високим рівнем поваги до наших сусідів незалежно від їхнього походження або мови, якою вони вітаються, читають вірші улюблених поетів чи освічуються в коханні; наше розмаїття є ключем до розвитку;*

6) апелювання до базових потреб людини (життя, здоров'я, безпека, мир): *як сучасні раби, що повністю залежать від волі роботодавця; ми маємо зберегти єдину Україну; зможемо гарантувати належний рівень медичного обслуговування та освіти; забезпечити достойні заробітні плати та соціальні виплати українським громадянам;*

7) стратегія перелічування досягнень, нагромадження проблем, окреслення плану майбутніх змін: *на початку 2014 року Україна опинилась у найскрутнішій політичній, економічній та громадянській кризі за весь період державної незалежності. Вперше український народ постав перед загрозою зникнення нашої країни у її звичних кордонах. Перед межею громадянського конфлікту, який несамовито розпалювали політики. Перед економічною прірвою, на дні якої чекає абсолютний колапс усіх систем життєзабезпечення держави. Саме тому я пропоную громадянам України обирати не ідеологію, а конкретні пропозиції змін у системі. Можу стверджувати, що певні досягнення у нас були – ми змогли забезпечити поступове відновлення промислових показників, стабільність національної валюти, уникнути проблем із соціальними платежами;*

8) стратегія синхронного нагромадження проблем і окреслення плану майбутніх змін: *за підрахунками Федерації роботодавців України, корумпованість чиновників коштує нашій державі та її народу мінімум 160 мільярдів гривень щорічно. З огляду на масштаб корупції, я пропоную ввести суворі заходи із знищення цього ганебного явища;*

9) використання градації для посилення емоційності доказів: *...нагадаю, що боротьба за ефективний розподіл фінансових потоків з регіонів до центру, боротьба за право на власний голос та власну думку в свій час стали одними із головних причин розпаду Радянського Союзу; ...перед межею громадянського конфлікту, який несамовито розпалювали політики. Перед економічною прірвою, на дні якої чекає абсолютний колапс усіх систем життєзабезпечення держави;*

10) метафори: *рецепт простий – максимальна прозорість взаємодії між бізнесом та державою помножена на відмову громадян толерантно ставитись до спроб хабарництва (метафора кухні); ми переможемо цей вкорінений вірус корупції; Знищити тотальну корупцію, яка має стати хворобою з минулини (метафори хвороби); цей період закладе фундамент нової держави – єдиної, вільної, сильної України (метафора будівництва); ...поважної держави, яку роками кожен з нас малював у своїй уяві; перетворити ці мрії, ці уявні малюнки у вражаючу реальну Україну (метафори мистецтва);*

11) фразеологізм: *замкнуте коло.*

Отже, у програмі 2014 року Ю. А. Бойко позиціонує себе як політик, що успішно об'єднує громадян навколо своїх поглядів і стратегій розвитку держави. Кандидат у Президенти України стверджує, що готовий іти на компроміси і ладен зробити все необхідне для єднання українців. Його програма ґрунтується на базовій опозиції політичного дискурсу «свій чужий».

2019 рік. Програма має назву «План мирного розвитку для України». Ми одразу бачимо маніпулятивну комунікативну стратегію «апелювання до базових потреб людини – миру». Текст програми починається з розповідного речення, в якому згадується про час і умови встановлення суверенітету України. У наступному реченні політик, вживаючи окличне речення, наголошує на необхідності невідкладних змін у країні: «Ми маємо повернути та зберегти головні цінності, що визначили для себе українці на референдумі!».

Засобами актуалізації комунікативної ролі «Лідер-що-єднає» виступають:

1) часте вживання назви країни: офіційна назва країни *Україна* зустрічається в програмі 19 разів;

2) непрямі, описові назви країни: *наша держава має бути незалежною та нейтральною; в багатонаціональній державі і саме на основі цього маємо сформуувати;*

3) апелювання до базових потреб людини (життя, здоров'я, безпека, мир): *правоохоронці захищатимуть громадян, а не боротимуться з інакомисленням; кожна людина буде жити гідно, відчуватиме турботу та захист; зробимо все, щоб припинити збройний конфлікт виключно мирним шляхом; нова влада піде на прямі переговори з усіма сторонами конфлікту – заради миру; подолаємо протиріччя з усіма країнами-сусідами, у тому числі з Росією;*

4) стратегії *ми-інклюзивного*, єднання з народом, що втілено у використанні займенників *ми, наші* та їх форм: *ми маємо повернути; ми живемо; ми знаємо як зупинити; ми зупинимо зростання цін; ми зробимо Україну мирною; наша промисловість знову запрацює;*

5) використання градації для посилення емоційності доказів: *маємо сформуувати єдину політичну націю, де усі народи мають рівні права, рівні умови для розвитку.*

Яскраво виражена в цій програмі ще одна комунікативна роль «Демократ». Г. Волчанська зауважує: «Ця роль видається логічним смисловим продовженням КР Лідера-що-єднає: метою останньої було створити відчуття єдності, спільності, свого кола; мета використання КР Демократ полягає у створенні образу альтруїстичного справедливого керівника, який здійснює управління людьми за їхньої згоди і в їхніх інтересах, тобто 'свій' управляє 'своїми'» [7, с. 93].

Засобами об'єктивації комунікативної ролі «Демократ» виступають:

1) лексеми на позначення демократичних цінностей і процесів: *суверенітет; соціального захисту; обмеження свободи слова, думки та совісті будуть скасовані; громадяни; незалежність судової системи; у справедливому суді; референдум; захист прав; дотримання конституційних прав громадян;*

2) висловлювання, в яких політик-демократ наголошує на тому, що єдиним носієм влади в демократичному суспільстві є народ, а представники влади – виконавці народної волі: *буде створено муніципальну поліцію, а громадяни самі зможуть обирати її керівників.*

Закінчується передвиборча програма стверджувальним реченням *Україна стане на шлях миру і розвитку*, що покликане формувати оптимізм у виборця, віру у краще майбутнє.

Висновки. Отже, комунікативна роль Ю. А. Бойка «Лідер-що-єднає» слугує засобом маніпуляції поглядами і почуттями адресата, спираючись на емоційне, ціннісне та раціональне. Проаналізувавши політичні програми за 2014 і 2019 роки, ми встановили, що політику властива комунікативна роль Лідер-що-єднає, тому засоби експлікації описаної ролі в обох програмах є подібними. Проте у програмі 2019 року до цієї ролі додаються вербалізатори комунікативної ролі «Демократ». Варто зазначити, що в тексті першої програми використано яскраві мовні засоби (метафори, фразеологічну одиницю), не властиві програмі 2019 року. На нашу думку, це зумовлено тим, що у 2014 році його тактика (звернення до емоцій, серця людей) не спрацювала, тому у 2019 році перед нами – лаконічні, стислі, однозначні тематичні блоки, які не мають жодних художніх засобів (звернення до розуму виборців).

Аннотація. В исследовании рассмотрены языковые особенности программ кандидата в Президенты Украины Ю. А. Бойко. Прослежены и охарактеризованы коммуникативные роли политика. Проанализированы изменения в строении предвыборных текстов 2014 и 2019 годов. Специфика исследуемой темы предусматривает применение описательного метода, дистрибутивного и сравнительного анализа с целью установления сходств / различий программ в 2014 г. и 2019 г.

Ключевые слова: кандидат в президенты, коммуникативная роль, речевой имидж, политическая программа, слоган.

Abstract. The stud considered linguistic features of the programs of Presidential candidate Y. A. Boyko. The communicative roles of the policy are traced and characterized. Changes in the structure of the pre-election texts of 2014 and 2019 are analyzed. The specificity of the topic under study involves the use of a descriptive method, distributive and comparative analysis in order to establish similarities / differences between programs in 2014 and 2019.

Key words: presidential candidate, communicative role, speech image, political program, slogan.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. 81 с.
2. Степанова М. М. Лексические особенности предвыборного дискурса США. *Активные процессы в различных типах дискурсов : политический, медийный, рекламный дискурсы и интернет-коммуникация*. Материалы международной конференции 19–21 июня 2009 года. Ярославль : Ремдер, 2009. С. 482–486.
3. Рогова М. Лінгвістичний аналіз програми кандидата у Президенти України Ю. Л. Литвиненко: структурно-семантичний і комунікативний аспекти. Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Лінгвоукраїністика XXI століття: традиції, новаторство». Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2019.
4. Методичний посібник з громадянської освіти та політичної просвіти. URL : <https://www.austausch.org/zanjattja-1-5/>
5. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності. Одеса : Чорномор'я, 2007. 156 с.
6. Чорна О. О. Комунікативний імідж президента : Монографія. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 300 с.
7. Волчанська Г. В., Чорна О. О. Комунікативні засоби творення опозиції «свій-чужий» у політичному дискурсі. Матеріали XI Міжнародної наукової конференції «Семантика мови і тексту», 26–28 вересня 2012 р. Івано-Франківськ : Плай, 2012. С. 92–96.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Передвиборча програма Бойка Ю. А. 2014 р. URL : <https://election.com.ua/boiko2014ppua/>
2. Передвиборча програма Бойка Ю. А. 2019 р. URL : <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp001.html>

МЕДІЙНІСТЬ СЕРГІЯ ЖАДАНА В УКРАЇНСЬКОМУ ТА РОСІЙСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНИХ ПРОСТОРАХ

Б. В. Чикайло, О. В. Пуніна

Анотація. У статті окреслено основні напрямки діяльності С. Жадана. Вказано на його внесок у сучасну українську літературу. Проаналізовано відгуки на його діяльність українськими та російськими ЗМІ.

Ключові слова: медійна увага, критика, письменник, творчість.

У сучасному літературному процесі постать Сергія Жадана є однією з системоутворюючих. Його тексти стають «голосом» сучасного покоління, вражають оригінальністю творчого мислення і неординарними авторськими способами презентації. Творчий доробок Сергія Жадана складає цілу ланку різноманітних жанрів кількох видів мистецтв: поезія, проза, есеїстика, кіносценарії, музика тощо. Його творчість отримала значну кількість високих оцінок критиків та літературознавців і була відзначена низкою престижних премій. Сергій Жадан став письменником, який має вплив на формування громадської думки. Його особистість і Жаданова творчість отримують найбільшу медійну увагу серед літераторів і в культурному просторі України, зарубіжжя.

Письменник став яскравим представником сучасної літератури, який своєю творчістю презентував нову хвилю, адже він зробив спробу висвітлити проблеми сучасного суспільства. Про Сергія Жадана літературознавець Р. Харчук говорить як про представника покоління «дев'яностників», якому «*властивий естетичний плюралізм – від класицизму до авангарду. Лідером його є С. Жадан*» [1, с. 122].

Його ранні прозові твори («Біг Мак», «Депеш Мод», «Anarchy in the UKR», «Гімн демократичної молоді») із характерним для них перепроживанням-переповіданням власного досвіду поступово змінюється більш глибоким осмисленням метафізичних основ буття сучасного українця. Особливо популярним і в літературознавчій рецепції, і в критичній оцінці, і в читацькому сприйнятті став роман С. Жадана «Ворошиловград», у якому автор апелює до проблеми ідентичності сучасного українця, активізуючи ті коди й смисли, які вже давно чекали свого художнього втілення: неперетравленість колоніальних травм, відсутність нових інтегративних моделей у суспільстві і, зрештою, втрата цікавості до них, фрагментарність і розмитість сучасної тожсамості.

«Ворошиловград» – книга, за яку Бі-бі-сі вручила премію «Книга року» Сергію Жадану в 2010 році. Два роки по тому книга вийшла російською, побачили світ комікси, намальовані за мотивами «Ворошиловграда». Сюжет книги «Ворошиловград» Сергія Жадана переказали в малюнках поляки Мартін Сурма (художник) та Артур Вабік (сценарист і консультант). Спочатку автори проекту брали за основу оригінальний текст Жадана. Його переклали польською, а потім польську версію переклали українською, так що в коміксі виявився текст не самого автора «Ворошиловграда», а перекладача Андрія Бондаря, як зізнався письменник. За його словами, герої коміксу близькі до авторського задуму. За словами самого письменника: «*Візуально мені комікс дуже сподобався. Мій головний герой вийшов приблизно таким, як я і уявляв. У мене є деякі претензії до сюжету – дечого не вистачає. Тому що весь роман вмістили в двадцять чотири, здається, сторінки. Тобто вийшов такий короткий переказ або синопсис. Як з художнього фільму зробили відеокліп. Якщо ти читав роман, тобі цікаво. А якщо не читав, то дуже складно мати якість уявлення*».

Зовсім інша рецепція супроводжувала вихід «Месопотамії» – перша хвиля критики не приховувала свого розчарування: «*Проте найбільше розчарування, можливо, підстерігає читачів саме в тому, що «Месопотамія», на відміну від «Ворошиловграда», – все ж не роман, а збірка оповідань, доукомплектована віршами, у співвідношенні дев'ять до тридцяти (...)* Звичайно, тут є до чого сікатись і на що хитро мружити очі: мовляв, і

роману не дав, і з малою формою не аж так геніально впорався. Можуть бути претензії до композиції: у Жадана чудово з оповідністю, але провисає драматургія. Нервових центрів дійсно не вистачає» [3]; «Автор знає, що йому вдається, і демонструє це ще раз і ще, на біс (...) «Месопотамія» не розчаровує; проте й катарсису не стається. Жадан не дивує, а лише підтверджує репутацію хедлайнера сучукрліту» [2]. Твір С. Жадана отримав антипремію сайту «ЛітАкцент» «Золота булька» у 2014 році, що присуджується за невдалу книгу, яка не виправдала очікувань читачів і критиків.

Особливих представлень для Сергія Жадана не потрібно. Тиражі його романів і збірок поезій говорять про те, що він чи не найголовніший сучасний літератор. На події з його участю збираються тисячі людей. Ми визначили три іпостасі, з якими Жадан постає перед читачем / слухачем / глядачем. Під прізвиськом «Жадан» одразу розуміється «Депеш Мод» / «Ворошиловград» / «Anarchy in the UKR». Для більшості Жадан – перш за все літератор. Найбільше його прославила література. Романи Жадана отримували престижні нагороди, перекладалися щонайменше шістьма мовами, а на публічні читання збираються тисячі шанувальників.

Окрім своєї літературної діяльності, Сергій Жадан підкорює і музичну сцену. Музиканти гурту «Жадан і Собаки» грають суміш СКА і панку, де поет Жадан читає свої вірші, покладені на музику. Така собі адаптація кобзарської практики. Інший проєкт – «Лінія Маннергейма». У 2017 році Жадан і учасник «Собак» Євген Турчинов разом із музикантами «Оркестру Че» Олегом Кадановим та Дмитром Зінченком створили спільний супер-гурт «Лінія Маннергейма», випустили один електроакустичний альбом «Де твоя лінія?». Тексти пісень також авторства Жадана.

Сергій Жадан – особистість із активною громадянською позицією. У 2004 під час Помаранчевої революції був комендантом харківського майдану, симпатизував лівим / анархістським ідеям, кадри із закривавленою головою під час харківського Євромайдану тисячі разів поширювали в українському сегменті фейсбук. Після початку військових дій на Сході України часто їздить у прифронтові райони з концертами та допомогою місцевим і військовим.

Така різностороння діяльність дозволяє акумулювати значну і різну аудиторію. За словами Лілії Шутяк, піар-менеджерки видавництва «Meridian Chernowitz», яке також організовує публічні читання та презентації книг Жадана, кожна така подія у великих містах збирає тисячі людей.

«Минулого року на презентації книжки «Інтернат» у Чернівцях був повністю забитий зал літнього театру, а це десь дві тисячі людей. У Львові на презентації був повний Оперний театр. Черга за автографами розтягнулася на дві години, люди старшого віку і військові», – менеджерка додає, що відвідувачі подій Жадана це переважно молодь віком 18–20 років. *«Основна маса – це дівчата. На презентаціях вибудовують довгі черги за автографами та селфі. Захоплені погляди, усмішки – це показник».* За словами Лілії Шутяк, різниця є за регіональним принципом. Так, на сході серед глядачів більше військових, їхніх сімей, тоді як на заході більше молоді, студенток філологічних спеціальностей.

Журналістка Олена Ремовська вважає себе фанаткою поезії Жадана. Познайомилася із його творчістю у 2007 році під час шведсько-українського проєкту SWIЖЕ в Молодому театрі. *«Я була, здається, на першому курсі. Виступ Жадана – культурний шок для мене».* *«Є друзі, які кажуть: «окей, у нього класні вірші, але ж неможливо дивитися і слухати, як він їх декламує». Мені ж, навпаки, це здається дуже правдивим: такі, на перший погляд, прості хлопці найчастіше і мають найпоетичнішу у світі душу»,* – коментує журналістка.

Ще один шанувальник Олександр Дмитрук ділить аудиторію Жадана на дві частини: *«Перша – підлітки-неформали, так звані хіпстери віком від 17 до 22. Інша – свідомі люди, які бачать, що він вкладає не пафос і піар, а невимушено передає свій досвід. Вони різного віку».* З часом аудиторія розширюється і чітко визначити портрет фаната Жадана складно. *«Те, що він робить, це не андеграунд, але і не попса. Його можна назвати таким тоді, коли такою стане творчість, от як у Вакарчука після альбому «Міра». З андеграунду він вийшов мабуть після «Ворошиловграду» – культ, зірка, премії, визнання. І саме тоді про нього дізналося так багато людей»,* – розповідає Дмитрук.

З музичною публікою все трішки інакше. Замість вдумливості та романтичного фанатизму приходять слем і танці. Студент Київської школи економіки Анатолій Глазунов вперше наживо почув «Жадана і Собак» на Захід фесті: *«Запам'ятався пісня «Ляшко». Ось як*

ритм пісні проходить (іноді Жадан просто читає, іноді швидко грає музика), так і люди рухаються. То скачуть, то просто слухають». Юлія Клебан згадує, як на концерті минулої осені в «Sentrum» група молодих хлопців слемилася під сценою: «Музичний Жадан – він такий драйвовий, «дерзкий», він тобі і матом заспіває, і в натовп пірне на концерті, і змусить стрибати без упину під «300 китайців». І ось це поєднання рок-музики з гострими соціальними мотивами зачіпає, а чіткі ритми і темпи закарбовують його тексти в пам'яті надовго». Зовнішні спостереження за людьми, які відвідують події із Сергієм Жаданом, не можуть бути достеменно точними. Тим не менше студент-економіст Анатолій Глазунов відзначає таку «підступність»: «На читаннях люди, які цікавляться літературою, інтелігентні особи, але часто буває, що за чистою сорочкою ховається «брудна» душа панку».

У 2017 році Сергієм Жаданом було написано роман «Інтернат», у якому йдеться про війну на Сході України. Радіо МАКСИМУМ поговорило із письменником про жахіття війни, свідком яких він став, про болісні трансформації Донбасу, мовне питання та діалог між Заходом і Сходом. За словами самого письменника, він зважився саме на такий опис війни, через те, «що саме таку ситуацію я постійно бачу, коли перебуває на Донеччині та Луганщині, на лінії фронту, тому, що саме так війна і виглядає. Можливо, не аж так, як я її зобразив, але принаймні в таких кольорах, з такою кількістю відтінків, з такою кількістю не до кінця пояснених речей.

Те, що військові не виглядають взірцями, те, що вони не ідеалізуються, – зовсім не означає, що вони не є героями. Я завжди підтримував українську армію і завжди її підтримуватиму. І якщо я не займаюся пропагандою, не займаюся агітками, – це не означає, що в мене до українських військових якимось критичне ставлення. Я маю дуже багато знайомих і друзів, які воювали і воюють на Сході, і ми з колегами їх підтримуємо.

Мені просто здається, що про ці речі слід говорити трішки інакше. Що пропаганда помічна лише на короткій дистанції, а потім ти сам від неї втомлюєшся, і вона не є аж таким хорошим помічником. Бо у всякому випадку вона передбачає відмову від багатьох деталей, від того, що й складає тло нашої реальності. Ти заплюєш на щось очі – будь готовим до того, що вийде неправдива картинка.

Як на мене, більш чесно, більш конструктивно, більш правильно, більш корисно мати повну інформацію про те, що відбувається на Сході, зокрема – на війні. Тому я намагався писати більш-менш відсторонено, не вдаючись до якихось оціночних суджень» [4].

Отже, медійність творчої особистості Сергія Жадана – кількааспектне питання, що враховує підхід до його постаті як письменника, музиканта і громадського діяча. Від культуртрегера 90-х – 2000-х років у літературі до музиканта у 2010-х – такий шлях неоднозначної особистості Сергія Жадана, ім'я якого відоме далеко за межами України – Польща, Німеччина, Австрія, Білорусь тощо.

Анотація. В статті описані основні напрями діяльності С. Жадана. Указано на його вклад в сучасну українську літературу. Проаналізовані відгуки на його діяльність українськими та російськими СМІ.

Ключеві слова: медійне внимание, критика, письменник, творчість.

Abstract. The article outlines the main activities of S. Zhadan. His contribution to modern Ukrainian literature is pointed out. Reviews on its activity by the Ukrainian and Russian mass media are analyzed.

Key words: media attention, criticism, writer, creativity.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період. Київ : Академія, 2008. 248 с.
2. Сербілова Т. Метафорична семіотика дому в системі постколоніальної гібридної культури прикордонних регіонів у романах С. Жадана «Ворошиловград» і «Месопотамія». *Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі:* зб. наук. праць. 2016. Вип. 13. С. 499–514.
3. Стасіневич Є. Анатомія одного Міста: рецензія на «Месопотамію» Сергія Жадана. Insider. 20.01.2014. URL: <http://www.theinsider.ua/ukr/art/anatomiya-odnogo-mista-kharkivska-mesopotamiya-sergiya-zhadana/> (остання дата звернення: 13.08.2019).
4. «Можна любити Україну російською мовою»: інтерв'ю із Жаданом про Донбас та «Інтернат». URL: https://maximum.fm/novini_t2 (остання дата звернення: 09.10.2019).

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ БАЛАДНОГО СЮЖЕТУ В ДРАМІ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО «ОЙ, НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ, ТА Й НА ВЕЧОРНИЦІ»

І. Т. Шевченко, В. А. Просалова

Анотація. У статті застосовано історико-порівняльний підхід до творів різних систем: фольклору та художньої літератури. Автором з'ясовано особливості художньої реалізації баладного сюжету в драмі М.Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Виявлено спільні риси балади та драми. Визначено, що канва баладної історії збагачена багатьма новими деталями. Встановлено, що авторська інтерпретація балади відрізняється від народної і полягає в різній мотивації отруєння Гриця: свідомому – в баладі та несвідомому – у драмі.

Ключові слова: балада, драма, сюжет, герой.

Про тему кохання та зради, яка часто призводить до трагедії, писали і писатимуть завжди, адже це вічна тема. До інтерпретації народної балади «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» зверталось багато українських письменників: Михайло Старицький, Ольга Кобилянська, Володимир Самійленко, Ліна Костенко та інші автори.

У статті розглянемо літературну інтерпретацію балади про отруєння Гриця у драмі Михайла Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887). Автор пропонує свою оригінальну версію відомого сюжету про зраду коханого і помсту дівчини; джерелом п'єси вважає не тільки баладу, а й народний переказ про Марусю Чурай (Шурай), яка майстерно складала пісні. Також драматург частково засвоїв фабулу п'єси В.Александрова «Не ходи, Грицю, на вечорниці».

Л. Сокирко відзначає, що «старовинна народна пісня з її мотивами отруєння коханого, який кохає двох, народна легенда про Марусю Шурай, а до того ж, і написані на цю тему твори послужили драматургу для створення цікаво розгорненої інтриги і напруженого фінального акорду драми» [4, с. 134]. На думку О. А. Лапко, дослідники творчості М. Старицького (В. Коломієць, М. Комишанченко, З. Мороз, Л. Сокирко) розглядають драму «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» дещо однобічно, акцентуючи увагу передусім на соціальному аспекті драматичного конфлікту. Також науковець вважає, що М. Старицький запозичує з п'єси В. Александрова «Не ходи, Грицю, на вечорниці» мелодраматичний образ підступного інтригана, який прагне розлучити закоханих, маніпулюючи свідомістю персонажів, мотив божевілля героїні у фіналі твору, а також сюжетотвірний принцип «нашарування» любовних «трикутників», що існують у реальності або тільки в уяві персонажів [3, с. 128-129].

У драмі М. Старицький намагався відобразити соціальні явища в пореформеному українському селі. Сюжет «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» побудований на побутовій, психологічній, морально-етичній основі, а основний конфлікт між сільською біднотою та багатіями зумовлений соціальними протиріччями, розвитком капіталістичних відносин на селі. Автор запозичує з народної балади загальну сюжетну схему. У пісні зображено, що хлопець на ім'я Грицько кохає двох дівчат. Імовірно, що саме на вечорницях героїня пісні розуміє це та з ревності вирішує помститися коханому, отруївши його зіллям власного приготування. Дівчина не шкодує про свій вчинок, адже вчинила злочин свідомо, щоб Гриць не дістався ні їй, ні суперниці, а лише «сирій землі». Драматург розширює та ускладнює цей сюжет, дещо змінює мотивацію вчинків дійових осіб, уводить нових персонажів, вибудовує складну систему конфліктних взаємин між ними. Якщо в пісні дівчину до отруєння спонукає зрада її хлопця та ревності, то у драмі М. Старицького Марусю на цей вчинок підштовхує інтриган, егоїст та жорстокий лицемір Хома. Русійною силою сюжету, таким чином, є не зрада коханого, а дії Хоми, який плекає підступний задум.

Дія драми відбувається в селі, у побутових умовах. Марусю Шурай, дівчину веселу, жартівливу, кохають три парубки – Грицько, Потап і Хома, а вона – лише Грицька. Хома

хоче здобути прихильність Марусі, тому плете різні інтриги, які призводять до трагічного кінця. Грицько зраджує, бо переконаний, що Маруся його не любить. А скривджена дівчина не може пережити зради коханого і, втративши розум, отрує його, на відміну від народної балади, у якій дівчина, як зауважує Н. Кобринська, отрує «з розміркованою постановою і спокоєм» [2, с. 384-385], тобто свідомо:

*У неділю рано зілля копала,
У понеділок пополокала.
А у вівторок зілля варила,
А у середу Гриця отруїла...* [1, с. 230]

П. Филипович, даючи оцінку драмі М. Старицького, писав: «Мелодрама з її примітивною театральністю, підкресленими ефектами та надлюдським коханням і кривавими жахами довго панувала на українській сцені, задовольняючи головним чином смак міщанської аудиторії. Не дивно, що великої популярності набула п'єса М. Старицького, хоч успіх її пояснюється також чималою кількістю «співів і танців» та популярністю самого сюжету, самої пісні «Ой, не ходи, Грицю». У всякому разі, своєрідний «вінегрет» («вінегрет» – тому, що в основу п'єси М. Старицького лягла п'єса В. Александрова, а деякі елементи автор узяв від А. Шаховського та К. Тополі) М. Старицького не можна вважати за вдалу і глибоку розробку сюжету» [6, с. 175]. Зіставляючи народну баладу з її інтерпретацією М. Старицьким, важливо зазначити, що в літературній версії Гриць фактично не кохає двох, у нього немає психологічного роздвоєння, своєрідного «гамлетизму», що спонукало О. Кобилянську приховано полемізувати з цією обробкою, тлумачити відповідно до баладної версії, адже «баладність» і полягала у можливостях сюжету, у його драматизмі і трагізмі.

Відповідності між драмою та українською баладою варто шукати в їх так званій «народності». Так, п'єса має фольклорну основу. Вже на початку твору можна знайти народні пісні, яких у творі досить багато. Якщо зробити кількісну характеристику друкованого тексту, то загалом можна нарахувати 19 пісень. Всі пісні драми можна за тематикою класифікувати на групи: щедрівки, пісні про кохання, жартівливі та обрядові пісні. Важливо також зазначити, що кілька пісень супроводжуються танцями. Навіть сам автор до назви додає коментар «драма із давніх часів, народна, з музикою, співами, танцями, в 5 діях», що свідчить про наявність у творі елементів народної драми. Важливого значення тут набуває слово «народна», адже сам автор так визначив характеристику свого твору. Важливою ознакою, яка підтверджує наявність елементів народної драми (а народна драма споріднена із народною баладою), є детальний опис щедрування, тобто самого дійства із супроводом пісень, перевдягань, побажань. Прикладом може слугувати збирання дівчат «возити Мелана», де автор детально описує як процес підготовки до цього, так і саме дійство. Важливого значення набуває діалогічна форма творів, у якій поєднуються і вислови, і пісні, що супроводжуються танцями і рухами. Зазначимо, що використання діалогів як способів викладу змісту є однією із характеристик народної балади. Це поєднання також є виявом окремих елементів народної драми, дійства у творі «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці».

Крім того, М. Старицький створює не драму інтриг, а драму характерів. Гриць і Маруся – натури однаково горді й у чомусь егоїстичні. Для обох приниження гірше, ніж смерть (Маруся: «Тільки й дати посміятися над собою, то краще мені живій у сиру землю лягти!» [5, с. 430]; Грицько: «Не на такого напала! Надо мною не погордує, не потішить пихи! Хто мені раз наступив на ногу – другий раз не підставляю...» [5, с. 442]). Дівчина не хоче розуміти, що стиль її спілкування з іншими дає Грицькові привід сумніватися у глибині її почуттів, що спричинює муки ревності. Варто згадати хоча б її відповідь на зауваження Грицевої сестри Дарини: «Себто мені для вашого спокою у черниці пошитись, чи що?... Так ні з ким би то й слова не промовити? Я не така!» [5, с. 429]. Марусі, не схильній до компромісів там, де йдеться про її індивідуальність, навіть не спадає на думку, що Гриць виявиться не здатним розуміти її вдачу та досягнути глибини її почуття: «Ні, сестрице, Грицько мене знає: коли я полюбила кого, то до смерті не викину з серця... а то, що я весела, жартівлива, то така моя вдача» [5, с. 429]. Згадані якості створюють

психологічні передумови конфлікту, що може розгорітися від найменшої іскри. Отже, на драматичне напруження, яке вже існує у взаєминах закоханих, лише нашаровується дія зовнішньої сили – прагнення Хоми розлучити Марусю й Грицька, що й спричинює центральне протистояння у драмі.

Взаємини персонажів народної балади вкладаються у схему «любовного трикутника»: головна героїня – Гриць – інша дівчина. У драмі ж вродлива дівчина Маруся закохана у чи не найкращого в селі козака Грицька Шандуру, який відповідає їй взаємністю. Однак на перешкоді цьому почуттю стає сільський багатий, потворний, підстаркуватий, хитрий і підступний парубок Хома. Але лиходієм у драмі він виступає не тому, що має такі фізичні вади і негативні риси характеру, а тому, що багатий і заздрисний. Хома будь-що прагне розлучити закоханих, щоб самому одружитися з вродливою дівчиною. Підкупом, брехнею, підступними вчинками він сіє розлад між ними, сварить Гриця з його товаришем Потапом, схиляє на свій бік матір Марусі – Вустю Шурай. Своєї мети він намагається досягти завдяки пущеній його спільницею Степанидою плітці про те, що Маруся дала згоду на весілля з Потапом – товаришем Гриця. Водночас Хома підштовхує Гриця до шлюбу з Галиною Шеньовою, дівчиною із заможної родини. Отже, М. Старицький майстерно вибудовує драматичний конфлікт, накреслюючи кілька «любовних трикутників»: Хома – Маруся – Грицько; Маруся – Грицько – Галина; Потап – Маруся – Грицько; Маруся – Потап – Дарина. Так звані драматизм і трагізм як визначальні риси народної балади споріднюють драму з цим фольклорним жанром.

У драмі «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» трагічний розлад взаємин закоханих великою мірою спричинює своєрідна «герметичність» їх свідомості щодо один одного. Засліплення уявною образою робить персонажів не здатними чинити опір спробам інших маніпулювати ними. Плітки, якими Хома оточує закоханих, змушують їх інтерпретувати вчинки один одного крізь призму образ, гордості й ревнощів. Відтак у їх діалогах виникає психологічний підтекст, який підтверджує, що витворена уявою модель поведінки іншого заважає досягнути справжній стан речей. Не здатні опанувати власні емоції, Маруся й Гриць утягують у вир своїх ревнощів інших персонажів, що створює нові любовні «трикутники», провокує нові ревнощі (Гриць виявляє симпатію до Галини, Маруся відповідає йому увагою до Потапа і при цьому егоїстично забуває про те, що обіцяла закоханим у нього Дарині обминати парубка, а, отже, змушує страждати подругу). Своїм втручанням у їх стосунки Хома тільки дає поштовх новим виткам протистояння. Любовні «трикутники» можна назвати «вдаваними», адже герої драми самі розігрують ситуацію зради, у реальності якої кожного з них прагне переконати Хома. Гострий конфлікт є визначальним елементом народної балади, що споріднює її із драмою.

М. Старицький ускладнює зображений психологічний конфлікт соціальними аспектами. Уже в переліку дійових осіб М. Старицький акцентує їх соціальний статус: Грицько – «з козаків-підпанків», Галина – «з багатой сім'ї» [5, с. 422]. Заможність дівчини постійно протиставляється зубожінню Марусі після пограбування, ймовірно, організованого, а то й здійсненого Хомою. Завойовуючи довір'я інших, він підкріплює свій вплив «золотом» (своїм коштом будує хату для Марусі та її матері, обіцяє озолотити Степаниду, яка має реалізувати частину плану Хоми – звести наклеп на Марусю та привернути увагу Гриця до іншої дівчини). Виклик, який Хома кидає світу («*Невже розум і гроші не можуть поборотись з красою?!*») [5, с. 428], слід розглядати в контексті психологічної передісторії персонажа (переживання власної потворності, жорстоке ставлення рідних, озлоблення, відчуженість, ізольованість від інших). У такому прочитанні артикульована Хомою мотивація власних дій є нічим іншим, як бажанням самоствердитись. Тому інтерпретувати цей образ необхідно в соціальній, морально-етичній та психологічній площинах.

У творі рушійною силою конфлікту постають не лише підступи Хоми, але й суперечності у взаєминах Марусі й Гриця, зумовлені їх індивідуальними характеристиками. Драматичний конфлікт п'єси будується на побутовій морально-етичній основі, але водночас має соціальне забарвлення, відбиває соціальні суперечності, характерні для українського села другої половини XIX століття. Драматург окреслює соціальну мотивацію характеру і вчинків Хоми. Саме за допомогою грошей він достатньо успішно маніпулює

іншими людьми, розставляє тенета, щоб досягти своєї мети. Хома вдається до цього засобу кілька разів. Спочатку він вирішує «зіграти» на вадах Грицька і Потапа: запальності, гордості, суперництва в коханні, щоб розпалити ворожнечу й усунути свого суперника. Підштовхуючи Потапа до сутички з Грицьком, Хома дарує йому дорогий ніж (саме ним Потап на вечорницях поранить Гриця). Окрім того, він підмовляє Степаниду, у чий хаті проходять вечорниці, взяти участь у його огидному задумі. Жінка повинна пустити плітку про згоду Марусі на шлюб з Потапом, «звести» Грицька і Галину та за це отримати винагороду. І, нарешті, коли Марусю Шурай та її матір спіткало лихо («худоба пропала, обікрали...») та від збіднілих селян відвернулися люди, він не міг не використати таку ситуацію: Хома надає допомогу («*Та я, Марусе Андріївно, нічого для вас не пожалую... От хату вже збудував, а тепер і за комори, і за повіточку [приймаю]*») [16, с. 141]), однак його вчинок аж ніяк не безкорисливий. Одягнувши маску благодійника, цей персонаж крок за кроком впевнено наближається до своєї мети.

Маруся наважується отруїти коханого Гриця, тільки повіривши, що навіки втрачає його, зважується вмерти разом з коханим від тієї ж отрути. Цього не сталося тільки тому, що Гриць розлив решту отрути. Маруся, побачивши отруєного коханого, збожеволіла, співає «Ой не ходи, Грицю...». Так, вона доводить до нестями підлого Хому, який вигукує в фіналі: «*Пропало все, все! Ну, так!.. (Вихоплює ножа, кінчає самогубством)*» [5, с. 557]. Кінець драми М. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», відмінний від фіналу народної балади, на нашу думку, блискуче завершує напружену драматургічну дію твору, акцентує, що ні за які гроші краси й кохання не придбати, що носія підступності завжди чекає ганебний кінець, а тих, хто піддається їй, – важка кара.

Отже, у драмі, як і в баладі, спостерігається гострий конфлікт, ускладнений соціальними та психологічними аспектами, трагізм фіналу. Авторська інтерпретація сюжету полягає у його розширенні та ускладненні, зміні мотивації вчинків дійових осіб, уведенні нових персонажів, побудові складної системи конфліктних взаємин між ними. Різниця між народною баладою про Гриця та її літературною версією М. Старицького полягає в особливостях вчинення гріха: у баладі дівчина отрує коханого свідомо «з розміркованою постановою і спокоєм», а у драмі скривджена дівчина не може пережити зради хлопця і зопалу отрує його.

Аннотація. В статті применені историко-сравнительный подход к произведениям различных систем: фольклора и художественной литературы. Автором выяснены особенности художественной реализации балладного сюжета в драме М. Старицкого «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Выявлены общие черты драмы и баллады. Определено, что канва балладной истории обогащена многими новыми деталями. Определено, что авторская интерпретация баллады отличается от народной и заключается в разной мотивации отравления Григория: сознательном – в балладе и бессознательном – в драме.

Ключевые слова: баллада, драма, сюжет, герой.

Abstract. The article uses a historical and comparative approach to the works of different systems: folklore and literature. The author outlines the specifics of the artistic realization of the ballad's plot in the drama of M. Staritsky «Don't you go, Hryts». The common features of drama and ballad are revealed. It is determined that the canvas of ballad history is enriched with many new details. It is established that the author's interpretation of the ballad differs from the folk and consists in different motivations of Hryts's poisoning: the conscious in the ballad and the unconscious in the drama.

Key words: ballad, drama, plot, hero.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. Київ, 1998. С. 228–250.
2. Кобилянська О. Ю. Твори в 2 т. Київ, 1988. Т. 2. 595 с.
3. Лапко О. А. Особливості художнього конфлікту в драматургічних інтерпретаціях фольклорної балади «Ой не ходи, Грицю». *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. №4. URL: [http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vluf_2013_4\(3\)_19](http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vluf_2013_4(3)_19)
4. Сокирко Л. М. П. Старицький: критико-біографічний нарис. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960. 171 с.
5. Старицький М. Твори: в 6 т. / Михайло Старицький. Київ: Дніпро, 1989–1990. Т. 2: Драматичні твори. Київ: Дніпро, 1989. 575 с.
6. Филипович П. Історія одного сюжету. Літературно-критичні статті. Київ, 1991. 270 с.

ПРИРОДНИЧІ ТА ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.4:001.891

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПАРСИНГУ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ПОШУКУ ІНФОРМАЦІЇ У ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ю.О. Вакуленко, О.С. Щербіна

Анотація. У статті розкрито сутність парсингу як автоматизованого методу пошуку наукової інформації. Досліджено конкретний приклад пошукової машини Web Scraper, визначено його роль в дослідницькій діяльності. Методологічною основою роботи є системний підхід, а також застосування підходу наукової об'єктивності, критичного та структурно-системного підходу до літературної та джерельної бази роботи. Специфіка досліджуваної теми передбачає використання методу парсингу для підвищення ефективності пошуку інформації у дослідницькій діяльності.

Ключові слова: парсинг; пошук інформації; дослідницька діяльність; пошукова машина; скрапінгові системи.

У процесі наукового дослідження завжди виникає потреба у великому обсязі інформації, для того щоб її опрацювати та використати у власній науковій роботі. Проте науковцеві потрібна не будь-яка інформація, не будь-які відомості, факти, ідеї, а лише ті відомості, які є найбільш цінними й актуальними для його напряму наукового дослідження. Тому, на сьогодні залишається актуальним питання правильного методу пошуку достовірних жерел інформації, який, по-перше – буде забезпечувати швидке отримання бажаних результатів заданим запитом, а, по-друге – надаватиме інформаційну глибину результатів та корисність даних для самого дослідника.

Для проведення наукових досліджень пошук джерел інформації є одним із ключових етапів наукового дослідження, тому можна зазначити низку критеріїв пошуку джерел інформації для проведення такої роботи:

1. Визначення кола питань, що будуть вивчатись;
2. Хронологічні межі пошуку необхідних джерел інформації;
3. Уточнення можливості використання зарубіжних джерел інформації;
4. Уточнення видів джерел інформації (книги, дисертації, статті, видання тощо);
5. Визначення ступеня відбору джерел інформації – усі з одного питання чи тільки окремі матеріали.

З кожним роком ускладнюється пошук потрібної інформації. Тому всі науковці мають знати основні методи пошуку інформації.

Метод пошуку інформації – це сукупність операцій, спрямованих на знаходження джерел інформації, які потрібні для розроблення теми наукової роботи. [1]

Методи пошуку джерел інформації наведені у таблиці 1.

Таблиця 1 – Методи пошуку джерел інформації

Метод пошуку	Характеристика методу
Ручний	Здійснюється за бібліографічними картками, картотеками, друкованими вказівниками
За допомогою Інтернет	Інформацію отримують з Web-сайтів Інтернет
Аналіз рукописних та друкованих джерел	Отримують науково-практичні джерела інформації у галузі дослідження
Автоматизований	Використовують комп'ютерні пошукові програми (наприклад, парсинг) для аналізу електронних бібліотек і баз даних

Розглянемо більш детально автоматизований метод пошуку наукової інформації.

Задля пошуку такої важливої і достовірної інформації застосовують парсинг або метод парсингу

Парсинг – це процес аналізу або розбору певного контенту на складові за допомогою роботів-парсерів (спеціальних програм або скриптів).

Найвідоміші парсери в мережі – це пошукові роботи, які аналізують сторінки, зберігають дані аналізу у себе в базі і потім при пошуку видають релевантні та актуальні документи або ту ж саму достовірну інформацію.

Парсинг сайтів є ефективним рішенням для автоматизації збору інформації, адже ця програма має здатність знаходити серед тисячі сайтів потрібну інформацію, відкидати зайве, упаковувати дані в необхідному вигляді, і в подальшому науковець уже може забирати релевантні дані для їх використання у створенні та розробці своєї наукової роботи.

За допомогою нього можна оцінити як швидко програма може впоратись із поставленим завданням, чи достовірна та чи інша інформація, чи взагалі відчувається релевантність у процесі роботи тощо. [2]

Метод парсингу має кілька етапів для витягнення потрібної інформації із наукових сайтів:

1. Збір контенту.

Пошукова машина парсинг завантажує код сторінки сайту, під час такого процесу до нього долучається спеціальний скрипт, який розбиває весь код на частини та аналізує інформацію яка потрібна досліднику.

2. Витяг інформації.

Вся інформація, яка витягується зі сторінки, може бути не потрібна користувачеві, адже його цікавить тільки конкретне, наприклад, розділи статей, наукових робіт інших авторів в яких він може знайти для себе корисні дані та використати їх у своєму науковому дослідженні. Парсер буде знаходити ті сторінки чи розділи, де розміщена інформація про дану категорію, витягнувши все в кінцевий файл тільки тексти цих даних.

3. Збереження результатів.

Коли вся потрібна інформація витягнута з сайту, її потрібно зберегти. Зазвичай вносяться записи в базу даних, адже так зручніше аналізувати інформацію з даних інших наукових робіт.

Запропонована методика дасть можливість дослідити та проаналізувати дану інформацію, чи потрібна вона дослідникові для внесення її у свою роботу.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що метод парсингу істотно прискорює процес роботи особливо, якщо є ключові слова. Налаштувавши роботу, можливо оперативно підібрати необхідні для просування запити, тому що парсер за короткий термін обходить тисячі сторінок, фільтрує представлені дані, відбираючи серед них потрібні, після чого пакує отриманий результат для подальшої обробки. Це дає можливість дослідникові відстежувати появу нових наукових робіт інших авторів, щоб науковець зміг взяти щось корисне для себе і використати це у своїх дослідженнях. [4]

Для більш детального вивчення та ознайомлення з методом парсингу, наведемо конкретний приклад пошукової машини.

Web Scraper (від англ. Scraping – «вишкрібання»), веб-збирання або витягнення веб-даних) являє собою перетворення у структуровані дані інформації з веб-сторінок, які призначені для перегляду людиною за допомогою браузера.

Як правило, виконується за допомогою комп'ютерних програм, що імітують поведінку людини в інтернеті, або з'єднуючись з веб-сервером напряму по протоколу HTTP, або управляючи повноцінним веб-браузером. Але буває і скрапінг за допомогою копіювання даних людиною. Це форма копіювання, в якій конкретні дані збираються та копіюються з інтернету, як правило, в базу даних або електронну таблицю для подальшого пошуку чи аналізу. [3]

Web Scraper включає в себе завантаження та вилучення. Спочатку завантажуються сторінка (що робить браузер, коли ви переглядаєте сторінку), після цього можна

здійснювати добування потрібної інформації. Зміст сторінки може бути проаналізовано, переформатовано, його дані скопійовані в електронну таблицю тощо. Веб-скрапери, як правило, беруть щось із сторінки, щоб використати це для інших цілей. Прикладом може бути пошук і копіювання імен та телефонних номерів або компаній та їх URL-адрес до списку (контактне сканування).

Веб-сторінки побудовані за допомогою текстових мов розмітки (HTML та XHTML) часто містять велику кількість корисних даних у текстовій формі. Однак більшість веб-сторінок призначені для кінцевих користувачів, а не для зручності автоматичного використання. Через це були створені набори інструментів, які «збирають» веб-вміст. Веб-скрапери – це прикладний програмний інтерфейс для вилучення даних з веб-сайту.

Існують методи, які деякі веб-сайти використовують для запобігання веб-скрапінгу. Наприклад, виявлення та заборона ботів від сканування (перегляду) своїх сторінок. У відповідь на це існують веб-скрапінгові системи, які спираються на використання методів аналізу об'єктної моделі документа, комп'ютерного бачення та обробку тексту на природній мові, щоб імітувати пошук людини, щоб дозволити збирати вміст веб-сторінок для автономного синтаксичного аналізу.

Але ця програма не дивлячись на те, що є розповсюджена між дослідниками та допомагає їм у пошуках потрібної для них інформації, має свої переваги та недоліки. Переваги та недоліки пошукової машини Web Scraper наведені в таблиці 2.

Таблиця 2 – Переваги та недоліки пошукової машини Web Scraper

Переваги	Недоліки
Автоматизація роботи сайту	Вимагає подальшого редагування інформації
Працює автономно	Знайдена інформація не унікальна, деколи її публікація без посилання на першоджерело або згоди правовласника порушує авторські і корпоративні права
Миттєве отримання інформації	Налаштування програми проводяться перед запуском і для змін потрібно втручання програміста
Висока точність групування інформації	При зміні структури сайтів-донорів іноді спостерігаються помилки в роботі пошукової машини, що вимагає переналаштування під нові реалії
Скорочує деякий час для пошуку потрібної інформації	Не може повністю замінити роботу людини

Ефективність досліджень за допомогою парсера значною мірою залежить від використання джерел інформації. Зазвичай дослідники використовують офіційні та перевірені сайти, на яких не має фальшивої інформації для їх наукових робіт.

Тому для того щоб уникнути неправдивих даних, вагомо використовувати парсинг, де можна вказувати тему пошуку та ключові слова для полегшення знаходження інформації для науковця. [5]

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що використання саме парсингу для підвищення ефективності пошуку інформації для дослідників є найбільш дієвим способом, особливо, якщо є ключові слова. Налаштувавши роботу, можна оперативно підібрати необхідні для просування запити, тому що парсер за короткий термін обходить тисячі сторінок, фільтрує представлені дані, відбираючи серед них потрібні, після чого пакує отриманий результат для подальшої обробки.

Аннотація. В статті раскрыто сутність парсинга как автоматизированного метода поиска научной информации. Исследовано конкретный пример поисковой машины Web Scraper, определено роль данной поисковой машины в исследовательской деятельности. Методологической основой работы является системный подход, а также применение подхода научной объективности, критического и структурно-системного подхода к литературной базе работы и источникам. Специфика исследуемой темы предусматривает использование метода парсинга для повышения эффективности поиска информации в исследовательской деятельности.

Ключевые слова: парсинг; поиск информации; исследовательская деятельность; поисковая машина; скрапинговые системы.

Abstract. The article reveals the essence of parsing as an automated method of searching for scientific information. A specific example of the Web Scraper search engine is investigated, the role of this search engine in research is determined. The methodological basis of the work is a systematic approach, as well as the application of the scientific objectivity approach, a critical and structural-systematic approach to the literary base of work and sources. The specifics of the topic under study provides for the use of the parsing method to increase the efficiency of information retrieval in research activities.

Keywords: parsing; search for information; research activities; search engine; scraping systems.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Семантика. Парсинг сайту. Етапи парсингу даних. URL : semantica.in/blog/chto-takoe-parsing.
2. Frost R., Hafiz R. and Callaghan P. (2008) «Parser Combinators for Ambiguous Left-Recursive Grammars» 10th International Symposium on Practical Aspects of Declarative Languages (PADL), ACM-SIGPLAN, Volume 4902/2008, P. 167–181, January 2008, San Francisco.
3. Парсинг html-сайтів для споживача. Парсинг даних для використання підприємством. URL : parsing.valemak.com/ru/what-why-how/stages-of-parsing.
4. «Баст» веб-студія. Парсинг сайту. Послуги парсинга сайтів. Переваги парсингу. URL : webstudiobast.com/uk/poslugu-parsinga-sajtiv-dlya-opencart.
5. Парсинг. Метод парсингу. Де використовується парсинг. Особливості його застосування. URL : alexsmokinof.lviv.ua.

УДК 582.284:543.061

ВПЛИВ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВОДНО-ЕТАНОЛЬНИХ РОЗЧИНІВ НА ВИДІЛЕННЯ ФЕНОЛЬНИХ СПОЛУК З ПОРОШКІВ ВИЩИХ ГРИБІВ

Т. С. Корман, І. В. Столяр, Ю. О. Лесишина

Анотація. В роботі наведені результати дослідження впливу концентрації водно-етанольних розчинів на виділення фенольних сполук із порошків вищих грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*, культивованих в Україні. Встановлено, що у складі водно-етанольних екстрактів порошків вищих грибів містяться фенольні сполуки різної природи. Показано, що максимальний вихід фенольних сполук має місце при використанні як екстрагенту 50 %-ого розчину етанолу. Загальний вміст фенольних сполук у складі екстрактів із порошку *Flammulina velutipes*, одержаних за оптимальних умов, майже в 3 рази перевищує вміст фенольних сполук у складі екстрактів із порошку *Lentinus edodes*.

Ключові слова: вищі гриби, *Flammulina velutipes*, *Lentinus edodes*, фенольні сполуки, екстрагування.

Вступ.

Пошук нових джерел біологічно активних речовин з метою одержання ефективних і безпечних продуктів є важливою задачею сучасної біотехнології [1]. Перспективною сировиною для одержання різноманітних дієтичних, лікувально-профілактичних і лікарських засобів є вищі гриби – базидіоміцети. Хімічний склад базидіоміцетів є оптимальним для забезпечення фізіологічних функцій організму людини речовинами і енергією, а наявність унікальних біологічно активних речовин – полісахаридів, меланінів, антибіотиків, стероїдів, низькомолекулярних фенольних сполук – зумовлює їх комплексну імунорегулюючу, цитопротекторну, антиоксидантну та інші дії [2].

Безперечними лідерами серед лікарських грибів-базидіоміцетів є *Lentinus edodes* (японський гриб, шиїтаке), *Ganoderma lucidium* (рейши або лінчжи), *Flammulina velutipes* (зимовий гриб, зимовий опеньок). В медичній практиці їх застосовують як продукти харчування, у вигляді чаїв, водних і спиртових екстрактів; використовують для одержання індивідуальних речовин з фармакологічною активністю. Обсяг виробництва цих грибів у країнах світу постійно зростає, в тому числі і в Україні [3].

Мета даної роботи полягала у дослідженні якісного і кількісного складу водно-етанольних екстрактів із порошків грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*, культивованих в Україні, і визначенні впливу концентрації екстрагенту на виділення

низькомолекулярних фенольних сполук, які зумовлюють антиоксидантні властивості дикорослих та культивованих базидіальних грибів.

Експериментальна частина.

Як об'єкт дослідження використовували тонкоподрібнені порошки плодових тіл висушених грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*, виробництва «Муртіщев О. М.», м. Харків, Україна за ТУ У 10.8-2072517398-001: 2613 «Добавки дієтичні із вищих лікарських грибів». Упаковані порошки грибів зберігали у сухому прохолодному, захищеному від світла місці.

Екстракти з порошків грибів одержували кип'ятінням у відповідному розчиннику на водяній бані зі зворотнім холодильником протягом двох годин, співвідношення сировина:екстрагент = 1:10. Як екстрагенти використовували водно-етанольні розчини різної концентрації: 50 %, 60 %, 70 %, 80 %, 96 % (за об'ємом).

Якісний аналіз одержаних екстрактів проводили за допомогою специфічних кольорових реакцій [4], а також методом УФ-видимої спектофотометрії.

Вміст вологи і сухих речовин визначали гравіметричним методом.

Кількісний вміст фенольних сполук у складі екстрактів – методом Фоліна-Чокальтеу в модифікації Синглетона і Россі згідно з [5]. Метод заснований на реакції окислення фенольних сполук реактивом Фоліна-Чокальтеу, що складається з солей фосфорновольфрамової і фосфорномолібденової кислот. В лужному середовищі ці солі при взаємодії з фенолами відновлюються з утворенням забарвлених у синій колір комплексів, вміст яких оцінюється спектрофотометричним методом при довжині хвилі 765 нм.

Як стандарт використовували розчин флавоноїду кверцетину, який найбільш часто зустрічається у рослинних об'єктах. Стандартний розчин кверцетину в 96% етанолі з концентрацією 1 мг/мл готували за точною наважкою. Робочі спиртові розчини кверцетину для побудови калібрувального графіку готували розведенням стандартного.

Спектрофотометричні дослідження проводили на спектрофотометрі Specord 50UV-VIS (Analytikjena, Німеччина) з використанням кварцевих кювет з товщиною поглинання 1 см.

Результати і їх обговорення.

Одержані водно-етанольні екстракти порошку грибів *Flammulina velutipes* являють собою прозорі рідини блідо-жовтого кольору зі слабким характерним запахом; екстракти порошку *Lentinus edodes*, одержані за тих самих умов, – прозорі, блідо-коричневого кольору з жовтуватим відтінком (рисунок 1).

Рис. 1. Фотографії водно-етанольних екстрактів порошків грибів *Flammulina velutipes* (а) і *Lentinus edodes* (б) різної концентрації

Інтенсивність забарвлення в обох випадках залежить від концентрації екстрагенту і посилюється при переході від екстракту з максимальною концентрацією етанолу (96 %) до найменшої (50 %).

Як правило, блідо-жовте і коричневе забарвлення рослинних екстрактів пов'язують з наявністю у їх складі різних груп простих фенолів, серед яких флавоноїди (флаволи, ксантони, флавонол-3-глікозиди та ін.).

Одержані екстракти не дають властивих фенольних сполукам якісних реакцій з розчином хлориду заліза і залізоамонійних галунів; також не дають позитивної на флавоноїди ціанідинової реакції (відновлення магнієм в кислому середовищі). Це може бути пов'язане з тим, що концентрація фенольних сполук у складі екстрактів нижче порогу чутливості відповідних кольорових реакцій.

Проте всі екстракти утворюють забарвлені у яскраво-жовтий колір розчини при взаємодії з розчином аміаку або лугу, який при нагріванні переходить в оранжевий, що характерно для різних класів флавоноїдів.

Водно-етанольні екстракти *Flammulina velutipes* дають позитивну «лактонну пробу» на кумарини: під дією гарячого розведеного розчину лугу екстракти забарвлювались у жовтий колір, який зникав при додаванні розведеної хлоридної кислоти.

При додаванні до водно-етанольних екстрактів порошків *Lentinus edodes* розчину хлориду алюмінію спостерігається забарвлення екстрактів у яскраво-жовтий колір з зеленуватою флуоресценцією. Взаємодія із означеними реагентами властива окремим групам фенольних сполук (флаволи, флавоноли, кумарини тощо).

На рисунку 2 наведені УФ-видимі спектри одержаних екстрактів грибів.

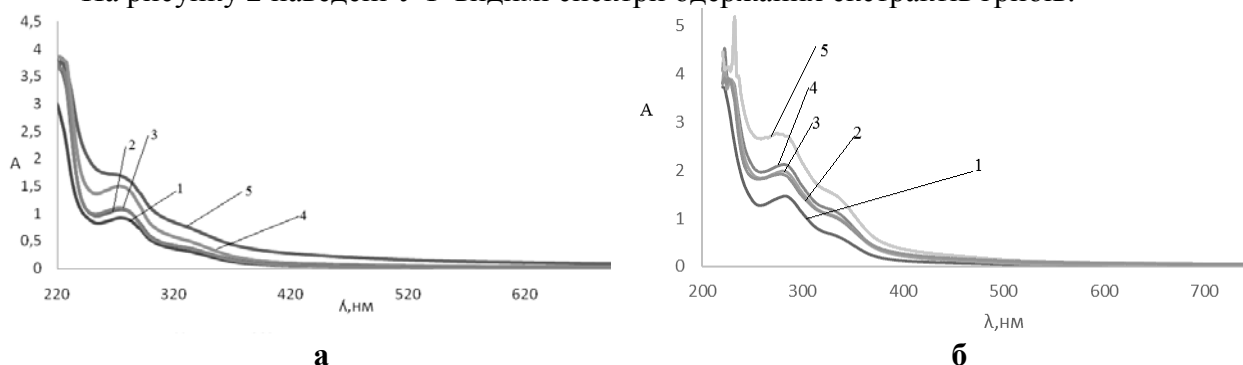

Рис. 2. УФ-видимі спектри водно-етанольних екстрактів порошків грибів *Flammulina velutipes* (а) і *Lentinus edodes* (б) різної концентрації, де 1 – 96 %; 2 – 80 %; 3 – 70 %; 4 – 60 %; 5 – 50 %

Як видно з рисунку 2, в УФ-видимих спектрах водно-етанольних екстрактів порошків грибів, одержаних за однакових умов, спостерігається смуга поглинання в області 250-280 нм та плече в області 300-350 нм, що також є характерним для фенольних сполук.

Так, смуга поглинання в області 250-280 нм властива молекулам фенолів, що містять в своєму складі одне, два і більше бензольних кілець, а поглинання в області 300-400 нм, насамперед, флавоноїдам. В УФ-спектрах простих фенолів (наприклад, пірокатехіну) або дубильних речовин (таніну), як правило, має місце лише одна інтенсивна смуга поглинання з максимумом в діапазоні 240-280 нм [6].

Результати визначення кількісного вмісту фенольних сполук у складі одержаних екстрактів за методом Фоліна-Чикольтеу (у перерахунку на флавонол кверцетин) наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 – Вміст фенольних сполук у складі водно-етанольних екстрактів порошків грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*

Об'ємна частка етанолу, %	Загальний вміст фенольних сполук, мг-екв кверцетину/г сухої ваги	
	<i>Flammulina velutipes</i>	<i>Lentinus edodes</i>
50	2,10	0,59
60	1,30	0,54
70	0,98	0,45
80	0,69	0,33
96	0,14	0,11

З таблиці 1 видно, що використання водних розчинів етанолу більш низької концентрації дозволяє витягувати з сировини більшу кількість фенольних сполук – до 15 разів більше у випадку з *Flammulina velutipes* і до 6 з *Lentinus edodes*.

Якщо порівняти результати дослідження визначення вмісту фенольних сполук у складі екстрактів грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*, можна побачити, що вміст фенольних сполук в екстрактах фламмуліни є значно вищим.

Висновки.

Досліджено якісний і кількісний склад водно-етанольних екстрактів із порошків вищих грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*. Показано, що досліджувані екстракти містять фенольні сполуки різних класів (флавоноїди, кумарини). Встановлено, що максимальний вихід фенольних сполук має місце при використанні як екстрагенту 50 %-го розчину етанолу.

Вміст фенольних сполук у складі водно-етанольних екстрактів грибів *Flammulina velutipes* вищий, ніж в екстрактах *Lentinus edodes*, одержаних за тих самих умов.

В перспективі планується оптимізувати процес виділення фенольних сполук з порошків означених грибів і дослідити їх антиоксидантні властивості.

Анотація. В роботі наведені результати дослідження впливу концентрації водно-етанольних розчинів на виділення фенольних сполук із порошків вищих грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*, культивованих в Україні. Встановлено, що у складі водно-етанольних екстрактів порошків вищих грибів містяться фенольні сполуки різної природи. Показано, що максимальний вихід фенольних сполук має місце при використанні як екстрагенту 50 %-ого розчину етанолу. Загальний вміст фенольних сполук у складі екстрактів із порошку *Flammulina velutipes*, одержаних за оптимальних умов, майже в 3 рази перевищує вміст фенольних сполук у складі екстрактів із порошку *Lentinus edodes*.

Ключові слова: вищі гриби, *Flammulina velutipes*, *Lentinus edodes*, фенольні сполуки, екстрагування.

Анотація. В роботі наведені результати дослідження впливу концентрації водно-етанольних розчинів на виділення фенольних сполук із порошків вищих грибів *Flammulina velutipes* і *Lentinus edodes*, культивованих в Україні. Встановлено, що у складі водно-етанольних екстрактів порошків вищих грибів містяться фенольні сполуки різної природи. Показано, що максимальний вихід фенольних сполук має місце при використанні як екстрагенту 50 %-ого розчину етанолу. Загальний вміст фенольних сполук у складі екстрактів із порошку *Flammulina velutipes*, одержаних за оптимальних умов, майже в 3 рази перевищує вміст фенольних сполук у складі екстрактів із порошку *Lentinus edodes*.

Ключові слова: вищі гриби, *Flammulina velutipes*, *Lentinus edodes*, фенольні сполуки, екстрагування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ветчинкина Е. П., Никиткина В. Е., Бабицкая В. Г. Динамика образования гликопротеинови высокомолекулярных фенолов грибом *Lentinus edodes* в условиях глубинного культивирования. *Научные сообщения. Самарская лука*, 2008. Т. 17, № 2 (24). С. 367–372.
2. Попович В. П., Козіко Н. О., Буткевич Т. А. Перспективи використання лікарського гриба *Flammulina velutipes* у медичній та фармацевтичній практиці. Фармаконостичні, фітохімічні дослідження. 2015. С. 70–75.
3. Огарков Б. Н., Огаркова Г. Р., Самусьонко Л. В. Лекарственные грибы из экосистем Южного байкала. Иркутск : ООО Издательство «Время странствий», 2012. С. 2.
4. Федосеева Л. М., Кутателадзе Г. Р. Изучение некоторых фенольных соединений надземной части щавеля кислого, произрастающего на территории Алтайского края. *Химия раст. сырья*, 2017. № 4 С. 91–96.
5. Коннова С. А., Каневский М. В., Алиева З. О. и др. Методы выделения и анализа флавоноидов высших растений и исследования их активности в отношении ризобактерий. Саратов : Изд-во Саратов. Ун-та, 2015. С. 12.
6. Костюк В. А., Потапович А. И. Биорадикалы и биоантиоксиданты. Мн : БГУ, 2004. С. 85–93.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

В. А. Кулібаба, О. В. Прігунов

Анотація. Дана стаття присвячена технологіям розвитку персоналу в середині організації за рахунок використання інформаційного забезпечення, так як проблеми управління розвитком персоналу є актуальними для сучасної організації. Проаналізовано заходи, які допоможуть керівникам компанії ефективно взаємодіяти з персоналом в процесі їхнього професійного розвитку.

Ключові слова: інформаційні засоби, ефективність, управління розвитком персоналу

Вступ. Систематичне навчання персоналу, підвищення його професіоналізму і його розвиток в умовах трудової діяльності, є важливим процесом в управлінні і фактором підвищення загальної ефективної діяльності організації.

В останнє десятиліття відбулися значні зміни в економічній, соціальній і соціального життя українського суспільства.

Сучасні ІТ технології і комп'ютерні інструменти гарантують, що співробітники отримують необхідну надійну інформацію в короткі терміни і з мінімальними витратами в процесі навчання.

Впроваджуючи інформаційні технології, компанія може визначати потреби в навчанні, витягувати дані з навчання персоналу і ділитися знаннями, досвідом і іншою освітньою інформацією для співробітників, незалежно від їх місця розташування і відстані між учнями і вчителями.

Важливою перевагою підсистеми управління розвитком персоналу є забезпечення зворотного зв'язку на всіх рівнях організації і співробітників, а також впровадження електронного навчання.

Основний розділ. Для початку, потрібно сказати, що інформаційне забезпечення системи управління розвитком персоналу являє собою сукупність елементів єдиної системи класифікації і координації техніко-економічної інформації, систем документації і інформаційних потоків, які використовуються в системі управління розвитком персоналом.

В області комп'ютеризації управління розвитком персоналом спостерігається тенденція до розширення функціональних можливостей програмних додатків систем управління розвитком персоналу [1, с. 112].

Нові функції для цих додатків:

- автоматична синхронізація умов контракту співробітника з фактичними результатами роботи;
- розширення функціональності Інтернету для найму;
- призначення на відповідні посади та утримання;
- додавання можливостей групової роботи, розширеного контенту і аналітичної роботи до загальної функціональності HR-додатків.

Час безперервної автоматизації процесів управління розвитку персоналом ще не настав: з огляду на досвід створення і впровадження автоматизованих підсистем, фахівці визначають робочі функції організації персоналу, який може бути успішно виконаний з використанням комп'ютерних технологій [2] та економіко-математичних методів.

По-перше, це прогнозування та планування кадрових потреб компанії. Вирішення цієї проблеми вимагає використання інформаційних систем і економіко-математичних методів. Основна складність полягає в розробці методології планування стандартів розвитку персоналу в середині організації, координація організаційних питань щодо використання тих чи інших інструментів управління в організації.

По-друге, розподіл персоналу між структурними підрозділами компанії.

Проблема може бути вирішена за допомогою інформаційної системи, якщо створено набір вихідних даних всіх співробітників компанії і розроблені формалізовані вимоги до паспортів представників різних професій. В останньому випадку інформаційна система буде порівнювати об'єктивні дані працівника до вимог паспорта.

За допомогою ПК можна сформулювати рекомендації для вакантних посад.

Третя функція – переатестація персоналу. Вирішення цієї проблеми представляє значні труднощі з точки зору процедури і обробки інформації за результатами переатестації співробітників. Великі обсяги цієї інформації не можуть бути оброблені вручну. Використання різних економіко-математичних моделей дозволить не тільки швидко обробляти експертну інформацію, а й розробляти попередні рекомендації за результатами переатестації.

Четверта функція – робота з резервом кадрів на висування. Відомо, що робота зі створення резервного персоналу, для призначення, є найбільш важливою функцією відділу кадрів. Не секрет, що вона часто формально виконується.

Використання інформаційних систем відкриває великі можливості для поліпшення роботи з призначенням резерву. У цьому випадку інформаційна система допомагає вибрати найбільш ймовірних кандидатів для включення в резервні списки для призначення. Результати переатестації систематично накопичуються в масивах. Інформація, що зберігається в пам'яті вашого комп'ютера, дозволяє вам прогнозувати прогрес в кар'єрі ваших співробітників.

П'ята функція – підвищення кваліфікації робітників і інженерів. Правильний підхід до вирішення цієї проблеми може значно підвищити продуктивність праці і зробити наукові досягнення більш успішними.

Створення тимчасових списків співробітників для подальшого навчання за допомогою інформаційної системи також позбавляє співробітників відділу кадрів від кропіткої роботи. Використовуючи інформаційну систему, довгострокові плани можуть бути використані для створення списків людей, які будуть відправлені на навчання.

Таким чином, інформаційні системи розвитку персоналу забезпечують наступні функції [3, с. 286]:

- простота, зручність і гнучкість в їх розробці та використанні;
- сфера застосування як для малих і середніх підприємств, так і для корпоративних структур;
- чітке і коротке представлення інформації;
- адаптація до законодавства, змін, включаючи податки і особливості бухгалтерського обліку, для конкретної компанії;
- великий набір стандартних операцій і форм звітності;
- значні аналітичні можливості, часто з графічним представленням інформації.

Зокрема, Boss-Kadrovik, Parus-Personnel 8, Personnel-Asset, StaffManager-5, Atlas Cadres, 1С: Зарплата і Управління персоналом 8.0 і т. д. є комплексними інформаційними системами для розвитку людських ресурсів.

Наслідки впровадження інформаційних систем управління розвитком персоналом в бізнесі можна розглядати трьома способами [4, с. 198]:

Організаційний – скоротити прийняття рішень на всіх рівнях корпоративного управління; підвищення якості кадрових рішень; ефективність підготовки звітів для державних органів, передбачених українським законодавством.

Економічний – скорочення адміністративних витрат на персонал; підвищення продуктивності праці співробітників; оптимальне використання професійних якостей конкретного співробітника компанії.

Соціально-особистий облік пенсійного забезпечення працівників компанії; ведення повної індивідуальної історії роботи персоналу компанії; тренінги і просування найбільш перспективних співробітників компанії.

Загальними недоліками впровадження інформаційних систем розвитку персоналу на підприємстві є:

- високий рівень незахищеності інформаційних систем, що може надавати третім сторонам доступ до конфіденційної інформації;
- високий ризик розповсюдження персональних даних;

- потреба в спеціальному персоналі для задоволення існуючих інформаційних систем;
- високі вимоги до працівників програмного забезпечення;
- додаткові витрати на підвищення кваліфікації персоналу;
- проблеми сумісності сучасних інформаційних систем зі старими системами та програмними платформами.

Проаналізувавши вищезгадані переваги і недоліки впровадження інформаційних систем в управлінні людськими ресурсами, ми можемо зробити висновок, що кожен підприємець повинен чітко визначити можливості вітчизняного програмного забезпечення, доступні для них, у своїй власній стратегії, цілі та завдання для себе та розвитку персоналу організації.

Порівнюючи вітчизняне HR-програмне забезпечення [5, с. 314] з закордонним, помітно, що воно більш ефективно і безпечно. До них відносяться найпоширеніші в світі системи управління розвитком персоналу:

- система управління персоналом SAP;
- Скала ХР;
- Ахарта HR Management;
- IRenaissance Human Resources / Payroll;
- Oracle Human Resources Analyzer.

Такі системи в основному використовуються в компаніях, де західні компанії є інвесторами або компаніями-партнерами.

Висновки. Таким чином, інформаційне забезпечення системи управління розвитку персоналом – це набір реалізованих рішень за обсягом інформації в організації, який обертається в рамках ІТ-системи управління розвитком персоналу організації під час її функціонування.

Технічні, комунікаційні та інформаційні технології відіграють найважливішу роль в системі управління розвитку персоналу, а також в технології обробки інформації з можливим використанням спеціального обладнання.

Для ефективної роботи системи управління розвитку персоналу на підприємствах важливо створювати єдину автоматизовану мережу персональних комп'ютерів, що забезпечує взаємний обмін кадровою інформацією між усіма рівнями управління на основі сучасних інструментів передачі даних.

Аннотація. Данная стаття посвящена технологиям развития персонала внутри организации за движение нок использования информационного обеспечения, так как проблемы управления развитием персонала актуальны для современной организации. Проанализированы меры, которые помогут руководителям компании эффективно взаимодействовать с персоналом в процессе их профессионального развития.

Ключевые слова: информационные средства, эффективность, управление развитием персонала

Abstract. This article focuses on the development of personnel within the organization for the movement of use of information support, as the problems of personnel development management are relevant to the modern organization. Measures that will help company executives to effectively interact with staff in the process of their professional development are analyzed.

Keywords: information tools, efficiency, personnel development management

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова А. О., Мороз О. О., Сторожа А. В. Розроблення механізму покращення інноваційної діяльності підприємства засобами системи підтримки прийняття рішень. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2012. № 6, т. 1. С. 215.

2. Азарова А. О. Автоматизація процесу управління персоналом на підприємстві. *Тези Міжнародної студентської конференції «Інформатика і комп'ютерні технології»*. 2006.

3. Говядкін І. Інформаційні технології в управлінні персоналом. *Управління персоналом*. 2014. No 1. С. 362.

4. Шурупова А. С., Шурупова О. С. Сталий розвиток як спосіб протистояння формуванню суспільства споживання. *Росія і світ: економічні, правові та соціальні аспекти розвитку: Матеріали X Міжнародної заочної науково-практичної конференції (21 квітня 2016 р, м Липецьк)*. 2016. С. 248.

5. Годін В. В. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності. М. : Майстерність, 2015. 328 с.

КУЛЬТИВУВАННЯ *PLEUROTUS OSTREATUS* ЗА ДІЇ LED – ЛАЗЕРІВ

Н. Ф. Сенюк, Д. Р. Левицька, К. С. Решетник

Анотація. Все більш актуальною стає розробка нових інтенсивних біотехнологій одержання макроміцетів. Такі розробки потребують вивчення 5 факторів, що впливають на функції організму гриба, це дозволить ефективно використовувати їх природний потенціал, а також дасть змогу отримувати якісну продукцію в достатній кількості. Світло є одним з факторів регуляції для більшості грибів. Розробка сучасних методів фотоіндукції біосинтетичної активності на основі освітлювальних джерел нового покоління, а саме енергозберігаючих світлодіодних лазерних систем дозволить збільшити вихід біомаси при культивуванні та харчову цінність плодових тіл.

Ключові слова: макроміцети, лазерні системи, біомаса, харчова цінність.

Глива звичайна або плеврот звичайний (*Pleurotus ostreatus*) – це сапрофітний гриб, що належить до класу базидієвих грибів. Може розкладати деревину та інші види рослинних відходів (солому, качани кукурудзи і т.д.). У виробництві поширені такі види, як *Pleurotus ostreatus*, *P. pulmonarius*, *P. florida*, *P. columbinus*, *P. cornucopiae*, *P. eryngii*, *P. sajorcaju* [1].

Дослідження механізмів фотореакцій різних грибів є важливим завданням з фундаментальної та з практичної точки зору. Важливі дані про вплив світла на розвиток грибів отримані порівняно недавно, зокрема, при виявленні генів, відповідальних за реакцію грибів на світло. Так, в 2006 році Л. М. Корочано і П. Галанд повідомили про особливості регулювання світлом розвитку і поведінки грибів [1]. Було з'ясовано, що найбільш ефективним, з точки зору впливу на фотоморфогенез грибів, являється синє світло, яке також може активувати метаболізм або прямо впливати на зростання грибних структур. У грибах описані декілька видів фоторецепторів [2, 3, 4, 5]. Гени, відповідальні за фоторецептори синього світла, знайдені у базидіоміцетів *Coprinus scinereus* і *Lentinus edodes*. Є думка відносно гіпотези про те, що WC – комплекси виникли на ранніх стадіях еволюції грибів, як фоторецептори і чинники транскрипцій, для регулювання їх фотореакції. Окрім цього, дослідження геномів грибів дозволило ідентифікувати гени фоторецепторів. Деякі з них досить несподівані, на зразок чутливих до червоного світла фітохромів, на додаток до тих, що поглинають синє світло криптохромах і родопсину [6, 7]. Деякі дослідники відзначають антистресову дію когерентного випромінювання, яке зв'язували зі збільшенням активності дихальних ферментів (супероксидредуктази, пероксидази, каталази та ін.). Вперше дослідження можливості використання когерентного світла для біорегуляції грибів, початі колективами Інституту ботаніки ім. Н. Г. Холодного і Інституту фізики НАН України, також доводять перспективність використання штучного світла (когерентного і некогерентного) у біотехнології культивування їстівних та лікарських грибів [10]. Вплив лазерного опромінення носить позитивний характер, так як не шкодить навколишньому середовищу. Лазерна фото активація являє собою не шкідливу обробку для міцелію. Метою нашої роботи було покращення синтезу білка *P. ostreatus* за допомогою LED-лазерів.

Для дослідження був використаний штам Р-191 гриба *Pleurotus ostreatus* із колекції культур шапинкових грибів кафедри ботаніки та екології Донецького національного університету імені Василя Стуса. З метою покращення синтезу білка та збільшення кількості біомаси міцелій досліджуваного штаму опромінювали за допомогою світлодіодних лазерів: з випромінюванням червоного спектру з довжиною хвилі 635 нм, випромінюванням синього спектру з довжиною хвилі 405 нм та з випромінюванням зеленого спектру з довжиною хвилі 532 нм, протягом 10 сек. У дослідженнях використані наступні варіанти опромінення: 1) контроль – без опромінення; 2) одноразове опромінення червоним лазером протягом 10 сек; 3) одноразове опромінення синім лазером протягом 10 сек; 4) одноразове опромінення зеленим лазером протягом 10 сек. Щільність енергії лазерного опромінення розраховували за формулами [11]. Енергетична доза опромінення у всіх варіантах досліду становила 51,1 мДж/см². Це значення вибрано на основі результатів

попередніх досліджень [12] та згідно з результатами даних літератури [13]. Для інокуляції контрольних зразків використовували неопромінену культуру. Штам, що досліджувався, висівали в колби з рідким живильним середовищем, малим шматочком інокулюму, розміром близько 5 мм завжди однієї щільності і віку. Міцелій гриба культивували поверхнево в колбах Ерленмеєра на стандартному глюкозо–пептонному живильному середовищі (ГПС, рН 6,5±0,2), об'ємом 50 мл, попередньо опромінивши зразки лазерами перед інокуляцією. Температура культивування становила 27,5°C. Матеріалами для дослідів були гомогенізований міцелій (МГ). Для цього міцелій за 5°C відділяли від культуральної рідини шляхом фільтрування. Міцелій додатково підсушували на фільтрувальному папері. Підготовлений міцелій в кількості 1 г гомогенізували в ступці з додаванням 10 мл дистильованої води або розчину NaCl та відцентровували в центрифугі при 2500 об/хв. З метою визначення кількості білка використовували метод біуретової реакції. Метод ґрунтується на властивості білків у лужному середовищі давати з біуретовим реактивом синьо-фіолетове забарвлення. Поява його зумовлена наявністю у молекулі білка пептидних зв'язків, що утворюють за даних умов мідно – натрієві солеподібні комплекси. Інтенсивність 15 забарвлення залежить від кількості цих зв'язків, а отже і від кількості білка в розчині, а також від кількості біуретового реактиву. Тому при додаванні визначеної кількості реактиву, ступінь забарвленості буде прямо пропорційна концентрації білка у розчині. Інтенсивність забарвлення реакційного розчину прямо пропорційна концентрації білків [15]. У першу пробірку вносили 0,1 мл дистильованої води (контроль), у другу – 0,1 мл стандартного розчину білка (50 г/л), у третю, четверту і п'яту пробірки – по 0,1 мл досліджувано горозчину білка. У кожену пробірку додають по 5 мл біуретового реактиву, перемішували, витримували 30 хв при кімнатній температурі. Виміряли оптичну щільність калібрувальної або дослідної проби проти холостої проби, при довжині хвилі (540–560 нм) в діапазоні 0–1.0 од. опт. щільності та довжині оптичного шляху 5 мм або 10 мм. Аналіз проводили згідно зі схемою (табл.1). Кількість біомаси міцелію визначали ваговим методом [14].

Таблиця 1

Відміряти у пробірку, мл	Калібрувальна чи дослідна проба			Холоста проба		
	Макро	Напів-мікро	Мікро	Макро	Напів-мікро	Мікро
Калібрувальний чи дослідний розчин	0,08	0,04	0,02	–	–	–
Фізіологічний розчин	–	–	–	0,08	0,04	0,02
Біуретовий реактив	4,00	2,00	1,00	4,00	2,00	1,00

Розрахунок концентрації загального білку проводять за формулою (1): $C = E_{\text{дос}} E_{\text{кал}} \times 50$, де: C – концентрація загального білку в дослідній пробі, г/л; 50–концентрація загального білку в калібрувальному розчині, г/л $E_{\text{дос}}$ –оптична щільність дослідної проби, од. опт. щільності; $E_{\text{кал}}$ –оптична щільність калібрувальної проби, од. опт. щільності Кількість біомаси міцелію визначали ваговим методом [14].

Усі досліді проводили у трикратній повторюваності. Для визначення вірогідності впливу лазерного опромінення застосовували метод дисперсійного аналізу. Порівняння середніх значень вели за методом Дункана [16]. Обробку проводили за допомогою пакета статистичних програм, створених на кафедрі фізіології рослин Донецького національного університету імені Василя Стуса [17].

Під час дослідження було встановлено, що опромінення світлодіодним лазером синього спектру з довжиною хвилі 405 нм чинило позитивний вплив як на синтез білка, так і на збільшення біомаси міцелію. Так, максимальну кількість білка було зафіксовано в результаті опромінення синім лазером – $26,81 \pm 0,15$ г/л, що на 74,19 % більше, порівняно з контролем. Опромінення когерентними монохроматичними променями червоного світла збільшило кількість білка у 1,3 рази порівняно з контролем. Дещо меншою була кількість білка у міцелії після опромінення променем світлодіодного зеленого лазера, але збільшення його концентрації також перевищувало контрольний варіант дослід у 1,2 рази. Найбільший

приріст біомаси також було виявлено в результаті опромінення синім лазером – $14,46 \pm 0,54$ г, що на 18,14 % більше контрольного варіанту. Приріст біомаси внаслідок опромінення променем червоного спектру збільшився на 16,42 %.

Висновки. В результаті проведених досліджень було встановлено, що опромінення лазерами червоного, синього та зеленого спектру світла протягом 10 сек сприяє зростанню кількості білка та біомаси досліджуваного штаму *P. ostreatus*. Зокрема, найбільшу кількість білка та біомаси зафіксовано в результаті опромінення синім лазером. Опромінення іншими спектрами світла мало позитивний вплив на досліджувані параметри, проте незначний.

Аннотація. Все более актуальной становится разработка новых интенсивных биотехнологий получения макромицетов. Такие разработки требуют изучения 5 факторов, влияющих на функции организма гриба, это позволит эффективно использовать их природный потенциал, а также позволит получать качественную продукцию в достаточном количестве. Свет является одним из факторов регуляции для большинства грибов. Разработка современных методов фотоиндукции биосинтетической активности на основе осветительных источников нового поколения, а именно энергосберегающих светодиодных лазерных систем позволит увеличить выход биомассы при культивировании и пищевую ценность плодовых тел.

Ключевые слова: макромицеты, лазерные системы, биомасса, пищевая ценность.

Abstract. The development of new intensive biotechnologies for macromycetes production is becoming increasingly relevant. Such developments require the study of 5 factors that affect the functions of the organism of the fungus, which will allow the effective use of their natural potential, as well as allow to obtain quality products in sufficient quantities. Light is one of the regulatory factors for most mushrooms. Development of modern methods of photo-induction of biosynthetic activity on the basis of new generation light sources, namely energy-saving LED laser systems will allow to increase biomass yield during cultivation and nutritional value of fruiting bodies.

Keywords: macromycetes, laser systems, biomass, nutritional value.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Corrochano L. M., Galland P. Photomorphogenesis and gravitropism in fungi. [eds. U. Kues, R. Fisher]. *The Mycota. Growth, Differentiation and Sexuality*, V. I. Berlin: Springer-Verlag, 2006. P.233–259.
2. Corrochano L. M. Fungal photoreceptors sensory molecules for fungal development and behaviour. *Photochemical Photobiological Sci.* 2007. V. 6, N 7. P. 725–736.
3. Corrochano L.M. Fungalphotobiology: a synopsis. *IMA Fungus*. 2011. V. 2, № 1. P. 25–28.
4. Herrera-Estrella A., Horwitz B. A. Looking through the eyes of fungi: molecular genetics of photoreception. *Mol. Microbiol.* 2007. V. 64, N 1. P. 5–15.
5. Tisch D., Schmoll M. Light regulation of metabolic pathways in fungi. *Appl. Microbiol. Biotechnol.* 2010. V. 85, N 5. P.1259–1277.
6. Galagan G. V., Calvo S. E. [et al.] The genome sequence of the filamentous fungus *Neurospora crassa*. *Nature*. 2003. V. 422. P. 859–868.
7. Kamada T., Sano H., Nakazawa T., Nakahori K. Regulation of fruiting body photomorphogenesis in *Coprinopsis cinerea*. *Fungal Genet. Biol.* 2010. V. 47, N 11. P. 917–921.
8. Иванов Б. В. Влияние лазерного облучения на семена гороха / Б. В. Иванов, А. В. Миляев, В. А. Миляев [и др.] // *Аграрная наука*. – 2001. – № 5. – С. 28–29.
9. Поєдинок Н. Л., Бисько Н. А., Трухоновець В., Михайлова О. Б. Лазери в сучасній біотехнології. *Мікробіологічна біотехнологія – наукоємке напрямлення сучасних знань: міжн. науч. конф.*, 6–8 июля, 2011 г.: матеріали. Кишинев, Молдова, 2011. С. 202–203.
10. Биологические особенности лекарственных макромицетов в культуре. Т. 2 / под ред. С. П. Вассера. К.: Альтепрес, 2011. 212 с
11. Вакарчук І. О. Квантова механіка : підручник / 4-те вид., доп. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 872 с.
12. Reshetnyk K. Investigation the effect of laser irradiation on the growth characteristics of *Pleurotus ostreatus* (Jacq.) P. Kumm. *2ND International Conference «Smart Bio»* (3–5 May 2018, Kaunas, Lithuania)–2018. P. 344.
13. Поєдинок Н. Л., Негрійко А. М., Бисько Н. А., Михайлова О. Б., Ходаковський В. М., Потьомкіна Ж. В. Енергоєфективні системи штучного освітлення у технологіях вирощування їстівних та лікарських грибів. *Наука та інновації*. 2013. Т.9, № 3. С. 46–59.
14. Mattila P., Kõnkö K., Eurola M. [et al.] Contents of vitamins, mineral elements, and some phenolic compounds in cultivated mushrooms. *J. Agric. Food Chem.* 2001. V. 49, N 5. P. 2343–2348.
15. Покровский А. А. Метаболические аспекты фармакологии и токсикологии пищи. М: Медицина, 1979. 184с.
16. Приседський Ю. Г. Пакет програм для проведення статистичної обробки результатів біологічних експериментів. Донецьк : ДонНУ, 2005. 84 с.
17. Приседський Ю. Г. Статистична обробка результатів біологічних експериментів. Донецьк : Кассиопея, 1999. 210 с.

РОЛЬ БІБЛІОТЕК У РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

І. В. Хачатурян, Г. П. Лукаш

Анотація. У статті висвітлюється роль бібліотек у розвитку туристичного краєзнавства і зеленого туризму на території Вінниччини. Визначено, що прерогативами в роботі сучасних бібліотек є такі види практик: популяризація літератури, яка висвітлює сторінки історії рідного краю, його етнічні, мовні, культурні традиції, творчість його талановитих людей, допомога у глибокому вивченні старожитностей регіону, інформування про місцеві рекреаційні ресурси, санаторії, пансіонати, заклади відпочинку та дозвілля, де можна оздоровитися і з користю відпочити.

Ключові слова: туризм, зелений туризм, краєзнавча діяльність, бібліотека, Вінницький інформаційний портал, блог краєзнавства.

Туризм у сучасному світі є дієвим сектором індустрії дозвілля і розваг, засобом використання вільного часу та проведення змістовного дозвілля навчальними методами і способом залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини. Процес взаємодії туризму і бібліотек останнім часом набуває ширшого значення для місцевої громади, бо це дозволяє вирішити декілька важливих завдань: виконати навчально-просвітницьку і виховну функцію; забезпечити дозвіллеві та рекреаційні потреби населення; сприяти розвитку туристичного бізнесу і залученню інвестицій у розвиток регіону тощо. Ці завдання є комплексними, вимагають системних зусиль влади, населення краю і бібліотеки – інформаційного центру як для місцевих мешканців і туристів, так і для підприємців туристичної сфери чи екскурсодів [1]. Мета статті: з'ясувати роль сучасної бібліотеки як складника туристичного простору загалом і туристичного краєзнавства зокрема.

Тенденції та перспективи розвитку зеленого туризму розглянуті в працях таких вчених, як В. Кулявець, А. Дюк, Н. Бурлака, Н. Дідик, А. Волкова, М. Багрій, В. Бондаренко, В. Степанов, С. Кравцов, Ю. Швець, Ю. Ставська, А. Іващенко та ін. У працях цих науковців розглянуто основні теоретичні засади зеленого туризму, можливі перспективи його розвитку, а також його вплив на конкурентні позиції України та її регіонів у туристичному бізнесі. Процес взаємодії туризму та бібліотек вивчений недостатньо (наприклад, О. Сіра досліджувала туристичний потенціал бібліотеки як закладу культури; А. Ховалко – туристично-пізнавальний і туристично-науково-пізнавальний потенціал печерних систем), а серед категорій відвідувачів бібліотеки туристичні групи є рідкісним винятком. Натомість світовий досвід доводить зворотнє: у провідних бібліотеках світу значну частку відвідувачів становлять саме туристи (зазвичай, студенти та вчені), яким бібліотека приділяє особливу увагу: проводить цікаві пізнавальні екскурсії, організовує літературні та музичні вечори, театралізовані вистави, лекції, концерти, кіновечори, ігрові конкурси тощо.

Інтеграція бібліотеки як закладу культури у сферу туризму виявляється у створенні в бібліотечних закладах функціональних приміщень для проведення дозвіллевих заходів (концертні зали, клубні кімнати, оглядові майданчики, атракціони, гральні куточки); проникненні «індустрії дозвілля» в бібліотеку (проведення рекреаційних та розважальних заходів); використанні в бібліотечній діяльності дозвіллевих форм роботи (театральні, музичні студії, тематичні вечори, конкурси, фестивалі) тощо. Бібліотечний туризм – це різновид туризму, за якого об'єктом туризму стає книгозбірня. Його основною метою є підвищення кваліфікації, обмін досвідом, пропаганда творчості письменників і поетів. Звичайно, важлива і культурна програма. Виділимо два різновиди бібліотечного туризму – коли мандрують самі бібліотекарі і коли бібліотека стає об'єктом туристичного маршруту.

Дослідники відзначають, що проникнення індустрії туризму в діяльність бібліотек може відбуватись за такими напрямками:

- створення і розробка різноманітних туристичних маршрутів, в т. ч. і інтерактивних, що ґрунтуються на краєзнавчих ресурсах та краєзнавчих розвідках бібліотек;
- формування різноманітних електронних баз даних про цікаві та унікальні туристичні об'єкти регіону, туристичну інфраструктуру регіону (готелі, транспорт, розважальні заклади, музеї тощо);
- збір матеріалів про визначних особистостей регіону, запис спогадів місцевих жителів;
- накопичення та збір експозицій для формування музеїв на селі, в місті, музейних кімнат при бібліотеках, в т. ч. створення віртуальних музеїв;
- створення різноманітних фотогалерей, віртуальних турів по експозиціях місцевих музеїв, цікавих історичних місцях тощо;
- надання туристам довідково-інформаційних послуг у туристичній сфері як безпосередньо в бібліотеці, так і онлайн;
- організація онлайн-дискусій та груп у соціальних мережах щодо обговорення історії краю, розвитку різних видів туризму, блогів та сайтів, що представляють туристичну привабливість регіону тощо.
- співпраця з туристичними фірмами щодо ініціювання нових туристичних маршрутів та допомога екскурсоводам у змістовному наповненні екскурсій;
- сприяння у забезпеченні змістовного відпочинку та створення рекреаційних і дозвіллевих зон у бібліотеках;
- популяризація зеленого туризму, як виду відпочинку, сприяння самоорганізації сільських садиб, як можливість додаткового заробітку для сільського населення;
- навчання та інформування власників садиб щодо основ ведення туристичної діяльності, законодавчої бази;
- поширення інформації про потенціал сільських територій та можливі послуги для відпочинку;
- надання інформації власникам садиб про історію свого села, звичаї і традиції, легенди, цікаві місця краю;
- організація семінарів, практикумів для початківців, що мають бажання займатися туристичним бізнесом;
- залучення волонтерів та громадських організацій до екскурсійної роботи;
- надання доступу до Інтернету туристам та використання скайп-технологій для спілкування з рідними під час туристичних подорожей [2].

Розвиток бібліотеки як туристичного об'єкту повинен здійснюватися на принципах відкритості й доступності; інтеграційності; професіоналізму.

У туристичному довіднику «Вінниччина туристична: краєзнавчий довідник» представлена інформація про найбільш привабливі туристичні куточки Вінниччини [3]. Мета пропонованого видання – представити гостям, мешканцям області, дослідникам краю, туристам та всім любителям подорожей найцінніші перлини і найцікавіші визначні місця сіл, селищ, міст і містечок, на які так багато і щедра Вінницька земля. При підготовці довідника був використаний багатий краєзнавчий фонд Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва, що включає фундаментальні дослідження з історії окремих населених пунктів краю, написаних відомими краєзнавцями Вінниччини. Загальновідомо, що Вінницька область – найбільша область (26,5 тис. км², 4,4 % території країни) Центральної України, утворена в 1932 р. В області 27 районів, 18 міст, 29 селищ і 1466 сіл. Населення області – 1686,5 тис. жителів (3,6 % населення країни), з яких міське становить 813 тис. жителів (47,8 % населення області). Зелений туризм Вінниччини представлений такими районами:

Бар. Це старовинне місто, де чимало пам'яток архітектури. Серед них виділяються: руїни замку королеви Бони (1539); колишній монастир кармелітів XVII ст., що пізніше став православним Покровським монастирем; Успенська церква (1757); Домініканський костіол Св. Миколая (1811).

Бершадь. Історія міста пов'язана з іменем героя Визвольної війни 1648–1657 рр. Максима Кривоноса. Ще з давніх-давен тут стояв форпост, що захищав Поділля від нападів татарських і турецьких завойовників. Про це нагадують оборонні вали, які подекуди збереглися навколо міста. Увагу туриста привернуть пам'ятки архітектури XVIII ст. – костюль і синагога, а також найстаріший в Україні цукровий завод (1827).

Буша. У 1654 р. в селі розігралася історична драма, змальована М. Старицьким у творі «Оборона Буші». У старовинній фортеці відбувся запеклий бій між козаками та польським військом. Усі захисники фортеці разом із мирним населенням загинули. За три кілометри від села є пам'ятка природи – Гайдамацький яр – останнє місце притулку гайдамаків.

Могилів-Подільський. Місто було засноване у 1595 р., пізніше тут був закладений замок. У 1648 р. Могилів став центральним полковим містом, на чолі якого стояв полковник Остап Гоголь – славний предок видатного письменника М. Гоголя. Небагато залишилося від колишнього міста, оскільки його було спалено у 1808 р. Серед пам'яток архітектури донині збереглися Миколаївська церква (1754) та грецька Георгіївська церква (1809).

Муровані Курилівці. Уперше селище згадується у 1493 р. під назвою Чурилівці – за ім'ям першого поселенця козака Чурила. У XVI ст. після зведення мурованого замку воно отримало сучасну назву. Наприкінці XVIII ст. містечко належало польським магнатам Косаківським, але Катерина II конфіскувала його і подарувала графам Комарам. Станіслав Комар у 1805 р. на подвір'ї старого замку збудував новий палац. Доповненням до нього є мальовничий парк, заснований у XVIII ст. Неподалік від селища розташоване джерело чудової мінеральної води «Регіна».

Немирів. Це старовинне українське місто виникло близько 700 р. тому. Зберігся будинок, де жила українська письменниця Марко Вовчок. Немирів – батьківщина російського поета М. Некрасова (1821–1878). Славиться місто своїм парком – шедевром садово-паркового мистецтва XVIII ст. Разом з палацом та каскадом озер він охоплює площу 85 га. Тут зростає понад 100 видів дерев та кущів. Немирів – чудова оздоровниця, де відпочивають і лікуються.

Тульчин. Місто було засноване на початку XVII ст. поблизу фортеці Нестервар. У 1648 р. об'єднані загони козаків під проводом М. Кривоноса оволоділи містом. З 1672 р. по 1699 р. Тульчин перебував під владою султанської Туреччини. У 1796–1797 рр. тут розміщувалася штаб-квартира О. Суворова. У центрі міста встановлено пам'ятник російському полководцеві. На початку XIX ст. тут жив і помер (1812) польський поет С. Трембецький. Тульчин був одним з центрів декабристського руху. Тут було головне правління Південного товариства, яким керував П. Пестель. Зберігся будинок, де жив декабрист, на його честь споруджено пам'ятник. У 1909–1921 рр. у Тульчині жив і працював український композитор М. Леонтович. У місті чимало архітектурних пам'яток: палац Потоцького (1757), Успенська церква (1789), Домініканський костюль XVIII ст.

Хмільник. Місто-курорт, що розташоване на берегах Південного Бугу, є оздоровницею на базі радонових вод. Із Хмільницького літопису відомо, що місто було засноване ще за часів Київської Русі. Про події давніх часів нагадують мури Хмільницького замку XVI ст.

Шаргород. Поблизу фортеці (XVI–XVII), залишки якої збереглися донині, поступово виросло місто. Тут збереглося чимало архітектурних пам'яток доби XVI–XVIII ст., серед яких виділяються синагога (1589), костюль Флоріана (1589), будівлі Миколаївського монастиря XVIII, Миколаївський собор (1829) [6].

Краєзнавча функція є однією з пріоритетних для діяльності публічних бібліотек. Краєзнавство вже давно набуло великої популярності, оскільки дозволяє людям більш глибоко пізнати свою Батьківщину, її історичний спадок, відкривати на своїй землі скарбниці та чудеса світового рівня. Глибока, змістовна робота з питань краєзнавства, інформаційна діяльність, просвітницькі заходи роблять публічні бібліотеки помітними у

соціокультурному просторі регіону. Бібліотечне краєзнавство сприяє: соціальному, економічному, культурному розвитку краю; охороні і раціональному використанню природних багатств і культурної спадщини краю; всебічному вивченню і науковому дослідженню краю; вихованню поваги до історії і культури краю; розвитку творчих здібностей особистості на основі місцевих традицій та професійного мистецтва.

Основним структурним підрозділом, який організовує, координує та безпосередньо здійснює краєзнавчу роботу Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тимірязєва є відділ краєзнавства, створений у 1981 р. У краєзнавчому фонді зібрано більше 6 тис. краєзнавчих документів, які найактивніше використовуються користувачами [4].

Цікавим є потенціал екскурсій печерами Поділля. Так, за умовами мікроклімату печери Поділля поділяють на два типи: а) холодні печери – мають широкий, лійкоподібний вхід на плато (печери Озерна, Вертеба та ін.) і характеризуються дещо зниженими середніми річними температурами (8,2–8,6°C) та абсолютною вологістю (8,3–9,7 мб); б) теплі печери – мають входи, розташовані на стрімких схилах річкових долин (Кришталева, Млинки), тому середня річна температура повітря в них досягає 10,0–11,3°C, а абсолютна вологість – 11,8–12,0 мб [5].

Варто відзначити співпрацю відділу краєзнавства та районних центральних бібліотек у наповненні інформацією Вінницького інформаційного порталу [5], в якому можна знайти чимало напрямів зеленого туризму для себе. Бібліотекар може інформувати користувачів про нові надходження, створювати бібліографічні показники та допомагати віднайти певну інформацію за певною темою. За підтримки та співпраці з туристичними спільнотами та краєзнавчими клубами, бібліотекарі допомагають у створенні екскурсійних маршрутів або ж самостійно розроблюють цікаві маршрути. Екскурсії можуть бути як реальні, так і віртуальні. Віртуальні екскурсії можуть бути як автономними, так і з реальним гідом. Наприклад, віртуальна прогулянка за офіційним веб-сайтом Вінницької обласної державної адміністрації, де розташована інформація про зелений туризм у Вінницькій області [6], може бути такою:

1) «Кам'янецька садиба «Неньчина колиска», м. Вінниця. Місцеві кліматичні умови сприятливо впливають на органи дихання, серцево-судинну та нервову системи. Здорове харчування і чиста вода джерел нададуть додаткових сил на весь рік. Біля школи, збудованої архітектором Г. Артиновим в 1902 р. та розписаної В. Васнецовим, є спортмайданчик. Взимку – катання на санях, ковзанах, лижах; ловля риби з-під криги, мисливство та інше; гуляння на святах – зроблять ваше життя більш активним, а організм молодшим і здоровим.

2) Гостинна садиба «Медова заводь», с. Перепеличчя, Немирівського р-ну Вінницької обл. Садиба знаходиться на березі річки Південний Буг. В садку є унікальні плодові дерева: груша-яблуня, фіолетові грушки, рожева черешня, великий персик. Невеличка пасіка кормить, заспокоює, лікує і навчає. У радіусі 30 км є цікаві туристичні маршрути (Немирівське Городище, панський парк, живі джерела, водяні млини, Стопа Божої Матері, поляни сон-трави.

3) Гостинна садиба «Калиновий цвіт», с. Комарівці, Барського р-ну Вінницької обл. Село Комарівці розташоване на відстані 8 км. від м. Бар. Навколо села є ліси та озера, де можна гуляти та насолоджуватися красою природних краєвидів. Цілющі лісові ягоди та лікарські трави. Риболовля на місцевому ставку або на орендованому.

4) Гостинна садиба «Подільська родина» Вінницька обл., Барський р-н, с. Гайове. Ця садиба завжди гостинна. Квіти, садок, гойдалки, спів птахів створюють романтику у відпочинку. Поряд зелені пагорби, ставки, джерела, ліс, де можна насолоджуватися пішими та велосипедними прогулянками, купатися в сільському ставку, ловити рибу [5, 6, 7].

Бібліотечні працівники володіють інформацією і навичками до пошуку можуть знаходити цікаві туристичні об'єкти міста та району. Бібліотеки можуть самі бути

туристичним об'єктом, як наприклад, Барська районна бібліотека Вінницької обл. (входить у перелік туристичних об'єктів району). Більшість національних бібліотек Європи, Америки також є об'єктом туризму і їх відвідують багато туристів. Наприклад, Бібліотека Конгресу або Нью-Йоркська публічна бібліотека є цікавою для багатьох туристів і їх можна вільно відвідати, екскурсіводи цих бібліотек пропонують різноманітні ознайомчі або тематичні тури по бібліотеках. Ці бібліотеки співпрацюють з туристичними фірмами.

Таким чином, сучасна бібліотека набуває статусу своєрідного поліфункціонального закладу культури, що дозволяє зміцнити імідж та залучити нові категорії відвідувачів. Роль бібліотек на сучасному етапі – це популяризація зеленого туризму як виду відпочинку, сприяння самоорганізації сільських садиб як можливість додаткового заробітку для сільського населення, навчання й інформування власників садиб щодо ведення діяльності, законодавчої бази, поширення інформації про потенціал сільських територій та можливі послуги для відпочинку, надання інформації власникам садиб про історію свого села, звичаї і традиції, легенди, цікаві місця краю. Розвиток бібліотек як туристичних об'єктів допоможе сформувати образ відкритого закладу культури, що надає не лише інформаційні послуги, але й сприяє інтелектуальному, творчому розвитку особистості, організації змістовного дозвілля та туризму.

Анотація. В статті освітається роль бібліотек в розвитку туристического краєведення и зеленого туризма на території Винницькой области. Определены прерогативы в работе современных библиотек: популяризовать литературу, освещающую страницы истории родного края, его этнические, языковые, культурные традиции, творчество его талантливых людей, помогать в лучшем узнавании древностей региона, информировать о местных рекреационных ресурсах, санаториях, пансионатах, учреждениях отдыха и досуга, где можно оздоровиться и интересно отдохнуть.

Ключевые слова: туризм, зелений туризм, краєведческая деятельность, бібліотека, Винницький інформаційний портал, блог краєведення.

Abstract. The article covers role of libraries in the development of tourist history and the development of green tourism in Vinnytsia region. The prerogatives of modern libraries: to promote literature that covers the pages of the history of the native land, its ethnic, linguistic, cultural traditions, the creativity of its talented people, to help in better understanding the antiquities of the region. Learn about local recreational resources, health resorts, boarding houses, recreation and leisure facilities where you can get well and have a great time.

Key words: tourism, green tourism, local lore, library, Vinnytsia information portal, local history blog.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про туризм [Електронний ресурс] : Закон України від 18 листопада 2003 року № 1282-IV. Електрон. текст. дані. URL: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/Zakony.pdf> (дата звернення: 07.09.2019), вільний.
2. Бібліотека як складова туристичного простору. URL : <https://zounb.zp.ua/node/5509> (дата звернення: 07.09.2019).
3. Вінниччина туристична: краєзн. довід. / упоряд. О. Кізян; ред. М. Спиця; дизайн Н. Спиця; відп. за вип. Н. Морозова; управ. культури і туризму Вінниц. облдержадм.; Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. Вінниця: ДП «Держ. картограф. ф-ка», 2009. 432 с.
4. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва: веб-сайт. Вінниця, 2019. URL : <http://library.vn.ua> (дата звернення: 07.09.2019), вільний.
5. Вінницький інформаційний портал: веб-сайт. Вінниця, 2019. URL: <http://irp.vn.ua/> (дата звернення: 07.09.2019), вільний.
6. Вінницька обласна державна адміністрація: веб-сайт. Вінниця, 2019. URL : <http://www.vin.gov.ua/161-1-department-ahropromyslovoho-rozvytku-oblderzhadministratsii/> 1612-zeleniy-turyzm (дата звернення: 07.09.2019), вільний.
7. Вінниччина в історико-краєзнавчих виданнях за роки державної незалежності : до 25-ї річниці незалежності України: [Електронна копія]: бібліогр. покажч. / Упор. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва ; уклад. Г. А. Біловус ; вступ, ст. С. Д. Галтака ; ред. С. В. Лаврепюк; відп. за вип. Н. І. Морозова. Вінниця, 2016. 240 с. URL : <https://library.vn.ua/e-library/katalog/vinnichchina-v-istoriko-kraeznavchix-vidannyaх> (дата звернення: 07.09.2019), вільний.

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ДОКУМЕНТУВАННЯ РОБОТИ З ПЕРСОНАЛОМ

В. В. Швець, Г. П. Лукаш

Анотація. У статті висвітлюються історичні засади документування роботи з персоналом на виробництві. Зазначено, що відділи кадрів, виникнувши в 20–30-х роках ХХ ст., довгий час відігравали підлеглу роль, виконуючи роботу, пов'язану з веденням документів, розглядом конфліктів, присутністю в судах, виплатою зарплати. У міру ослаблення централізованої системи керування економікою перед ними постали нові завдання, розв'язання яких вимагало нових навичок.

Ключові слова: трудові ресурси, людський капітал, кадри, персонал, документація.

У процесі економічного розвитку й появи великих організацій управління персоналом перетворилося в особливу функцію керування, що вимагає спеціальних знань і навичок. У середні віки більшість організацій використовували працю невеликого числа людей, які протягом багатьох років і навіть століть виконували ті самі операції. Керування персоналом здійснював власник на рівні здорового глузду. При всій зовнішній невігадливості цієї діяльності епоха Середньовіччя дає цікаві приклади планування і розвитку професійної кар'єри (західноєвропейські цехи з детально розробленою внутрішньою ієрархією і критеріями просування в її межах), стимулювання праці (перші плани участі найманих робітників у прибутку), професійне навчання (цехові школи, система учнівства) [1, с. 125].

Промислова революція ХІХ ст. змінила характер економічних організацій – замість майстерень прийшли фабрики. Змінився характер праці: на зміну кваліфікованій праці ремісника прийшла механічна й беззмістовна праця пролетаря. Зростання масштабів економічних організацій і посилення невдоволення умовами праці працівників змушували керівників наймати фахівців, які займалися винятково відносинами з робітниками. В Англії їх називали «секретарями благополуччя», у Франції «суспільними секретарями». Основні їхні функції зводилися до влаштування шкіл і лікарень для робітників, контролю за умовами праці, протистоянню профспілкам [2, с. 15].

Істотні зміни в керуванні людськими ресурсами відбулися в промислово розвинених країнах в 20–30-ті роки ХХ ст. Профспілковий рух став потужною силою, здатною на широкомасштабні дії – страйки, бойкоти й навіть озброєні конфлікти. У 30-ті роки укладання колективних договорів між профспілками й роботодавцями перетворилося в загальноприйнятту практику всіх промислово розвинених країн.

Втручання держави привело до створення національних систем страхування, компенсації з безробіття, установлення мінімальної заробітної плати, скорочення робочого дня. Організації почали створювати спеціальні відділи кадрів, які займаються взаємодією з державними органами.

Виникнувши в 20–30-х роках, відділи кадрів довгий час відігравали підлеглу роль, виконували в основному рутинну роботу, пов'язану з веденням документів, розгляданням конфліктів, присутністю в судах, виплатою зарплати.

У роки Другої Світової війни перед відділами кадрів промислових підприємств (Великобританія, США) було поставлено завдання у найкоротший термін прийняти на роботу й навчити сотні тисяч нових співробітників усіх професій, щоб замінити покликаних в армію. З того часу питання підбору й розстановки кадрів є найважливішим напрямом діяльності відділів з управління людськими ресурсами.

У радянський період відділи кадрів з'явилися практично у всіх організаціях, але їхні функції відрізнялися від того, чим займалися підрозділи з тією же назвою у країнах з ринковою економікою. Три фактори громадського життя того періоду визначили їхню специфіку:

– централізоване керівництво народним господарством;

- політизація економіки;
- тоталітарна ідеологія [3, с. 15].

Підприємствам не потрібно було вести переговори з профспілками про заробітну плату, тривалість робочого тижня, оплачувану відпустку, медичне обслуговування й т. ін. – усі ці параметри винагороди визначалися державою й були обов'язковими для всіх. Те саме відбувалося відносно прийому на роботу (централізований розподіл випускників, яким не можна відмовити) і підвищення кваліфікації (за рознарядкою).

У міру ослаблення централізованої системи керування економікою перед організаціями почали вставати нові завдання, пов'язані з управлінням людськими ресурсами. Спочатку це були питання стимулювання працівника й створення конкурентоспроможних пакетів компенсації, збереження на підприємстві висококваліфікованих фахівців, у яких з'явилася можливість вибирати місце роботи й винагороди – індексація заробітної плати в умовах високої інфляції й проблеми підвищення продуктивності та скорочення чисельності співробітників під тиском конкуренції. Розв'язання цих завдань вимагало нових навичок, ніж ті, яких було достатньо для ведення документації, тому не завжди працівники кадрових служб можуть запропонувати керівникам організацій ефективне вирішення проблем, пов'язаних з управлінням персоналом.

Персонал – це повний особовий склад найманих робітників організації (за винятком керівництва) [2, с. 20]. Він має певні кількісні і якісні характеристики (структуру, досвід, стаж і т. ін.) і виконує різні виробничо-господарські функції. Теоретичні аспекти управління розвитком персоналу досліджували такі зарубіжні і вітчизняні вчені: І. Ансофф, К. Боумен, О. Виханський, О. Наумов, В. Пономаренко, С. Беляєва, М. Виноградський, М. Журавльов, Д. Іванцевич, А. Кибанов, П. Бісвас, В. Євтушевський, О. Крушельницька, Д. Мельничук, В. Савченко та ін. [3].

Персонал, що офіційно значиться в штаті організації, називається *кадрами*. Звичайно персонал формується цілеспрямовано. Це дозволяє встановити його оптимальну структуру, забезпечити раціональний розподіл трудових функцій і завантаження працівників.

Слід зазначити, що сьогодні використовується широкий понятійний апарат для визначення діючих та потенційних робітників залежно від багатьох факторів (віку, освіти, зайнятості, здатності до виконання певних функцій тощо), а саме: *трудові ресурси, людський капітал, робоча сила, кадри, персонал, HR, трудовий колектив* тощо. Найбільш широким та визначним з точки зору охоплення сукупності людей, що можуть брати участь у виробничому процесі, є поняття «трудові ресурси». На думку багатьох авторів, трудові ресурси характеризують частину населення певної територіальної одиниці, що здатні виконувати визначені трудові функції відповідно до свого віку, фізичного стану та освітньо-професійних здібностей, тобто це поняття макроекономіки, що характеризує потенціал залучення персоналу до роботи на конкретному підприємстві [4, с. 33].

Спорідненим поняттям до категорії трудових ресурсів є поняття людського капіталу. Вперше цей термін використав американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Теодор Шульц, за визначенням якого людський капітал – це сукупність знань, умінь, навичок, що використовуються для задоволення різноманітних потреб людини і суспільства в цілому. Ця проблема отримала подальший розвиток у працях багатьох фахівців: Г. Беккера, І. Фішера, Л. Тороу, Е. Денісона, П. Самуельсона, М. Фрідмена [1].

Основна відмінність понять *трудові ресурси* та *людський капітал* полягає в призначенні термінів: «трудові ресурси» використовуються для обчислення та характеристики певної частини населення, що здатна для реалізації трудової діяльності з метою розрахунку продуктивності та інших макроекономічних показників (кількісна характеристика), в той час як «людський капітал» характеризує інвестиції в розвиток

трудового потенціалу підприємства з метою визначення перспектив та тенденцій розвитку суспільства (якісна характеристика).

Також зазначимо тотожність та синонімічність категорій «персонал», «кадри», «трудоий колектив» тощо. Різноманіття дефініцій, що визначають сукупність робітників, зайнятих на конкретному підприємстві, пов'язано зі зміною акцентів в менеджменті персоналі: з розгляду людей як ресурсу на розуміння виключності ролі персоналу у забезпеченні реалізації ефективної діяльності підприємством.

Отже, ми розглянули, як змінювалася роль відділів кадрів у роботі з персоналом та місце документування у цьому процесі, розуміючи під персоналом основний штатний склад працівників, які виконують визначені їм положеннями про установи та посадовими інструкціями функції з метою досягнення поставленої перед ними мети і завдань:

1. Використання трудових ресурсів (з кінця ХІХ в. до 60-х рр. ХХ в). Замість людини у виробництві розглядалася лише її функція – труд, що вимірюється витратами робочого часу і зарплатою.

2. Управління персоналом. Науковою основою цієї концепції, що розвивалася з 30-х рр., була теорія бюрократичних організацій, коли людина розглядалася через формальну роль – посаду, а управління здійснювалося через адміністративні механізми (принципи, методи, повноваження, функції). Функція управління персоналом зводилася до роботи відділів кадрів, яка полягала в документному супроводженні найму, звільнення, переміщення, навчання й інших процесів, пов'язаних з обліком кадрів.

3. Управління людськими ресурсами. Людина стала розглядатися не як посада, а як невідновлюваний ресурс, елемент соціальної організації в єдності трьох основних компонентів (трудої функції, соціальних відносин, стану працівника).

4. Управління людиною. Відповідно до цієї концепції людина – головний суб'єкт організації і особливий об'єкт управління, який не може розглядатися як «ресурс».

Особливе місце в цьому процесі посідає інформатизація. Вона забезпечує створення необхідного механізму реалізації кадрових рішень у відповідних організаційних структурах на базі застосування комплексу засобів автоматизації, використання автоматизованих банків даних, математичних методів і моделей. Відсутність або слабкий рівень оснащення цими аналітичними засобами утруднить пошук правильних кадрових рішень.

Аннотація. В статье освещаются исторические основы документирования работы с персоналом на производстве. Отмечено, что отделы кадров, возникнув в 20–30-х годах ХХ в., долгое время играли подчиненную роль, выполняя работу, связанную с ведением документов, рассмотрением конфликтов, присутствием в судах, выплатой зарплаты. По мере ослабления централизованной системы управления экономикой перед ними возникли новые задачи, решение которых требовало новых навыков.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, человеческий капитал, кадры, персонал, документация.

Abstract. The article covers the historical basis for documenting work with personnel in the workplace. It is noted that human resources departments, having arisen in the 20–30s of the XX century, played a subordinate role for a long time, performing work related to document management, consideration of conflicts, presence in courts, payment of salaries. As the centralized system of economic management weakened, new tasks arose for them, the solution of which required new skills.

Key words: labor resources, human capital, manpower, personnel, documentation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баєва О. І. Теоретичні основи формування і розвитку людського капіталу. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії.* № 1 (37). 2016. С. 125.
2. Віноградська О. М., Шевченко В. С., Віноградська Н. С. Тексти лекцій з курсу «Управління персоналом». Харків : ХНАМГ, 2009. 114 с.
3. Ковальов Г. Д. Інноваційні комунікації. *Персонал.* 2000. №8. С. 14–19.
4. Маслов Є. В. Організація кадрової служби на підприємстві. *Персонал.* 2013. №8. С. 32–36.

АНАЛІЗ РОСТОВИХ ТА БІОСИНТЕТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ШТАМІВ КАРОТИНСИНТЕЗУЮЧИХ БАЗИДІЄВИХ ГРИБІВ

А. С. Шелест, К. С. Решетник

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про виділення чистих культур штамів *Laetiporus sulphureus*, подальше культивування і проведення скринінгових робіт зі штамми *Ls-0917*, *Ls-0918*, *Ls-0919* з метою визначення найбільш продуктивного штаму каротинсинтезуючих базидієвих грибів *Laetiporus sulphureus*. Дослідження виконувалися в наукових лабораторіях кафедри ботаніки та екології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Ключові слова: *Laetiporus sulphureus*, каротиноїди, природні пігменти, антиоксиданти, трутовик.

Каротиноїди є досить затребуваними речовинами з біологічно активною дією. Це природні органічні натуральні пігменти, полієнові ізопреноїди терпенового ряду, які широко розповсюджені у живій природі [5]. Виявлено, що каротиноїди здатні попереджати прояви атеросклерозу, а також пов'язаних з ним захворювань серця, судин, артрозів, катаракти, інфекцій. Каротиноїди виконують понад 20 біологічних функцій – від фоторецепції до захисту організму від перекисного окислення ліпідів. Крім того мають антиканцерогенну, імуномодулюючу, протизапальну та антиоксидантну дії [6]. Особливо цікавими є продуценти ліпофільних біоантиоксидантів. Попри низку позитивних впливів каротиноїдів на організм при хронічній нестачі в добовому раціоні цих пігментів виникає низка патологічних процесів в організмі [3]. Саме тому створення біологічно активних добавок, парфумерних та косметичних засобів, що містять каротиноїди, стало актуальним і затребуваним дослідним напрямом. Проте недостатньо сформоване уявлення про якісний та кількісний вміст каротиноїдів обумовлює необхідність подальших скринінгових робіт у цьому напрямку [1]. Станом на цей час актуальним є пошук нових джерел цих біологічно активних речовин, особливо серед макроміцетів.

Серед лікарських грибів одним з найбільш перспективних є *Laetiporus sulphureus* – продуцент каротиноїдів. Даний гриб може знайти широке застосування для отримання препаратів, що володіють антиоксидантним захистом [4]. Виходячи з цього мета нашого дослідження полягала у аналізі способів підвищення біосинтетичної активності каротиноїдів макроміцета *Laetiporus sulphureus* шляхом пошуку найбільш продуктивного штаму та визначення оптимальних умов його культивування.

Матеріалом для дослідження був міцелій штамів *Ls-0917*, *Ls-0918*, та *Ls-0919* трутовика сірчано-жовтого *Laetiporus sulphureus*, виділений з дикорослих плодкових тіл. Карпофори зібрані в межах міста Вінниця. Проведено скринінг накопичення біомаси та динаміки загального вмісту каротиноїдів у трьох штамів базидіоміцета *Ls-0917*, *Ls-0918* та *Ls-0919*.

Досліджувані штами було виділено в чисту культуру методом «чистих культур». Виділення чистих культур базидіоміцетів здійснюють шляхом висіву стерильного шматочка (5×5 мм) вегетативного міцелію на поживне середовище.

Далі проводилось культивування грибів. Воно проводилося з метою накопичення біомаси, або визначення продуктів метаболізму і подальше проведення скринінгових робіт.

Для визначення лінійного росту вимірювали діаметр колонії (від місця посіву до кінця зони росту міцелію), що росли на щільному середовищі, зазвичай в чашках Петрі з однаковим шаром середовища, через певні проміжки часу. Досліджуваний гриб висівали в центр поверхні щільного живильного середовища. Діаметр колонії вимірювали у двох взаємно перпендикулярних напрямках через певні проміжки часу (10, 15, 20 діб). Кількість вимірювань залежала від швидкості росту гриба [4].

Для визначення загального вмісту каротиноїдів, міцелій гомогенізували шляхом розтирання у стерильній ступці та екстрагували органічним розчинником у співвідношенні 1 : 10. Суміш центрифугували протягом 10 хвилин при 2000 g. Визначення кількості каротиноїдів

проводили в міцелії – на одиницю маси, г та культуральному фільтраті – на одиницю об’єму, см³ спектрофотометричним методом та розраховували за формулою Ветштейна [7].

На першому етапі досліджень проводилося культивування штамів на картопляно-глюкозному агаризованому середовищі протягом 9 днів.

За показником добового приросту міцелію найкращим був штам Ls-0919 з максимальним його значенням на 8-му добу культивування. Цей термін відповідав найбільшому добовому приросту і для штаму Ls-0917 (рис. 1).

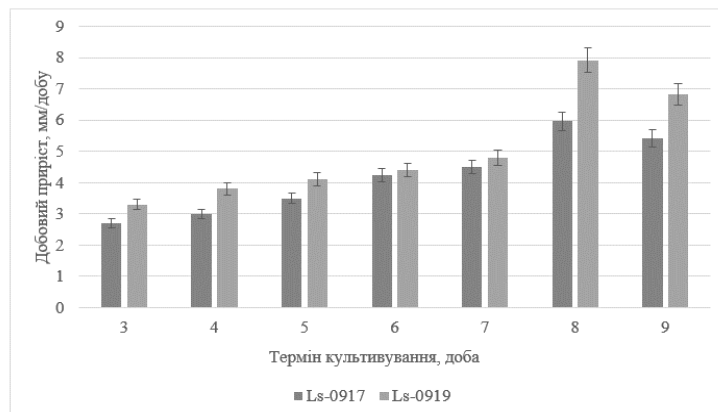

Рис. 1. Добовий приріст міцелію штамів *L. sulphureus* на КГА

Максимальна середня швидкість росту на КГА також спостерігалася за культивування штаму Ls-0919, однак штам Ls-0917 демонстрував досить позитивні показники, що лише на 8-10% були нижчими від культури Ls-0919.

Штам Ls-0918 продемонстрував найнижчі показники як добового приросту, так і середньої радіальної швидкості росту, що ймовірно зумовлено низькою придатністю використаного агаризованого середовища для культивування цього штаму.

Перспективним напрямком отримання білка є використання грибною біомаси. Відомо, що біологічна цінність білків мікробної і грибною біомаси перевищує цінність білків злакових і бобових культур. Виробництво міцелію за технологією мікробіологічних виробництв дозволяє скоротити тривалість процесу в 10–15 раз, а вихід продукту з сировини підвищити в 2–3 рази [6].

На наступному етапі проводилося періодичне культивування штамів Ls-0919 та Ls-0917 на стандартному глюкозо-пептонному середовищі протягом 20 діб.

Виходячи з аналізу динаміки накопичення біомаси (рис. 2) максимум цього показника спостерігався на 15-ту добу для обох штамів, до 20-ї доби накопичення зупинялося, що ймовірно пов'язано з вичерпанням певної кількості поживних ресурсів. Данні порівнювалися зі штамом *Laetiporus sulphureus* Ls-08 з колекції культур кафедри ботаніки та екології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

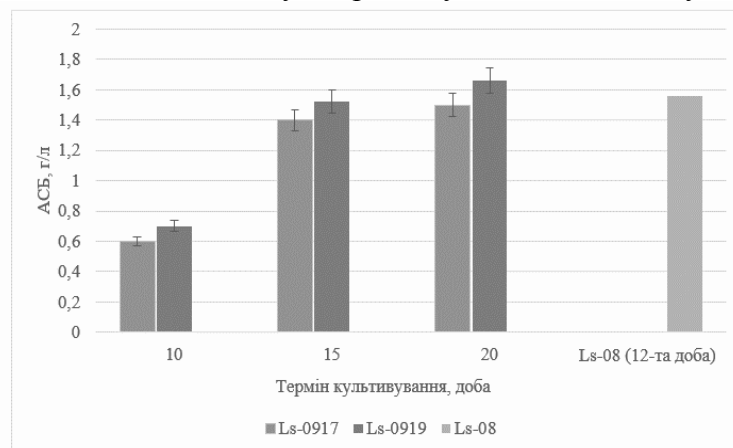

Рис. 2. Накопичення АСБ міцелію штамів *L. sulphureus* на ГПС

Дослідження вмісту каротиноїдів (рис. 3) показало, що штами можуть накопичувати ці речовини протягом всього терміну культивування. Максимальний вміст каротиноїдів спостерігався для штаму Ls-0917 на 15-ту добу.

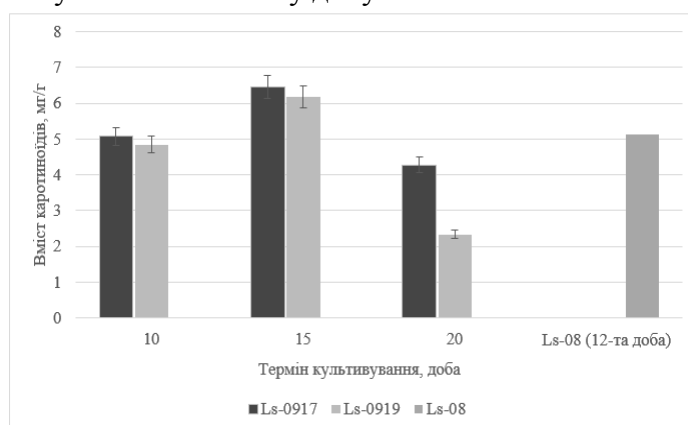

Рис 3. Динаміка накопичення каротиноїдних пігментів в міцелії штамів *L. sulphureus* на ГПС

Таким чином, за показником добового приросту міцелію та середньою швидкістю радіального росту лідером є штам *L. sulphureus*Ls-0919 з максимальним його значенням на 8-му добу культивування. Максимум накопичення біомаси міцелію на ГПС спостерігався на 15 добу для обох штамів. Дослідження вмісту каротиноїдів показало, що культури можуть накопичувати їх протягом всього терміну культивування, при цьому дані штами є досить продуктивними у порівнянні із раніше вивченим штамом-продуцентом Ls-08 [1].

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1. За показником добового приросту міцелію найкращим є штам Ls-0919 з максимальним його значенням на 8-му добу культивування. Цей термін відповідав найбільшому добовому приросту і для штаму Ls-0917. Максимальна середня швидкість росту на КГА також спостерігалася за культивування штаму Ls-0919, однак штам Ls-0917 також демонстрував досить позитивні показники, що лише на 8-10% були нижчими від культури Ls-0919.

2. Максимум накопичення біомаси спостерігався на 15 добу для обох штамів, до 20-ї доби накопичення зупинялося, що ймовірно пов'язано з вичерпанням певної кількості поживних ресурсів. Дослідження вмісту каротиноїдів показало, що культури можуть накопичувати їх протягом всього терміну культивування.

3. За показником добового радіального приросту міцелію найкращим є штам опромінений червоним монохроматичним світлом з максимальним його значенням на 4-ту добу культивування. Виходячи з цього вони є перспективними культурами для подальших досліджень з метою отримання каротиноїдів грибного походження.

Аннотація. В данном исследовании представлена информация о выделении чистых культур штаммов *Laetiporus sulphureus*, дальнейшая культивация и проведения скрининговиг работ со штаммами Ls-0917, Ls-0918, Ls-0919, определение наиболее продуктивного штамма каротинсинтезирующих базидиевых грибов *Laetiporus sulphureus*. Исследование проводились в научных лабораториях кафедры ботаники и экологии Донецкого национального университета имени Василя Стуса.

Ключевые слова: *Laetiporus sulphureus*, каротиноиды, природные пигменты, антиоксиданты, трутовик.

Abstract. In this study presents the information about isolation of pure cultures of *Laetiporus sulphureus* strains, further cultivation and screening works with strains Ls-0917, Ls-0918, Ls-0919, determination of the most productive basidium strain mushrooms *Laetiporus sulphureus*. The study was conducted in the scientific laboratories of the Department of Plant Physiology and Biochemistry of the Vasyl' Stus Donetsk National University.

Key words: *Laetiporus sulphureus*, carotenoids, natural pigments, antioxidants, tinder fungus.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Велигодська А. К., Федотов О. В. Порівняльна характеристика загального вмісту каротиноїдів у деяких видів базидіальних грибів. *Мікробіологія і біотехнологія*, 2012. №4 (20) С. 84–96.

2. Chang S. T., Miles Ph. G. Mushrooms. Cultivation, nutritional value, Medicinal effect and Environmental impact. London, N. Y., Washington : CRC Press, 2004. 451 p.
3. Moore, D. Robson, G.D., Trinci, A.P.J. 21st Century Guidebook to Fungi. Cambridge.UK : Cambridge University Press, 2011. 236 p.
4. Беккер З. Е. Фізіологія та біохімія грибів. М. : Изд-во МГУ, 1988. 230 с.
5. Федотов О. В. Загальна антиоксидантна активність деяких штамів базидіальних грибів в динаміці росту. *Біологічний вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького*. 2016. 2(6). С. 158–165.
6. Велигодська А. К., Федотов О. В. Отримання та аналіз препаратів каротиноїдів деяких штамів ксилотрофних базидіоміцетів. *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія, екологія*. 2016. 24(2). С. 290–294.
7. Мусієнко М.М., Паршикова Т. В., Славний П. С. Спектрофотометричні методи в практиці фізіології, біохімії та екології рослин. К. : Фітоцентр, 2001. 200 с.

УДК 004.77:ЗМІ:37]:027.54(94+480)

ФОРМУВАННЯ МЕДІА- ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ У ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕКАХ АВСТРАЛІЇ ТА ФІНЛЯНДІЇ

Н. В. Щусь, Т. М. Яворська

Анотація. У даному дослідженні проаналізовано сучасний стан медіаосвіти Австралії та Фінляндії, розглянуто діяльність публічних бібліотек у сфері формуванні медіа- та інформаційної грамотності користувачів, наведено приклади бібліотечних проєктів та програм, які користуються попитом у населення.

Ключові слова: медіаосвіта, медіаграмотність, інформаційна грамотність, цифрова грамотність, публічна бібліотека.

Життя в інформаційному світі неможливе без уміння орієнтуватися в інформаційних потоках, медіа та наявності базових навичок комунікації. Ще з середини ХХ століття інформація та медіа, як спосіб її відображення та презентації, зайняли важливе місце в щоденному житті суспільства загалом, та кожної людини зокрема.

Одночасно з активізацією медіаосвітніх процесів в Україні, активізується й дослідження зарубіжного досвіду, оскільки інформаційний та технологічний розвиток провідних країн Європи йде далеко попереду від вітчизняного.

Про медіаосвіту як явище інформаційного суспільства почали говорити в 60-х роках ХХ столітті зокрема у Великій Британії, США, Канаді, Австралії. І якщо спочатку її розглядали лише в контексті професійної діяльності закладів освіти, то сьогодні важливе місце у формуванні медіа- та інформаційної культури відводять і бібліотекам та інформаційним центрам, що підтверджується активним включенням в процес медіаосвіти Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ IFLA.

У статті ми розглянемо досвід діяльності публічних бібліотек Австралії та Фінляндії з формування медіа- та інформаційної культури користувачів.

У багатьох країнах світу, зокрема Австралії та Фінляндії, надається перевага використанню термінів «медіаосвіта», «медіаграмотність» та «інформаційна грамотність», в той час як в українських джерелах часто використовується поняття «медіакультура» та «інформаційна культура». Також зарубіжні країни використовують термін «цифрова грамотність», або навіть «цифрова медійна грамотність».

Австралія входить до трійки країн-лідерів у сфері медіаосвіти. З 1990 року медіаосвіта школярів є обов'язковою складовою навчального процесу. Формування медіакультури відбувається або шляхом вивчення інтегрованих предметів (англійська мова, мистецтво, технології), або через впровадження спеціальних програм у старших класах («Media Studies» та інші) [1, с. 26].

До процесу активно долучаються як шкільні бібліотеки, так і заклади вищої освіти. Так, в Університеті Маккуорі (Macquarie University) в Сідней студенти можуть отримати ступінь «бакалавр мистецтв» (Bachelor of Arts) з можливістю подальшого продовження навчання, а також комбіновані ступені «бакалавр мистецтв/бакалавр юридичних наук» (BMedia/LLB(Law)), «бакалавр мистецтв/бакалавр торгівлі» (Bachelor of Arts and Bachelor of Commerce), «бакалавр мистецтв /бакалавр наук» (Bachelor of Arts and of Bachelor of Science) та інші [2].

Розвитком медіаосвіти в Австралії займається Австралійське управління з питань комунікації та засобів масової інформації (АСМА). Це урядовий орган уряду Австралії в межах сфери комунікацій, який було утворено в 2005 році. АСМА відповідає за забезпечення роботи ЗМІ та комунікації для всіх австралійців. Управління контролює та регулює чотири сфери: телекомунікацій, радіомовлення, радіозв'язк та Інтернет [3].

Працівники сфери медіаосвіти також об'єднані в професійну асоціацію – АТОМ (Australian Teachers of Media). Вона займається забезпеченням методичного матеріалу: видає книги, аудіовізуальні посібники та допоміжні матеріали для ефективнішого проведення занять, тренінгів, спеціальних програм [1, с. 26].

У цифровому інформаційно-медійному середовищі, яке має здатність швидко змінюватися, бібліотеки належать до числа найкраще оснащених та найбільше кваліфікованих організацій. Це допомагає їм користатися перевагами інновацій та адаптуватися до нових викликів. Використання інноваційних технологій та надання можливості громаді швидко та легко отримувати доступ до послуг – основна функція бібліотеки.

Професійною організацією найвищого рівня для австралійського сектору бібліотечних та інформаційних послуг є Австралійська бібліотечно-інформаційна асоціація (ALIA). Свою місію асоціація бачить у розширенні можливостей бібліотечної професії через розвиток, популяризацію та надання якісних бібліотечних послуг, адвокації, взаємну професійну підтримку [4].

У оновленій редакції заяви про інформаційну грамотність для всіх австралійців 2006 року ALIA наголосила на великій відповідальності працівників бібліотечної сфери та інформаційних служб щодо сприяння розвитку інформаційної грамотності клієнтів [5].

Важливе місце у бібліотечній мережі Австралії займають публічні бібліотеки. Відповідно до статистичного звіту публічних бібліотек Австралії за 2016–2017 роки, складеного Державною бібліотекою Квінсленду на території країни діє 1666 пунктів обслуговування публічних бібліотек [6].

З діяльністю публічних бібліотек Австралії найчастіше асоціюється поняття «інформаційна грамотність». Це цілком логічно, адже на відміну від закладів освіти, де школярі та студенти можуть також отримати знання з основ кіномистецтва, журналістики, корпоративної реклами, навчитися створювати медіатексти, бібліотеки здебільшого займаються різними питаннями комп'ютерної грамотності, використанням інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), впровадження електронних послуг для громадян.

Навчальні програми та проекти бібліотек Австралії дуже часто розраховані на тих громадян, які мають незначні навички користування ІКТ та обмежені можливості доступу до них. Це можуть бути люди поважного віку, неангломовні австралійці, аборигени, мігранти, безробітні, малозабезпечені громадяни, жителі віддалених районів.

Понад дві третини публічних бібліотек пропонують Інтернет-тренінги. Вони варіюються від навчання основам роботи в Інтернеті до здобуття передових дослідницьких навичок. Серед них є як групові, так й індивідуальні заняття. З 2017 року діє нова урядова програма «Будьте підключені» (Be Connected), яка спрямована на підвищення цифрової грамотності людей поважного віку [7, с. 12].

У рамках цієї урядової ініціативи публічна бібліотека Аліс-Спрінгс пропонує тижневу програму «Підключіться до технологій» (Connect to Tech) для дорослих, які хочуть вдосконалити свої інформаційно-комп'ютерні навички. Під час навчання розглядаються

такі теми: комп'ютер для початківці, використання Інтернету, використання електронної пошти, iPad та iPhone для початківців, безпечний Інтернет, перегляд та прослуховування в Інтернеті, використання Facebook та інших мереж [8].

Міські бібліотеки Логан Сіті завдяки програмі «The Tech Savvy Seniors Queensland program» проводять цікаві заняття по роботі з сучасними технологіями для людей поважного віку. Програма фокусується на тренінгах з питань кібербезпеки, соціальних медіа, використанні електронних планшетів та смартфонів, електронної пошти та Інтернет. Учасники не лише навчаються впевнено використовувати цифрові технології для соціалізації, але й отримують доступ до державних послуг для потреб особистого бізнесу [7, с. 13].

Регіональна бібліотека Ярра Пленті (Yarra Plenty Regional Library), яка обслуговує близько 400 000 людей у трьох муніципалітетах на північному сході Мельбурна, також має програму інформаційної грамотності. Збільшення попиту на тренінги серед старшого покоління зумовлене бажанням використовувати свій iPad чи iPhone не лише для дзвінків. Як приклад, можна назвати програму підключення для людей поважного віку (the Seniors Connect program). Основна мета якої – навчити літніх людей роботі з iPad. Здобувши базові навички в галузі технологій, користувачі зможуть отримувати доступ до державних служб, а також спілкуватися з друзями та родиною онлайн [9, с. 66–67].

Створенням комп'ютерних кімнат для аборигенів у віддалених районах Австралії уже 9 років займається бібліотека Північної території (Northern Territory Library) у співпраці з Центральною австралійською молодіжною службою зв'язку (the Central Australian Youth Link-Up Service) [7, с. 14].

У напрямку формування медіаграмотності та медіакультури публічні бібліотеки Австралії забезпечують роботу медійних зон. Так у міській бібліотеці Аделаїда працює медіалабораторія. Її користувачі мають доступ до найновіших технологій, зокрема: відеокамера Sony HD, Intuous Pro Wacom, програмне забезпечення від Adobe Creative Cloud suite, Avid Pro Tools, Sibelius та інші. Це дає їм змогу повноцінно займатися зйомкою, монтажем, створенням анімації та редагуванням фотографій [10].

Завдяки грантовому фінансуванню бібліотека Порту Маккуарі створила студію звукозапису професійного класу Imaginatum. Вона доступна безкоштовно для всіх користувачів бібліотеки. Обладанана iMac високого класу, Mbox Pro, набором програмних програм професійного рівня, підсилювачами, відеокамерою, зеленим екраном [7, с. 10].

Великий досвід з питань формування медіаграмотності населення має Фінляндія. Вона була одною з перших європейських країн, яка внесла медіаосвіту до шкільного навчального плану. Зміни у молодшій середній школі відбулися у 1970 році, а в середній старшій школі – в 1977 році [11, с. 16–17].

Медіа- та інформаційна грамотність у Фінляндії розглядаються як важлива громадська компетенція, формуванням якої потрібно займатися ще з раннього дитинства. Термін медіаосвіта використовується для позначення освітніх акцій, що пропагують медіа- та інформаційну грамотність і пов'язані з ними навички.

Фінляндія – одна з небагатьох країн світу, що мають урядовий орган медіаосвіти. Питаннями медіаосвіти, формуванням медійних навичок у дітей, створенням безпечного медіа середовища займається Національний аудіовізуальний інститут (KAVI) та його відділ медіаосвіти та аудіовізуальних медіа (MEKU) [12].

Сьогодні формуванням медіакультури жителів Фінляндії займається велика кількість організацій та установ. Окрім шкіл медіаосвіта зайняла вагомe місце у роботі з молоддю, бібліотечному обслуговуванні, початковому вихованні дітей. Важлива роль відводиться також і неурядовим організаціям.

Фінське товариство медіаосвіти – організація, що має на меті проведення багатопрофільних досліджень та практик медіаосвіти. Участь у діяльності товариства беруть вчителі, працівники дитячої та молодіжної сфери, бібліотекарі, вихователі, представники засобів масової інформації та культури, дослідники та студенти [13].

Фінське товариство медіаосвіти також координує роботу Національного порталу медіаосвіти. На порталі розміщена інформація та матеріали, що будуть корисними для педагогів, бібліотекарів, працівників соціальних служб та охорони здоров'я, а також батьків, які займаються формуванням медіа- та інформаційної грамотності підростаючого покоління [14, с. 7].

Фінська бібліотечна асоціація займає активну позицію з питань медіаосвіти. Загалом, бібліотеки вже давно відіграють важливу роль у таких сферах, як освіта через ігри, формування у людей поважного віку навичок роботи з медіа та інше. Останні розробки Фінської бібліотечної асоціації пов'язані з «розробкою нових методів роботи для медіаосвіти та зверненням уваги на якість медіаосвіти в публічних бібліотеках [15, с. 12].

У багатьох маленьких муніципалітетах бібліотека є єдиним закладом культури для дітей та молоді, який підтримує культуру дітей завдяки використанню театралізацій, зустрічей у форматі сторітелінг, кінопоказів та виставок. Бібліотеки забезпечують доступ до нових медіа та Інтернету в безпечному середовищі [14, с. 17].

Фінляндія має розгалужену мережу бібліотек з високими рівнем відвідуваності, ефективним використанням технологій та інформаційних мереж. За даними Міністерства Освіти та культури станом на 2018 рік у Фінляндії діяло 854 публічних бібліотек [16, с. 3].

Роль бібліотек Фінляндії у галузі медіаосвіти визначається п'ятьма основними напрямками діяльності. Бібліотеки займаються підтримкою інформаційної грамотності, медіаграмотності, ігрової грамотності, навичок роботи з соціальними медіа та знанням авторських прав [17, с. 270].

З 2009 по 2011 рік проводився масштабний проект «Діти, медіа та бібліотеки» за підтримки Гельсінської міської бібліотеки та провінційних відомств. У ході реалізації проекту було сформовано регіональну мережу тренерів, організовано навчальні заходи, виготовлено методичні матеріали, створено веб-сайт для бібліотекарів з питань медіаосвіти.

Медіаосвіта дітей та молоді також є важливою частиною щоденної роботи бібліотек. Бібліотекарі надають відвідувачам рекомендації з питань пошуку та керування інформацією, роботою з веб-сервісами. Вони також організовують ігрові вечори для дітей та молоді, а також навчальні ІТ курси [13].

Так, для дошкільнят у Публічній бібліотеці міста Тампере проходять уроки медіаосвіти. За допомогою спеціальної гри дітей вчать користуватися бібліотекою та орієнтуватися в інформаційному просторі. Гра «Бібліотечний кіт на шляху до медіа» (The Library Cat on the Media path) була створена в Тампере спеціально для цієї мети ІТ-фахівцями, вчителями дитячих садків та бібліотекарями. Мета гри – ознайомити дітей з різними видами засобів масової інформації та допомогти дітям зрозуміти різницю між історією (судженням) та фактом [17, с. 271–272].

Також публічна бібліотека міста Тампере відкрила сервіс, що надає послуги з користування комп'ютерами та забезпечує технічну підтримку з використання інформаційно-комунікативних технологій всім відвідувачам. Бібліотека створила три Центри знань (Tietotoris), в яких бібліотекарі навчають основам цифрової грамотності. Кожен центр оснащений 20 комп'ютерами, які мають підключення до мережі Інтернет та набір програмного забезпечення. Курси базової комп'ютерної підготовки діють на безкоштовній основі, а центральну групу користувачів становлять люди поважного віку та іммігранти [18, с. 26].

Міська бібліотека Гямеєнлінна створила краєзнавчий вікі-сайт «Name-Wiki» і навчає місцевих жителів редагувати його та наповнювати новою інформацією. Цей проект поєднав дослідження історії рідного міста та вивчення соціальних медіа [19, с. 12].

Центральна бібліотека Oodi в Гельсінкі має досвід проведення Цифрового тижня. Протягом декількох днів усі бажаючі мали змогу долучитися до обговорення та дослідження низки тем, які відбувалися у різних форматах. Особлива увага зверталася на цифрові поради для людей поважного віку, особливості користування Instagram, цифрові права громадян, електронні ресурси бібліотек [20].

Отже, дослідивши діяльність публічних бібліотек Австралії та Фінляндії у напрямку формування медіа- та інформаційної грамотності, можна зробити ряд висновків:

1. Публічні бібліотеки Австрії та Фінляндії займають вагомe місце у формуванні медіаосвіти всередині кожної з вказаних країн. Це засвідчує наявність спільних проєктів бібліотек із загальнодержавними установами медіосвіти і активна позиція бібліотечних асоціацій щодо даної сфери діяльності.

2. У своїй діяльності публічні бібліотеки більше уваги звертають на роботу з інформаційно-комунікаційними технологіями та формування цифрової грамотності користувачів. Це зумовлено наявністю великого попиту саме на ці послуги.

3. Публічні бібліотеки Австралії та Фінляндії у сфері медіаосвіти найчастіше працюють з проблемними групами дорослого населення, а саме: безробітними, імігрантами, малозабезпеченими громадянами, жителями віддалених районів, аборигенами, неангломовними австралійцями, людьми поважного віку. Саме бібліотеки допомагають їм соціалізуватися у сучасному інформаційному суспільстві та стати його повноцінними членами.

Бібліотеки Фінляндії проводять також активну медіаосвітню діяльність з дітьми та юнацтвом. Це переважно спільні програми та проєкти з вихователями, вчителями та викладачами за підтримки Фінського товариства медіаосвіти.

4. Методи та форми бібліотечної роботи з формування медіа- та інформаційної культури у великій мірі залежать від особливостей населення, яке відвідує ту чи іншу бібліотеку.

Аннотація. В данном исследовании проанализировано современное состояние медиаобразования Австралии и Финляндии, рассмотрена деятельность публичных библиотек в сфере формирования медиа- и информационной грамотности пользователей, приведены примеры библиотечных проектов и программ, которые пользуются спросом у населения.

Ключевые слова: медиаобразование, медиаграмотность, информационная грамотность, цифровая грамотность, публичная библиотека.

Abstract. This paper presents the research of the state of media education in Australia and Finland, considers the activities of public libraries in the sphere of media and information literacy, and provides examples of library projects and programs in demand.

Key words: media education, media literacy, information literacy, digital literacy, public library.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федоров А.В. Медиаобразование в зарубежных странах. Таганрог, 2003. 238 с.
2. Macquarie University Official Website. URL : <http://www.dmc.mq.edu.au/>
3. Australian Communications and Media Authority Official Website. URL : <https://www.acma.gov.au/>
4. Australian Library and Information Association Official Website. URL : <https://www.alia.org.au/>
5. Statement on information literacy for all Australians by Australian Library and Information Association. 2006. URL : <https://www.alia.org.au/about-alia/policies-standards-and-guidelines/statement-information-literacy-all-australians>
6. The Australian Public Libraries Statistical Report 2016–2017. URL : <https://www.nsla.org.au/news/latest-australian-public-library-statistics>
7. Australian libraries the digital economy within everyone’s reach. Publisher The Australian Library and Information Association, Canberra ACT, November 2017. URL : <https://read.alia.org.au/australian-libraries-digital-economy-within-everyone%E2%80%99s-reach>
8. Alice Springs Public Library Official Website. – URL : <http://www.alicesprings.nt.gov.au/services/library>
9. Reading and literacy for all: Adult literacy –victorian public libraries in action / State Library Victoria and Public Libraries Victoria Network. 2016. URL : https://www.slv.vic.gov.au/sites/default/files/Reading-and-literacy-for-all-adult-literacy-libraries_0.pdf
10. Library services of Adelaide City Libraries. URL : <https://www.cityofadelaide.com.au/community/library-services/>
11. Печинкина О. В. Медиаобразование в школах Северных стран : монография / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Сев. (Аркт.) федер. Ун-т имени М. В. Ломоносова». Архангельск, 2012. 122 с.
12. Finnish Media Education. Promoting Media and Information Literacy in Finland / Published by National Audiovisual Institute, Finland. URL : https://kavi.fi/sites/default/files/documents/mil_in_finland.pdf

13. Finnish media education: best practises. / Editor Anniina Lundvall / Published by: Finnish Society on Media Education / Translated from Finnish by: Linguatrix/Tanja-Kristiina Saarinen. URL : <http://mediakasvatus.fi/wp-content/uploads/2018/06/bestpractises.pdf>
14. Finnish media education policies: approaches in culture and education / Editor Anniina Lundvall, Finnish Society on Media Education / Published by: Finnish Society on Media Education / Translated from Finnish by: Linguatrix/Tanja-Kristiina Saarinen. Painotalo Seiska, Iisalmi, Finland. 2009. 19 p. URL : <http://fomp.se/admin/wp-content/uploads/2010/03/finnish-media-education-policies.pdf>
15. Good Media Literacy; National Policy Guidelines 2013–2016 / Publications of the Ministry of Education and Culture, Finland 2013:13. 35 p. URL : <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-222-7>
16. In Finland libraries are a free-of-charge basic service for everyone // The Finnish Public Libraries Statistics of the Ministry of Education and Culture. 2018. 11p. URL : https://www.libraries.fi/sites/default/files/content/in-finland-libraries-are-basic-service-for-everyone-brochure-web_0.pdf
17. Hakari Anu. Tampere City Public Library promotes books and supports media literacy skills. 2013. URL: <http://hdl.handle.net/11089/28086>
18. Примеры продвижения библиотеками цифровой грамотности. *Новости Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений*. 2017. № 2(111). С. 26–28.
19. IFLA public library service guidelines. 2nd, completely rev. ed. / edited by Christie Koontz and Barbara Gubbin. Berlin ; New York : De Gruyter/Saur, 2010. 149 p.
20. Helsinki Central Library Oodi Official Website. URL : <https://www.oodihelsinki.fi>

УДК 657.6

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА АУДИТОРА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

М. О. Бондарчук, Л. Л. Гевлич

Анотація. З огляду на значну роль незалежного аудиту як форми суспільного контролю достовірності інформації значущих суб'єктів господарювання обґрунтована важливість дослідження етики професійного бухгалтера. Метою даної роботи є порівняльний аналіз регулювання етики незалежного аудитора в Україні та за кордоном з точки зору пошуку можливих шляхів вдосконалення. В статті досліджені принципи етики аудитора за міжнародними вимогами та з точки зору імплементації Кодексу етики професійних бухгалтерів Міжнародної федерації бухгалтерів у вітчизняне законодавство. Розгляд сутності професійного регулювання аудиторської діяльності у Великобританії та США дозволив сформулювати особливості вітчизняного регулювання професії та розробити напрями його удосконалення. За результатами дослідження зроблені висновки, запропоновані напрями подальшої розробки проблеми.

Ключові слова: аудитор, аудиторська діяльність, професійна етика, Міжнародна федерація бухгалтерів, Кодекс професійної етики.

Вступ. Незалежний аудит виступає формою суспільного контролю достовірності інформації значущих суб'єктів господарювання і тому накладає додаткові обов'язки на осіб, які його здійснюють. Аудитор покликаний виступати гарантом об'єктивності оцінки стану підприємства чи організації, які він перевіряє для інвесторів, давати акціонерам попередній сигнал про можливе банкрутство. Аудит допомагає боротися з корупцією, незаконним привласненням майна, легалізацією незаконно отриманих доходів. Захищаючи інтереси суспільства, аудитор змушений приймати на себе зобов'язання перед ним, зокрема, етичні. Для підвищення рівня аудиторської діяльності в Україні та світі професійна спільнота, міжнародні і національні суспільні організації і регулюючі органи постійно вдосконалюють вимоги до аудиту та поведінки незалежних аудиторів відповідно до викликів суспільства. З урахуванням вищезазначеного дослідження питань етичної поведінки аудитора є не менш важливим практичним завданням, ніж удосконалення його професійної майстерності.

Безперервне прагнення вітчизняних реформаторів до застосування кращого закордонного та міжнародного досвіду організації, ведення бухгалтерського обліку та контрольних процедур незалежної перевірки фінансової звітності визначають актуальність дослідження регулювання професійної діяльності аудитора. Таким дослідженням займалися такі автори як О. Гавриловський, Л. Гавриловська, В. Бондар, О. Подолянчук та інші [1–3], але вони залишили поза своєю увагою Кодекс етики професійного бухгалтера. З урахуванням вищевикладеного дослідження етичних позицій аудиторської діяльності в Україні з точки зору їх відповідності міжнародним вимогам та світовій практиці є актуальним та практично значущим.

Метою даної роботи є порівняльний аналіз регулювання етики незалежного аудитора в Україні та за кордоном з точки зору пошуку можливих шляхів вдосконалення.

Основний розділ. Розвиток вітчизняного аудиту як професійної діяльності високої кваліфікації потребував нормативного документа для визначення етичних положень як стандартів теорії і практики поведінки професійного аудитора. Саме тому Аудиторська палата України (АПУ) в грудні 1998 р. затвердила не тільки Національні нормативи аудиту в Україні (ННА), а й Кодекс професійної етики аудиторів України, що вступили в силу з січня 1999 р., а вже 18.04.2003 р. були замінені Стандартами аудиту й етики Міжнародної федерації бухгалтерів (МФБ) як обов'язковими до застосування суб'єктами аудиторської діяльності до фінансової звітності починаючи з 2003 р. [4].

На сьогоднішній день на національному рівні в Україні етичні норми до облікових працівників затверджені виключно для професійних незалежних аудиторів, хоча Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України (ФПБАУ) і вимагає дотримання Кодексу

етики професійних бухгалтерів МФБ усіма своїми членами. Рішенням Аудиторської палати України (АПУ) від 27.02.2014 р. № 290/7 Кодекс етики професійних бухгалтерів МФБ обов'язковий до застосування аудиторами України з 1 травня 2014 р. Наразі (з 15 червня 2019 р.) набрав чинності переглянутий Радою з міжнародних стандартів етики для бухгалтерів МФБ (IESBA) Кодекс етики професійних бухгалтерів у редакції 2018 р. [5].

В цілому, Кодекс етики професійних бухгалтерів носить нормативний характер і, на відміну від самих міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг вважається необхідним для застосування і використання у всіх країнах-членах МФБ. Особливості застосування Кодексу на рівні національної професійної організації-члена МФБ представлені у наступних положеннях:

- не дозволяється застосовувати менш жорсткі стандарти, ніж зазначені в Кодексі;
- якщо закон або нормативний акт забороняє дотримуватись деяких розділів Кодексу, члени повинні дотримуватись усіх інших його розділів;
- якщо вимоги та керівні положення законодавства відрізняються від вимог Кодексу, то професійні бухгалтери повинні знати про ці відмінності та дотримуватись жорсткіших вимог і керівних положень, якщо це не заборонено законом або нормативним актом [5].

Кодекс встановлює стандарти поведінки професійних бухгалтерів та містить основні принципи, яких необхідно дотримуватись для досягнення головних цілей і завдань окремо за розділами професійних бухгалтерів у бізнесі та професійних бухгалтерів-практиків, приділяючи особливу увагу міжнародним стандартам незалежності.

Для досягнення цілей бухгалтерської професії професійні бухгалтери повинні дотримуватись ряду вихідних умов і фундаментальних принципів (рис. 1).

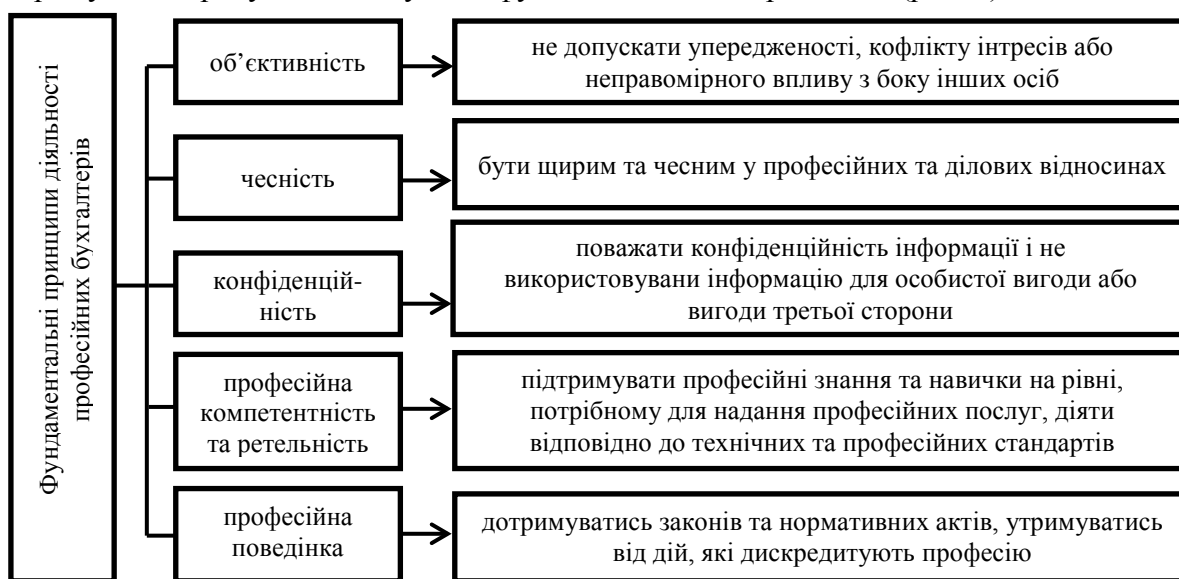

Рис. 1. Принципи діяльності професійних бухгалтерів відповідно до вимог Кодексу етики МФБ

Важливо, що Кодекс етики містить більш чіткі та точні вимоги щодо оцінки та реакції на загрози незалежності аудитора, зокрема, щодо тривалої співпраці клієнта з однією і тією ж аудиторською фірмою.

Щоб зрозуміти напрями вдосконалення вітчизняного регулювання облікової професії, звернемося до досвіду розвинених країн світу.

Регуляторний механізм бухгалтерської професії у Великобританії історично еволюціонував від конвенційних правил бухгалтерського обліку XII ст., що не передбачали методології ведення облікових книг і оприлюднення інформації, а також відкидали необхідність державного втручання в комерційну діяльність, до становлення сьогоденної складної регуляторної моделі, що об'єднує компоненти саморегулювання, державного регулювання та взаємного професійного нагляду.

Державне регулювання професії бухгалтера у Великобританії базується на нормативно-правових актах за загальними питаннями методології обліку та звітності із застосуванням підходу обмежених вказівок щодо їх застосування (рис. 2). Це не передбачає жорсткого регулювання та заданості загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку Великобританії (GAAP UK), а ґрунтується на концепції правдивості та неупередженості (достовірне і об'єктивне уявлення) [6].

Рис. 2. Регулювання професійної етики на національному рівні у Великобританії

Таким чином, можна констатувати, що у Великобританії відбувається гнучке державне регулювання аудиторської діяльності з наглядом з боку професійної спільноти, а такі елементи, як аудиторська освіта та професійна етика саморегулюються з наглядом з боку уповноважених державою органів.

На відміну від концепції достовірності та неупередженості британських бухгалтерів, в США до регулювання бухгалтерської професії застосовується підхід жорсткої регламентації та заданості, про що свідчить наявність понад 350 правил ведення обліку та звітності на національному рівні.

Довіра до бухгалтерської професії в США є однією з найвищих серед інших сфер діяльності, а її регулювання, як і у Великобританії, включає компоненти державного регулювання, саморегулювання та взаємного професійного нагляду з боку уповноважених державою органів і професійних організацій (рис. 3).

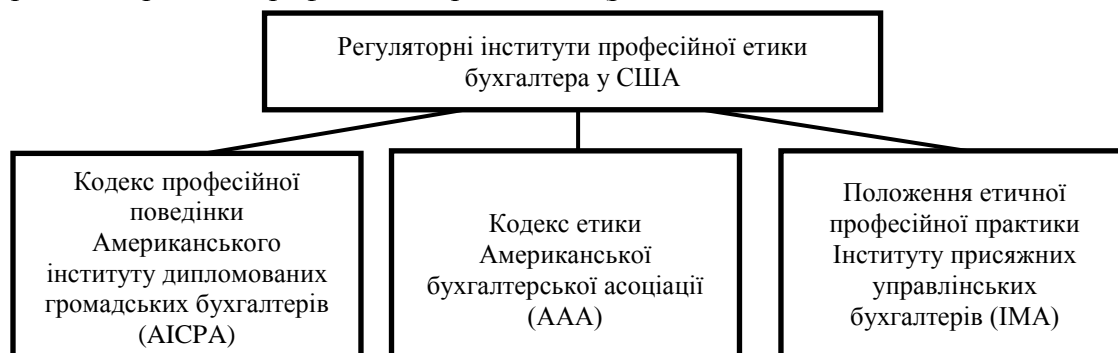

Рис. 3. Регулювання професійної етики на національному рівні у США

У США також введена норма розкриття у періодичних звітах емітента інформації про прийняття Кодексу етики для фінансових працівників (фінансових директорів та головних бухгалтерів), що стимулює чесну, етичну поведінку, а також повне, достовірне, точне,

своєчасне і зрозуміле розкриття інформації у звітності емітента та дотримання чинних норм і правил [7]. Таким чином всі елементи професії (нормативно-правове регулювання, освітня підготовка і професійна етика) знаходяться у сфері професійного саморегулювання з жорстким наглядом з боку державних органів, які мають широкі повноваження притягнення представників бухгалтерської професії до цивільно-правової та кримінальної відповідальності.

Що стосується України, досить серйозні зміни, що відбулися із прийняттям у грудні 2017 р. нового закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (введений у силу з 01.10.2018 р.) [8] пов'язані, зокрема, з імплементацією Кодексу етики професійних бухгалтерів. Так, ст.8 Закону вимагає: «Аудитори та суб'єкти аудиторської діяльності зобов'язані при наданні аудиторських послуг забезпечити етичну професійну поведінку із дотриманням пріоритету суспільних інтересів, загальних норм моралі, принципів незалежності та об'єктивності, професійної компетентності, конфіденційності та професійної таємниці», а ст. 10–12 детально роз'яснюють сутність етичних принципів незалежності (об'єктивності) та конфіденційності. Окремо розглянуті обставини загрози порушення етичних принципів, вимоги до ротації керівних кадрів, розміру гонорару аудитора тощо, що повністю відповідає міжнародним вимогам і практиці розвинених раїн світу.

При цьому статус ФПБАУ не дозволяє притягати незалежних професійних бухгалтерів до цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності, як це відбувається в ряді зарубіжних країн. Так, питання про притягнення бухгалтера до дисциплінарної відповідальності вирішується Інститутом Американських присяжних бухгалтерів, Інститутами присяжних бухгалтерів в Шотландії, Англії та Уельсі, Інститутом бухгалтерів і аудиторів в Іспанії, Інститутом сертифікованих аудиторів в Німеччині. Метою таких дій є, передусім, підтримка престижу бухгалтерської професії. Зазначені організації мають право зобов'язати бухгалтера прослухати додаткові курси, що передбачають здачу кваліфікованого іспиту, призупинити термін дії ліцензії бухгалтера або бухгалтерської фірми на певний період часу, виключити бухгалтера з організації, оприлюднити факт недотримання бухгалтером певних етичних норм. Поряд з дисциплінарною, до бухгалтера або бухгалтерської фірми в переважній більшості випадків застосовуються заходи цивільно-правової відповідальності з метою компенсації матеріальної та моральної шкоди, заподіяної клієнту і інтересам професійної організації. В Україні подібні дії з боку регуляторних органів можуть застосовуватися виключно до незалежних аудиторів, а передумов для поширення Кодексу етики на діяльність професійних бухгалтерів у бізнесі наразі не створено. Роз'яснення важливості такого кроку слід взяти на себе саме професійній спільноті в рамках створення позитивного іміджу облікової професії у суспільстві.

Висновки. За результатами дослідження констатовані національні ознаки регулювання бухгалтерської професії в Україні:

– спостерігається чіткий розподіл професій аудитора та бухгалтера в сенсі дотримання професійної етики та підзвітності професійним регуляторним органам;

– для незалежних аудиторів обов'язковими до дотримання є міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг МФБ, у тому числі Кодекс етики професійного бухгалтера;

– регулювання професії відбувається не тільки професійною спільнотою, а й законодавчо.

Перспективами розвитку професії обліковця в нашій країні можна вважати об'єднання професійних вимог щодо етики поведінки бухгалтера і аудитора у майбутньому та зменшення впливу державних органів з одночасним збільшенням саморегуляції професійної діяльності.

Дослідження напрямів розвитку аудиторської професії в Україні та світі буде напрямом подальших досліджень.

Аннотація. Учитывая значительную роль независимого аудита как формы общественного контроля достоверности информации значимых субъектов хозяйствования обоснована важность исследования этики профессионального бухгалтера. Целью данной работы является сравнительный анализ регулирования этики независимого аудитора в Украине и за рубежом с точки зрения поиска возможных путей совершенствования. В статье исследованы принципы этики аудитора по международным требованиям и с точки зрения

имплементации Кодекса этики профессиональных бухгалтеров Международной федерации бухгалтеров в отечественное законодательство. Рассмотрение сущности профессионального регулирования аудиторской деятельности в Великобритании и США позволило сформировать особенности отечественного регулирования профессии и разработать направления его совершенствования. По результатам исследования сделаны выводы, предложены направления дальнейшей разработки проблемы.

Ключевые слова: аудитор, аудиторская деятельность, профессиональная этика, Международная федерация бухгалтеров, Кодекс профессиональной этики.

Abstract. Considering the significant role of independent audit as a form of public control of the reliability of information of significant economic entities, the importance of researching the ethics of a professional accountant is substantiated. The purpose of this paper is to provide a comparative analysis of the regulation of ethics of an independent auditor in Ukraine and abroad in terms of finding possible ways of improvement. The article examines the principles of auditor ethics in accordance with international requirements and in terms of the implementation of the Code of Ethics of Professional Accountants of the International Federation of Accountants in domestic law. Consideration of the essence of professional regulation of audit activity in the UK and the US allowed to form the peculiarities of domestic regulation of the profession and to develop directions for its improvement. According to the results of the study, conclusions were drawn, directions for further development of the problem were proposed.

Keywords: auditor, audit activity, professional ethics, International Federation of Accountants, Code of Professional Ethics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гавриловський О. С., Гавриловська Л. М. Регулювання аудиту в країнах ЄС та перспективи його розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Випуск 15, частина 1. С. 68–71.

2. Бондар В. П. Системи організації та регулювання аудиторської діяльності країн світу. URL : <http://pbo.ztu.edu.ua/article/viewFile/67215/62867>.

3. Подолячук О. А. Державне регулювання аудиторської діяльності та незалежного аудиту в Україні. URL : <http://repository.vsau.org/getfile.php/9311.pdf>.

4. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016–2017 рр. URL : <https://www.apu.net.ua/component/content/article/2-uncategorised/1151-miznarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-2016-2017>.

5. Кодекс етики професійних бухгалтерів. URL: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/archive/docview?typeId=81038&search_param=%EA%EE%E4%E5%EA%F1+%E5%F2%E8%EA%E8&searchDocarch=1&search.

6. Financial Reporting Council. URL : <https://www.frc.org.uk>.

7. U.S. Securities and Exchange Commission. URL : <https://www.sec.gov>.

8. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.

УДК 331.2

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ОПЛАТОЮ ПРАЦІ В МЕДИЧНИХ УСТАНОВАХ

О. І. Ігнатко, О. А. Дороніна

Анотація. Дослідження присвячено вивченню проблематики управління оплатою праці медичного персоналу, що викликано негативним станом справ у цій сфері та невиконанням основних функцій заробітної плати. Проаналізовано помісячну динаміку середньої заробітної плати в охороні здоров'я у 2009–2018 рр., на прикладі посади фельдшера закладів екстреної медичної допомоги проведено порівняння середньої заробітної плати з соціальними стандартами. Вивчено особливості нарахування основної та додаткової заробітної плати працівникам медичних установ. Проаналізовано показник плинності кадрів залежно від стажу роботи медичних працівників як індикатор їх задоволеності розміром та порядком визначення оплати праці. Окреслено завдання щодо удосконалення системи управління оплатою праці в медичних установах.

Ключові слова: заробітна плата, управління оплатою праці, доплати, надбавки, медичні установи

Постановка проблеми. Розмір оплати праці в сфері охорони здоров'я в Україні вже багато років посідає найнижчі позиції серед всіх видів економічної діяльності, що призводить до зниження мотивованості працівників та інтенсивного відтоку висококваліфікованих кадрів з

медичних установ. Заробітна плата медичних працівників фактично не виконує покладених на неї основних функцій: стимулюючої, соціальної, відтворювальної та регулюючої. Використання Єдиної тарифної сітки, розрядів і коефіцієнтів оплати праці та низькі розміри соціальних стандартів не забезпечують в повній мірі справедливу диференціацію в оплаті праці медичного персоналу, що вказує на недоліки чинної системи оплати праці. Об'єктивна необхідність проведення теоретичних досліджень і подальших методичних розробок пов'язана з необхідністю удосконалення системи оплати праці, що обумовлена численними недоліками в управлінні оплатою праці в медичних установах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику оплати праці розглянуто у роботах таких науковців, як Д. П. Богиня, Г. А. Дмитренко, Г. Т. Завіновська, А. В. Калина, А. М. Колот, Т. А. Костишина, Г. Т. Куліков, О. А. Дороніна, окремі аспекти впровадження нової системи оплати праці залежно від обсягу та якості надання медичної допомоги викладено, зокрема, в працях М. В. Шевченко. Однак, сучасні процеси удосконалення системи менеджменту медичних заходів, нагальна потреба покращання ситуації в сфері оплати праці медичних працівників обумовлюють доцільність подальших досліджень окресленої проблематики.

Мета дослідження – на основі дослідження стану та особливостей оплати праці в сфері охорони здоров'я (на прикладі закладів екстреної медичної допомоги) обґрунтувати заходи щодо удосконалення управління оплатою праці.

Виклад основного матеріалу. Організація системи оплати праці є традиційно одним з найважливіших питань в системі управління персоналом організації. Заробітна плата є важливим елементом, що утворює мотиваційний механізм трудової активності та забезпечує ефективність системи матеріального стимулювання. На сьогоднішній день актуальність зазначеної проблематики для медичних установ все більше зростає, оскільки відмічається в медичній сфері країні спостерігається скорочення чисельності зайнятих (табл. 1), що обумовлено, зокрема, незадоволеністю працівників рівнем оплати праці та підходами до її нарахування, відсутністю об'єктивної системи оцінювання складності робіт та справедливої диференціації оплати праці.

Таблиця 1 – Динаміка чисельності зайнятих в в охороні здоров'я в Україні у 2012–2018 рр., тис. осіб

Роки	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зайнято в охороні здоров'я	1181,4	1171,8	1150,5	1040,7	1030,4	1013,6	995,4

Охорона здоров'я – це специфічний підрозділ суспільного виробництва, функціональна роль якого полягає в наданні суспільству споживчої вартості у вигляді як індивідуального здоров'я, так і здоров'я суспільства в цілому. Вона є складною соціально-економічною системою, головним компонентом якої виступає особистий фактор виробництва, жива праця, а результатом праці є медична послуга. Значення живої праці в нематеріальному виробництві, і зокрема в охороні здоров'я, відносно вище, ніж у матеріальному, оскільки її ефективність в першу чергу залежить від кадрового потенціалу. Основною умовою, що визначає можливість оптимальної реалізації трудового потенціалу сучасного працівника є справедлива і належна винагорода за працю. Оплату праці медичних працівників провадять відповідно до наказу від 05.10.2005 р. № 308/519 «Про впорядкування умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту населення». Заробітна плата включає (рис. 1): посадовий оклад та/або ставку погодинної оплати праці; надбавки; доплати; премії; матеріальні допомоги. Оплата праці здійснюється на основі тарифної системи, що використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників – залежно від їх кваліфікації та за розрядами тарифної сітки.

Загальна нарахована заробітна плата
=
Оклад за тарифним розрядом
+
<i>Підвищення окладу</i>
– за категорію; – за шкідливі і важкі умови праці; – за диплом з відзнакою.
<i>Доплати</i>
– за сумісництво професій (посад); – виконання обов’язків тимчасово відсутнього працівника; – розширення зони обслуговування; – за використання у роботі дезінфікувальних засобів та за прибирання туалетів; – за роботу у святкові дні.
<i>Надбавки</i>
– за тривалість безперервної роботи; – за напружену працю; – за вислугу років; – за обсяг виконаної роботи.

Рис. 1. Схема нарахування заробітної плати для працівників закладів первинної медико-санітарної допомоги [2]

При нарахуванні заробітної плати працівникам медичних закладів виходять із окладу за тарифним розрядом, до якого додають підвищення окладу. Доплати здійснюються на величину окладу з урахуванням підвищень. Надбавки, що нараховуються в установі, також визначаються виходячи з розміру окладу з урахуванням підвищень.

Використання зазначеної схеми нарахування заробітної плати забезпечує досягнення відповідних показників середньої заробітної плати в медичних установах. Динаміка середньомісячної заробітної плати в сфері охорони здоров’я України у 2009–2018 рр. представлена в табл. 2

Таблиця 2 – Середньомісячна заробітна плата в сфері охорони здоров’я України у 2009–2018 рр., грн

Рік	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
2009	1145	1155	1186	1203	1226	1256	1269	1279	1280	1282	1285	1307
2010	1385	1391	1413	1421	1477	1545	1567	1576	1584	1593	1600	1631
2011	1607	1598	1616	1635	1656	1690	1709	1719	1730	1740	1747	1778
2012	1932	1953	1984	2011	2047	2093	2129	2147	2153	2159	2166	2201
2013	2176	2167	2198	2224	2264	2320	2352	2365	2366	2362	2360	2390
2014	2255	2255	2299	2316	2347	2398	2423	2425	2436	2433	2436	2463
2015	2346	2361	2405	2435	2493	2552	2593	2618	2637	2699	2742	2853
2016	2909	2919	2973	3002	3089	3191	3255	3285	3296	3311	3323	3435
2017	4450	4496	4568	4619	4685	4799	4858	4877	4880	4894	4916	5023
2018	5257	5288	5531	5537	5747	6194	6013	5830	5730	5861	5997	6340

Більш наочно темпи зміни середньої заробітної плати працівників медичних установ наведено на рис. 2, з якого прослідковується суттєве збільшення аналізованого показника у 2015 р. порівняно з 2014 р. та його повільне зростання у 2015–2018 рр.

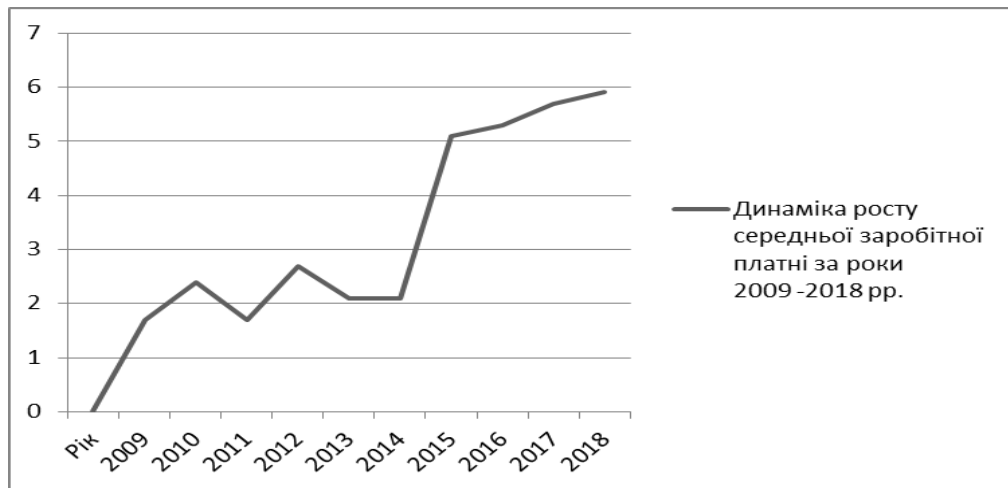

Рис 2. Темпи росту середньої заробітної платні в сфері охорони здоров'я України у 2009–2018 рр.

Зазначимо, що у досліджуваному періоді середня заробітна плата працівників в системі охорони здоров'я є на порядок нижчою за середню по Україні та знаходиться на передостанньому місці по економіці, поступаючись лише оплаті праці в сільському господарстві.

Для кожної підгалузі охорони здоров'я є характерною своя специфіка доплат та надбавок. Система нарахування надтарифних елементів заробітної плати працівників (надбавки, доплати та премії стимулюючого та компенсаційного характеру) в напрямку прогресивних мотиваційних систем дозволяє відігравати додатковій частині заробітної платні вагомую роль. Але вона не в повній мірі, як й у всіх бюджетних галузях, виконує свої функції, адже не відповідає витраченим зусиллям працівника та не враховує індивідуальний підхід до роботи окремого працівника.

Розглянемо галузеві особливості оплати праці медичних працівників на прикладі закладів екстреної медичної допомоги. Так, наприклад, для середнього медичного персоналу (фельдшерів) екстреної медичної допомоги кваліфікаційні розряди відповідають з 7 по 11, а для лікарів 9–12 розрядам Єдиної тарифікаційної сітки. Порівняльний аналіз тарифного окладу до мінімальної заробітної, прожиткового мінімуму проведемо на рівні 10 розряду (рис. 3)

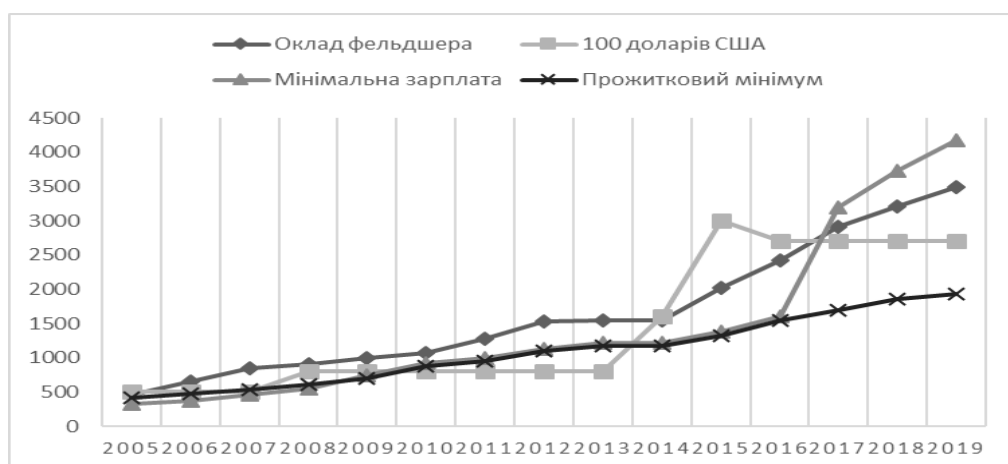

Рис. 3 Порівняльний аналіз розміру тарифного окладу за 10 розрядом ЄТС до мінімальної заробітної, прожиткового мінімуму та 100 доларів США

Як видно з рис. 3, з 2017 р. в Україні оклад фельдшера та лікаря без категорії є меншим за мінімальну заробітну плату, й відповідно, проводиться донарахування до мінімальної заробітної плати. Така ситуація справляє демотивуючий вплив на працівників зазначеної

категорії, оскільки повністю знецінює складність та відповідальність праці за цією посадою медичних працівників.

Актуальними для працівників екстреної медицини є наступні фактори визначення додаткової заробітної плати:

- медичний стаж до 30 % відповідно при роботі більше 20 років;
- неперервний стаж: старші лікарі, лікарі та фахівці з базовою та неповною вищою медичною освітою виїзних бригад, водії та молодші медичні сестри виїзних бригад зі стажем від 3 до 5 років – 20 відсотків, від 5 до 7 років – 40 відсотків, понад 7 років – 60 відсотків посадового окладу;
- робота в нічний час 50 % відпрацьованого нічного часу (8 годин);
- особливий характер та особливі умови праці до 20 %;
- для керівного складу – розширений об'єм роботи до 50 % (ненормований робочий час, ведення табелю, складання графіку чергувань, звітність по використанню медичних засобів та інше).

В той же час, слід зауважити, що в екстреній медичній допомозі вища плинність кадрів спостерігається серед працівників, які мають до трьох років стажу роботи – 9,8 %. Далі відповідно маємо такі дані: 3–5 років стажу – 5,4 %, а починаючи з 7–10 років відмічається різке зниження інтенсивності плинності працівників до 2,3 %, що обумовлено зростанням рівня заробітної плати внаслідок додаткової оплати праці у вигляді надбавки за безперервний стаж. Велике значення щодо плинності кадрів в екстреній медицині має також специфіка роботи – високий рівень стресових ситуацій, умов та характеру праці, що не завжди співпадає з уявленням випускників навчальних закладів, до того ж рівень заробітної плати в перші три роки, поки немає надбавок за стаж ШМД та стаж медичний, є значно нижчим за заробітну плату працівників, які мають вищі кваліфікаційні розряди та вислугу років.

Указом Президента України від 27 квітня 2011 р. № 504/2011 «Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» визнано необхідність створення економічної мотивації для покращення якості медичних послуг, зокрема, шляхом зміни оплати праці працівників галузі охорони здоров'я за рахунок виділення двох складових: 1) постійної (на основі єдиної тарифної сітки) 2) змінної (залежно від обсягу і якості наданої медичної допомоги). Однак через те, що оклад першого тарифного розряду в Єдиній тарифній сітці залишився нижчим за мінімальну заробітну плату, суттєве підвищення заробітної плати відчув лише медичний персонал, в якого обсяги роботи суттєво перевищують нормативи (зокрема, для сімейних лікарів 1500 пацієнтів та 1200 пацієнтів відповідно в місті та селі). Водночас непорозуміння щодо оплати за якість надання медичної допомоги і визначення, що за якість сплачують в межах економії фонду оплати праці, найчастіше ставали на заваді підвищенню рівня оплати праці з урахуванням цього критерію [1].

На етапі запровадження положень вищевказаної Постанови виникли проблеми, які стосувалися обчислення і нарахування матеріальної винагороди за працю. Передусім це стосувалося надбавок за якість виконаної роботи, що було пов'язано як з низьким рівнем інформатизації ЗОЗ та зі складністю в обліку виконаної роботи. У кінцевому підсумку це вплинуло на структуру витрат, спрямованих на нарахування та виплату надбавок за обсяг і якість. Аналіз структури фінансових ресурсів, які були спрямовані на виплату надбавок показав, що у всіх пілотних проектах переважно виплати здійснювалися лише у вигляді надбавок за обсяг виконаної роботи (від 73,1 % у структурі загальних витрат на надбавки для лікарів у Вінницькій області до 52,4 % у Донецькій; для молодших спеціалістів з медичною освітою – від 87,9 % і 64,0 % відповідно). Найнижчий обсяг коштів, які були

витрачені на оплату надбавок за якість виконаної роботи, зафіксовано у Вінницькій і Донецькій областях [3].

Висновки. Удосконалення системи управління оплатою праці в медичних установах в контексті створення ефективного мотиваційного механізму повинно базуватися на заходах, що дозволять заробітній платі відігравати ту роль, яку вона повинна виконувати в реалізації соціальних прав людини.

З метою упорядкування оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, а також створення механізму підтримання на постійному рівні оптимальних міжгалузевих та міжпосадових співвідношень в оплаті праці основними завданнями удосконалення системи управління оплатою праці є [1]:

1) здійснення заходів, спрямованих на забезпечення зростання номінальної зарплати і формування джерел її подальшого підвищення на державному і регіональному рівнях та рівні підприємства;

2) забезпечення стабільного зростання реальної заробітної плати, виходячи з макроекономічної ситуації;

3) удосконалення механізмів державного і колективно-договірного регулювання оплати праці;

4) відновлення функцій заробітної плати із врахуванням розширеного відтворення робочої сили і рівня її реальної вартості на ринку;

5) розробка додаткових заходів посилення захисту прав працівника на своєчасне отримання заробітної плати.

Аннотація. Исследование посвящено изучению проблематики управления оплатой труда медицинского персонала, что обусловлено негативным состоянием дел в этой сфере и невыполнением основных функций заработной платы. Проанализирована месячная динамика средней заработной платы в здравоохранении в 2009–2018 гг. На примере должности фельдшера заведений экстренной медицинской помощи проведено сравнение средней заработной платы с социальными стандартами. Изучены особенности начисления основной и дополнительной заработной платы работникам медицинских учреждений. Проанализирован показатель текучести кадров в зависимости от стажа работы медицинских работников как индикатор их удовлетворенности размером и порядком начисления оплаты труда. Определены задачи по совершенствованию системы управления оплатой труда в медицинских учреждениях.

Ключевые слова: заработная плата, управление оплатой труда, доплаты, надбавки, медицинские учреждения

Abstract. The article is devoted to the study of the problems of management of remuneration of medical personnel, which is caused by the negative state of affairs in this field and the failure to perform the basic functions of wages. Monthly dynamics of the average wage in health care in 2009–2018 are analyzed. The peculiarities of accrual of basic and additional wages to the employees of medical institutions were studied. The indicator of staff turnover, depending on the length of service of medical workers, is analyzed as an indicator of their satisfaction with the size and order of determining the remuneration. The task of improving the system of payment management in medical institutions is outlined.

Key words: wages, payment management, surcharges, allowances, medical institutions

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Черненко З., Тесленко В. Права медичних працівників в світлі реформи охорони здоров'я / Аналітична записка. URL : file:///D:/PB_04_2013_ukr.pdf .

2. Кемарська Л. Г. Особливості оплати праці в закладах первинної медико-санітарної допомоги. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015, № 1. С. 29–34.

3. Шевченко М.В. Досвід запровадження нової системи оплати праці залежно від її обсягу та якості. *Економіка і право охорони здоров'я*. 2016. № 1 (3). С. 44–50.

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО АУДИТУ

К. М. Килівник, Л. Л. Гевлич

Анотація. Необхідність прийняття суб'єктами господарювання управлінських рішень обумовлює існування аудиту як способу забезпечення достовірної інформації фінансової звітності. Нормативне регулювання аудиторської діяльності напряму впливає на ефективність розвитку аудиту як властивого ринковій економіці інституту. Метою статті є дослідження системи нормативного регулювання вітчизняного аудиту з точки зору пошуку напрямів її удосконалення. У роботі розглянуті етапи розвитку аудиту з точки зору становлення та зміни основних регламентів. Представлена система вітчизняного регулювання незалежного аудиту. Досліджені основні зміни та проблеми, пов'язані із прийняттям закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», запропоновані шляхи вирішення ідентифікованих проблем. За результатами дослідження зроблені висновки, намічені напрями подальших досліджень.

Ключові слова: аудит, аудиторська діяльність, нормативне регулювання, регламент, міжнародні стандарти.

Вступ. Необхідність прийняття усіма суб'єктами господарювання управлінських рішень щодо укладення контрактів з контрагентами, отримання позик, здійснення інвестицій тощо обумовлює існування аудиту як способу забезпечення достовірної інформації фінансової звітності. Визнання аудиту як властивого ринковій економіці інституту має важливе значення для визначення його інституційних рамок, а також вдосконалення системи його законодавчо-нормативного регулювання.

Питання аудиторської діяльності, зокрема, її регламентації, перебувають у центрі уваги таких науковців, як В. Бондар, О. Горяєва, С. Савченко, А. Дроздова, Н. Остап'юк та ін. [1–4]. Однак, динаміка економічних процесів вимагає оновлення їх досліджень.

Метою статті є дослідження системи нормативного регулювання вітчизняного аудиту з точки зору пошуку напрямів її удосконалення.

Основний розділ. В Україні наразі назріла проблема створення національної концепції розвитку аудиту, обумовлена загостренням кризових явищ в національній та світовій економіці, поглибленням глобалізаційних та інтеграційних процесів, активізацією інноваційної спрямованості процесів господарської діяльності в умовах обмеженості матеріальних і фінансових ресурсів і недостатній ефективності їх використання. Важливе місце у цій концепції має займати система регулювання вітчизняного аудиту, створення якої неможливе без розгляду історії розвитку незалежного аудиту в країні.

Процес створення інституту аудиту в Україні можна розділити на кілька послідовних і взаємопов'язаних етапів:

1) виникнення об'єктивної потреби в аудиті як незалежній формі фінансового контролю: створення професійної організації Спілки аудиторів України [5], а згодом – інших професійних організацій бухгалтерів та аудиторів, прийняття закону України від 22.04.1993 № 3125-XII «Про аудиторську діяльність» [6], створення і діяльність (в тому числі нормотворча) Аудиторської палати України (АПУ) [7] як незалежного недержавного органу, що займається розвитком як професії, так і аудиту як такого, сертифікацію аудиторів і створення Реєстру незалежних аудиторів і аудиторських фірм;

2) здійснення наукових досліджень в галузі аудиторської діяльності на основі праць зарубіжних авторів, світового досвіду та реалій вітчизняної практики: поточення загальних цілей та завдань аудиту, його принципів, функцій, предмета, об'єктів, прийомів, процедур та їх національних особливостей, а також намагання їх імплементації у міжнародні та вітчизняні нормативні документи;

3) інституціоналізація норм і правил аудиту: прийняття спочатку у вигляді тимчасових нормативів аудиту, згодом – пакета Національних нормативів аудиту, далі – перехід на застосування у вітчизняній практиці міжнародних стандартів аудиту (Міжнародні

стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг), розроблених Міжнародною федерацією бухгалтерів [8];

4) посилення вимог до професійного та етичного рівня вітчизняних аудиторів: застосування Кодексу етики професійних бухгалтерів, розробка нормативних вимог щодо первинної освіти незалежного аудитора та її подальшого удосконалення, розробка та поступова реалізація концепції контролю якості роботи аудиторів (аудиторських фірм);

5) визнання незалежного аудиту, внутрішнього аудиту та державного аудиту окремими видами аудиту та їх нормування: розширення та ефективна координація міжінституційних зв'язків аудиту (зокрема, з Державною фіскальною службою України, Міністерством фінансів України, правоохоронними та судовими органами, Рахунковою палатою України та іншими інститутами), встановлення системи санкцій для підтримки вимог стандартів, норм, правил та інших положень чинного законодавства в сфері аудиторської діяльності;

6) створення комбінованої системи державного регулювання і саморегулювання професії на основі міжнародних вимог, встановлення та розвиток міжнародних і міждержавних зв'язків вітчизняного інституту аудиту.

На світовому ринку аудиту існує така важлива тенденція в сфері регулювання аудиту, як зростання взаємозалежності національних нормативних вимог і посилення впливу нормативних вимог однієї країни на інші держави. В першу чергу це країни, які мають провідні фондові біржі (наприклад, Сполучені Штати Америки намагаються укласти з іншими державами двосторонні угоди для отримання повноважень на інспектування іноземних аудиторських фірм, які підтверджують звітність компаній, що котируються на ринках США).

Але що стосується нашої країни, наразі система нормативного регулювання вітчизняного незалежного аудиту включає два рівні: національні нормативи аудиту (вони ж Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг – з 2004 р.) та внутрішньо фірмові стандарти. Останні зазвичай стосуються внутрішньо фірмового документообігу (робочих документів аудитора та спілкування із замовником) та методики проведення аудиту і надання аудиторських послуг. Ці стандарти не можуть протирічити національним (міжнародним), а лише конкретизують їхні положення.

Що стосується динаміки змін регуляторів аудиту, слід відмітити колосальну роботу, виконану фаховим середовищем в останні роки у зв'язку із прийняттям у 2017 р. нового закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (вступив у дію з 01.10.2018 р.) [9].

Зміни у бізнес-середовищі з причини цього закону можуть бути структуровані таким чином:

1) зміни для замовників аудиту: розширення переліку підприємств, що зобов'язані проводити аудит фінансової звітності, введення звіт про управління у склад фінансової звітності, вимоги щодо створення аудиторського комітету, заборона на аутсорсинг обліку для суспільно значущих підприємств;

2) зміни для виконавців аудиту: введення більш жорстких вимог щодо контролю якості, аудиторських висновків, мінімальної кількості сертифікованих аудиторів, необхідних для організацій обов'язкового аудиту, заборона на надання низки неаудиторських послуг аудиторами підприємств суспільного значення;

3) зміни щодо регулювання аудиту: формування інституту громадського нагляду за аудиторською діяльністю.

На наш погляд, дані зміни призведуть до більшої прозорості діяльності бізнесу, що здатне підвищити інвестиційну привабливість українських компаній для іноземних партнерів. З іншого боку, введення закону в силу призвело до труднощів функціонування аудиторських фірм, вимушеної реорганізації, збільшення їх витрат, включаючи обов'язкові внески на фінансування діяльності нового регулятора і Аудиторської палати України. За відсутності вибудованої роботи регулятора ринку може виникнути законодавчий колапс, а затримка початку діяльності зазначеного органу зводить нанівець намагання підвищити якість аудиторської діяльності. На даному етапі пропонуємо Аудиторській палаті України

посилити інформаційно-роз'яснювальну роботу та запровадити підвищення кваліфікації існуючих аудиторів згідно з новими правилами.

Крім того, на сьогодні Україна практично не приділяє належної уваги регулюванню підготовки, перевірки та оприлюднення фінансової інформації щодо природоохоронних та соціальних аспектів діяльності підприємств. У той же час у світі все більше поширюється і заохочується практика обов'язкового розкриття подібних звітів та звітів зі сталого розвитку. Нормування щорічного екологічного та соціального аудиту як перевірки відповідної діяльності підприємств могла б сприяти підвищенню уваги бізнес-спільноти до даних аспектів діяльності, що сприяло б рішенню зазначених проблем.

Одним з компонентів інституціонального середовища аудиту є заклади вищої освіти та інші установи, що займаються освітою та підготовкою бухгалтерів і аудиторів. Практика показує недостатню якість облікових кадрів при їх загальному «перевиробництві». У контексті підвищення кваліфікаційного рівня аудиторів і, як наслідок, якості їх роботи, актуальною є співпраця АПУ з Міністерством освіти і науки України та ЗВО з питань впровадження дуальної освіти. Напрямами такого впровадження можуть виступати організація стажування майбутніх аудиторів в аудиторських фірмах як обов'язковий елемент допуску до сертифікації, організація проходження практики та самоосвіта за допомогою он-лайн курсів, наприклад, курсу «Етика професійного бухгалтера» ФПБАУ на платформі Prometheus [10].

Ефективне функціонування інституту аудиту передбачає також створення системи контролю якості роботи аудиторів та аудиторських фірм, визначення адекватних санкцій до них за фактами виявлених порушень. Здійснення контролю якості передбачає встановлення і застосування відповідних інституційних механізмів на зовнішньому і внутрішньому рівнях, а їх поєднання забезпечить захист громадських інтересів (оскільки аудит має суспільно значущий характер і виходить за вузькопрофесійні рамки), інтересів безпосередньо замовників аудиту та підприємницьких інтересів самих аудиторів (аудиторських фірм). Інституційна система надає їй учасникам можливість більш широкого впливу на аудиторські фірми, що надають неякісні послуги, в порівнянні з виключно традиційним професійним регулюванням. До таких додаткових заходів впливу, наприклад, можна віднести залучення до матеріальної, адміністративної та кримінальної відповідальності, антирекламу діяльності аудиторських фірм з поганою діловою репутацією, висвітлення фактів їх порушень у засобах масової інформації. Застосування таких заходів може стати реальним важелем підвищення якості аудиту.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

1. Система нормативного регулювання аудиту в Україні є дворівневою та заснована на спільному державно-професійному регулюванні.

2. Основними регуляторами аудиторської діяльності в країні є, окрім закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг.

3. В останній час в країні відбулися важливі зміни аудиторського середовища, спрямовані на підвищення прозорості бізнесу та якості аудиту його звітності.

4. Основною проблемою розвитку інституту незалежного аудиту в Україні наразі є імплементація вимог закону щодо формування інституту громадського нагляду за аудиторською діяльністю.

5. Напрямами розвитку вітчизняного аудиту є розвиток екологічного та соціального аудиту, впровадження дуальної освіти майбутніх аудиторів, нормування відповідальності за неякісні послуги чи порушення етики аудиту.

Подальші дослідження будуть пов'язані з вивченням реалізації інституційного підходу в обліку і аудиті в Україні та світі.

Анотація. Необхідність прийняття суб'єктами господарювання управленческих рішень обусловлює существование аудита как способа обеспечения достоверной информации финансовой отчетности. Нормативное регулирование аудиторской деятельности напрямую влияет на эффективность развития аудита как присущего рыночной экономике института. Целью статьи является исследование

системи нормативного регулювання отечественного аудита с точки зрения поиска направлений ее совершенствования. В работе рассмотрены этапы развития аудита с точки зрения становления и изменения основных регламентов. Представлена система отечественного регулювання независимого аудита. Исследованы основные изменения и проблемы, связанные с принятием закона «Об аудите финансовой отчетности и аудиторской деятельности», предложены пути решения идентифицированных проблем. По результатам исследования сделаны выводы, намечены направления дальнейших исследований.

Ключевые слова: аудит, аудиторская деятельность, нормативное регулювання, регламент, международные стандарты.

Abstract. The need for management to make management determines the existence of an audit as a way of providing reliable financial reporting information. The statutory regulation of audit activity directly affects the effectiveness of audit development as an inherent in the institute's market economy. The purpose of the article is to investigate the system of regulatory regulation of national audit in terms of finding directions for its improvement. The stages of audit development are considered in terms of formation and change of the basic regulations. The system of domestic regulation of independent audit is presented. The main changes and problems related to the adoption of the Law on Audit of Financial Reporting and Auditing, the ways of solving the identified problems are investigated. According to the results of the study, conclusions were drawn out, the directions of further research.

Key words: audit, auditing, regulatory, regulations, international standards.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар В. П. Концепція розвитку аудиту в Україні: теорія, методологія, організація: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2008. 456 с.
2. Горяева О. С. [file:///C:/Documents%20and%20Settings/1/Мои%20документы/51914-105178-1-PB.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Правове регулювання аудиторської діяльності в Україні : навч. посіб. Київ : Юридичний світ, 2014. 223 с.
3. Савченко С. Б., Дроздова А. Проблеми нормативно-законодавчого регулювання аудиту в Україні. <i>Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право</i>. 2017. № 1 (72). С. 225–229.
4. Остап'юк Н. А. Проблеми нормативного регулювання організації аудиторської діяльності. URL : <a href=)
5. Спілка аудиторів України. Офіційний сайт. URL : <http://spilka-audit.org.ua>.
6. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22.04.1993 р. № 3125-XII URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
7. Аудиторська палата України. Офіційний сайт. URL : <https://www.apu.com.ua>.
8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг : Видання 2016–2017 року. URL: <https://www.apu.net.ua/1151-miznarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-2016-2017>.
9. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-XIII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.
10. Курс «Етика професійного бухгалтера» ФПБАУ. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:FPBAU+EPA101+2019_T3/about.

УДК 336.645.1

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

К. О. Статкевич, В. І. Матвійчук

Анотація. Обґрунтовано необхідність реальних інвестицій для забезпечення сталого функціонування і розвитку підприємства. Проведено оцінку ефективності запропонованого інвестиційного проекту створення стрічкової пилорами для ТОВ «Калинівський експериментальний завод деревинних матеріалів» за допомогою показників чистого дисконтованого доходу, терміну окупності, точки беззбитковості і фінансової міцності підприємства. Описано та враховано можливі групи ризиків під час реалізації інвестиційного проекту створення пилорами.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний проект, чистий дисконтований дохід, термін окупності, точка беззбитковості, фінансова міцність.

У сучасній світовій економіці підкреслюється важливість інвестицій для підприємства, оскільки рівень конкурентоспроможності в майбутньому, темпи розвитку виробництва і збутової діяльності залежать саме від інвестиційної активності.

Значний внесок у розробку різних аспектів категорії інвестицій підприємства зробили такі вчені, як В.В. Бойко, Г. Джаксибекова, О.К. Чугунов, І.О.Бланк та інші. Хоча питання необхідності інвестицій теоретично опрацьовано достатньо глибоко, але присвячене, в основному, обґрунтуванню залучення іноземних інвесторів. Проте недостатньо приділено уваги практичному апарату впровадження і оцінки ефективності інвестиційних проектів для українського підприємства.

В Законі України «Про інвестиційну діяльність» [1] під інвестиціями розуміють всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції забезпечують динамічний розвиток підприємства і дозволяють вирішувати наступні завдання:

- розширення власної підприємницької діяльності за рахунок накопичення фінансових і матеріальних ресурсів;
- диверсифікація (освоєння нових областей бізнесу, стратегічна орієнтація на створення багатопрофільного виробництва);
- страхування прибутковості.

По об'єктах вкладення капіталу розділяють реальні і фінансові інвестиції. Реальні інвестиції характеризують вкладення капіталу у відтворення основних засобів, в інноваційні матеріальні активи, в приріст запасів товарно-матеріальних цінностей та інші об'єкти інвестування, пов'язані зі здійсненням операційної діяльності підприємства або поліпшенням умов праці та побуту персоналу. Фінансові інвестиції – це вкладення коштів у різні фінансові інструменти (активи), такі, як фондові (інвестиційні) цінні папери, спеціальні (цільові) банківські вкладення, депозити, паї тощо[2, с. 69–71].

Проте найбільш поширеними та прибутковими в Україні є реальні інвестиції, оскільки вони є ефективним інструментом забезпечення високих темпів розвитку і диверсифікації діяльності підприємств, до того ж не потребують досконалості фондового ринку, який ще недостатньо розвинений в Україні. Більшість підприємств, які функціонують в умовах підвищення конкурентної боротьби на ринку, динамічного розвитку і впливу зовнішнього середовища, повинні застосовувати реальні інвестиції задля забезпечення сталого розвитку.

У процесі управління інвестиційною діяльністю вирішуються різні економічні, розрахункові, виробничі та технологічні завдання. Виконання даних завдань пов'язано із забезпеченням сталого розвитку підприємства. Особливої уваги потребує визначення особливостей управління реальними інвестиціями для стартапів та невеликих підприємств. ТОВ «Калинівський експериментальний завод деревинних матеріалів», який успішно здійснює виробничу діяльність з 2003 р., спеціалізується на виробництві фанери, деревинно-стружкових панелей, шпону. Основною особливістю господарської діяльності є постійна модернізація, оновлення технологій та інвестування у додаткові напрямки діяльності. Результатом є підвищення виробничої потужності та розширення асортименту, надання пилорамних послуг та продаж цієї продукції.

Попит на пилорамні послуги є відносно рівномірним і не залежить від сезонних коливань. Оскільки у Вінницькій області працює лише три рамних пилорами, то покупці (роздрібні споживачі, експортери та приватні підприємці, які виготовляють різного роду меблі) змушені чекати пиломатеріали та сушку деревини протягом 2–3 тижнів. Основною альтернативою рамній пилорамі є стрічкова пилорама, оскільки вона є більш економна (на 10–15 %) та в якості сировини може використовувати стовбури довжиною від 0,5 м (на відміну від 3 м для рамної). Встановлення на підприємстві рамної пилорами дозволить збільшити перелік робіт, що пропонуються: розпилювання деревини на пиломатеріали, реалізація відходів від лісопиляння та сушка дощок.

Реалізація проекту потребує визначення джерел інвестування, серед яких можливі такі варіанти: самофінансування, акціонування і кредитування (проектне фінансування) [3]. За результатами розрахунків було запропоновано кредитний метод, так як на відміну від інших

джерел фінансування він найкращим чином відповідає ринковим умовам управління та господарювання завдяки широкому використанню методів економічного впливу (зворотність, платність, диференційований підхід). Доцільність такого вибору було підтверджено розрахованими показниками ефективності.

За результатами аналізу сформованого початкового балансу і стартових витрат (табл. 1) було визначено, що основний капітал для реалізації проекту становить 523 163 грн., а оборотний – 389 500 грн.

Таблиця 1 – Початковий баланс і стартові витрати

Код	Стаття	Сума, грн.
Необхідні активи		
01	Обладнання	523 163
02	Сировина, матеріали	290 000
03	Витрати на рекламу	35 000
04	Охоронна сигналізація	4 500
05	Єдиний соціальний внесок і військовий збір	14 100
06	Оплата праці	45 900
07	Всього початкові витрати	912 663
Пасив		
Довгострокові зобов'язання		
08	Довгострокові кредити	912 663

Ефективність інвестицій кредитним методом доведено за результатами розрахунку наступних критеріїв:

1) чистий дисконтований дохід – сума очікуваного потоку платежів, приведена до вартості на даний момент часу [4]. Необхідність розрахунку відображає той факт, що сума грошей, яку має підприємство в поточний момент, має більшу реальну вартість, ніж рівна їй сума, яку воно отримає в майбутньому. Це викликано декількома причинами: існує ризик неотримання очікуваної суми, зміна темпів прогнозованої інфляції;

2) термін окупності, який характеризує обсяг часу, необхідного для повного повернення витрат, пов'язаних із реалізацією проекту;

3) точка беззбитковості – це такий обсяг виробництва і реалізації продукції, за якого підприємство має змогу відшкодувати усі свої витрати (постійні і змінні).

4) запас фінансової міцності – різниця між виручкою від реалізації підприємства і точкою беззбитковості, яка розглядається як межа безпеки і показує можливе скорочення обсягу реалізації з одночасним збереженням прибутку.

Чистий дисконтований дохід (NPV) розраховано за формулою (1) [5]:

$$NPV = CF_0 + \frac{CF_1}{(1+r+i)^1} + \frac{CF_2}{(1+r+i)^2} + \dots + \frac{CF_n}{(1+r+i)^n} \quad (1)$$

де CF_0 – початкові інвестиції;

CF_n – грошовий потік за період n ;

n – порядковий номер періоду від початку реалізації проекту;

r – відсоткова ставка по кредиту (ставка дисконту);

i – індекс інфляції.

Необхідні початкові кредитні ресурси заплановано отримати від АТ КБ «ПриватБанк» терміном на 1 рік. Плата за кредит становить 18 % річних. За даних Міністерства фінансів України [6] запланований індекс інфляції у 2020 р. становитиме 5 %.

За допомогою даних, представлених у табл.2, розраховано значення показника NPV, яке дорівнює 1513260 грн. Це дозволяє визнати запропонований інвестиційний проект ефективним. Ефективність проекту може бути підтверджена результатами розрахунку періоду окупності різними методами на підставі даних, наведених у табл. 2.

Таблиця 2 – Результати розрахунку терміну окупності створення і функціонування пилогами

Період (місяць)	Початкові витрати, грн.	Грошовий потік, грн.	Дисконтований грошовий потік	Накопичений дисконтований грошовий потік	Грошовий потік наростаючим підсумком, грн.
0	912663				
1		-47160	39966	39966	25932
2		73092	52494	92460	157481
3		84389	51362	103855	187917
4		103528	53399	104760	327011
5		223483	97686	151085	549164
6		325681	120643	218329	802913
7		477232	149815	270458	935695
8		458463	121969	271784	584246
9		125783	28359	150327	373566
10		247783	47343	75701	602548
11		354765	57443	104786	758807
12		404042	55442	112886	404042

Результати розрахунків за простим (статичним) методом свідчить про окупність проекту протягом 7 місяців. Однак цей термін не враховує необхідну норму доходу на інвестиції в деревообробній галузі. Більш об'єктивні результати дає методика, заснована на тимчасовій оцінці грошового потоку [5].

$$PP = N + \frac{S}{P_{av}} \quad (2)$$

де PP – термін окупності на оцінці грошового потоку;

N – число місяців, що передують місяцю окупності;

S – невідшкодована вартість на початок терміну окупності;

P_{av} – приплив готівки протягом терміну окупності.

Розраховане значення показника PP дорівнює 8,9 місяців.

Таким чином період, реально необхідний для відшкодування інвестованої суми, з урахуванням чинника часу на 2 місяці більше терміну, визначеного спрощеним методом.

Розрахунок точки беззбитковості (ТБЗ), як критерію ефективності інвестиційного проекту, здійснено за формулою (3), враховуючи данні, представлені у табл. 3.

$$Q_{min} = \frac{FC \times R}{R - VC} \quad (3)$$

де Q_{min} – точка беззбитковості у вартісному вираженні, грн.;

FC – загальна сума постійних витрат, грн.;

R – виручка від реалізації продукції, грн.;

VC – загальна сума змінних витрат, грн.

Таблиця 3 – Основні показники для розрахунку ТБЗ підприємства

Показники	Умовні позначення	Пило- матеріали (А)	Відходи від лісопилення (Б)	Сушка де- ревини (В)	Всього
Обсяг реалізації, м ²	Q	2513	678	841	
Ціна	Ц	2000	105	1250	–
Виручка від продаж	R	6039570	68040	1266850	7374460
Змінні витрати, грн/м ²	VC	886	52	430	
Сукупні змінні витрати, грн.	TVC= VCxQ	2051090	35256	361630	2447976
Маржинальний дохід, грн/м ²	ПМД=Ц-VC	1114	53	820	–
Сукупний маржинальний дохід, грн.	МД				1987
Постійні витрати	FC	–	–	–	302429
Прибуток	Pr=R-(TVC+FC)				4624055

$$Q_{\min} = \frac{302429 \times 7374460}{7374460 - 1368 \cdot 4032} = 1199908 \text{ грн.}$$

За результатами розрахунків точка безбитковості дорівнює 1 119 908 грн., що дозволяє зробити висновок, що запровадження інвестиційного проекту приводить до збільшення обсягів виробництва та покриття валових постійних і змінних витрати.

Точка безбитковості має велике значення для кредитора, оскільки його цікавить питання про здатність підприємства виплачувати відсотки за кредит і суму основного боргу. Ступінь перевищення обсягів продажів над точкою безбитковості визначає запас фінансової міцності підприємства, який розраховується за формулою (4) [4]:

$$FSM = \frac{R - Q_{\min}}{R} \quad (4)$$

де FSM – рівень запасу фінансової міцності.

Для даного інвестиційного проекту межа фінансової міцності становить 83,7 %, що свідчить про високу захищеність підприємства від негативного впливу можливих ринкових та виробничих чинників. Підприємство залишиться в прибутковій зоні при скороченні виручки від реалізації продукції на 83,7 %.

Додатково враховано дію можливих ризиків під час реалізації інвестиційного проекту створення стрічкової пилорами (табл. 4).

Таблиця 4 – Групи ризиків та їх оцінка для інвестиційного проекту створення стрічкової пилорами

Група ризиків	Найменування ризику	Опис ситуації / напрямки вирішення	Оцінка ступеню впливу
Фінансово-економічні ризики	ризики, пов'язані з нестабільністю економічної ситуації	Податкові ризики в бік збільшення, а також зняття мораторію на експорт лісу. Даний ризик неможливо спрогнозувати і запобігти.	Високий
	процентний ризик	Можливе підвищення ставки рефінансування НБУ і, як наслідок, підвищення процентної ставки по кредиту.	Високий
Комерційні ризики	ризик у випадку обмеження зрубу лісу	Його можливо ліквідувати, тому що на стрічковій пилорамі «Ритм» можна використовувати III IV сорти дерева, а в якості сировини – короткомірну деревину від 0.5 м, яка є заготівкою для паркету, вікон.	Низький
	ризик, пов'язаний зі зміною середньоринкових цін на пилорамні послуги	Підвищення цін на послуги і реалізовану продукцію може спричинити зниження обсягів продажів, для зниження ступеня ризику необхідна розробка гнучкої цінової політики.	Середній
	ризик, пов'язаний з мінливістю попиту на продукцію	Попит на пилорамну продукцію є мало еластичним і майже не схильний до сезонних коливань – даний ризик можна оцінити як низький.	Низький
Експлуатаційні ризики	ризик його поломки або відмови роботи устаткування.	Для запобігання даного виду ризику, передбачено укладення договорів на поставку обладнання з надійними виробниками, які надають необхідні гарантії.	Низький

Використання експертної думки в особі керівництва підприємства для визначення кількісної оцінки ступеня впливу досліджених ризиків дало можливість запропонувати поправку на ризик в розмірі 10 %. Це сприяє уточненню значення розрахованих показників ефективності інвестиційного проекту створення стрічкової пилорами: термін окупності збільшено до 11 місяців та чистий дисконтований дохід зменшено до 1 361 934 грн.

Оскільки результати розрахунків свідчать про успішність та перспективність запропонованого проекту встановлення стрічкової пилорами на підприємстві ТОВ «Калинівський експериментальний завод деревинних матеріалів» задля задоволення попиту споживачів на пилорамні послуги, то реальні інвестиції забезпечать підприємству поліпшення економічних та фінансових показників, з'явиться можливість збільшити конкурентні переваги підприємства за рахунок розширення асортименту і задоволення зростаючого попиту.

Відповідно до розрахованих показників ефективності реальних інвестицій (окупність і рентабельність інвестицій, точка беззбитковості; запас фінансової міцності) можна зробити висновок, що вкладені інвестиції повністю окупляться протягом 11 місяців після початку реалізації проекту.

Отже, інвестування являє собою один з найбільш важливих аспектів діяльності будь-якого підприємства, що розвивається і бажає залишатися конкурентоспроможним. Результатом інвестиційної діяльності є розширення асортиментного ряду, підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому.

Запропонований інвестиційний проект створення стрічкової пилорами для підприємства ТОВ «Калинівський експериментальний завод деревинних матеріалів» свідчить про ефективність вкладених інвестицій у розмірі 912 663 грн., оскільки з урахуванням поправок на ризики даний проект окупиться через 11 місяців та забезпечить чистий дисконтований дохід у розмірі 1 513 260 грн., що значно перевищує капітальні вкладення в розвиток виробництва.

Аннотація. Обоснована необходимость реальных инвестиций для обеспечения устойчивого функционирования и развития предприятия. Проведена оценка эффективности предложенного инвестиционного проекта создания ленточной пилорамы для ООО «Калиновский экспериментальный завод древесных материалов» с помощью показателей чистого дисконтированного дохода, срока окупаемости, точки безубыточности и финансовой прочности предприятия. Описаны и учтены возможные группы рисков при реализации инвестиционного проекта создания пилорамы.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный проект, чистый дисконтированный доход, срок окупаемости, точка безубыточности.

Abstract. It is justified the need for real investments to ensure the sustainable functioning and development of the enterprise. The efficiency of the proposed investment project for creation of a tape saw for LLC "Kalinovskiy experimental wood materials plant" was assessed using the indicators of net discounted income, payback period, breakeven point and financial strength of the enterprise. Possible risk groups are described and considered during the implementation of the investment project of creation of sawblade.

Key words: investment, investment project, net discounted income, payback period, break-even point.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 23.03.2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
2. Погрішук Г. Б., Руденко В. В. Інвестування: навч. посібник. Тернопіль : Економічна думка, 2014. 277 с.
3. Джаксыбекова Г., Бейсембинова А. Механизм проектного финансирования инвестиционных проектов. *Актуальные проблемы экономики*. 2013. № 1. С. 246–257.
4. Бойко В. В., Чугунов О. К. Основа підвищення економічної ефективності використання енергоресурсів підприємства – індивідуальна компенсація реактивної потужності. *Економіка і регіон*. 2012. № 3. С. 128–132.
5. Методи і способи оцінки ефективності інвестиційних проектів. URL : <https://studfiles.net/preview/5251738/page:4/>
6. Проект Закону про Державний бюджет на 2020 рік. URL : <https://www.mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Л. В. Цибровська, Г. В. Серета

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблем формування та реалізації кадрової політики органів місцевого самоврядування в умовах завершення реформи фінансової децентралізації влади в Україні, розширення прав територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення та самоорганізації. В роботі проаналізовано законодавчі аспекти формування кадрової політики органами місцевого самоврядування та на прикладі аналізу діяльності кадрового підрозділу Вінницької міської ради виявлено тип кадрової політики, ступінь її прогресивності та основні проблеми її формування та розвитку. Запропоновано напрями удосконалення кадрової політики Вінницької міської ради, що дозволить вирішити проблему залучення молоді до служби в органах місцевого самоврядування.

Ключові слова: *кадрова політика, органи місцевого самоврядування, персонал, кадри.*

Актуальність обраної теми дослідження полягає у тому, що на сучасному етапі розвитку державотворення значної загостреності набула проблема пошуку найбільш оптимального механізму управління персоналом органів місцевого самоврядування, як центральної ланки місцевої влади. Проблема формування та реалізації ефективної кадрової політики органів місцевого самоврядування загострюється в умовах виникнення реальних можливостей розвитку територіальних громад внаслідок реформування бюджетної системи в напрямку фінансової децентралізації. Кадрова політика органів місцевої влади має враховувати усі сучасні наукові здобутки та надбання практики державного управління та публічного адміністрування як вітчизняного, так і закордонного (у першу чергу – європейського) досвіду, використовувати нові механізми державного управління у досліджуваній галузі, а також позитивні напрацювання та сучасні технології менеджменту персоналу приватних корпорацій.

Велика кількість науковців та фахівців державного управління досліджують як загальнотеоретичні аспекти державного управління кадрами (О. Оболенський, С. Газарян, І. Гусак, Ю. Ковбасюк, К. Вашенко, Ю. Сурмін, О. Якубовський, та ін.), так і конкретні напрями реалізації кадрової політики, зокрема методичним аспектам оцінювання кадрів державної служби (А. Вишнівський, О. Хмельницька, В. Сороко, Ю. Оболенський, Д. Кац). Проблемам кадрової політики місцевих органів виконавчої влади присвячені роботи В. Приходька, П. Сидоренка.[1],[2] Проблеми формування та реалізації регіональної кадрової політики розглядаються в дослідженнях О. Дороніної.[3] Проте роботи, присвячені проблемам формування та реалізації кадрової політики саме представницьких органів місцевої влади та самоврядування, поодинокі (О. Демихіна, Я. Жовнірчик, І. Шпекторенко) [4–6].

Мета дослідження полягає у визначенні проблем та розробці напрямів удосконалення кадрової політики органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні на прикладі Вінницької міської ради.

Територіальні громади здійснюють право вирішувати питання місцевого значення у межах Конституції та законодавства України через систему місцевого самоврядування, центральною ланкою якого є відповідні ради як представницькі органи місцевого самоврядування – сільську, селищну, міську, районних у місті (у разі її створення) рад та відповідних голів / старост [7].

Для реалізації завдань управління територіями представницьким органам територіальних громад на строк їх повноважень надано право утворювати виконавчі комітети (ст. 51 Закону України «Про місцеве самоврядування»), самостійно визначаючи їх кількісний та персональний склад за пропозицією сільського, селищного, міського голови, районної у місті ради – за пропозицією голови відповідної ради. Ст. 54 цього ж Закону

визначає право сільських, селищних, міських, районних у місті (у разі її створення) рад у межах затверджених нею структури і штатів створювати відділи, управління та інші виконавчі органи для здійснення повноважень, що належать до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Однак, право формувати та реалізовувати кадрову політику органами місцевого самоврядування делегується місцевій владі, однак організаційні засади реалізації повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад щодо здійснення державної регуляторної політики визначаються Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Таким чином, можна стверджувати, що, з одного боку, кадрова політика представницьких органів місцевого самоврядування наділена ознаками корпоративної кадрової політики внаслідок забезпечення принципу автономності місцевого самоврядування, але, з іншого, має підпорядковуватися принципам державної кадрової політики – про останнє, зокрема, свідчить особливий статус посадових осіб місцевого самоврядування, визначений Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III. Цей Закон не тільки визначає основні принципи служби в органах місцевого самоврядування, але й регламентує порядок прийняття на службу та спеціальні обмеження, пов'язані з цим; складання Присяги посадових осіб місцевого самоврядування; присвоєння категорій посад та рангів посадових осіб місцевого самоврядування; формування кадрового резерву служби в органах місцевого самоврядування; проведення атестації посадових осіб; припинення служби в органах місцевого самоврядування. Законодавець також урегументовує питання матеріального та соціально-побутового забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема, умов оплати праці, тривалості щорічних основної та додаткової оплачуваних відпусток, пенсійного забезпечення [8].

Дуалізм вихідних чинників формування кадрової політики органів місцевого самоврядування, необхідність органічного поєднання принципів самостійності та централізованості (підпорядкованості державній кадровій політиці) породжує перед органами місцевого самоврядування чимало проблем:

1) обмеженість у розмірах матеріальної винагороди за працю. Зокрема, Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» залишає за Кабінетом міністрів України право визначати посадові оклади та розміри оплати праці посадових осіб органів місцевого самоврядування, залишивши за місцевими бюджетами функцію джерела забезпечення цих виплат;

2) вікові обмеження, встановлені законодавством, значно звужують можливості залучення до управління територіями та громадами досвідчених професіоналів, які потенційно зберегли високу працездатність та компетентність;

3) низькі рівні посадових окладів службовців нижчих рангів не стимулюють приток молоді для служби в органах місцевого самоврядування, що значно гальмує інноваційні процеси в управлінні територіями та місцевому самоврядуванні.

Розглянемо можливості формування та реалізації кадрової політики органом місцевого самоврядування на прикладі Вінницької міської ради (далі по тексту – ВМР). Вінницька міська рада, утворена у 1990 році із проголошенням незалежності України, не має формалізованої кадрової політики у вигляді прийнятого регламенту з ідентичною назвою, проте має прийнятий у 2016 році «Кодекс етичної поведінки посадової особи місцевого самоврядування Вінницької міської ради» та реалізує власну кадрову політику через Департамент кадрової політики, утворений у 2011 році відповідно до рішення міської ради від 14.01.2011 р. № 85 «Про оптимізацію загальної структури виконавчих органів міської ради, апарату міської ради та її виконкому та їх чисельності». Метою Департаменту є забезпечення ефективного кадрового менеджменту у виконавчих органах міської ради та підпорядкованих міській раді комунальних підприємствах та бюджетних установах як однієї зі складових створення і функціонування ефективної системи управління населеними пунктами, що входять до складу Вінницької міської об'єднаної територіальної громади [9].

Аналіз виконуваних функцій Департаментом кадрової політики ВМР дозволяє стверджувати, що основними складовими кадрової політики органу місцевого самоврядування є:

1. Прогнозування та планування потреби в кадрах, в т. ч. організація замовлення на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування та працівників комунальних підприємств.

2. Підбір та відбір персоналу для подальшої служби в органах місцевого самоврядування.

3. Кадрове адміністрування служби в органах місцевого самоврядування.

4. Адаптація новопризначених працівників.

5. Проведення оцінювання (щорічного та атестацій) персоналу.

6. Формування та розвиток кадрового резерву органу місцевого самоврядування.

7. Навчання та розвиток персоналу апарату міської ради та її виконавчих органів.

8. Управління ефективністю роботи підрозділів та посадових осіб.

9. Управління мотивацією та стимулювання праці персоналу.

10. Підтримка корпоративної культури та іміджу служби в органах місцевого самоврядування.

11. Контроль трудової дисципліни, професійної та посадової етики, законодавчих обов'язків посадових осіб місцевого самоврядування.

Таким чином, за своїм змістовним наповненням кадрова політика органу місцевого самоврядування відноситься до типу специфічних корпоративних кадрових політик, що охоплює традиційні політики підбору та адаптації персоналу, оцінки, розвитку, стимулювання персоналу, організації праці, соціальної політики, проте підпрядковується державній кадровій політиці, яка визначає особистісні (вікові, родиннозв'язкі обмеження), професійні та етичні вимоги до посадових осіб місцевого самоврядування, можливості щодо формування політики оплати їх праці.

Проаналізуємо реалізацію кадрової політики органом місцевого самоврядування на прикладі діяльності апарату ВМР та його Департаменту кадрової політики у 2018 році (табл. 1).

Аналіз рішень Виконавчого комітету ВМР «Про виконання «Програми підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування і комунальних підприємств міста на 2015–2017 рр.» та публікації інтерв'ю Директора Департаменту кадрової політики п. Т. Ласкавчук дозволяє зробити висновок і про реалізацію соціальної політики як на пряму кадрової політики міськради. В міськраді є кімната релаксації, власна їдальня, де працівники міськради мають 30-відсоткову знижку на харчування, працівникам забезпечуються медичним страхуванням, а також мають можливість проходити безкоштовне обстеження і щорічний медогляд, відвідувати безкоштовно фітнес-клуб в одній з комунальних ДЮСШ та басейн із 10-відсотковою знижкою [11].

Таким чином, слід зазначити, що кадрова політика Вінницької міської ради всебічно враховує технології управління персоналом, сформовані та розвиваються всі напрями кадрової політики, кадрова служба цього органу місцевого самоврядування активно впливає на майбутнє кадрове забезпечення власної діяльності, реалізуючи навіть профорієнтаційні заходи, формуючи кадровий резерв служби в муніципалітеті. Таку політику можна було б охарактеризувати як активну, проте, через законодавчу неможливість органів місцевого самоврядування самостійно визначати розміри окладів, міжкваліфікаційні співвідношення в оплаті праці.

В наслідок цього, великою проблемою реалізації активної кадрової політики органами місцевого самоврядування є проблеми залучення молоді до роботи в державній службі. Низькі стартові оклади нижчих рангів у поєднанні з високими професійно-особистісними вимогами до кандидатів, високим рівнем відповідальності в роботі, прямо регламентованим законодавством, та у порівнянні з більш високими окладами в приватних компаніях та підприємствах не приваблюють молодь до роботи в муніципальних органах та підприємствах та спричиняють високу плинність кадрів (до 20 %) на низових посадах.

Таблиця 1 – Аналіз напрямів реалізації кадрової політики Вінницької міської ради у 2018 році

Напрями кадрової політики	Регламентуючі нормативні документи	Показники реалізації
Політика підбору та адаптації персоналу	<ol style="list-style-type: none"> Закон України «Про місцеве самоврядування» Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» Кодекс поведінки посадової особи місцевого самоврядування 	<p>Отримано 181 анкету кандидатів на вакантні посади</p> <p>Проведено 145 загальних співбесід та 105 запитом керівників</p> <p>Відібрано для стажування – 50 осіб</p> <p>Працевлаштовано – 23 особи</p> <p>Проведено конкурсів на 119 вакантних посад, працевлаштовано 97 осіб</p>
Політика кадрового адміністрування	<ol style="list-style-type: none"> Кодекс законів про працю України. Закон України «Про місцеве самоврядування» Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» 	<p>Підготовлено та затверджено 2716 документів</p> <p>Укладено 127 трудових договорів, 58 додаткових угод, 33 контракти</p> <p>Здійснено ведення 4673 особових справ та бази прицивників</p> <p>Призначено 192 особу</p> <p>Призначено на вищі посади 30 осіб</p> <p>Здійснено 62 кадрових ротації</p> <p>Звільнено 41 особа</p>
Політика розвитку персоналу	<ol style="list-style-type: none"> Закон України «Про професійний розвиток працівників на виробництві» Програма «Муніципальний університет післядипломної освіти кадрів Вінницької міської ради» Програма «Кваліфікаційний наступ 2030» Програма «Майстерня міських проєктів» 	<p>Проведено 45 навчальних заходів за участю 650 посадових осіб:</p> <ul style="list-style-type: none"> англійська мова – 180 осіб польська мова – 17 осіб енергоефективність – 1 захід тренінги та супервізії – 15 обмін досвідом (закордонні відрядження) – 49.
Політика оцінювання персоналу	<ol style="list-style-type: none"> Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» «Положення про порядок обліку робочого часу працівників міської ради», затверджене Рішенням виконкому міської ради від 25.10.2007 р. № 2614. Єдині вимоги (Стандарт) до якості обслуговування відвідувачів Центру адміністративних послуг «Прозорий офіс», затверджені Рішенням виконкому міської ради від 02.11.2017 р. № 2452. Програма підвищення ефективності роботи органів місцевого самоврядування і комунальних підприємств міста на 2018–2020 рр 	<p>Атестація 434 осіб</p> <p>Оцінювання 35 працівників комунальних підприємств</p> <p>Моніторинг роботи: Цілодобової варти, ДАП, медичних закладів</p> <p>Анкетування на порталі – 6 шт</p> <p>Проведення оцінки працівників пологових будинків міста за методом 360⁰</p>
Політика оплати та мотивування праці	<ol style="list-style-type: none"> Закон України «Про оплату праці» Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» Постанова КМУ № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» 	<p>Розробка та затвердження нового Преміального положення</p> <p>Проекти та інноваційні ідеї – 2 постійно діючих</p> <p>Проведено анкетування задоволеності працівників – 323 респондентів</p> <p>Проведення майстер-класів, акцій, ВМР-інфо, турнірів з боулінгу, відвідувань квест-кімнат, пейнтболу, гри «Що? Де? Коли?»</p>
Формування кадрового резерву	<ol style="list-style-type: none"> Закон України «Про зайнятість населення» Програма «Проходження практики у виконавчому комітеті Вінницької міської ради та комунальних підприємствах м. Вінниці» 	<p>Проведення стажування 52 студентів на комунальних підприємствах</p> <p>Виконано програму «Назад до школи» – залучено 14 депутатів та уповноважених міського голови</p> <p>Наставництво молодих спеціалістів Департаменту економіки та інвестицій – 15 осіб.</p>

Складено автором із використанням джерела [10]

Вирішенням цієї проблеми, на нашу думку, може стати запровадження програм виховання в інституціях громадянського суспільства (переважно, громадських організаціях, молодіжних громадських об'єднаннях, органах студентського самоврядування, студентських профспілках, молодіжних парламентах) суспільно-активної молоді, яка усвідомлює свою роль у розвитку рідного міста / селища і стає не тільки провідником, а й ініціатором інноваційних змін в громаді, та, відповідно, реальним управлінським ресурсом Української держави.

Наступним напрямом удосконалення кадрової політики на місцевому рівні може бути планування кар'єрного розвитку посадових осіб та допоміжного і обслуговуючого персоналу органів місцевого самоврядування, що має сприяти збереженню та розвитку їх трудового потенціалу.

План кар'єрного розвитку – це документ, у якому представлено варіант (варіанти) професійного розвитку та посадового підвищення державного службовця в організації. Він має включати положення плану професійного розвитку державного службовця та назви посад, у разі призначення на які працівники можуть пройти стажування й тимчасово виконувати посадові обов'язки інших працівників, а також заплановані призначення та необхідні для цього заходи з його професійного розвитку. Цей план може бути складений на наступні 3–5 років з моменту призначення державного службовця на посаду.

Практика розвинених країн свідчить, що для успішної кар'єри працівника його термін перебування на одній посаді в середньому має не перевищувати 5 років. Після закінчення цього строку обов'язково необхідно створити для державного та муніципального службовця нові умови для роботи та повернути його на стадію адаптації. У протилежному випадку в працівника може знижуватись інтерес до професійного розвитку та зацікавленість до процесу і результату праці, а також відбуватися професійна деградація. За відсутності можливостей професійного чи посадового зростання необхідно передбачити та застосувати механізми стимулювання трудової віддачі та професійного розвитку.

Висновки. В умовах завершення реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в напрямку децентралізації влади у 2014–2018рр. в органах місцевого самоврядування з'являються реальні можливості реалізації власної кадрової політики, яка має враховувати особливості місцевого ринку праці, актуальні завдання розвитку територій та громад. Водночас, кадрова політика органів місцевого самоврядування має відповідати державній кадровій політиці, зберегти її основоположні принципи та орієнтири. Аналіз кадрової політики Вінницької міської ради дозволив віднести її до специфічного типу корпоративної політики, довів її прогресивність та превентивний характер. Основним недоліком кадрової політики органів місцевого самоврядування є виявлене законодавче обмеження щодо самостійного формування політики оплати праці, зокрема визначення посадових окладів та міжкваліфікаційних співвідношень в оплаті праці за умови проведення реформи фінансової децентралізації. Це спричиняє проблеми залучення молоді до служби в органах місцевого самоврядування. Вирішенням проблеми може стати системна виховна та просвітницька робота з формування суспільно-активної молоді, яка усвідомлює свою роль у розвитку рідного міста / селища, а також впровадження програм індивідуального планування кар'єр працівників органів місцевого самоврядування, що дозволить молоді бачити чіткі перспективи свого професійно-посадового зростання та відповідного підвищення рівнів оплати праці.

Аннотація. Стаття посвячена аналізу проблем формування і реалізації кадрової політики органів місцевого самоуправління в умовах завершення реформи фінансової децентралізації влади в Україні, розширення прав територіальних об'єднань в розв'язанні питань місцевого значення і самоорганізації. В роботі проаналізовані законодавчі аспекти формування кадрової політики органами місцевого самоуправління і на прикладі аналізу діяльності кадрового підрозділу Вінницького міського ради виявлено тип кадрової політики, ступінь її прогресивності і основні проблеми її формування і розвитку. Предложено напрями удосконалення кадрової політики Вінницького міського ради, що дозволить вирішити проблему залучення молоді до служби в органах місцевого самоуправління.

Ключевые слова: кадрова політика, органи місцевого самоуправління, персонал, кадри.

Abstract. The thesis is devoted to the analysis of problems of formation and implementation of personnel policy of local self-government bodies in the conditions of completion of the reform of financial decentralization of governance in Ukraine, extension of the rights of territorial communities in solving issues of local importance and self-organization. The legislative aspects of personnel policy formation by local self-government bodies are analyzed in the paper, and the type of personnel policy, the degree of its progressivity and the main problems of its formation and development are identified on the example of the activity of the Vinnitsa City Council personnel unit. The directions of improvement of the personnel policy of Vinnitsia City Council are proposed, which will allow to solve the problem of attracting young people to the service in the bodies of local self-government.

Key words: personnel policy, local self-government bodies, staff, personnel.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Приходько В. А. Місцева влада в світлі сучасної державної політики / В. А. Приходько. Теорія та практика державного управління. 2009. Вип. 1. С. 426–431. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2009_1_66.
2. Сидоренко, Павло Володимирович. Кадрова політика в місцевих органах виконавчої влади України: сутність та тенденції розвитку [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03 / Сидоренко Павло Володимирович; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2012. 20 с.
3. Дороніна О. А. Теорія та практика формування багаторівневої кадрової політики в контексті забезпечення гідної праці в Україні: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 395 с.
4. Деміхіна О. І. Кадрова політика органів місцевого самоврядування: проблеми та шляхи удосконалення. *Праці XIV Міжнародної наукової інтернет-конференція «Advanced technologies of science and education»*. 2017. URL : <http://intkonf.org/demihina-oi-kadrova-politika-organiv-mistsevogo-samovryaduvannya-problemi-ta-shlyahi-udokonalennya/>.
5. Жовнірчик Я. Ф. Сучасна кадрова політика в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. No 12. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2017/21.pdf
6. Шпекторенко І. В. Напрямки кадрової роботи органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні. *Публічне адміністрування: теорія і практика*. 2016. Випуск 1(15). URL : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/19.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/19.pdf)
7. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
8. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.
9. Положення «Про департамент кадрової політики Вінницької міської ради (нова редакція)», затверджене рішенням Вінницької міської ради від 21.12.2018 № 1474. URL : <https://www.vmr.gov.ua/Executives/Lists/DepartmentOfPersonnelPolicy/ShowContent.aspx?ID=1>
10. Звіт Департаменту кадрової політики Вінницької міської ради за 2018 рік. URL : <https://www.vmr.gov.ua/Executives/Lists/DepartmentOfPersonnelPolicy/ShowContent.aspx?ID=18>
11. Головна причина плинності кадрів – люди йдуть на підвищення. Інтерв'ю з Директором департаменту кадрової політики Вінницької міської ради Тетяною Ласкавчук. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/1900615-tetyana-laskavchuk-direktor-departamentu-kadrovoji-politiki-vinnitskoji-miskoji-radi.html>

УДК 330.46

ІНФОГРАФІКА ЯК СУЧАСНИЙ ЗАСІБ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ДАНИХ

А. С. Шатківська, Н. В. Буркіна

Анотація. Статтю присвячено аналізу та дослідженню сучасних тенденцій розвитку інформаційної графіки, а також візуалізації інформаційних даних. Проведено порівняльну характеристику цих двох термінів. Наведений приклад візуалізації даних – дашборди як «розумні» панелі управління, що відображають дані в реальному часі.

Ключові слова: інформація, інформаційна графіка, інфографіка, візуалізація даних, дашборд, метрика.

Вступ. Картина сучасного світу – це великі обсяги інформації і досить обмежені ресурси часу. З кожним днем потік інформації збільшується, а разом з тим зростає і кількість коштів, за допомогою яких інформація може надходити до людини. Здавалося б, чим більший доступ до великих інформаційних ресурсів, тим більше можливостей це

відкриває. Але є і зворотна сторона проблеми – інформації настільки багато, що для того, щоб вибрати з неї дійсно необхідну і корисну, потрібно прикласти багато зусиль та часу.

У зв'язку з цим актуалізується візуальний спосіб подачі інформації, тобто інфографіка, що дозволяє представити значний обсяг даних в організованому вигляді, зручному для перегляду та засвоєння, допомагає організувати інформацію, спростити її сприйняття, а, отже, і знизити когнітивне перевантаження.

Варто зазначити, що інфографіка – це надзвичайно актуальна, відносно «молода», малодосліджена галузь дизайну. Як окрему галузь її почали розглядати лише на початку ХХІ століття, і науковці ще не розробили достатньо теоретичного матеріалу і, як наслідок, маємо певну плутанину в термінології.

В Україні наукові дослідження щодо інформаційної графіки недостатньо розкриті. Велику увагу даній темі приділяють науковці західних країн. Експертом інфографіки вважається Едвард Тафті, який виступає коментатором та радником щодо умілого її використання. Наукові праці, присвячені історичному розвитку інфографіки, знаходимо у Майкла Френдлі (Michael Friendly) [1]. До практики та теорії інфографіки звертаються: Чаомей Чен (Chaomei Chen), Колін Во (Colin Ware) [2], Стівен Фью (Stephen Few) [2], Роберт Косара (Robert Kosara) [3], Rune Pettersson, Маркус Шреппель (Markus Schröppel) та ін. Проте, попри їх загального доробку, варто констатувати нестачу теоретичного матеріалу галузі в цілому і її теоретичного матеріалу, зокрема.

Метою дослідження є всебічний розгляд поняття «інформаційна графіка», а також систематизація основних візуальних прийомів, що використовуються у створенні сучасної інфографіки.

Інфографіка або інформаційна графіка – візуальна презентація інформації, що дозволяє піднести її максимально доступно (для певної аудиторії) і швидко. Існує безліч різних схем візуалізації, але об'єднує їх єдина мета – графічне впорядкування інформації. Інфографіка – наймогутніший засіб в презентації результатів досліджень, вона застосовується при вирішенні різних завдань і найбільш ефективна у випадках, коли необхідно показати пристрій або алгоритм роботи чогось, співвідношення об'єктів у часі і просторі, продемонструвати тенденцію, організувати великі обсяги однорідної інформації, відобразити технологічний або комерційний процес тощо. Інформаційна графіка не менш корисна й для виділення найбільш важливих даних, наприклад, при обміні діловою інформацією з метою кращого засвоєння комплексних ідей, процесів і систем [4].

Основна мета інфографіки – інформування. При цьому часто цей інструмент виступає як доповнення до текстової інформації, яка охоплює тему в повному обсязі і містить деякі пояснення. Якщо говорити про стиль передачі інформації, то він може бути дуже різним. Все залежить в першу чергу від того, яку мету переслідує укладач. Які почуття він планує пробудити в тих людях, які будуть спостерігати за його роботою.

Широке використання графіків, діаграм і схем є надійним способом справити враження, звернути увагу на ключові моменти і домогтися розуміння в ході обговорення проблем усередині компанії і при спілкуванні з партнерами як при розгляді комерційної інформації, так і при поданні технічних або статистичних даних. В процесі обговорення люди не завжди можуть швидко сприймати текст і цифри. Іноді буває складно зосередитися і довго зберігати увагу, потрібен час на усвідомлення того чи іншого факту, особливо при розгляді нестандартних проблем. Продемонстровані ж вчасно діаграми та схеми відразу привертають увагу, зацікавлюють і полегшують розуміння [6].

Інфографіку поділяють на «ненасичену» (просту, неконцентровану) і «концентровану» (щільну, складну); так чи інакше, інфографіка «не просто узагальнює цифри і факти, вона розповідає історію нестандартними прийомами і допомагає актуалізувати інформацію». Призначення застосування інфографіки, як уже зазначалось, – швидкість, легкість, повнота одержання інформації читачем. Часто цей жанр викликає емоції, чим додатково привертає увагу аудиторії [4, 5].

Традиційно до жанрів найпростішої інфографіки зараховують таблиці, графіки, карти, кругові діаграми, гістограми, логічні схеми. Більш складна інфографіка може комбінувати текстові блоки, фотографії, карти, таблиці, діаграми, реконструкцію подій, навіть комікси, все, що може допомогти створити повноцінну графічну розповідь. Інфографіка допомагає в поширенні ідей і залученні уваги. Адже зображення – це одна з форм комунікацій, що відіграє важливу роль у презентації ідей. Науковці наголошують, що одне грамотне зображення коштує 1000 слів, воно здатне спростити зміст і водночас передати всю необхідну інформацію. Зображення роблять інформацію більш привабливою й переконливою. Наприклад, у мережі Інтернет можна побачити одні й ті самі популярні зображення на сайтах різних мовних груп (росіян, італійців, французів, англійців, корейців тощо), вони не потребують перекладу, з ним все відразу стає зрозумілим [5].

Сьогодні все частіше можна зустріти застосування інфографіки на блогах та сайтах абсолютно різної тематики. Досвідчені аналітики і вебмастри користуються різними онлайн сервісами та сучасними програмними продуктами, найбільш популярні з них: Google Developers, Piktochart, Visual.ly, Easel.ly, Vizualize.me. Варто виділити ще такий вид інформаційної графіки як інструменти бізнес-аналітики, а саме: Microsoft Azure, Power BI, Tableau (рис. 1). За допомогою даних програм можна створювати схеми, графіки і карти, завантажувати відео, фото, аудіозаписи, інтернет-посилання геолокаційних і календарних відміток для створення інтерактивної інфографіки.

В літературних джерелах синонімом до терміну «інфографіка» є «візуалізація даних». Візуалізація даних – це графічне відображення абстрактної інформації, яке має за мету аналіз даних і комунікацію. Стівен Фью наголошує на тому, що «важливі історії живуть у наших даних, і візуалізація даних є потужним засобом, щоб виявити і зрозуміти ці історії, а потім представити їх іншим» [8].

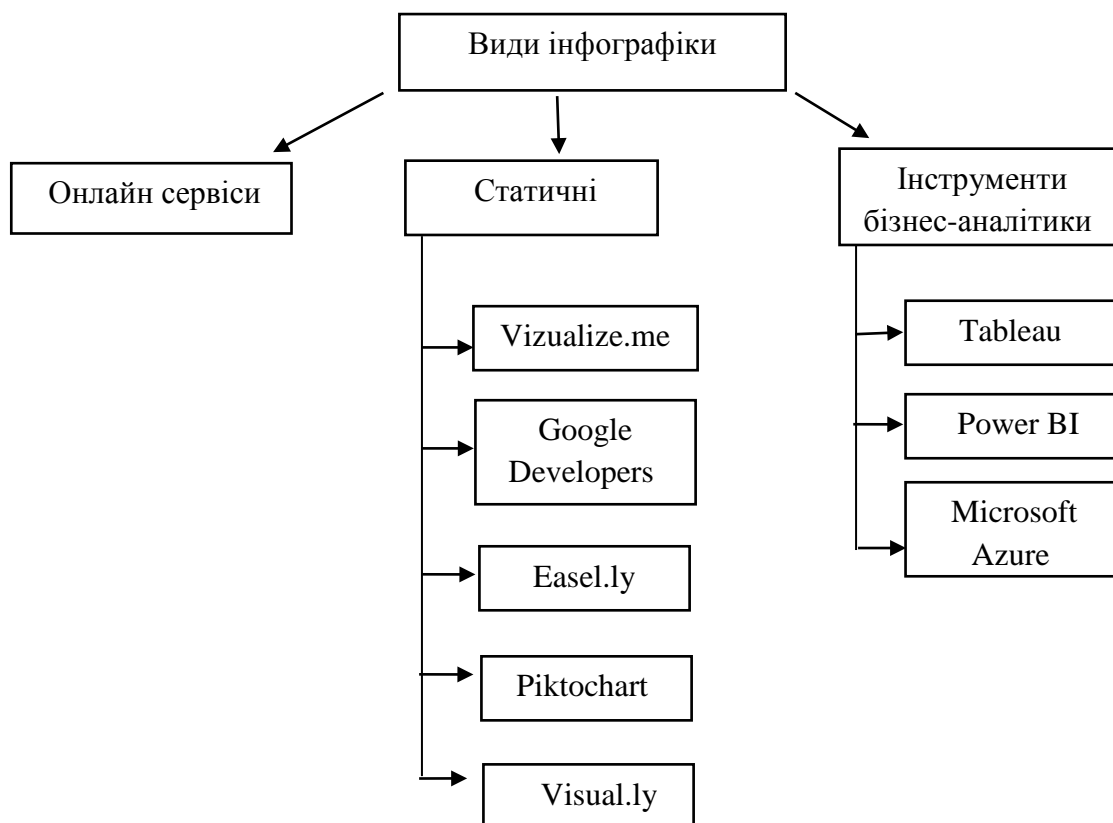

Рис. 1 «Види інфографіки»

Основним завданням візуалізації даних є її здатність чітко і ефективно візуалізувати інформацію, що передається. Насправді це не означає, що візуалізація даних повинна виглядати нудно, щоб нормально функціонувати або бути надзвичайно складною, щоб

виглядати чудово. Для того, щоб донести основні ідеї максимально ефективним способом, естетична форма і функціональність повинні йти рука об руку один з одним, розкриваючи зміст досить невеликої кількості складних даних шляхом передачі ключових аспектів більш інтуїтивно зрозумілим способом. Проте дуже часто дизайнери порушують баланс між естетикою дизайну і функціональністю, створюючи при цьому чудові приклади візуалізації даних, які, на жаль, не виконують основної функції – передачі інформації. У інфографіка яка використовується як для друку, так і для веб-дизайну – візуальне відображення інформації, даних або будь-яких знань – часто використовується для підкріплення основної інформації, її посилення і додання провокуючого і чуттєвого контексту, в залежності від ступеня креативності самого автора [8, 9].

Сьогодні візуалізація інформації відбувається в різних предметних галузях, зокрема, в пошуку інформації (інтернет, електронні бібліотеки) та при звичайній взаємодії людини з комп'ютером. Кордон між візуалізацією інформації та суміжними галузями, такими як наукова візуалізація та імітаційне моделювання, стає все більш розмитим. Професор Чаомей Чен (Chaomei Chen) зазначає, що візуалізація інформації – одна з останніх тенденцій у сучасному дизайні інтерфейсу. Інтерфейс стає більш прозорим, більш природним і більш інтуїтивним.

Для візуального аналізу просторових даних шляхом прямого відображення було розроблено досить багато методів, проте вони не зможуть ефективно вирішити проблему перевантаженості зображення даними .

Варто зазначити, термін «інфографіка» та «візуалізація даних» мають ще дві фундаментальні відмінності. Інфографіка насамперед працює з невеликою кількістю даних і розрахована на непідготовлених глядачів. Візуалізація даних використовується для подачі великої кількості неструктурованих даних, частіше для аналітиків та експертів. Професор Чаомей Чен візуалізацію інформації пов'язує з дизайном, розробкою та застосуванням комп'ютерного інтерактивного графічного представлення інформації. Таким чином, інфографіка та візуалізація даних як термінологічні поняття мають різну мету, різних користувачів і різні принципи розробки [7, 8].

Більшість сервісів, якими користуються сучасні компанії, надає метрики і дані про продуктивність бізнесу. Однак не кожна компанія може найняти окремого співробітника для того, щоб він займався цими показниками, так як даних багато, і, мабуть, тільки фахівець здатний розібратися в цьому величезному обсязі показників. Використання дашборда значно спрощує процес, адже потрібно вибирати тільки ключові метрики, які дійсно вам потрібні, збираєте всі ці метрики в одному дашборді і відстежуєте їх в реальному часі.

Дашборди – «розумні» панелі управління, що відображають дані в реальному часі. У цьому полягає їх принципова відмінність від звітів і таблиць. Участь людини зведено до мінімуму, так як всі дані оновлюються постійно в режимі реального часу. Кращі виробники дашборда дозволяють створювати звіти з уже існуючих візуалізацій і шаблонів. Досить відкрити програму, вибрати групу метрик для візуалізації (шаблон) і запросити звіт за необхідний період часу [9].

Існують платформи, що надають можливість налаштувати не один, а відразу кілька дашбордів для бізнесу різних сфер. При цьому можна мати один основний дашборд, що показує загальні дані в одному місці, без необхідності перемикання між різними сервісами. Для дуже зайнятих людей існують зручні шаблони, в яких вже згруповані необхідні показники з різних областей, що спрощує роботу з метриками. Більш того, платформа «Октоборд» надає можливість абсолютно безкоштовно створити перші дашборди і користуватися безкоштовними шаблонами [10].

Висновок. Отже, розповсюдження різних соціальних мереж, фотоархівів, блогів – все це сприяє тому, що ми можемо легко і просто донести нашу інформацію до громадськості. Інфографіка у цій ситуації стає досить гарним інструментом, який здатний допомогти нам поширити необхідну інформацію серед мас. Спеціалісти різних напрямленостей, а особливо маркетингологи вже давно взяли до уваги таке явище як «фотошоп», яке цілком може

використовуватися при просуванні продукції чи сайту. Інфографіка може донести необхідну інформації до суспільства в достатньому компактному вигляді.

Інфографіку можна так само використовувати для ілюстрації статей. Можливо, найбільш очевидним прогресом у дизайні за останні два десятиліття був розвиток інформаційної графіки. Наприклад для покоління читачів, вихованих телебаченням, дизайнери повинні створювати газети, що відповідають високим інформаційним і візуальним вимогам. Для досягнення візуального аспекту інформаційна графіка стала також важлива, як і малюнок.

Таким чином, проаналізувавши вищевикладений матеріал, можна сказати, що сучасна масова інфографіка здебільшого обмежується декоруванням пари цифр, тоді як аудиторія має здатність сприймати інформацію в набагато більш складному і комплексному вигляді.

Аннотація. Стаття посвячена аналізу и исследованию современных тенденций развития информационной графики, а также визуализации информационных данных. Проведена сравнительная характеристика этих двух терминов. Приведенный пример визуализации данных – дашборда как «умные» панели управления, отражающие данные в реальном времени.

Ключевые слова: информация, информационная графика, инфографика, визуализация данных,, дашборда, метрика.

Abstract. The article is devoted to the analysis and investigation of current trends in the development of information graphics, as well as visualization of information data. A comparative description of these two terms is made. An example of data visualization is dashboards as "smart" control panels that display real-time data.

Key words: information, information graphics, infographic, data visualization, dashboard, metrics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Chen C. Information Visualization. Beyond the Horizon. Second Edition. Verlag London Limited: Springer, 2009. 316 с.
2. Erlhoff M., Marshall T. Design Dictionary. Perspectives on Design Terminology. Basel Boston Berlin: Birkhäuser, 2009. 465 с.
3. Few S. Data Visualization for Human Perception. URL : http://www.interaction-design.org/encyclopedia/data_visualization_for_human_perception.html.
4. Романова А. О. Сучасні тенденції та перспективи розвитку ринку реклами в Україні. *Технічні науки*. 2017. № 3. С. 110–114.
5. Волинець Г. М. Сучасні тенденції використання інфографіки. *Соціальні комунікації*. 2015. № 3. С. 67–72.
6. Бокарева Ю. С., Романовская В. Е. Инфографика как современное средство коммуникации *Теория та история дизайна*. 2016. № 4. С. 13–16.
7. Залязняк Ю. Інфографік як відповідь на виклики швидкого часу в інформаційному контексті. *Вісник Львівського університету*. 2017. № 40. С. 215–222.
8. Бабков В. С., Серік М. О. Методи візуалізації даних складної структури на основі деревоподібних карт. *Наукові праці Харківського університету*. 2018. № 14. С. 163–170.
9. Швед О. С. Інфографіка як засіб візуальної комунікації дашборди. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2018. № 30. С. 305–313.
10. Нейтан Я. Искусство визуализации в бизнесе, использование умных систем. *Научное издательство*. 2017. 352–360 с.

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.147:004.588

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПОКОЛІННЯ Z

К. М. Шах, І. М. Зарішняк

Анотація. У цьому дослідженні подано інформацію про теорію поколінь, місце покоління Z у цій теорії, а також психічні особливості представників цього покоління. З'ясовано, що трансформація таких психічних процесів, як пам'ять, увага та мислення у сучасних учнів потребує нового підходу в навчанні. Розроблено шляхи удосконалення навчального процесу залежно від особливостей представників покоління Z.

Ключові слова: теорія поколінь, покоління Z, метод навчання, прийом навчання.

У сучасному світі стрімко розвивається сфера цифрових технологій, а діти все раніше починають освоювати різноманітні гаджети, з раннього дитинства вчать користуватися інтернетом. Дослідження 2015 року показали, що майже 80 % школярів користуються інтернетом 3 години на добу, а кожен шостий проводить там близько 8 годин на добу. Для сучасних дітей інтернет не просто набір технологій чи окрема віртуальна реальність. Для них інтернет – це невід'ємна частина життя. Саме ця характеристика відрізняє сучасних дітей від представників інших поколінь, зокрема їхніх батьків та вчителів. Таких дітей називають поколінням Z.

На сьогодні всі школярі – це представники покоління Z. Зрозуміло, що вони значно відрізняються від попередніх поколінь. Саме тому так важливо досліджувати особливості цього покоління і, спираючись на них, розробляти ефективні методи та прийоми навчання, які зможуть мотивувати учнів до активної роботи, сприятимуть кращому засвоєнню інформації, а також виробленню умінь і навичок. Саме в цьому і полягає актуальність нашого дослідження.

До цієї проблеми вже неодноразово зверталися психологи та педагоги. Серед останніх досліджень можемо назвати таких авторів, як Г. Солдатова, Г. Колесова, А. Мірошникова, Л. Коростіль. Особливості покоління Z та способи педагогічної взаємодії з ними описано також у працях таких зарубіжних авторів, як Д. Коатс, С. Попова, Ш. Постник-Гудвін, А. Сапа, Є. Шамис.

Метою нашого дослідження є аналіз особливостей дітей покоління Z, а також узагальнення оптимальних шляхів педагогічної взаємодії з такими дітьми.

Об'єктом дослідження є особливості навчання дітей покоління Z.

Предмет дослідження – принципи організації навчального процесу дітей покоління Z.

Під час роботи застосовано такі методи дослідження, як аналіз, узагальнення та пояснення.

Люди часто замислюються над тим, чому виникають конфлікти між батьками та дітьми. Справа в тому, що батьки належать до одного покоління, а їхні діти – до іншого. Є теорія, яка пояснює, чому покоління так різняться між собою.

Авторами теорії поколінь є Вільям Штраус та Ніл Хоув, які представили історію як цикл, який з часом повторюється. Під поколінням вони мають на увазі певну сукупність людей, які народжені в проміжку приблизно 20 років. Представникам одного покоління притаманні подібні моделі поведінки та цінності, що сформувалися залежно від історичної епохи.

Теорія поколінь базується на твердженні, що історія циклічна. Адже кожні 80–90 років суспільні процеси певним чином повторюються, але в інших формах вияву. За цей час суспільство проходить такі етапи, як підйом, пробудження, спад і криза. У період підйому люди прагнуть об'єднуватися і групуватися. Під час етапу пробудження людей втомлює нав'язана їм дисципліна і правила, тому вони прагнуть автономії. Її вони

здобувають у період спаду, тому що саме тоді відбувається процвітання індивідуалізму, а в період кризи старі порядки руйнуються і починають формуватися нові.

За один такий цикл постають чотири покоління. Кожен період, в якому минає дитинство людини, формує певний тип покоління. В активному віці, подорослішавши, люди впливають на історичні події, керуючись тими цінностями, на яких сформувалися як особистості. Також вважається, що люди, які сформувалися в період криз та пробуджень більш активні та незалежні, а ті, що сформувалися в період підйому і спаду, намагаються пристосовуватися до вже створених умов [1].

Люди, які народилися в перехідний період, тобто плюс-мінус 3–4 роки від дати появи нового покоління, вважаються «перехідним» або «ехо-поколінням». Їхня особливість полягає в тому, що вони поєднують риси та цінності обох тих поколінь, на межі яких народилися [2].

Теорія поколінь надто стереотипізує суспільство, тому у неї є свої критики, які вказують, що такий поділ людей на великі маси не враховує індивідуальності кожної людини, особливостей виховання, сімейних цінностей. Проте численні дослідження доводять, що теорія поколінь все ж працює, тому її можна застосувати і до освітнього процесу.

У сучасному освітньому процесі працюють три покоління: бекі-бумери (1943–63), покоління X (1963–84), покоління Y (1984–2000). Покоління бекі-бумерів характеризується схильністю до командної роботи та професійного оптимізму. Це здебільшого ідейні люди, яких можна стимулювати до праці нематеріальними засобами, проте, вони потребують відчуття комфорту. На сучасному етапі серед педагогів це переважно люди пенсійного віку. Наступне покоління X, на відміну від бекі-бумерів, націлене на індивідуальну працю, особистий успіх у професійній діяльності. Цей масив становить найбільшу кількість педагогічних працівників на сьогоднішній день. Покоління Y менш самостійне, ніж попереднє, але вони впевненіші у собі. Такі люди орієнтуються на особистісну самореалізацію, а не професійну. Зміна місця роботи для них є звичайною справою, адже вони вважають, що часи швидко змінюються, тому потрібно працювати на результат тут і зараз. Серед педагогічних працівників це молоді спеціалісти, які тільки прийшли працювати [1].

Сучасне покоління учнів, які народилися після 2000 р., – це покоління Z, «цифрові» учні. Вони тісно пов'язані між собою за допомогою мережі Інтернет та мобільних телефонів. Цінності цього покоління знаходяться на стадії формування, але психологи вже відзначають тяжіння до індивідуалізму, самовпевненість і спрямованість до успіху [2]. Варто зазначити, що існує проблема визначення дат цього покоління. Більшість культурологів і демографів називають роком народження покоління Z 1991 рік. А деякі вважають, що точкою відліку існування покоління є 2001 рік [3]. Існування різних думок зумовлено тим, що одним із факторів формування світогляду покоління вважають розвиток технологій [1]. Величезний вплив на становлення останнього покоління мали комп'ютерні технології. Тому 1991 р. обрано як дату створення всесвітньої мережі Інтернет, а 2001 р. – як входження інтернету до повсякденного життя. Ми у своєму дослідженні погоджуємося з науковцями, які вважають точкою відліку існування покоління Z 2001 р., адже на світогляд цього покоління колосальний вплив має саме використання комп'ютерних технологій та інтернету, а не просто їх створення. Коростіль Л. А. у своїй статті зазначає, що в Японії роками народження «цифрових» дітей вважаються 1985–1992 рр., бо рівень технологічного прогресу в повсякденному житті японців вищий, ніж в інших країнах постіндустріального типу розвитку. А в Україні цей період настав пізніше – від 2004 р. [2]. Це ще раз доводить, що в процесі визначення дат поколінь варто орієнтуватися саме на дату входження тих чи інших технологій в повсякденне життя, а не на дату їх створення.

Таким чином, в Україні до покоління Z належать діти та підлітки віком до 15 років, а якщо врахувати ще «ехо-покоління», то ще й молодь віком до 19 років.

Покоління Z – це особливі учні, які потребують нового підходу педагогів, щоб процес навчання став ефективнішим. Головна особливість цього покоління – те, що їхній світогляд

формується від впливом комп'ютерних технологій та інтернету. І вчителям, особливо старшого віку, цінності яких формувалися за інших історичних умов, за іншого рівня технологічного розвитку, надзвичайно важко зрозуміти своїх учнів, у яких по-особливому формуються психічні функції. Саме тому традиційні методи та прийоми навчання часто не дають потрібного результату. Зараз важливо вивчати перебіг психічних процесів у сучасних учнів, щоб знайти найоптимальніші методи навчання.

Солдатова Галина у своїй статті зазначає, що інтернет значною мірою змінив сучасних дітей, адже у новій соціальній ситуації розвитку виникають нові психологічні контексти і феномени, нові форми взаємодії, зміна прийнятих в культурі норм і правил. До виникнення інтернету психічні функції дітей розвивалися у безпосередній їх взаємодії з батьками, іншими дорослими чи однолітками. Тепер же у цю взаємодію втручається інтернет [4].

Значних змін зазнав такий психічний процес, як пам'ять. Психологи Бетсі Сперроу та Деніел Уегнер припускають, що інтернет став особливою формою пам'яті – трансактивною. Ця форма пам'яті працює з іншими механізмами, адже запам'ятовується не сама інформація, а ресурс, на якому вона знаходиться, і шлях, яким можна до неї дістатися. Поки що залишається відкритим питання про те, чи стає пам'ять гіршою, чи це пристосування до нового способу життя. Можливо, в майбутньому оцінювати освіченість будуть не за обсягом енциклопедичних знань людини, а за тим, як швидко вона може знайти потрібну і достовірну інформацію [4]. Ми вважаємо, що потрібно працювати над розвитком пам'яті, накопичувати насамперед знання, а не шляхи їх пошуку. Хоча у сучасному світі необхідно вміти орієнтуватися в надзвичайно великій кількості інформації і знаходити саме достовірну і потрібну інформацію.

Проблемою сучасних учнів є такий психічний процес, як увага. Дослідження показують, що середня тривалість концентрації уваги зменшилася, порівняно з тим, якою була 10–15 років тому. І це помітно під час застосування традиційних методів навчання, адже в сучасних умовах вони майже не діють. У майбутньому увага може ще більше розсіюватися, коли люди будуть стежити за всім відразу і ні на чому конкретному не зосереджуватимуться. Або ж учні навчатимуться розподіляти свою увагу [4].

Також існує проблема сенсорної депривації. Занурюючись в інтернет, дитина частково втрачає зв'язок із зовнішнім світом: притуплюється сприйняття запахів, звуків, дотиків. Це може призвести до складнощів у сприйнятті власного тіла, що важливо для формування ідентичності. У зв'язку з цією проблемою дослідники також відзначають спад у здатності до співпереживання, емпатії, що є надзвичайно важливою складовою у розвитку особистості, її стосунками з іншими людьми [4].

У психічному процесі мислення також відбулася деформація, адже виникло «кліпове мислення». Воно з'явилося задовго до інтернету, ще за появи телевізорів і можливості перемикаєти канали. Це веде до повернення мислення людини до дотекстового періоду. І це не логічне мислення, а візуальні образи та асоціації. Є дослідники, які припускають, що на даному етапі розвивається нова якість мислення: від лінійно-послідовного воно переходить до мобільно-з'єднувального. Науковців хвилює проблема інтелектуального розвитку учнів за умови постійного використання інтернету та формування у них «кліпового мислення». Одні вважають, що інтернет призводить до атрофії мозку, але є й інша точка зору про те, що активне використання інтернету призводить до виникнення нових нейронних зв'язків, що підтверджено експериментами психолога Гері Смолла [4].

Цифрові технології мають вплив на формування особистості. Дитина має змогу експериментувати зі своєю ідентичністю, освоювати різні соціальні ролі в інтернеті. Але існує загроза того, що ідентичність не буде формуватися, в майбутньому дитина не зможе визначити, ким вона є насправді. Також виникає новий психологічний феномен приватності. Та й взагалі саме поняття приватності зараз еволюціонує. Поступово стирається межа між особистим і публічним, змінюється уявлення про приватне життя, адже воно стає прозорим [4].

Психологи Ганна Колесова [1] та Аліна Мірошникова [5] розробили поради для педагогів, як правильно організувати навчальний процес відповідно до психічних особливостей учнів покоління Z. Опираючись на знання перебігу психічних процесів у дітей покоління Z, можемо запропонувати деякі шляхи формування навчального процесу, аби зробити його ефективнішим і викликати зацікавлення дітей.

Як уже відомо, представники покоління Z мають певні проблеми з таким психічним процесом, як пам'ять. Тому на уроках важливо надавати увагу її тренуванню різноманітними вправами, задавати додому більше вивчати напам'ять. Крім цього, можна використовувати вміння дітей швидко віднаходити потрібну інформацію, даючи їм завдання пошукового характеру, адже таким чином вони перебуватимуть у зоні комфорту і проявлять себе у повній мірі.

Щодо проблеми концентрації уваги, то вихід теж можна знайти. Інформацію на уроці потрібно подавати невеликими блоками, після чого змінювати форму роботи, тобто увага учнів повинна перемикатися на щось інше. Ми вважаємо, що в подібних умовах використання такого методу навчання, як слово вчителя, повинно скоротитися до мінімуму, адже учні не можуть довго концентруватися на тому, що говорить педагог, тому таке навчання буде неефективним. Варто знаходити нові способи подання інформації. Наприклад, використовувати наочність: замість 15-хвилинного пояснення певного матеріалу – подати його у схемах і таблицях, що сприятиме кращому запам'ятовуванню, адже сучасні учні почали мислити зоровими образами. Також можна дешифрувати наочність разом з учнями, що сприятиме ще й розвитку мислення.

Щодо проблеми «кліпового мислення», то вчитель повинен працювати над розвитком логічного мислення у дітей. Не варто подавати весь матеріал у готовому вигляді, аби учні його лише споживали. Завдання потрібно продумувати таким чином, щоб учні більше мислили, знаходили способи вирішення проблеми. Ми вважаємо, що доцільно використовувати метод евристичної бесіди. За допомогою вміло сформульованих питань вчителя діти самі зможуть дійти певної думки, зробити своє відкриття, що значною мірою сприяє розвитку логічного мислення.

Можна також боротися зі зниженням рівня емпатії у сучасних учнів, використовуючи прийоми роботи у парах, групах, також організовуючи дебати, круглі столи, аби учні могли не лише висловити свої думки, а й почути думки інших, що сприятиме кращому розумінню своїх однолітків.

Бізнес-журналіст О. Штурвало [6] запропонував принципи правильної постановки завдань працівникам покоління Z, якщо керівники прагнуть домогтися ефективності у роботі. Ми спробуємо адаптувати ці принципи до навчального процесу, адже загалом навчання – це теж робота, вчитель – це той же керівник, а учні – підлегли.

1. Принцип батьківської турботи. Діти покоління Z звикли до того, що їхнє життя планують батьки. Вони опікуються ними, вирішують за них усі проблеми і в усьому допомагають [6]. Коли діти отримують завдання, то часто губляться і не знають навіть з чого почати. Тому під час інструктажу щодо виконання певного завдання потрібно проговорити кожну деталь і пояснити учням спосіб його виконання, обов'язково треба зазначити час, який відведено для роботи. Коли учні мають такі конкретні вказівки, то вони з легкістю виконують завдання. Дітей потрібно поставити у певні рамки, тому що так вони почуватимуться комфортно. В таких умовах в учнів вмикається уява і в роботі вони проявляють креативність.

Аліна Мірошникова також зауважує, що сучасні діти живуть у світі надзвичайно розмаїтого вибору, адже завжди можна знайти цікавіший сайт, свіжішу інформацію [5]. Саме тому у таких дітей в голові безліч варіантів, а обрати правильний для них надзвичайно важко. Це ще раз доводить, що завдання учням покоління Z потрібно ставити чітко і пояснювати кожну деталь виконання.

2. Принцип супермена. Особливість покоління Z у тому, що вони можуть виконати декілька завдань за короткий проміжок часу, але за умови мотивації. А головна мотивація

для покоління Z – це інтерес. Відсутність нудьги і захоплюючі завдання – це частина комфорту цього покоління [6]. Тому так важливо готувати для учнів цікаві завдання, які викликать у них інтерес. Також варто завжди пояснювати, для чого їм потрібні ті чи інші знання, як їх можна застосувати у повсякденному житті. Ми вважаємо, що доречним у цьому випадку є використання інтерактивних методів навчання, адже тоді учні працюють на результат і у них з'являється інтерес до навчання.

3. Принцип гри. Покоління Z звикло до того, що існують певні рамки і правила, як в іграх [6]. Якщо педагог пропонує певне завдання і не озвучує «правил гри», тобто всіх умов виконання, обмеження в часі, то учні можуть розтягнути виконання цього завдання на весь урок. Отже, вчитель повинен встановлювати чіткі правила, а також сформулювати систему покарань та нагород, як в будь-якій грі. Наприклад, за порушення дисципліни знімати бали, а за активну роботу піднімати. Це знову ж таки викликать у учнів інтерес до навчання.

4. Принцип швидкого результату. Діти покоління Z не звикли планувати своє майбутнє. Вони ставлять перед собою цілі, яких можна досягти швидко і без труднощів [6]. Тому, якщо вчитель дає учням якесь об'ємне завдання, то краще його розбити на дрібніші. Наприклад, якщо учням сказати, що потрібно підготувати проект на певну тему, то таке завдання виявиться для них занадто грандіозним. А якщо ми скажемо, що для початку потрібно знайти інформацію на цю тему, прочитати її, потім вибрати головне, з чого створити презентацію, а потім підготуватися до виступу з цими матеріалами, то такі покрокові завдання учні виконають з легкістю, адже ми чітко пояснили, що від них вимагається і розбили одне велике завдання на декілька дрібних.

Отже, покоління Z – це особливі учні. Проблема їхньої взаємодії з учителями полягає в тому, що їхні цінності формувалися у різні періоди історії. І якщо вчителів (покоління бебі-бумерів, покоління X та покоління Y) об'єднує те, що їхні психічні процеси формувалися безпосередньо під час взаємодії з батьками, іншими дорослими та однолітками, то психічні процеси покоління Z зазнали значного впливу комп'ютерних технологій та інтернету, що й кардинально відрізняє їх від інших поколінь.

У представників покоління Z змінився перебіг таких психічних процесів, як пам'ять, увага та мислення. На основі цих психічних трансформацій ми спробували сформулювати найоптимальніші шляхи педагогічної взаємодії з учнями покоління Z. Новий матеріал на уроках варто подавати невеликими блоками, постійно змінюючи форми роботи. Найкраще подавати інформацію, використовуючи наочність, тобто у вигляді схем, таблиць, графіків, ілюстрацій. Варто звести до мінімуму використання такого методу навчання, як слово вчителя, натомість звернути більше уваги на метод евристичної бесіди, яка розвиває логічне мислення. Також доцільно використовувати інтерактивні методи навчання. Ефективним у процесі навчання покоління Z є також прийом гри. Завдання для учнів завжди потрібно формувати чітко і детально пояснювати кожен етап його виконання. Об'ємні завдання потрібно ділити на декілька простих. Доречним буде використання прийому покарань та нагород. На кожному уроці потрібно мотивувати учнів до навчання, викликаючи у них інтерес захопливими завданнями, а також пояснювати, як саме вони можуть використати здобуті знання у повсякденному житті.

Анотація. В данном исследовании представлена информация о теории поколений, месте поколения Z в этой теории, а также о психических особенностях представителей этого поколения. Определено, что трансформация таких психических процессов, как память, внимание и мышление в современных учеников требует нового подхода в обучении. Разработаны способы усовершенствования учебного процесса в зависимости от особенностей представителей поколения Z.

Ключевые слова: теория поколений, поколение Z, метод обучения, прием обучения.

Abstract. In this study presents the information about generation theory, the place of generation Z in this theory, also features of the psyche of representatives this generation. Modern students have transformation of mental processes such as memory, warning and thinking, so they need new approach in study. The ways of formation of learning process depend on features of representatives generation Z.

Key words: generation theory, generation Z, method of study, reception of study.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Колесова Г. Хто такі «ікси» та «ігреки» і як їм порозумітися з «зетами». URL : <https://www.pedrada.com.ua/article/1236-qqq-17-m3-15-03-2017-hto-tak-ksi-ta-greki-yak-m-porozumtisya-z-zetami>
2. Коростіль Л. А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії. *Народна освіта*. 2018. № 1(34). URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229
3. Покоління Z. Проблема визначення дат покоління. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Покоління_Z
4. Солдатова Г. Покоління Z: психолог розповіла, як Інтернет змінив сучасних дітей URL : <https://ukr.media/science/272956/>
5. Мірошникова А. Головні риси сучасних школярів та як їх спрямувати в корисне русло. URL : <https://osvitoria.media/opinions/yak-vchytelyam-porozumitysya-z-tsyfrovym-pokolinnnyam-ditej-porady-psyhologa/>
6. Поколение Z : как правильно ставить задачи сегодняшним двадцатилетним. URL : <https://vc.ru/10701-generation-z>

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 11

ТОМ 1

Підписано до друку 08.11.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 12,9
Тираж 100 прим. Зам. № 121

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.